TUR YAYINLARI

AYDINLARIN AFYONU

raymond aron

Raymond Aron

Aydınların Afyonu

İZZET TANJU

TUR YAYINLARI

TUR YAYINLARI : 25

Kapak Komp.: Nur - Olcay Okan
Baskı : İrfan Matbaası
İstanbul — 1979

ÖN SÖZ

Son yıllarda, yazmak fırsatını bulduğum bir çok makalede komünistlerden ziyade «komünizanları», yâni partiye girmediği halde Sovyet âlemine sempati duyanları ele almıştım. Bu yazıları toplamaya karar verince bir giriş hazırladım. Topladığım yazılar Polemik adı ile yayımlandı. Giriş, bu kitabı meydana getirdi.

Demokrasinin kusurlarına en küçük müsamahası olmıyan, ama bir doktrin adına işlenmişse en büyük cinayetleri hoş gören aydınların bu davranışlarını izaha çalışırken sol, ihtilâl, proletarya gibi mukaddes kelimelerle karşılaştım. Bu mitlerin tenkidini yaparken Tarihperestlik üzerinde de uzun uzun düşündüm. Sonra sosyologların gereken dikkati henüz göstermediği bir içtimâi sınıf olan intelicansiya nedir diye sordum kendi kendime.

Görüldüğü gibi bu kitap hem sol denilen ideolojilerin, hem de intelicansiyanın Fransa'da ve dünyadaki durumunu incelemektedir. Benim gibi başkalarının da kendi kendine sorduğu bazı suallere cevap vermeğe çalışır: iktisadî gelişmenin marksist kehanetleri yalanladığı bir Fransa'da marksizm nasıl moda

olabiliyor yeniden? İşçi sınıfı daha az kalabalık iken proletarya ve parti ideolojileri neden daha tesirlidir? Çeşitli ülkelerde aydınların konuşuş, düşünüş ve hareket tarzlarına hangi şartlar yön veriyor?

1955 yılının başlarında, sağla sol, geleneksel sağla yeni sol üzerinde tartışmak moda oldu. Şurada burada, benim yerimin eski sağ'da mı yoksa yeni sağ'da mı olduğu soruldu. Bu sınıflamaları red ederim. Mecliste tartışılan meselelere göre cepheler değişmektedir. Bazı durumlarda sağla solu ayırabiliyoruz: Tunus veya Fas milliyetçileriyle anlaşmadan yana olanlara sol diyebilirsek, baskı veya statuquo taraflısı olanlar sağı temsil ederler. Avrupa birliğini yani milletler arası kuruluşları kabul edenler sağ mı sayılmalıdır? Kelimeler rahatlıkla yer değiştirebilir.

Marksist kardeşliği özliyen sosyalistler de, «Alman tehlikesi» bir kâbus gibi üzerine çöken yahut kaybettikleri büyüklüğün acısı yüreğinde, bir türlü teselli bulamıyan milliyetçiler de Sovyetler Birliğine «Münihli zihniyeti» ile bakıyor. Millî bağımsızlık sloganı De Gaulle'cülerle sosyalistleri bir araya getiriyor. Bu sloganın kaynağı Maurras'ın topyekûn milliyetçiliği mi, yoksa Jacobin vatanseverliği mi?

Fransa'nın modernleştiğini, ekonomik büyümeyi, bütün millet kabul ediyor. Yapılmak istenen reformlar bazı engellerle karşı karşıya; ama bu engelleri dikenler sadece tröstler yahut ılımlı seçmenler mi? Modası geçmiş hayat veya üretim tarzlarına bağlı bulunanların hepsi «büyükler»den değildir. Çok defa sola oy verir onlar. Kullanılacak metod-

lar bir blokun veya bir ideolojinin metodları değildir.

Ben şahsen Keynesçiyim, biraz liberalizm hasreti çeken bir Keynesçi. Tunus veya Fas miliyetçileriyle anlaşma taraflısıyım. Atlantik ittifakının barışın büyük garantisi olduğuna inanıyorum. Ele alınan iktisadî politikaya göre kuzey Afrika'ya veya Doğu—Batı ilişkilerine göre solda veya sağda yerim olduğu söylenebilir.

Bu müphem kavramları bir yana bırakırsak Fransa'daki tartışmaların aydınlığa çıkmasına o zaman yardımcı olabiliriz. Realiteye bir göz atar, kendimize bir takım amaçlar çizersek, cesur, fakat düşüncesiz ihtilâlcilerle bir an önce başarıya ulaşmak isteyen gazetecilerin kullandığı siyaset ve ideoloji karışımlarının saçmalığı göze çarpar.

Şartları tartışmanın ötesinde, değişen koalisyonların ötesinde bazı fikir aileleri görebiliriz belki. Gönül yakınlıklarının herkes farkında... Ama bağrından çıktığım aile için yazdığım bu kitabı bitirdikten sonra onunla bütün bağlarımı koparmak istiyorum. İnzivaya çekilip keyfime bakmak için değil, nefret etmeden dövüşmesini bilen ve insan kaderinin sırrını Forum kavgalarında bulmak istemeyenler arasından kendime dostlar seçebilmek için.

Saint—Sigismond, Temmuz, 1954
Paris, Ocak 1955

Felaketlerin belini büktüğü yaratığın iç çekişidir din. Kalpsiz bir dünyanın kalbi, ruhsuz bir devrin ruhu, halkın afyonudur.

Karl Marx

Evet bir dindir marksizm, hem de en kötü mânâda. Dini hayatın bütün aşağı şekillerinde görülen bir tarafı var: daima, Marx'ın çok yerinde tâbiri ile, halkın afyonu olarak kullanılmıştır marksizm.

Simone Weil

Birinci Kısım

SİYASİ MİTLER

BİRİNCİ BAHİS

SOL EFSANESİ

Sağ-sol diye ayırmanın bu gün bir mânâsı var mı? Bunu soran hemen şüpheli insan oluyor. Alain bile neler söylememiş: «Bana sağ ve sol partiler, sağcılarla solcular arasındaki ayrılığın bir mânâsı var mı diye sordukları zaman ilk aklıma gelen düşünce şu: Bana bu soruyu yönelten solcu olamaz.» Bu hüküm bizi yıldırmıyacak. Çünkü gerekçesi sağlam bir kanaat değil, bir peşin hüküm.

Sol, Littre'ye göre, «Fransız meclislerinde muhalefette olan parti, Başkanın solunda yer alan partidir.» Bununla beraber sol başkadır, muhalefet başka. Iktidara geçen parti muhalefet olmaktan çıkar, ama solcu bir parti hükümeti kurmuş olsa bile yine solcudur.

Sağ ve sol kelimelerinin sınırlarını belirtirken şunu da müşahade ediyoruz: Siyasi kuvvetler gittikçe daralan bir merkezin ayırdığı iki blok'a bölünüyor. Fakat bu bölünme ile beraber, ya davranışları taban tabana zıd iki tip insan, ya kelimeler ve müesseseler değiştiği halde aralarındaki diyalog hep aynı kalan iki anlayış tarzı, yahutta giriştikleri mücadelenin hikâyesi tarihi asırlarca işgal edecek iki kamp çıkıyor ortaya. Acaba bu iki tip insan, iki tür

felsefe, iki tür parti gerçekten var mı? Yoksa Dreyfüs davası tecrübesi ve seçim sosyolojisinin hayli tartışılır yorumları ile şaşkına dönen tarihçinin muhayyilesinin eseri mi?

Kendini solcu sayan gruplar arasında şimdiye kadar esaslı birlik kurulamamıştır. Bir nesilden ötekine emirler ve programlar değişmektedir. Dün anayasa rejimi için mücadele eden sol'un, bu gün halk demokrasileri rejiminde ortaya çıkan solla ortak bir yanı kalmış mıdır?

Mâziye dönük bir mit

Fransa, sağ-sol çatışmalarının vatanı diye bilinir. Fransız dilinde uzun zamandan beri yerleşmiş olan bu kelimeler, Ikinci Dünya savaşına kadar Büyük Britanya'nın siyaset dilinde nadiren kullanılıyordu. Solun itibarı öylesine yüksek ki mutedil partiler de, mahafazakâr partiler de hasımlarının sözlerinden bazı sıfatları almak için çabalıyorlar. Cumhuriyetçi, demokratik, sosyalist inançları yarış halinde.

Peki Fransa'daki bu çatışma neden bu kadar sert? Deniyor ki Eski Rejim'i tutanların paylaştığı dünya görüşü, ilhamını katolik öğretimden almaktaydı; İhtilalin patlamasına yol açan yeni zihniyet ise, Kiliseye veya Kıralınkine benziyen bir otorite prensibine cephe almıştı. Harekct partisi, XVIII. yüz yılın sonu ile XIX. yüz yılın büyük bir kısmında, hem tahtla mücadele halindeydi, hem de mihrapla. Kilisedeki hiyerarşi, mukavemet partisine yararlı olduğu veya öyle görüldüğü için, yeni zihniyet dinin politika dışına itilmesine taraftardı. Dinî hürriyet, XVII. yüz yılda, Büyük İhtilalin sebebini ve ama-

cını teşkil ediyordu, İngiltere'de. Oradaki ileri partiler, daha ziyade bağımsızların, geleneklere karşı olanların, radikallerin, hıristiyan mezheplerin damgasını taşır. Tanrısız rasyonalizmin değil.

Fransa'da ise, Eski Rejimden yeni cemiyete geçiş birden olur. Birden ve görülmemiş bir sertlikte. Manş'ın öbür yakasında anayasa rejimi yavaş yavaş kurulmuştur. Temsilî müesseseler Parlamento'dan çıkmıştır. Menşei, orta çağın âdetlerine kadar uzanır. Demokratik meşrutiyet, XVIII. yüz yılda meşrutî monarşinin yerini almış fakat onu bütün bütün tasfiye etmemiştir. Vatandaşların eşitliği sınıflar arasındaki farkı azar azar ortadan kaldırmıştır. Fransız İhtilalinin, Avrupa üzerinde bir kasırga gibi esen, halkın hakimiyeti, âmme kudretinin hukuka uygun olarak kullanılması, kişiler arasında statü farklarını ortadan kaldıran... fikirleri İngiltere'de, bazan Fransa'dan çok önce, hem de halkın bir promete hamlesi ile zincirlerini koparmasına lüzum kalmadan gerçekleşti. Orada «demokratlaşma», rakip partilerin ortaklaşa eseri.

İhtilâl felâketi veya destanı Fransa tarihini ikiye böler. Bu büyük, bu dehşet verici hâdise sanki iki Fransa'yı karşı karşıya getirir. Biri tarih sahnesinden çekilmiye bir türlü razı olmıyan, öteki mâziye karşı giriştiği haçlı seferini yorulmadan devam ettiren iki Fransa. Her birinin ezeli insan tipini canlandırdığı söylenir. Birinde aile, otorite, din esas alınır; öbüründe eşitlik, akıl, hürriyet. Birinde yüz yılların yavaş yavaş kurduğu düzene saygı, ötekinde insanın ilme dayanarak cemiyeti yeni baştan kurabileceği inancı. Geleneğe ve imtiyazlara bağlı sağın karşısında, geleceğin ve zekânın taraftarı sol.

Bu klasik yorum yanlış değil. Ama gerçeği tam olarak da aksettirmiyor. Bu iki tip insan, cemiyetin her katında var. (Bu gün bile Fransızlar bu iki tipten birine girer). Papaza karşı mösyö Homais, Taine ile Maurras'a karşı Alain ve Jaurés, Foch'a karşı Clemenceau. Bazı şartlar ortaya çıkınca, hele eğitim kanunları, Dreyfüs davası ve yahutta Kilisenin Devlet'ten ayrılması mevzuunda çatışmalar ideolojik bir şekil almaya başlayınca, iki blok hemen ortaya çıkıveriyor ve her biri tek doğrunun kendisinde olduğunu ileri sürüyor. Ama nedense, iki blok'un da hadiseler olup bittikten sonra birer nazariye ortaya attığına, bunların o sözde-blokları yıpratan bitmez tükenmez kavgaları gizlemekten başka bir işe yaramadığına işaret eden yok. 1789'dan beri Fransa'nın siyasi tarihinin özelliği şurada: sağlar da sollar da aralarında hükümet etmeyi beceremiyor. Sol efsanesi önce 1789'da, onun ardından 1848'de uğranan başarısızlıkların zihnî yönden telâfisi, o kadar.

1848 yılının şubat İhtilali ile temmuz günleri arasındaki bir kaç ay dışında, III. Cumhuriyet kurulana kadar, sol Fransa'da hep muhalefette kaldı. (Muhalefetin solla karıştırılması bundan). Restorasyona karşıdır sol. Çünkü kendini İhtilâlin mirasçısı diye düşünür. Bundan kendisine tarihi bir takım haklar çıkarır. Şanlı şerefli mazisi ile öğünür, gelecek hakkında bazı ümitler besler. Şu var ki, belirli ve aydınlık değildir sol, o büyük olay gibi iki türlü yorumlanabilir. Sol bir özlemin çocuğu, mâzi özleminin. Solun birlik içinde olduğu masal sadece. 1789'dan 1815'e kadar hiç bir zaman birlik içinde olmadı sol. Hatta 1848'de Orléan'cı monarşinin çöküşü Cumhuriyete anayasa boşluğunu doldur-

mak imkanını verdiği zaman da durum aynıydı. Bilindiği gibi, o tarihte sağ'da da birlik ve beraberlik yoktur. Monarşist parti 1815'de eski rejime dönmeyi hayal eden aşırılarla, oldu bittilere rıza gösteren mutediller arasında ikiye bölünmüştü. Lui Filip'in tahta çıkması meşrutiyetçilerin yurda dönmesini önledi. Lui Napolyon'un başa geçmesi de orléancılarla meşrutiyetçileri uzlaştırmaya yetmedi. Iktidarı gaspeden imparatora hepsi düşmandı çünkü.

19. yüz yılda vatandaşlar birbirine düşünce, ihtilal olaylarına dramatik bir hava veren çatışmalar yeniden ortaya çıktı. Meşruti monarşinin uğradığı başarısızlık ülkeyi yarı parlamenter bir monarşiye götürdü. O da başarıya ulaşamayınca Cumhuriyet kuruldu. Cumhuriyet kısa zamanda yozlaşarak halkın reyi ile bir imparatorluk çıktı ortaya. Keza Constituant'lar, Feuilland'lar, Girondin'ler, Jacobin'ler birbirleriyle öyle kıyasıya dövüştüler ki sonunda yerlerini taçlı generale bıraktılar. İktidarı ele geçirmek için yarışan zümreleri temsil etmiyorlardı sadece. Fransa'ya nasıl bir hükümet şekli getirilmesi, hangi vasıtalara baş vurulması, reformların neleri kapsıyacağı hususunda anlaşmış değillerdi. Monarşistler İngiltere'den kopya edilmiş bir anayasa getirmek istiyorlardı. Onların eşit servet hayal edenlerle anlaştıkları tek nokta eski rejime düşman oluşlarıydı.

Biz burada İhtilâlin neden bir felaket halinde cereyan ettiğini araştıracak değiliz. G. Ferrero son yıllarında iki ihtilâli birbirinden ayırmak istiyordu: temsil sistemini genişleten, bazı hürriyetleri kutsallaştıran yapıcı ihtilâl ile bir meşruluk prensibini yıkan fakat yerine başka bir meşruluk getirmiyen yı-

kıcı ihtilâl. Böyle bir tefrik zihnimizi tatmin edebilir. Yapıcı İhtilâl, mutlu saydığımız olayların sonuçlarıyla az çok uyuşmaktadır: temsilî sistem, sosyal eşitlik, şahıs ve fikir hürriyetleri. Buna karşılık terörün, savaşın, despotluğun sorumlusu olarak yıkıcı İhtilâli gösterirler. Biraz geriye gidince bize İhtilâlin eseriymiş gibi görünen şeyin temelini bizzat monarşinin yavaş yavaş kurmuş olduğunu anlamak zahmetine kimse katlanmıyor. Fakat İhtilâle ilham veren ama monarşi ile açıkça çatışmıyan fikirler tahtın dayandığı düşünce sistemini sarsıyor, meşruluk konusunda buhran yaratıyordu. Ve bundan büyük bir korku ve terör doğuyordu. Muhakak olan şu ki Eski Rejim kendini müdafaa edemeden tek darbede yıkılacak, Fransada milletin büyük çoğunluğunun kabul edeceği başka bir rejim bulabilmek için yüz yıl gerekecektir.

İhtilâlin içtimai sonuçları 19. yüzyılın başından itibaren açıkça görülür. İmtiyazlı kuruluşlar yıkıldıktan, medeni kanun kabul edildikten, kanun karşısında fertler eşit olduktan sonra geriye dönülemezdi. Ama kararsızlık devam ediyordu: Cumhuriyeti mi seçmeli, monarşiyi mi? Demokrasi özlemi Parlamenter müesseselere bağlı değildi; Bonapartçılar demokratik fikirler adına siyasi Hürriyetleri ortadan kaldırıyorlardı. O devir Fransasında ciddi hiç bir yazar eski Fransayı müdafaa edenlere karşı İhtilâlin bütün mirasçılarını kucaklıyacak, tek irade halinde birleşmiş bir sol tanımamıştır. Hareket partisi muhaliflerin mit'i idi, bu mit bir seçim gerçeğine cevap vermiyordu.

Cumhuriyetin yaşaması kesinleştiği zaman, Clemenceau, tarihî gerçek karşısında «İhtilâl bir bütündür» diye ilân etti. Bu cümle sollar arasında

dünkü mücadelenin sona erdiğini belirtiyordu. Demokrasi ile Parlamenterizm bağdaşmıştı sonunda, her türlü yetkinin halktan geldiği prensibi kabul edilmişti. Bu defa genel oy hakkı bir müstebitin başa geçmesine değil hürriyetlerin korunmasında yararlı oluyordu. Liberaller ile müsavatçılar, mutedillerle aşırılar birbirini yok etmek yahutta birbirleri ile mücadele etmek niyetiyle hareket etmiyordu artık: çeşitli partilerin kendilerine çizdiği amaçlara sonunda hepsi ulaşmış oluyordu. Hem bir anayasa rejimi hem de bir halk rejimi olan III. Cumhuriyet herkese oy hakkı tanımakla fertlerin kanun karşısındaki eşitliğini hüküm altına alıyor, İhtilâli teşkil eden bütünü kendinin şerefli bir atası sanıyor.

Fakat, III. Cumhuriyetin iyice yerine oturmasiyle burjuva solunun içindeki mücadelelerin sona erdiği an, bir bölünme gün ışığına çıkıyordu. Babeuf darbesinden beri için için gelişen, belki de Demokratik düşüncenin doğuşundan beri var olan bir bölünme. Kapitalizme karşı olan sol, Eski Rejime karşı olan sol'un izinden gidiyordu. Üretim araçları kamunun mülkiyetinde olsun, İktisadî faaliyeti Devlet düzenlesin diyen bu yeni sol aynı felsefeden mi ilham alıyordu? Kıralın keyfî hareketine karşı çıkan, imtiyazlı kuruluşlara veya loncalara aleyhtar olan dünkü sol'un hedefleriyle yeni sol'un hedefleri bir miydi?

Marksizm hem devamlılık sağlıyan, hem de dünkü solla bu günkü sol arasında bir kopuş bulunduğunu gösteren bir formül atmıştı ortaya. IV. Cumhuriyeti III. Cumhuriyet'in yerini alıyor. Burjuvazinin yerine proletarya geçiyordu. Burjuvazi, insanları mahalli cemaatlere, şahıslara, dine bağlıyan

feodal zincirleri kırmıştı. Geleneğin karşısına diktiği engellerden kurtulan, fakat aynı zamanda geleneklerin himayesinden mahrum kalan fertler kör bir piyasa mekanizmasına terkedilmiş ve kapitalistlerin mutlak kudretinin karşısında müdafaasız sürüklenip gidiyordu. Proletarya insanların kurtuluşunu tamamlıyacak ve Liberal ekonominin sebep olduğu hercümercin yerine insanca bir düzen getirecekti.

Sosyalistler kâh doktrinin kurtarıcı yönü üzerinde duruyor, kâr onun yeni bir düzen getiren tarafını gösteriyordu; ülkeden ülkeye, bağlandıkları mekteplere, içinde bulundukları şartlara göre değişiyordu bu. Bazen burjuvaziyle bütün bağları ısrarla koparmak istiyor, bazen Büyük İhtilâlin devam ettiğini ileri sürüyordu. Almanya'da, 1914'den önce, sosyaldemokratlar, sosyal demokrasinin yalnızca siyasi olan değerlerine karşı kayıtsız olduklarını saklamıyor, genel oy hakkını ve parlamenterizmi yılmadan savunan Fransız sosyalistlerinin bu tutumunu hor görüyorlardı.

Fransa'da burjuva demokrasisiyle sosyalizm arasındaki çatışma, burjuva solunun çeşitli aileleri arasında çatışmalarda görülen tezadları taşır: arada çok vahim bir çatışmanın bulunduğu kesin bir dille inkâr edilir ise de bu çatışma gerçekten çok daha büyük bir şiddetle patlak verir. Yakın bir tarihe, muhtemelen İkinci Dünya Savaşına kadar, solcu aydınlar marksizmi yorumlarken metinlere nadiren çok sıkı bir bağlılık göstermişlerdir. Onlar proletarya ile burjuva demokratlar dahil olmak üzere bütün mazi taraftarları arasında temelden bir zıddiyet bulunduğunu kabul etmişlerdir. Bu aydınların kendiliğinden benimseyiverdikleri felsefe, marksist unsurlarla idealist bir metafiziği bağdaştıran ve re-

formları tercih eden Jaurés'in felsefesiydi. Komünist partisi «sınıfa karşı sınıf» taktiğini kullandığı dönemlerden çok halk cephesi yahutta millî mukavemet dönemlerinde daha hızlı bir ilerleme kaydetmiştir. Rey verenlerin çoğu komünist partisinde Aydınlıklar hareketinin mirasçısını görmüşler ve onu solun öbür bölümlerinin giriştiği teşebbüsü daha büyük bir başarıyla yürüten bir parti olarak kabul etmişlerdir.

Oysa Avrupa'nın hiç bir ülkesinde sosyal tarih 1848 Temmuz günleri yahutta Paris Komünası kadar kanlı epizotlarla dolu değildir. Sosyalistlerle radikaller 1924 ve 1936 seçimlerinde ortaklaşa bir zafer kazandılar. Ama birlikte hükümet etmeği beceremediler. Sosyalist partisi koalisyon hükümetlerine devamlı katıldığı gün, komünistler en büyük işçi partisi haline geliverdiler. Dreyfüs davası görülürken ve Kilise ile Devleti birbirinden ayıran kanunların kabulü sırasında-bu buhranlı devreler Alain'in düşüncesini kesin olarak damgalamıştır-solun bir blok halinde ortaya çıkması, laiklerle sosyalistler arasında bir ittifakın kurulması, 1848,1871,1936,1945 patlamalarının ortaya çıkardığı burjuva ve işçi sınıfı arasındaki bölünme kadar Fransa'yı karakterize etmez. Sol'un birleşmesi aslında Fransa'nın gerçeğini aksettirmez, tersine gizler.

Hareket partisi 25 yıl sarsıntı geçirmeden amaçlarına erişmeyi beceremediği için, iki prensibin, hayırla şerrin, gelecekle geçmişin mücadelesini sonradan icad etti. İşçi sınıfını milletle bütünleştirmeyi başaramıyan burjuva intelicansiyası III. ve IV. Cumhuriyetin temsilcilerini de kucaklıyan bir sol tahayyül etti. Bütün bütün efsanevi değildi bu sol. Bazan seçmen karşısına bir bütün halinde çıkıyor-

du. Ama, restorasyon idarasi Girondin'leri, Jacobin'leri ve Bonapart'çıları muhalefet safına itince, nasıl 1789 Ihtilâlcileri, bakışları mâzide, birleştilerse; aynı şekilde radikaller ve sosyalistler de elle tutulmaz gözle görülmez bir düşman olan irtica karşısında anlaştılar. Radikallerle sosyalistlerin giriştikleri mücadelelerin, meselâ laiklik mücadelelerinin, modası geçmişti.

Değerlerin ayrılması

Şimdilerde, hele 1930 büyük buhranından bu yana, sola hakim olan düşünce marksizmin izlerini taşır. Afrika'dan veya Asya'dan Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri üniversitelerine okumak için gelen talebelerin tesiri vardır bunda. Pek doktriner değildir bu. Antikapitalist olarak sahneye çıkar sol. Üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olmasını ister, iktisadî iktidarın tröstlerin elinde toplanmasına düşmanıdır, piyasa mekanizmasına güvenmez. Bunların mahçup bir sentezini yapar. Tek bir yolda sol safları sıklaştırmak-**keep left**-, millileştirerek kontrolları arttırarak gelirlerin eşitliğine gitmektir.

Kelime, Büyük Britanya'da son yirmi yıl içinde, çok kullanılmaya başlandı. Belki de marksizmin yerini alacak bir sol görüş ilham ediyordu. Belki de, 1945'te **İşçi Partisinin** iktidara gelişi, imtiyazı olmıyanların idareci sınıfa karşı birikmiş hırçın ifadesidir. Sosyal bazı reformlar yapma isteği hükümet eden azınlığa karşı girişilen isyanla birleşince, sol mitinin filizlenip geliştiği bir durum ortaya çıkıyor.

Avrupa kıtasında, yüz yıllık tecrübenin kesin sonucu şu: faşizm yahut nasyonal sosyalizm, sağı ikiye böldü; komünizm, solu. Yer yüzünün öteki kı-

sımlarında, solun siyasî değerleri ile sosyal değerleri birbirinden ayrıldı. Görünüşte ideolojik bir kaos var: solun ve sağın ikiye bölünmesi Avrupa'ya mahsus değerlerin batı medeniyeti dışında kalan cemiyetlere dağılması ile aynı zamana tesadüf etmiştir.

Batının siyaset dilinden alınan kelimeleri, başka medeniyet zümrelerine ait olan milletlerin iç anlaşmazlıklarına tatbik etmek biraz tehlikeli. Hele birbiriyle mücadele eden partiler kendilerini batının ideolojilerine bağlı saydıkları zaman bu tehlike daha da artar. Farklı bir çerçevede, ideolojiler ilk mânâlarına zıd bir mânâ alabilirler. Aynı parlamenter müesseseler, onları kuran ve idare eden içtimai sınıfa göre, bazan ilerici, bazan tutucu bir rol oynarlar.

Küçük burjuvaziden çıkmış dürüst subaylar paşaların elinde oyuncak olan bir meclisi dağıtıp milli kaynakları daha süratle değerlendirdikleri zaman sol neresidir? sağ nerede? Anayasal garantileri (başka bir deyişle kılıcın diktatörlüğünü) ortadan kaldıran subaylara sol diyemeyiz. Ama bu anlı şanlı sıfat, imtiyazlarını devam ettirmek için seçim müessesesinden veya temsilî kuruluşlardan istifade eden plutokratlara da verilemez.

Güney Amerika veya doğu Avrupa ülkelerinde, otoriter yoldan sosyal açıda, ilerici hedeflere ulaşma teşebbüsleri görülmüştür. Avrupa'ya özenerek meclisler kurulmuş, herkese oy hakkı tanınmıştır. Fakat orta sınıflar güçsüz, yığınlar cahil olduğu için, liberal müesseseler sonunda «feodallerin» yahutta «plutokratların», büyük arazi sahipleri ile onların Devlet içindeki müttefiklerinin eline düşecekti ister istemez. Descamidosların desteklediği, ama imtiyazlarına ve kendi kurup savunduğu Parlamen-

to'ya bağlı büyük burjuvazinin aleyhtar olduğu Peron diktatörlüğü sağ mıdır, sol mudur? Solun siyasi değerleri ile sosyal ve iktisadî değerleri gelişmenin birbirini izliyen merhaleleri. Avrupa'da uzlaşma halinde olan bu değerler, başka ülkelerde, temelden ayrılmış durumda.

Siyaset nazariyecileri değerler arasındaki bu ayrılmanın farkında değil. Eski yunan müellifleri otoriter hareketlerin iki özel durumda ortaya çıktığını belirtmişlerdi: «eski tiranlık, «yeni tiranlık». Bunlara ne aristokrat sağ diyebiliriz, ne de bunları liberal sol sayabiliriz. «Eski tiranlık», patriyarkal cemiyetden şehirleşmiş sanayi öncesi cemiyete geçiş sırasında ortaya çıkar. «Yeni tiranlık» ise, demokrasilerin içindeki fırkalar arası mücadelelerden doğar. Birincisi çok defa askerî, ikincisi sivildir. Birincisi yükselen sınıfların hiç değilse bir bölümüne, küçük şehir burjuvazisine dayanır; büyük ailelerin hakimiyeti altında olan ve onların menfaatine işliyen müesseseleri ortadan kaldırır. İkincisi ise, eski sitelerde, «mallarını müsadere edecek kanunların çıkmasından endişe eden zenginlerle» orta sınıflar rejiminin alacaklıların insafına terk ettiği en fakir vatandaşlar arasında kurulan geçici bir koalisyondur. 20. yüz yılın sanayi cemiyetlerinde, yayılma halinde olan sosyalizmden ürken büyük sermayedarlarla kendilerini plutokratların ve sendikaların himayesindeki işçilerin kurbanı sayan ara sınıflar ve emekçilerin en fakir unsurları (tarım işçileri ve işsizler) arasında buna benzer bir koalisyon kurulmuştur. Bu koalisyona, meclis çatışmaları çok yavaş yürüdüğü için ezilen bütün içtimai sınıfların milliyetçi ve faal unsurları da dahildir.

Geçen yüzyılın Fransa tarihi, değerler arasındaki bu ayrılmanın örnekleriyle dolu. İhtilâlin sosyal fetihlerini kanunlaştıran Napolyon, zayıf fakat müsamahakâr bir monarşinin yerine hem despotik hem de tesirli bir şahıs otoritesi getirdi. Beş yıllık planlarla tiranlık, sosyalizm çağında, ne kadar bağdaşıyorsa, burjuvazi çağında da medeni kanun diktatörlükle o kadar bağdaşabilirdi.

İhtiyar Avrupadaki mücadelelere ideolojik bir mahiyet vermek için, «faşist ihtilâlleri» irticaın en aşırı şekli olarak yorumlamak istediler. Kumral demagoglar liberal burjuvazinin de can düşmanı idi, aristokrasinin, hatta Sosyal-demokrasinin de. Bu gerçeği kimse göremedi. İddiaya göre, sağ ihtilâller aynı sermayedar sınıfı iktidarda tutuyor, ve parlamanter demokrasinin ince vasıtalarının yerine polisin tahakkümünü getiriyordu sadece. Faşist rejimlerin iktidara gelmesinde «Büyük Sermaye»nin rolü ne olursa olsun, bu rejimler irticaın pek de orijinal olmıyan bir şekli yahutta tekelci kapitalizmin Devlete akseden üst yapısı sayılınca «millî ihtilallerin» tarihi mânâsı değişiyordu.

Bir aşırı uçta bolşevikliği, ötekinde Frankoculuğu düşünürsek rahatça birinciye sol, ikinciye sağ diyebiliriz. Bolşeviklik eski mutlakiyet idaresini devirmiş, eski idareci sınıfı tasfiye etmiş, istihsal vasıtalarını kamulaştırarak barışa, ekmeğe, toprağa hasret işçi, köylü ve askerleri iktidara getirmiştir. Parlamenter rejimin yerini alan Franco'yu maddi ve manevi yönden destekliyenler ise, imtiyazlı zümrelerdir (yani büyük arazi sahipleri, sanayiciler, Kilise ve ordu). Franco, İspanya iç harbi sırasında, Faslı askerlerin, Carlos taraftarlarının katılması ve bunlara ilaveten Alman, İtalyan müdahalesi sayesinde

zafer kazanabilmiştir savaş meydanlarında. Bolşeviklik, sol ideolojiye, akılcılığa, ilerlemeye, hürriyete dayanır. Frankoculuğun gücünü aldığı kaynak: karşı-ihtilâl ideolojisi, aile, din, otorite'dir.

Antitez her zaman bu kadar net olmaz. Nasyonal sosyalizm kitleleri harekete geçirmişti. Sosyalist veya komünist partilerin çağrısına koşan yığınlar kadar mutsuzdu bu kitleler. Hitler, parayı bankacı ve sanayicilerden alıyordu. Bir çok ordu kumandanının gözünde, Almanya'ya lâyık olduğu büyüklüğü verecek insandı Hitler. Artık seçimlere, partilere, Meclise güvenmiyen milyonlarca insan Führer'e inandı. Olgunluk çağına erişmiş bir kapitalizmde, buhranın şiddeti kaybedilen bir savaşın manevî neticeleri ile birleşince sanayileşmenin ilk devirlerine benzer bir durum yarattı: Meclisin gözle görülür bir şekilde acze düşmesi; iktisadî durgunluk borç harç içindeki köylülerin ve işsiz kalmış işçilerin her an isyan edebilecek durumda olmaları; mevcut düzenden **(statu quo)**yararlanan liberallere, plutokratlara ve sosyal demokratlara cephe almış milyonlarca işsiz entelektüel.

Siyasi hürriyetleri kalkınma hızına feda etmek meyli Hitler'le veya Mussolini ile beraber ortadan kalkmış değildir. İktisadî konjonktürde ne zaman ciddi bir dalgalanma baş gösterse, yaygın sanayi cemiyetlerinde hükûmetin karşılaştığı zorluklara ne zaman meclisler çare bulmakta aciz gösterirse, totaliterci partilerin itibarı artar.

Nasyonal-sosyalizm, iktidarda geçen yılları uzadıkça muhafazakârlıktan uzaklaştı. Ordu şefleri, büyük aile çocukları sosyal demokrat liderlerle beraber kasap çengeline asıldılar. Ekonominin gösterdiği yöne bir gidiş başlamıştı yavaştan. Parti elinden

gelse bütün Almanya'yı ideolojisine göre yeniden yoğurmak çabasındaydı. Yalnız Almanya'yı mı? elinden gelse bütün Avrupa'yı. Partinin Devletle aynı şey olması, bağımsız kuruluşların azaltılması, parti doktrininin milli bir hakikat diye ortaya atılması, şiddet yoluna başvurulması, polisin yetkilerinin arttırılması... bütün bünlar Hitler rejimini bolşevik rejimine yaklaştırmıyor mu? Sağın ve solun, başka bir deyişle sözde sağ faşistin, sözde sol komünistin müşterek tarafı totaliterci oluşları değil mi?

Cevap olarak diyebiliriz ki: Hitler'in totaliterciliği sağdır, Stalin'in totaliterciliği de: sol. Çünkü biri fikirlerini karşı-ihtilâlci romantizmden alır; öteki, ihtilâlci akılcılıktan. Biri ferdiyetçi, millî yahut ırkçı olmak ister, Diğeri ise tarihin seçkin bir sınıfına dayanarak cihanşümul olmak iddiasındadır. Ama sözde sol totalitarizm, İhtilâlin üzerinden otuz beş yıl geçtiği halde, hâlâ kozmopolitliğe düşman, hâlâ büyük Rus-milleti'ne methiyeler yağdırmakta. Polis tedbirleri hâlâ sert. Ortodoks düşünce, müsamaha nedir bilmez; başka bir deyişle, Aydınlanma akımının, iktidarların keyfi hareketlerine ve aydınlık düşünceyi boğmak istiyen Kiliseye karşı seferber etmiye çalıştığı liberal ve ferdi değerleri hâlâ inkâr etmektedir.

Devletin ortodoks bir görüşe bağlanması, terör başvurmalar... ihtilâl heyecanının eseridir, sanayileşmenin zaruretlerinden doğuyor denilebilir. Böyle bir izah, görünüşte, daha geçerli. Bolşevikler muvaffak olmuş Jacobin'lerdir, şartlar elverişli olduğu için iradelerine tâbi alanı genişletmiş Jacobin'ler. Gerek Rusya, gerek yeni Dini kabul eden ülkeler, iktisadî bakımdan Batı'nın gerisindeydiler. Bu yeni mezhep

ilerleme yolunun kendinden geçtiğine inanmıştır; «biraz mahrumiyete katlanacaksınız, biraz daha gayret gösterin» diye telkinlerde bulunur, hakimiyetini kurar böylece. E. Burke'ye göre jacobin devletin kurulması geleneksel rejimlere bir tecavüzdür; bu rejimlerle ihtilalci düşünce arasında savaş önlenemez. Komünist heyecanın sönmesi, hayat seviyesinin yükselmesi büyük bölünmenin aşılmasına yardım edecektir. Hedeften çok metodlarda ayrılık olduğu bir gün ortaya çıkacak.

Geriye bakıldığında, Eski Rejim'e karşı çıkan sol'un bir çok hedefleri olduğu, ama bunların bir birine tezad teşkil etmediği gibi ahenkli bir bütün de meydana getirmediği kabul edilmiştir. Fransa öteki Avrupa memleketlerinden önce sosyal eşitliği ihtilalle gerçekleştirdi: ama kağıt üzerinde ve kanun metinlerinde. Monarşi yıkıldığı, imtiyazlı zümreler siyaset sahnesinden itildiği için Fransa'da rejim bir asır istikrarsızlıktan kurtulamamıştır. 1789 ile 1880 yılları arasında Fransa'da şahsi hürriyetlere ve anayasaya gösterilen saygı, aynı tarihlerin İngiltere'sindeki kadar devamlı olmamıştır. Devlet şeklinin monarşi yahut cumhuriyet olmasından çok **habeas corpus**'a önem veren liberal partiler daima azınlıkta kalmışlardır. Büyük Britanya'da herkese oy hakkı yüz yılın sonunda tanınır ancak, ama seçimle işbaşına gelmiş Sezarlar görülmez orada. Vatandaş ne keyfi tutuklanmadan korkar, ne sansürden, ne de mallarına el konulmasından.

Şimdi denecek ki buna benzer bir olay gözlerimizin önünde cereyan etmiyor mu? Metodlar çatıştığı halde, bunu prensipler çarpışıyormuş gibi yorumlamıyorlar mı? Sanayi cemiyetinin gelişmesi ve kitlelerin bütünleşmesi, bütün dünyada görülen

olaylardan. Üretimi Devletin idare etmesi, hiç değilse kontrol etmesi, meslek sendikalarının yönetime iştiraki, emekçileri kanunun himaye etmesi... sosyalizmin asgari programıdır devrimizde.

Nerede iktisadî gelişme az çok yüksek seviyeye erişmiş, nerede demokrasi fikri ve tatbikatı derine kök salmışsa, orada İngiliz sosyalizminin metodu, kitlelere, hürriyetini feda etmeden bütünleşmek yolunu gösterir. Buna mukabil, Rusya'daki gibi iktisadî gelişmenin geri bulunduğu ve hâlâ mutlakiyetle idare edilen Devletin asrın icablarına ayak uyduramadığı yerlerde ihtilâlci ekip, iktidara gelince, şiddete başvurarak, halkı mahrumiyetlere katlanmıya ve disipline uymaya zorlamıştır ister istemez. Sovyet rejimine jacobinlerin zihniyeti hakim. Aynı zamanda plancıların sabırsızlığı. Ideolojik septisizm ve burjuvalaşma arttıkça Sovyet rejimi demokratik sosyalizme yanaşacak. Bu nisbeten iyimser görüş kabul edilse de, komünist solla sosyalist solun uzlaşması ilerde olacaktır. Bunun zamanını şimdiden kestiremeyiz. Komünistler görevlerinin cihanşümul olduğuna daha ne kadar zaman inanacaklar? Üretim gücü arttıkça sert polis tedbirleri gevşiyecek, ideoloji yumuşayacak, ama ne zaman? Yüz milyonlarca insan o kadar fakirlik içinde yüzüyor ki bolluk vaad eden bir doktrinin, efsane ile gerçek arasındaki uçurumu kapıyabilmek için yüz yıllarca reklama ihtiyacı olacak. Son bir husus: Fransız ihtilalinin içtimaî fetihleriyle siyasi amaçları yüz yılın sonunda uzlaştı, fakat siyasi hürriyetleri planlı ekonomide uzlaştırmak çok daha zor. Parlamenter Devlet, nazariyede ve ameliyede, burjuva cemiyetine ters düşmüyordu ama, ekonomisi planlı bir cemiyette otoriter olmayan bir Devlet mümkün müdür?

Vaktiyle her türlü baskıya karşı çıkan sol, zaman geçip güçlendikçe bu sefer kendisi, baskıların hem de daha ağırına baş vurmuyor mu? Diyalektik bir sonuç.

Rejimlerin diyalektiği

Sol, muhalefet saflarında gelişti. Düşünceler yön verdi ona. Bir içtimai nizamı suçluyordu sol, her insan gibi kusurlu olan içtimai nizamı. Ama, iktidara geçince, bu sefer mevcud cemiyetin sorumlusu o oluyordu. Muhalefete geçen yahut karşı ihtilâle yönelen sağ şunu ispat edivermiştir: sol, iktidara karşı Hürriyeti yahut imtiyazlılara karşı halkı temsil etmez; tersine bir iktidara karşı başka bir iktidarı, bir imtiyazlı sınıfa karşı başka bir imtiyazlı sınıfı temsil eder. Muvaffak olmuş bir ihtilâlin gizli kalmış yönlerini yahut neye mâl olduğunu anlamak için artık bir hatıra olan, ancak bu gün karşılaşılan eşitsizlikler dolayısı ile hatırlanan eski rejimin sözcülüğünü edenlere yani XIX. yüzyılın başındaki muhafazakârlara, günümüzde liberal kapitalistlere kulak vermemiz yeter.

Yüzyıllar boyunca kurulan içtimai münasebetler, sonunda mutlaka insanileşir. Çeşitli sınıfların üyeleri arasındaki statü eşitsizliği bir çeşit karşılıklı tanımadan doğmaz. Bu eşitsizlik gerçek mübadelelere yer vermektedir. Geriye bakıp geçmişteki insan münasebetlerinin güzelliğini öve öve bitiremezler, sadakat ve dürüstlük gibi faziletleri göklere çıkarıp bu gün nazariyede eşit olan fertler arası ilişkilerin ne kadar soğuk olduğu üzerinde dururlar. Vendée'liler zincirleri için değil, kendi dünyaları için dövüşüyorlardı. İhtilâl olayı uzaklaştıkça, dünkü

tab'aların ne kadar mutlu olduğu buna mukabil bu günkü vatandaşların ne kadar ızdırap çektiği üzerinde bilhassa duruldu. Hem de büyük bir zevkle.

Karşı-ihtilâlci tenkid, ihtilâlden sonraki devleti monarşik devletle mukayese eder. Zenginlerin ve iktidarın insafına terkedilmiş himayesiz ferdi, kasaba ve şehirlerde oturan Fransızlarla karşılaştırır. Eski Rejim onları cemaatler halinde bir araya getiriyordu. Hepsinin de insan haysiyeti vardı. Millî Selâmet Komitesinin, Bonaparte'ın yahutta Napolyon'un başında bulunduğu devlet XVI. Louis'nin devletinden daha çok şeyler istedi milletten. Bu herkesce mâlum. XVIII. yüzyılda hiç bir meşru hükümdar ülkenin bütün erkeklerini askere çağırmayı düşünmemişti. Kişiler arasındaki eşitsizlikler kaldırılınca hem oy hakkı tanınmış, hem de askerlik mecburiyeti konmuştur. Askerlik mecburiyeti, herkese oy hakkı tanınmasından önce kabul edilmiştir. İhtilâlci, mutlakiyet kalksın ister. Ona göre, kanunlar yapılırken halkın temsilcilerinin de söz hakkı bulunmalı; keyfîliğin yerine Anayasa geçmeli; icra organının seçimi iki dereceli olmalı. Karşı-ihtilâlcinin buna cevabı şöyle: eskiden iktidar prensip olarak mutlaktı, ama örf ve âdetler, ara zümrelerin imtiyazları, yazılı olmayan kanunlar sınırlardı bu iktidarı. Büyük ihtilâl (belki de bütün ihtilâller) devleti fikren yenilemiş, aynı zamanda gençleştirmiştir.

Sosyalistler, karşı ihtilâlcilerin bazı tenkidlerini benimseyerek şahsi statülerin çeşitliliğini ortadan kaldırırlar ve insanı insandan ayıran tek fark olarak parayı gösterirler. Asiller, siyasi durumlarını itibarlarını ve geniş ölçüde de içtimai mevkilerinin iktisadî temellerini, topraklarını kaybetmiştir. Ama burjuvazi eşitliği bahane ederek, servet ile devleti inhisarı-

na almıştır. İmtiyazlı bir azınlığın yerine başka bir imtiyazlı azınlık geçmiştir. Bu halka ne fayda getirmiştir? Hatta sosyalistler ferdiyetçiliği tenkitte karşı ihtilâlcilerle birleşirler. Onlar da insanların, birbirleriyle boğazlaşan, piyasanın insafına ve iktisadî dalgalanmaların arsız zikzaklarına terkedilen milyonlarca insanın, içinde yaşamakta olduğu cangılı dehşetle anlatırlar. «Serbestî» kelimesinin yerine veya ona ek olarak «organizasyon» geçmiştir. Yani zayıfları kuvvetlinin, fakirleri zenginlerin hakimiyetinden ekonomiyi anarşiden kurtarmak için kolektivitenin İktisadî hayata yeni bir düzen vermesi. Eski Fransa'da burjuva cemiyetine geçişi damgalayan diyalektik, kapitalizmden sosyalizme geçişte de görülür, hem de daha keskin bir şekilde.

Tröstleri suçlamak, istihsal vasıtalarının bir kaç şahsın elinde toplanması... solun en çok işlediği konulardan. Sol halktan yana olduğunu söyler ve tiranları şiddetle kötüler. Tröstleri yönetenler, çağımızın derebeylerini andırıyor. Zavallı sıradan fânileri umumun menfaatine feda eden çağdaş derebeyleri. Sol partilerin uyguladığı çözüm yolu sadece tröstleri ortadan kaldırmak değil. Bazı sanayi dallarını yahutta çok genişlemiş bazı teşebbüslerin (işletmelerin) kontrolunun devlete geçmesidir. Burada klasik itirazı terkediyoruz: millileştirme devleşmenin iktisadî mahzurlarını ortadan kaldırmaz, çok defa arttırır. Mülkiyet statüsü değişmekle emekçilerin içinde bütünleştiği bürokratik-teknik hiyerarşi değişmemiştir. Renault Milli fabrikaları direktörü de, Charbonnage de France direktörü de kendi işletmelerine yararlı kararları alması için hükümetlere tesir konusunda hiç de az becerikli değiller. Milli-

leştirmenin siyasi tesiri bertaraf ettiği bir gerçek. Endüstri kırallarının gizlice, bazen de açıktan açığa siyasi nüfuz kullandıkları ileri sürülmüştür. Tröst yöneticilerinin kaybettiği hareket vasıtaları bu sefer Devletin başındakilere geçiyor. Istihsal vasıtalarını elinde tutanların sorumluluğu azaldığı ölçüde devleti yönetenlerin sorumluluğu çoğalmaktadır. Devlet demokratik bir devlet olarak kaldığı zaman hem genişlemek hem de zayıflamak tehlikesiyle karşı karşıya. Bir ekip devletin başına geçtiği zaman iktisadî güçle siyasi gücü kendi yararına bağdaştırıyor. Halbuki sol bunu yapan tröstleri tenkit ediyordu.

Modern istihsal cihazı bir hiyerarşiyi gerektiriyor. Biz buna bürokratiko-teknik diyoruz. Merdivenin en üst basamağında organizatör oturmaktadır. Başka bir deyişle manager, doğrudan doğruya mühendis veya teknisyen değil. Fransa'da olduğu gibi, Büyük Britanya veya Rusya'daki millileştirmeler de işçiyi şeflerine, tüketiciyi tröste karşı himaye etmiyor. Hisse senedi sahiplerini, idare meclisi üyeliklerini, maliyecileri, mülkiyete iştirakleri daha çok nazari olan veya kıymetli evrak üzerinde iş yaparak işletmelerin kaderine tesir edenleri ortadan kaldırmıştır sadece. Biz burada millileştirmenin fayda ve zararlarını ortaya dökecek değiliz. Şunu müşahade ile yetiniyoruz: millileştirme halinde, solun reformları eninde sonunda imtiyazlar arasındaki kuvvet dağılımını değiştiriyor. Ama fakiri veya zayıfı güçlendirip, zengini veya kuvvetliyi zayıflatmıyor.

Batı cemiyetlerinde teknik - bürokratik hiyerarşi, istihsal cihazını tek bir sektöre mahsus hale getirmektedir. Küçük ve orta işletmeler ortadan

kalkmıyor. Ziraatte çeşitli statüler devam ediyor (adam çalıştıran köylü, çiftlik sahibi, yarıcı). Dağıtım sistemi Devletle cüceleri, büyük mağazalarla köşe başındaki muhallebicileri yanyana koymaktadır. Batı cemiyetlerinin yapısı biraz karışıktır: kapitalist öncesi aristokrasinin çocukları, birkaç nesilden beri zenginleşmiş aileler özel teşebbüs sahipleri, topraklı köylüler çok çeşitli içtimai münasebetlere yol açmakta, bağımsız gruplar meydana getirmektedir. Milyonlarca şahıs devletin dışında yaşıyabiliyor. Teknik-bürokratik hiyerarşinin genelleşmesi bu karışıklığın ortadan kalkması demek olacak, artık hiç bir fert başka bir ferde tâbi olmayacak, her şey devlete tâbi olacaktır. Sol, ferd'i köleliklerden kurtarmaya çabalıyor. Ama sonunda kamu idaresinin kölesi yapacak onu. Şimdilik hukuken değilse bile fiilen bu olayı yaşamaktayız. Halbuki Devletin toplumu ne kadar büyükse, onun demokratik olma şansı, başka bir deyişle nispeten bağımsız gruplar arasında barışçı bir ortak çaba azalır. Bütün cemiyet dev bir işletmeye benzediği gün, pramidin tepesinde oturanlar için, aşağıdaki kalabalıkların alkışlarına veya tenkitlerine dayanmak mümkün olmıyacak.

Bu tekamül geliştikçe, geleneksel ilişkilerin, mahallî cemaatlerin kalıntıları demokrasiyi frenlemekten çok, alabildiğine genişlemiş bürokrasinin ferdi yutmasına bir engel olur. Sanayi medeniyetinin doğurduğu bir canavardır bürokrasi. Artık zamanla zayıflamış ve saflaşmış olan tarihi hiyerarşiler eski haksızlıkları körüklemez, sosyalizmin mutlakiyetçi temayüllerine engel olurlar daha ziyade. Sosyalizmin isimsiz despotluğuna karşı, muhafazakârlık liberalizmin müttefiki olur. Eğer maziden kalan frenler or-

tadan kaldırılırsa topyekûn devletin kurulmasına hiç bir şey engel olamaz.

Böylece iyimser tarih anlayışının yerine kötümser tarih anlayışı geçiyor. İyimser tarih görüşünün sonu kurtuluştu. Kötümser tarih anlayışına göre, bedenlerin ve ruhların köleleşmesi demek olan totalitarizm önce sınıfları, sonra bütün muhtariyetleri, şahısları veya grupları ortadan kaldıran bir hareketin sonu olacaktır. Sovyet tecrübesi bu kötümserliği körükler. Geçen asrın aydınlık zekâları buna mütemayildiler. Sabırsız kitleler temsili müesseseleri sürükleyip götürür, aristokratik menşeli hürriyet duygusu kaybolmaya yüz tutarsa, demokrasinin karşı durulmaz hamlesi nereye götürür. Hiç kimse Tocqueville kadar berrak bir şekilde bunu gösterememiştir. J. Burckhardt ve Ernest Renan gibi tarihçiler, insanların birbiriyle uzlaşabileceğini ümit etmiyorlardı ama ondokuzuncu yüzyılın sonlarında sezarizmin ortaya çıkmasından korkuyorlardı.

Biz ne birinci görüşe katılıyoruz, ne de ikincisine. Tekniğin veya iktisadî yapıların kaçınılmaz değişmeleri, devletin yayılması ne kurtuluşa götürür ne de köleleşmeye. Fakat her kurtuluşta yeni bir köleliğin tohumu vardır. Sol efsanesinin yarattığı hayal şu: mutlu bir sona yönelmiş olan tarihi hareket, her neslin elde ettiklerini bir araya toplar. Sosyalizm sayesinde, gerçek hürriyetler, burjuvazinin icadı olan şeklî hürriyetlere eklenir. Hakikatte diyalektikdir tarih. Ama komünistlerin bu kelimeye bu gün verdikleri dar manada değil. Rejimler birbirinin zıddı değildir. Birinden ötekine geçerken mutlaka bir kopuş veya şiddet gerekmez. Ama her rejimde insanları tehdit eden şeyler başka başkadır. Bu sebeple aynı müesseseler mana değiştirirler. Plutokrasiye

karşı herkese rey hakkı verilmesinden yahut devletten medet umulur; her yanı kaplıyan teknokrasiye karşı mahalli yahut mesleki muhtariyetleri korumaya çalışırlar.

Muayyen bir rejimde, söz konusu olan zaruretler arasında makul bir uzlaşmaya varmaktır. Aslında uzlaşması imkansızdır bu zaruretlerin. Farzedelim ki, gelirlerin eşitliğine çalışıyoruz. Kapitalist sistemde vergi zenginlerle fakirler arasındaki farkı azaltan vasıtalardan biri. Doğrudan vergiler adil bir şekilde dağıtılıp toplandığı ve nüfus başına milli gelirin yeteri kadar yüksek olduğu zamanlar bu vasıtanın tesirli olmadığı söylenemez. Bir noktadan sonra-bu nokta ülkeden ülkeye değişiyor-müterakki vergi hileye, gizlemeye teşvik ediyor, tabii tasarrufları ortadan kaldırıyor. Belli bir ölçüde eşitsizliği kabul etmek gerekir. Bu eşitsizlik rekabet prensibinden ayrılamaz. Evet mirastan alınan vergiler büyük servetlerin dağılışını hızlandırıyor fakat onları büsbütün ortadan kaldıramıyor. Gelirleri eşitleştirmek için vergi dilimleri sınırsız olarak arttırılamaz.

Realiteyle başa çıkamadığı için hayal kırıklığına uğrayan solcu tamamen planlı bir ekonomi arzu edecek midir? Fakat böyle bir cemiyette başka türlü bir eşitsizlik ortaya çıkacaktır. Plancılar gelirler arasındaki eşitsizliği azaltabilirler, ama nazariyede ve kendilerine uygun görünen çerçeve içinde: kollektif menfaate uygunluğun, kendi menfaatine uygunluğun ölçüsü nedir onlar için? Ne tecrübe bu eşitleştirme davasına uygun bir cevap veriyor, ne de psikolojik benzeyiş. Plancılar herkesi gayrete getirmek için ücretler yelpazesini açacaklar: onlara sert davranamazlar. Sol, muhalefette kaldıkça eşit-

likten dem vurur. Muhalefette oldukça ve zenginler servet üretimini yüklendikçe. Sol iktidara geçtiği gün eşitlik kaygısıyla azami üretim ihtiyacını uzlaştırmak zorundadır. Plancılara gelince, muhtemelen hizmetlerinin karşılığını selefleri kapitalistlerden daha az istemiyeceklerdir.

Tarih ufkunun ötesinde yer alan kollektif kaynakların hep birden çoğalışı bir yana, her rejim iktisadî eşitliğe müsamaha gösterir, ama belli bir dozda. Ekonominin belli bir işleyiş tarzına bağlı bir eşitlik ortadan kaldırılabilir. Ama yerine başka bir eşitsizlik gelir kendiliğinden. İçtimai maddenin ağırlığı, insanların bencilliği, aynı zamanda kollektif ve ahlakî zaruretler gelirlerde eşitleşmeye sınır çizer. Bunlar eşitsizliği protesto etmek kadar meşrudur. En faal, en kabiliyetli olanları mükâfatlandırmak hem âdildir, hem de üretimin artması için şarttır. İngiltere gibi bir memlekette, mutlak eşitlik kültürü ayakta tutan ve zenginleştiren azınlığa yaratıcı bir hayatın şartlarını sağlayamaz.

Solun alkışladığı, kamuoyunun belki tamamen desteklediği sosyal kanunlar şimdi borç hanesini kabartmakta. Bunlar sınırsız bir şekilde genişletilemez, çünkü aynı derecede meşru başka menfaatler tehlikeye düşebilir.

Fransa'da olduğu gibi, ücretlerden alınan vergilerden sağlanan aile yardımları, aile babalarına veya ihtiyarlara destek olur. Ama bundan gençler ve bekârlar, başka bir deyişle en verimli olanlar zarar görmektedir. Solun iktisadî gelişmeyi hızlandırmaktan çok ızdırapları azaltmaya çalışması gerekmez mi? Bu durumda komünistler sol sayılamazlar. Fakat herkesin daha iyi hayat seviyesine kendini kaptırdığı bir devirde, komünist olmayan sol ev-

velce kapitalistlerin yaptığı gibi içtimai üretimi de hemen arttırmaya çalışmalıdır. Belli bir süre sonra meydana gelecek olan bu artış kollektivitenin olduğu kadar fertlerin de yararınadır. Burada da cemiyet ideallere karşı koyar. Ama herkese ihtiyacı kadar formülü ile herkese yaptığı iş kadar formülü arasındaki ziddiyet ile gün ışığına çıkmaktadır.

İngiltere'de gıda yardımları dolaylı vergilerle birleşince ailenin çeşitli masrafları arasında dağılıp gitmektedir. 1-Nisan-1950 tarihli **Economist**'de çıkan bir istatistiğe göre yıllık geliri 500 liranın altında olan dört kişilik aileler haftada ortalama elli yedi şilin almakta ve çeşitli vergiler ve sosyal hizmetlere yardım namı altında 67.8 şilin ödemektedirler. Özellikle içki ve tütüne 31.4 şilin vergi ödemektedirler. Bu durumda sosyal kanunlar politikası ve maliye politikası kendi kendini inkâr etmekte. 1955'de, devlet masraflarını kısmanın ve vergileri indirmenin ifade ettiği mâna, 1900'deki mânânın tam zıddı. Politikada, «tek mânâ» büyük bir hayal, her şeye tek mânâ vermek felaketlerin tek sebebi. Solcular bazı mekanizmalara fazla itibar göstermekle yanılıyorlar. Oysa asıl fikre itibar etmektedirler: kollektif mülkiyet veya tam istihdam usulü, bu fikirlere taraftar olanlara manevi bir ilham kaynağı olmasına göre değil müessiriyetine göre değerlendirilmeli. Solcular farazî bir devamlılık tahayyül ediyorlar, yanlış. Sanki gelecek geçmişten hep daha iyi olur, değişiklik getiren parti muhafazakârların karşısında daima haklı imiş gibi, mâziden kalan mirası kazanılmış sayıp bakışlarını yeni fetihlere çeviriyorlar sadece.

Gelenekçi, burjuva veya sosyalist... hiç bir rejimde gerek fikir hürriyeti, gerekse insanlar arası

dayanışma hiç bir zaman garanti altında sayılamaz. Kendine daima sadık kalmış tek sol, hürriyeti ve eşitliği terennüm eden sol değil, kardeşliği yani sevgiyi terennüm eden soldur.

Düşünce ve gerçek

Batı ülkelerinde, sol-sağ tezadının çeşitli mânâlarına bu gün de az çok rastlarız (incelemelerimizde gerekli olduğu için solla sağı ayırmıştık). Nereye giderseniz gidin. Fransa'da Eski Rejim'e karşı girişilen mücadelenin özelliklerini bulursunuz solda. Sol, her yerde, tam istihdama taraftardır, sosyal bazı kanunlar kabul edilsin, üretim araçları kamulaştırılsın ister. Daima stalinci totalitarizmin tesiri altındadır sol, onu tamamen inkâr cesaretini gösteremez. Nerede meclisler ağır çalışıyor, kitleler sabırsızsa, orada siyasi değerlerin sosyal değerlerden ayrılma tehlikesi belirir. Bazı ülkelerde bu mânâlar arap saçına dönmüştür. Bazı ülkelerde ise gerek tartışmalara gerekse cephelerin kurulmasına tek bir mânâ hâkimdir. Büyük Britanya bu sonuncu gruba girer, Fransa birinci'ye.

Büyük Britanya faşizmi gülünç hale getirmeyi başarmıştır, hem de rahatlıkla. Olayların akışı William Joyce (*)u bir çıkmaza soktu: ya birleşecek, ya ihanet edecekti (o ihaneti seçti). Sendika yöneticileri milli camiaya mensup olduklarına ve geleneği inkâr etmeden, anayasanın devamlılığını bozmadan işçilerin hayat şartlarını düzeltebileceklerine inan-

(*) Savaş sırasında daha çok *Lord Haw Haw* diye tanınırdı. İngilizce neşriyat yapan Alman radyosunda önemli bir rol oynardı.

mıştı. Tek bir milletvekili seçtiremiyen komünist partisi ise sızma yolu ile sendikada bazı önemli mevkileri elinde tutmaktadır. Parti üyeleri, veya sempatizanlar arasında aydınlar da vardır. Ama komünist partisinin siyasette veya basında ciddi bir rolü yoktur. «Solcu» haftalık dergiler tesirlidir; başkalarına -Avrupa veya Asya kıtasındakilere-Halk cephesinin veya Sovyetleşmenin yararlarından bol bol bahseder; ama bunları ihtiyar İngiltere için asla düşünmez.

Faşist bir parti yahut komünist bir parti olmadığı zaman, fikir münakaşaları günlük konular üzerinde cereyan etmektedir: sosyal açıdan, eşitlik ideali ile mazinin mirası olan içtimai hiyerarşi arasında; iktisadî açıdan ise kollektivist temayüllerle (kollektif mülkiyet, tam istihdam, kontrol) piyasa mekanizmalarını tercih ediş arasında tartışılıyor. Bir yanda muhafazakârlığa karşı eşitlik taraftarlığı, ötede liberalizm karşısında sosyalizm. Muhafazakâr parti, gelir dağılımı bu gün hangi noktada ise, orada kalsın istiyor. İşçi partisi, hiç değilse neo-fabien aydınlar, daha ileri hedefler çiziyorlar. Muhafazakâr parti, işçi partisinin savaş devresi için kurmuş olduğu kontrol sistemini dağıttı. Şimdi işçi partisinin sorduğu şu: tekrar iktidara gelirlerse kontrol sistemini kısmen olsun kurabilirler mi?

İki yerine üç parti olsaydı durum daha aydınlık olurdu. **Tori**'lerin Liberalizmi itirazlara yol açıyor. (Fransa'daki tabirle) mutedil sola mensup, akıldan ve reformlardan yana olan insanların çoğu reylerini devletçiliğe meyyal buldukları sosyalistlere vermek istemiyorlar. Konformist olmayan sol düşünce sosyalist soldan ayrıdır ve temsilcisi yoktur.

Liberal partiyi siyasi bir kuvvet olarak politika sahnesinden silen kısmen tarihi şartlar (birinci Dünya savaşından sonra Lloyd George buhranı) kısmen de üçüncü partiyi acımadan tasfiye eden seçim sistemidir. Ama bu olayın tarihi bir mânâsı da var. Şahsi Hürriyetlere saygı ve barışçı hükümet metodları demek olan asıl liberalizm tek bir partinin inhisarında değildir artık. O herkesin olmuştur. Artık yeni bir dini düşünce ortaya atmak yahut farklı bir siyasi kanaat ileri sürmek iddiasıyle suçlanmadığı için tabir caizse non-conformisme'in (gelenek düşmanlığının) görevi bitmiştir. Davayı kazanmıştır çünkü. İlhamını kiliseden kopmuş bir hıristiyanlıktan alan İngiliz solunun amacı sosyal reformlardır. Bunun sorumlusu İşçi partisidir. Bir mânâda XIX. yüzyılın solu tam bir zafer kazanmıştır: zafer artık liberalizmin değil. Sol bir mânâda aşılmıştır. Olaylar yaratmıştır bu sonucu: İşçi partisi bu gün imtiyazlı olmayanların isteklerine tercüman oluyor.

İşçi partisinin 1945'de kazandığı büyük zafer mensuplarını şaşırttı. Tam beş yıl diledikleri kanunu çıkarıp bu haklarını en geniş şekilde kullandılar. 1950 yılının İngilteresi hiç şüphe yok 1900'ün yahut 1850'nin İngiltere'sinden çok farklı. Yarım asır önce İngiltere'de gelirler arasındaki eşitsizlik başka hiç bir ülkede görülmezdi. Bu gün ise, eşitsizlik Avrupa kıtasından daha az. Özel teşebbüsün vatanı artık sosyal mevzuatı mükemmel, örnek bir ülkedir. Fransa'ya parasız sağlık hizmeti getirilebilmişse bunun sebebi, nazariyesi ve sistemiyle İngiltere'de bu hizmet gerçekleştirildiği içindir. Sanayinin bir sektörü millileştirilmiş, tarım piyasaları organize edilmiştir. Ama ortaya konan eserin değeri ne olursa olsun, İngiltere yine o İngiltere. Proletaryanın hayat ve ça-

lışma şartları, temelden değişmemiş, düzeltilmiş sadece. İşçi partisinin Hindistan'da başarılı, yakın doğuda başarısız olan dış politikası muhafazakâr hükümetin dış politikasından mahiyetçe farklı değildir. Bu sosyalizm değil de nedir?

Her iki taraf, birbirine danışıyor. İşçi partisi bilhassa aydınlara ne yapması gerektiğini soruyor. Muhafazakârlar yeniden güven duydular. İhtiyar İngiltere'nin, geçen yüzyılda olduğu gibi, Avrupa'daki ihtilâllerin özünü kan dökmeden gerçekleştirdiğini, ama yüzyılların kazandırdığını feda etmediğini herkes biliyor.

R.H.S. Crossman'ın **New fabian Essays** adlı eserinde fakirlikle mücadeleden çok zenginlikle mücadele arzusu göze çarpıyor. Bir kimseyi çalışmadan yaşatabilen servet birikimlerini önlemek, kamu sektörünü genişleterek ücret yelpazesini daraltmak arzusu görülüyor. Ekonominin en büyük kısmını özel sektör teşkil ettikçe, yüksek aylıkların seviyesini de yine özel sektör tesbit eder. Devlet, kamu işletmelerinin yöneticilerine büyük özel işletmelerden daha az aylık verirse en iyi yardımcılarını kaybedecektir. Eski idareci sınıf tamamen ortadan kalkarsa, İngiliz cemiyetinin devam eden aristokratik karakteri kaybolur.

Bu türlü araştırmalar bir doktrinin normal gereği. Programlarının büyük bir kısmını gerçekleştiren işçi partililer kendilerine şunu sormaktadırlar: bu devir bir yerleşme devri mi olmalı, yoksa yeni bir ilerleyiş devri mi? Mutediller açıkça söylemiyorlar ama yerleşme tezini kabul etmeyi ve tarihi değeri olan bazı ekonomik meseleleri ortaya koyan aydın muhafazakârlara katılmayı uygun buluyorlar. Tam istihdam döneminde sendikalar işverenlerle serbest-

ce görüşmeler yaparlarken enflasyon nasıl önlenebilir? İktisadî hayatın esnekliği, müteşebbislerin insiyatifi nasıl ayakta tutulabilir? Gelir vergisinin dilimleri nasıl sınırlanabilir yahut azaltılabilir? Geleceğinden emin olmayan işletmelere yatırım yapacak sermayeleri nereden bulmalı? Kısaca hür bir cemiyet en kabiliyetli olanların yükselişine engel olmadan, bütün toplumun genişlemesini yavaşlatmadan nasıl belirli bir dozda sosyalizmi özümsiyebilir, herkesin güvenliğini garanti edebilir.

Bir yanda İşçi partililerin yapmış olduğu reformları yetersiz bulduğu için hayal kırıklığına uğrayanlar, ötede bu reformların devam etmesinden korkanlar; bir yanda eşitsizliğin azalmasını ve kollektif mülkiyetin çoğalmasını istiyenler, ötede insanları gayrete getirmek ve verimi mükafatlandırmak için çırpınanlar; bir yanda «fizik kontrollara» güvenenlerle ötede piyasa mekanizmasını eskisi gibi işletmek istiyenler... bu taraflar arasında sağ duyunun hakim olduğu bir diyalog kurulabilir. Yönetici sınıf servetinin ve yetkilerinin bir kısmını kendi isteğiyle devretti. Gerçi bu sınıf hâlâ aristokrat. Ama «geleceğin dalgası» olanlarla her zaman anlaşmak istiyor. Sağ, yeni İngiltere'yi pek sevmiyor; sol ise onda kendini buluyor. Bu herkesin kabul ettiği bir gerçek, kimi bunu heyecanla karşılıyor, kimi bilgelikle. Winston Churchill halka açık toplantılarda **Köleliğin Yolu**'nu yorumlarken güdümlü bir ekonomide Gestapo'nun korkunçluğunu anlatmak ister, ama korkutamaz kimseyi, seçmenlerinin çoğunu güldürür. Bu gün seçim nutuklarında bir ispat vasıtası olarak kullanılan deliller otuz kırk yıl sonra veya iki üç asır sonra belki de kehanet olarak vasıflandırıla-

cak. Aynı şeyleri Fransa'daki siyasi düşünce hakkında söyliyemeyeceğiz.

Sağ-Sol tezadının çeşitli mânâları var. Bunlar birbirine karıştığı için bugün Fransa ideolojik bir kaos içinde. Bu karışıklığa büyük ölçüde olaylar sebep oluyor. Sanayi öncesi yapılar, İngiltere veya İskandinavya gibi ülkelerden daha iyi muhafaza edilmiştir Fransa'da. Eski Rejim-İhtilâl tartışmaları, liberallerle İşçi Partililer arasındaki tartışmalar kadar aktüel. Ama geleceğe uzanan düşünce teknik medeniyetin tehlikelerine şimdiden dikkati çekiyor. Oysa Fransızlar böyle bir medeniyetin bütün meyvelerini toplamaktan bir hayli uzaklar.

Batı bölgelerinde muhafazakârlarla hareket partisinin çatışması ağırbasıyor; muhafazakârlar dine bağlı, hareket partisi ise lâik, akılcı ve eşitlik taraftarıdır. Sağ katoliktir ve imtiyazlarını bırakmak istemez. Solu, politikayı meslek edinmiş küçük ve orta burjuvaziden kimseler temsil eder sosyalistler radikallerin adeta bir devamı. Merkez ve Orta Fransa'nın bazı bölgelerindeki komünistler de öyle.

Öteki bölgeler, az gelişmiş ülkelerin Fransa'daki karşılığı. Loire'in güneyinde, tarımı eski, az sanayileşmiş bazı bölgeler ferdiyetçi bir yapıyı devam ettirir. Bazı dikkate değer yerlerin mahalli seçimlerinde orta burjuvaziye rey veriliyor. İster sol geleneği, isterse iktisadî gelişmenin yavaşlığı sebebiyle ora mahalli meclislerinde Demokratik Sol Topluluğu ile Bağımsızların hatta komünistlerin üyeleri var.

Sınaî bölgeler, büyük şehirleşme merkezleri üçüncü tipi meydana getirir. Fransız Halk Topluluğu ile komünistler bu bölgelerde 1948-1951 yılları arasında oyların en büyük kısmını topluyordu; sosya-

listler komünist rekabete pek karşı duramıyor, M.R.P. oylarının en büyük kısmını Fransız Halk Topluluğu'na veya mutedillere kaptırmışlardı.

İçtimai yapıların heterojenliği partilere de akseder. Sondajlarla yapılan bir ankete verilmiş cevaplara bakılırsa, komünist seçmenlerin çoğu İngiliz İşçi partisi solunun isteklerini dile getiriyorlar. Ama bir çok komünist seçmenin bilmeden **Bevancı** olduğunu farzedersek bunun bir izahı gerekir, hem de tek bir izahı. Neden Fransız seçmenler, İngiliz, Alman veya Belçikalı seçmenler gibi doğru dürüst bir seçim yapamıyorlar? Batı, az gelişmiş bölgeler, modern şehirler gibi üç yapının birarada bulunması hiç değilse bir izah başlangıcı olabilir.

Protestan ülkelerle benzerlik daha da fazla: komünizm kendini akılcı burjuva ihtilâlinin temsilcisi sayıyor. Eskiden beri ileri fikirlerin ortaya atıldığı, iktisadî hayatı az dinamik bölgelerde kendine taraftar buluyor. Afrika'da veya Asya'da elde ettiği başarıları yine aynı sebeplerle izah etmek mümkün: yarıcılar, çiftlik sahipleri ve özel mülkiyet sahipleri arasındaki ihtilafları kızıştırıyor, mahrumiyetler içinde kıvrananların istediği hakları lüzumundan fazla büyütüyor, bu durgunluğun yarattığı hoşnutsuzluğu istismar ediyor. Son bir nokta: Ülkenin sanayileşmiş bölgelerinde, reformcu sendikaların ve sosyalist partisinin başarısızlığa uğraması sebebiyle ihtilâlci partinin cazibesine kapılan işçi sınıfı onun taraftarlarını meydana getiriyor. Reformcu sendikalar ve sosyalist partisi neden başarısız? Bunun bir çok sebebi var: bir tanesi geri kalmış bölgelerde üretimin azlığı, bir başka sebep en dinamik bölgelerde kapitalizm öncesi unsurların karşı koyması.

Komünistlerin milyonlarca seçmeni olduğu halde partinin ilerleyişi neden sınırlı olmaktadır? Bunu cemiyetteki heterojenlikle izah mümkün. En az gelişmiş yerlerde gayrimemnunlar partisinin önemli bir azınlıktan daha fazla sınıfı bir araya toplıyacak kadar kızıllara düşman arazi sahibi köylüler veya küçük burjuvalar var. Nüfusun bütün sınıflarında belli bir hayat şeklini devam ettirmek iradesi, sanayi medeniyet bölgelerinde komünistlere reylerin üçte birinden fazlasını verdirmiyecek kadar kuvvetli.

R.P.F.'nin taraftarları da komünist partisininkiler gibi çeşitli unsurlardan meydana geliyordu. Sebep yine aynı Eski Rejimle İhtilâl. Kilise ile laik mektep arasındaki çatışmanın hatırası nerede silinmemişse orada bu taraftarlar reaksiyoner yahut mutedil partilerin taraftarlarıyla geniş ölçüde karışıyor, klasik sağın ve M.R.P.'nin oylarını kapıyorlardı. Şehirlerde, ülkenin kuzey kısmında R.P.F.'nin seçmenleri farklı bir tiptendiler. Kâh sosyalist solla birleşirler kâh M.R.P. ile, kâh radikallerle veya mutedillerle. Antikomünizmle geleneksel milliyetçiliği bir araya getirmek sosyal değerlerini soldan, siyasi değerlerini sağdan almaya gayret eden (çırpınan) «sağ ihtilâlci» adı verilen partilerin ideolojisini hatırlatıyor.

Sosyalist partisi ile M.R.P.'nin bir bölümü İkinci Dünya Savaşının ertesinde bir çeşit İngiliz sosyalizmi kurma rüyası içindeydi. Fakat taraftarları onları yalnız bırakıverdi. Bu başarısızlıkta kişilerin rolü çok azdır: geçmiş yani Kilise ile İhtilâl arasındaki mücadele hâlâ devam etmektedir; komünizmle ileri bir sosyalizmi birbirine katıştırmak emekçilerin çoğunu aldatıyor. Alışılan hayat tarzına bağlılık bir çok

küçük burjuvayı muhafazakâr olmıya yöneltiyor. Bu bakımdan Fransa'da bir İngiliz sosyalizmi kurmak hayal dünyasında kalmaya mahkumdur. Hiç bir yerde sağ sol tezadı Fransa'da olduğu kadar itibar görmez, hiç bir yerde bu tezad oradaki kadar karışık değildir: Fransız muhafazakârlığı bir ideoloji şeklinde ifade edilir. Fransa'nın o parlak devrinde yüzyılın bütün savaşlarının tek temasını yaşadığını hayal etmek hoşa gider. Sol tek boyutlu bir tarih çizer, düşünür kendisi için. Aziz Georges'in sonunda ejderi yendiği bir tarih, ama sağı da solu da tanımak istemiyenler aklın yönettiği bir cemiyet hayal ederler. Plancıların sefaleti ortadan kaldırdığı, bununla beraber fantezinin, hürriyetin de ortadan kalktığı bir cemiyet. Fransa'da bakışları maziye çevrili olan veya ütopik olan siyasi düşünce geçmişin ve geleceğin hayalini görür.

Siyasi eylem de bu günden kopma yolundadır. Fransa'da tatbik edilmekte olan sosyal güvenlik planı ileri, ticaret cihazı sınaî gelişmeden geridedir. Fransa'da, yabancı modelleri taklit ederek sanayileşen ülkelerin düştüğü hatalar görülür. Makineler, fabrikalar ithali yapılırken çevreye göre değişebilen iktisadî optimum mühendislerin hesap ettiği teknik optimumla karıştırılır, tehlike bu noktadadır. Modern vergi sisteminin tesirli olabilmesi için mükelleflerin kanun koyucularla ve denetleyicilerle aynı dünyanın insanları olması gerekir. Muhasebesi olmayan işletmelerde, zirai, ticari işletmelerde belki de hiç bir vergi sistemi yüzde yüz başarılı olamaz.

Fransa'da kapitalizme çatmak hoşa gidiyor. Fakat çatılacak kapitalistler nerede? Bir kaç büyük fabrika kurmuş yahut bir kaç büyük ticari yol açmış olanlar mı, Citroéen'in, Michelin'in, Boussac'ın çocukla-

rı mı? Lyon'de, Kuzey'de katolik veya serbest fikirli patron aileleri mi? Yoksa sanayide çalışan yüksek kadrolar, kamu ve özel işletmelerin yöneticileri mi kapitalist? Bazılarını devletin kontrol ettiği büyük bankalar mı kapitalist? Bir kısmı akıllıca bir yönetime örnek olan bazıları sunî kalıntılardan ibaret olan küçük ve orta işletmelerin yöneticileri mi? Marx'ın kapitalizmi, Wall Street'in yahutta sömürge kapitalizmi bu değişik ve dağınık kapitalizmden, milletin en fazla bir azınlığını kucaklıyan bu burjuvaziden daha iyi bir hedef teşkil eder hücumlara.

Fransa'da antikapitalist bir solu yahutta Keynesçi ve antimalthusien bir sol tarifi yapmak mümkün, ama bir şartla: sağ sol şemasına veya marksist şemalara saplanıp kalmamak ve aktüalitesini kaybetmemiş olan kavgaların çeşitli olduğunu, şimdiki cemiyeti teşkil eden yapıların çeşitliliğini, bundan çıkan problemlerin ve gerekli eylem metodlarının çok ve çeşitli olduğunu kabul etmek şart. Tarih şuuru bu çeşitliliği gösteriyor, ideoloji ise gizliyor. Hatta tarih şuuru tarih felsefesinin sahte ihtişamı içinde dalgalandığı zaman bile.

* * *

Hürriyet, organizasyon, eşitlik: solu üç fikir harekete geçirir. Bunlar birbirinden farklıdır fakat birbirinin zıddı değildir: iktidarın keyfi hareketlerine karşı şahısların **güvenliğini** sağlamak için **hürriyet**; geleneğin düzeni veya anarşi içindeki ferdi teşebbüsler yerine aklî bir düzen getirmek için **organizasyon**; doğum ve servet imtiyazlarına karşı **eşitlik**.

Organize eden sol az veya çok **otoriter olur.** Çünkü hür hükümetler yavaş hareket ederler ve bir

takım çıkarlar veya peşin hükümlerin mukavemeti frenler onları. Bu sol milliyetçi değildir ama **millî**dir; çünkü yalnız Devlet onun programını gerçekleştirebilir. Bazan **emperyalisttir** bu sol, çünkü plancılar geniş alanları işlemek sınırsız kaynakları kullanmak isterler. **Liberal sol**, karşı çıkar sosyalizme, çünkü devlet kadrolarının şiştiğini, keyfiliğin geri geldiğini görmüştür, hem bu sefer bürokratik ve isimsiz bir keyfîlik. Millî sosyalizmlere karşı, bir Iman'ın silah yolu ile zafere ulaşmasını gerektirmiyen bir enternasyonalizm idealini savunur. **Eşitlikçi** sol'a gelince, kâh birbirleriyle rekabet halinde olan, kâh iç içe bulunan gerek zenginliklerin ve gerekse kuvvetlilerin her zaman karşısında olmıya mâhkûmdur o. Peki, gerçek sol'u nerede bulmalı?

Belki de solcuların en mükemmeli olan **Esprit** dergisinin yazarları bilmeden bu sorunun cevabını verirler «Amerikan Solun'a» ayırdıkları bir özel sayıda, bu Avrupaî sözün, Atlantik'in ötesindeki gerçeği kucaklamasının güç olduğunu dürüstlükle söylerler. Eski Rejimle mücadele gibi bir durum yoktur Amerikan cemiyetinde. İşçi veya sosyalist partisi yoktur. Geleneksel iki parti ilerici veya sosyalist bir üçüncü partinin kurulması teşebbüslerini boğmuştur. Amerikan Anayasasının veya iktisadî sistemin prensipleri ciddi bir mesele haline getirilmez. Siyasi çatışmalar ideolojik olmaktan çok teknik bir karakter taşır.

Bu olaylardan hareketle, iki tarz düşünce ileri sürülebilir. Ya, derginin Amerikalı yazarlarından biri gibi konuşup: «Amerika Birleşik Devletleri her zaman Sosyalist bir devlet olmuştur. Şu mânâda ki en kenarda kalmış sınıfların hayat tarzlarını iyileştirmiş ve sosyal adaleti sağlamıştır.»[3] (A.M.Rose) diye-

cek. Ya,iyi bir Avrupa sosyalisti gibi şu temenni de bulunacağız: Amerikan dünyasının değişmesinin tek şartı «Ingiliz işçi partisi gibi bir partinin kurulmasıdır» Amerika Birleşik Devletlerinde sosyalizmin gerçekleşmesi bütün dünya için lüzumludur.» gerçekten de, fransız yazarlar bu sonuncu istikamete yönelirler. C.İ.O.nun sosyalist temayüllü işçileri sendikal planla «yeni sol»a mensupturlar. Avrupa tarzında bir işçi partisinin tek şansı olabilir: sol'un amaçlarına ulaşmak. İşçi Partisi veya planlama gibi vasıtalar birer temel değer olup çıkarlar.

Bir peşin hükümden başka bir şey olmıyan bu delili farkına varmadan verdikten sonra bir netice çıkarmak gerektiği zaman yazarlardan biri **intelicancianın** konformizmini unutuverir: «şimdi şunu sormalıyız kendi kendimize. Bütün kaygıların ortadan kalktığı bir soldan bahsedebilir miyiz... Çünkü solcu hiç değilse biz Fransızların nazarında ülkesinin politikasına her zaman hak vermiyen ve istikbalde doğru olsa bile mistik bir garantinin mevcut olmadığını bilen bir kimsedir; sömürge seferlerini protesto eden, bir düşmana karşı yapılsa da bir misilleme olarak kullanılsa da vahşeti hiç bir şekilde kabul etmiyen adamdır o.» (*) «Eskiden Sacco ile Vanzetti'yi müdafaa için binlerce Avrupalı ve Amerikalıyı ayaklandıran, ama artık ezilenler ve ızdırap çekenler için bu basit dayanışma duygusunun hafiflediği yerde «sol»dan bahsedebilir miyiz?'».

(*) J.—M. Dosmenach'ın «belki de yapılmakta olan» mikrop savaşından bahsettiği bir cümleyi yukarıya aldık.

Her türlü ortodoksiye düşman ve bütün ızdıraplara gönlü açık solcunun tarifi bu ise, bu tip insan yalnız Birleşik Devletler de mi yok? Sovyetler Birliğine daima hak veren komünist sol mudur? Polonyalılar veya Doğu Almanlar için değil de Asya ve Afrika milletleri için hürriyet istiyenler sol mudurlar? Tarihi sol'un kullandığı dil zamanımızda muzaffer oldu belki: ama merhametin tek bir mânâsı olduğu zaman ezeli solun ruhu can çekişmektedir.

İKİNCİ BAHİS

İHTİLÂL MİTİ

Sol efsanesinde, İlerleme fikri de vardır. Sol deyince, sürekli bir hareket gelir akla. İhtilâl onun hem zıddı, hem de tamamlayıcısıdır: beşeri olayların normal seyrini birden değiştiren bir kopuş bekliyenlere bu efsane ümit veriyor. Bence, o da geçmiş üzerinde bir düşünüşten doğmaktadır. Eski Rejimle bağdaşmıyan bir düşünüş tarzı yayarak Büyük İhtilâli hazırlamış olduğunu sonradan gördüğümüz kimseler ne bir kıyametin kopup eski dünyanın yıkılacağını ilân etmiş, ne de böyle bir şey olsun istemişlerdir. Nazariyede hepsi ataktı, ama Hükümdarın veya Kanun koyucunun müşaviri olarak Jean-Jacques Rousseau kadar ihtiyatlıydılar. Çoğu iyimserdi: gelenekler, peşin hükümler, yobazlık bir kenara itilip insanlar aydınlatılınca cemiyetlerin tabiî düzeni de kurulacaktı. 1791 veya 1792'den itibaren İhtilâl, filozoflar da dahil olmak üzere, çağdaşlarına bir felaket hissini vermiştir. Geriye gidildikçe bu his kaybolmuş, sadece olayın büyüklüğü hatırlarda kalmıştır.

Hareket partisinden olduğunu söyliyenlerden bazısı terörü, despotizmi, arka arkaya girişilen savaşları unutmıya çalıştılar. Oysa bütün o kanlı olayların öncesinde kahramanlığın şahlandığı parlak günler var: Bastille'in alınışı, Federasyon bayramı

gibi. İhtilâl sırasında görülen iç savaşlar, askeri zafer veya bozgunlar ârızî olaylardır. Zihinleri ve insanları hürriyete kavuşturan, toplumlara yeni bir akılcı düzen getiren karşı konulmaz hamleyi monarşik veya dinî irtica zaman zaman durdurmuşsa da, ihtiyaç halinde biraz zora başvurmak hamlelere savaşsız devam edilmesine yetmiştir.

Bazıları ise, tam tersine, İktidarın ele geçirilmesi ve düzenin yıkılması üzerinde ısrarla durdular. Şiddete inanıyorlardı. Zora baş vurmadan geleceği kurmak mümkün değildi, onlara göre. İhtilâl mitine taraftar olanlar çok kere ıslahatçılarla aynı değerler sistemini kabul eder, hepsi de aynı sonucu beklerler; aklın yönettiği, liberal, barış içinde bir cemiyet. Ancak promete gibi davranan bir insan kabiliyetini gösterebilir, kendi kaderini yüklenebilir-böyle bir hareket başlı başına bir değer, tek yol.

İhtilâlleri bu kadar yüceltmek doğru mu? İhtilâli düşünenlerle yapanlar aynı kişiler değildir. İhtilâli başlatanlar, sürülmüş veya hapse atılmış değillerse, hareketin sonunu nadiren görebilir. Herkesin herkese karşı giriştiği savaşın sonucu olan eserde kimse kendini tanıyamıyorsa, İhtilâller kendi kendinin hâkimi bir insanlığın sembolü olabilir mi?

İhtilâl ve ihtilâller

Sosyoloji dilinde, ihtilâl sözünden, bir İktidarın şiddet kullanarak bir başka iktidarın yerine geçmesi anlaşılır. Bu tarifi kabul edince ihtilâl kelimesinin yanlış anlamalara yol açar şekilde kullanılmasını önlemiş oluruz. Sanayi ihtilâli sözü, sadece hızlı ve köklü değişmeleri hatırlatır. Gerçi 1945 ile 1950 arasındaki İngiliz işçi hükümetinin yaptığı reformların

gerçek veya muhayyel değerini belirtmek için, İngiliz İşçi partisinin ihtilâli diye söz ediliyor. Ama bu değişiklikler yapılırken ne şiddet yoluna baş vurulmuş, ne de kanunlar askıya alınmıştır. Ama 1789'dan 1797'ye kadar Fransa'da, 1917'den 1921'e kadar Rusya'da cereyan eden olaylarla bir tutulamaz bu reformlar. Eğer ihtilâl Jacobin'lerin veya Bolşevik'lerin yaptığı ise, İngiliz işçi partisinin reformları ihtilâlci **değildir.**

İhtilâl kelimesini yerinde kullandığımız zaman bile mânâlar karışabiliyor. Kavramlar, olayları hiç bir zaman bütünü ile kucaklamaz: kavramlara kesin sınırlar çizilebilir ama olaylar bir çerçeveye sıkıştırılamaz. Vereceğimiz bir kaç örnek tereddüdümüzde ne kadar haklı olduğumuzu gösterecektir. Nasyonel sosyalizm kanuna uygun şekilde iktidara gelmiş, devletin emriyle şiddete başvurulmuştur. Tamamen kanun çerçevesinde iktidara gelindiği halde hükûmeti meydana getiren şahısların ve müesseselerin birden değişmiş olmasına bakarak ihtilâlden söz edilebilir mi? Tam zıddını ele alalım: Güney Amerika Cumhuriyetinin **pronunciamientos**'larına ihtilâl denebilir mi? O ülkelerde bir subayın yerini bir başkası almakta, en kötü ihtimalle bir askerin yerine bir sivil geçmekte veya bunun tersi olmaktadır. Ama bir yönetici sınıfın yerine bir başkasının geçtiği, bir hükümet şeklinin yerine başka bir hükümet şeklinin getirildiği görülmez. Kanunlar çerçevesinde bir alt üst oluş mümkün. Ama o zaman bir unsur eksik: Anayasa değişikliği. Kanlı bir mücadelenin sonunda veya hiç mücadele olmadan bir ferdin yerine bir başkası geçivermişse, saraydan hapishaneye gidiş gelişlerde müesseseler değişmez, yerinde durur.

Bu sorulara dogmatik bir cevap vermek o kadar önemli değil. Yapılan tariflere doğru veya yanlış diyemeyiz. Ya az çok faydalı yahut uygun tariflerdir bunlar. İhtilâlin her çağda geçerli bir tarifi olmaz, başka bir gezegende belki: bu kavram bazı olayları anlamamıza, aydınlık bir şekilde düşünmemize yarar.

Bizce (1851'de üçüncü Napolyon'un Fransa'da yaptığı gibi) kanunsuz bir şekilde eski Anayasa'yı değiştirip yenisini ilân etmesine, silahlı bir grup insanın (kan dökerek veya dökmiyerek) Devlete el koymasına-bu el koyuş başka bir rejimi başka bir yönetici sınıfı işbaşına getirmiyorsa-Darbe-i Hükûmet demek daha doğru olur. Ihtilâl «sen çekil ben oturayım»dan ibaret değildir. Buna mukabil Hitler'in iktidara gelişi bir ihtilâldir. Gerçi Cumhurbaşkanı Hindenburg onu kanuna uygun şekilde Şanşölye tayin etmiş, şiddete iktidara gelindikten sonra başvurulmuştur. Bu harekette ihtilâl olayının bazı hukuki özellikleri hemen görülmez. Ama sosyolojik açıdan ihtilâlin ana hatlarını Hitler hareketinde de bulabiliriz: iktidarı elinde tutan bir azınlığın acımadan hasımlarını saf dışı etmesi, yeni bir devlet yaratması, millete yepyeni bir çehre vermek rüyâsı.

Bu münakaşalar kelime üzerinde yapılan münakaşalardan ibaret kaldıkca derin bir mânâ ifade etmezler. Ama çok defa kelimeler üzerinde yapılan tartışmalar gerçek temeli su yüzüne çıkarabilir. 1933'te Berlin'de yapılan bir münazarayı hatırlıyorum. Fransız'ların çok ilgi gösterdiği bu tartışmanın konusu şuydu: Hitler hareketi bir ihtilâl midir? değil midir? Kimse, haklı olarak, hareketi daha öncekilere, Cromwell'e veya Lenin'e bağlamak yasak mıdır diye sormuyordu kendi kendine. 1938'de Fransız

Felsefe Cemiyetinde muhataplarımdan birinin söylediği gibi, 1933 Almanya'sında cereyan eden alelâde olaylara İhtilâl gibi asîl bir sıfatın kat'iyen verilemiyeceğini ileri sürüyorlardı. Insanlar değişmiş, yönetici sınıf değişmiş, anayasa değişmiş, İdeoloji değişmişti. Hareketin ihtilâl sayılabilmesi için daha ne isteniyordu?

1933'te, Berlin'deki Fransızlar bu soruya ne cevap veriyordu? Bazılarına göre, Hitler 30 Ocakta kanunî şekilde şanşölye tayin edildiği, sokaklarda karışıklıklar görülmediği için bu hareket 1792 Cumhuriyetinden veya 1917 komünizminden tamamiyle ayrılır. Bu hareketin aynı cinsin türü veya farklı iki cins olması pek önemli değildir.

Bazılarına göre de Nasyonal Sosyalizm bir ihtilâl yapmamıştı, bir karşı ihtilâldi. Eski Rejim yeniden kurulmuş olsa, mazinin adamları tekrar iş başına gelseler, bu günkü ihtilâlcilerin fikirleri veya getirdikleri müesseseler dünkü ihtilâlcilerin saf dışı ettiği müesseseler olsa, bir karşı ihtilâlden söz etmek doğru olur. Ama burada olduğu gibi tereddütlü durumlar çoktur. Karşı ihtilâl hiç bir zaman tam bir restorasyon olamaz. Her ihtilâl daha önceki ihtilâlin bir kısmını inkâr eder. Bu yüzden de her ihtilâl karşı ihtilâlin bazı özelliklerini taşır bünyesinde. Gerek faşizm, gerekse nasyonal sosyalizm ne tam mânâsı ile bir karşı ihtilâldir, ne de özü itibariyle. Gerçi Nasyonal Sosyalistler muhafazakârların bazı formüllerine, bilhassa 1789'un fikirlerine karşı kullandığı delillere dayanırlar, ama hıristiyanlığın dini geleneğine de, aristokrasinin ve burjuva liberalizminin içtimai geleneğine de hücum ederler: «alman imanı», yığınları örgütlemek, şef prensibi ihtilâlci bir mânâ taşır. Nasyonal sosyalizm geçmişe dönüş değildi.

Geçmişle bağlarını komünizm kadar kökten koparan bir hareketti.

Hakikatte, İhtilâlin bahsi geçtiği zaman, 1789'-un, Üç Şanlı Günün «Dünyayı sarsan 10 gün»ün baş köşelerde yer aldığı mâbede birden bire ve zor kullanarak iktidara geçenler girebilir mi suali ortaya atıldığı zaman, şu iki düşünceye baş vurulur: bir çok memleketlerde görülen kanlı, adi, yalancı hareketler ancak sol ideolojiyi benimsemiş, insaniyetçi, liberal ve eşitlikten yana olduklarını ileri sürmüşlerse İhtilâl sayılabilir. Bu hareketler mevcut mülkiyet ilişkilerini alt üst edebilmişse muvaffak olmuş sayılırlar. Bence, Tarih planında, her iki düşünce de birer peşin hükümden ibaret.

Her âni rejim değişikliği sonunda bazı haksız zenginleşmeler, bazı haksız iflaslar doğar. Mallar ve güzideler hızla yol değiştirir, ama yeni bir mülkiyet anlayışı gelmez... Marksizme göre ihtilâlin en mühim olayı istihsal vasıtalarının özel mülkiyet konusu olmaktan çıkmasıdır. Gerek mâzide, gerekse devrimizde tahtlar devrilmiş, cumhuriyetler yıkılmış, devlet faal azınlıkların eline geçmiş fakat hukuk normları her zaman altüst edilmemiştir.

Şiddeti sol değerlere sıkı sıkıya bağlı saymak yanlıştır: tersi hakikate daha yakın. İhtilâlci bir iktidar, tarifi icabı, zorba bir iktidardır. Kanunlara rağmen faaliyet gösterir, az veya çok kalabalık bir topluluğun iradesini dile getirir. Halkın şu veya bu bölümünün çıkarlarıyla ilgili değildir ve ilgilenmemek zorundadır. Tiranik devre kısa veya uzun sürer, şartlara göre. Ama böyle bir devre mutlak geçirilecektir. Böyle bir devre geçirilmemişse ihtilâl yok, reform vardır. Bir yerde iktidar zor kullanılarak ele geçirilmiş ve yürütülmekte ise, anlaşmazlıklar müzakere

ve uzlaşma yoluyla halledilemiyor, başka bir deyişle demokratik usuller iflas etmiş demektir. İhtilâl kavramı demokrasi kavramının zıddıdır.

Prensip olarak ihtilâlleri mahküm etmek de doğru değildir, göklere çıkarmak da. İnsanlar ve topluluklar çıkarlarını inatla savunurlar. Şimdinin esiridirler, nâdiren fedakarlığa katlanırlar. Geleceği savundukları zaman bile erkekçe bir taraf seçmekten çok, karşı mı duralım, yoksa imtiyazları mı kaçırmıyalım diye bocalar dururlar. (XVI Louis ordularının başına geçmeyi başaramamış aşırıları veya uzlaşma taraftarlarını ardından sürükliyememiştir) İhtilâller belki de cemiyetlerin akışından ayrılamazlar. Çok defa bir yönetici sınıf, sorumluluğunu yüklendiği topluluğa ihanet eder, zamanın icaplarını anlamaya yanaşmaz. Meiji Devri'nin reformcuları, Kemal Atatürk çöküş halinde bir yönetici sınıfı saf dışı etmiş, yeni bir siyasî ve içtimaî düzen kurmuşlardır. Onlar muhalefeti kırmamış, millet çoğunluğunun muhtemelen kabul etmiyeceği bir görüşü zorla aşılamamış olsalar bu kadar kısa bir süre içinde eserlerini tamamlıyamazlardı. Memleketlerini yenileştirmek için geleneği ve kanunları hiçe sayan devlet adamlarının hepsi de İktidarı gasp etmiş değiller. Büyük Petro, Japon imparatoru, Kemal Atatürk'ün yaptığına, kısmen de bolşeviklerin yaptıklarına benzer bir işe giriştikleri zaman meşru hükümdarlardı.

Devletin felce uğraması, seçkinlerin acze düşmesi, müesseselerin çağın gerisinde kalması, bir azınlığın şiddete baş vurmasını bazan kaçınılmaz hale getirir, bazen de azınlığın buna başvurması istenir. Aklı başında bir kimse, hele bir solcu nasıl barışı savaşa, demokrasiyi despotizme tercih eder-

se, aynı şekilde tedaviyi ameliyata, reformları ihtilâle tercih eder. İhtilâlci şiddet bazen onun idealine uygun değişiklikler için gerekli görünebilir. Ama o ihtilâli sırf ihtilâl olduğu için beyenmez.

Tiranlık yolunu seçmeyi mazur gösteren tecrübeler, istikrarsız iktidarın cemiyet düzenini mutlaka değiştirilmiyeceğini ispat ediyor. XIX. yüz yıl Fransa'sı nice ihtilâller gördü. Ama onun yaşadığı iktisadî ihtilâl büyük Britanya'nınkinden daha az hızlıydı. Prévost-Paradol yüz yıl önce, Fransa'nın ihtilâl lüksünü pahalı ödiyeceğini, en parlak zekâların üzerinde anlaştığı reformları gerçekleştiremediğini üzülerek söylüyordu. İhtilâl kelimesi bu gün yeniden moda oldu. Ve memleket yeniden güç durumlara düştü.

Amerika Birleşik Devletleri, tam tersine, iki asra yakın bir zamandan beri Anayasasına hiç dokunmadı. Zaman geçtikçe ve yavaş yavaş ona bir yarı mukaddeslik tanıdı. Bununla beraber Amerikan Cemiyeti durmadan ve hızla değişti. İktisadî gelişme, ayrı ulusların karışması, anayasanın yapısı ve çerçevesi içinde hem de onu sarsmadan gerçekleşti. Tarım Cumhuriyetleri dünyanın en büyük sınaî gücü oldular, fakat kanunlar hiç bir zaman askıya alınmadı.

Sömürge medeniyetleri, ihtimal, tarihi uzun bir geçmişe dayanan ve daha dar alana yayılmış medeniyetlerin tâbi olduğu kanunlardan daha başka kanunlara tâbidir. Anayasanın sık sık değişmesi sıhhat alâmeti değil, hastalık belirtisidir daha çok. Halkın ayaklandığı veya Hükümet darbelerinin yapıldığı rejimlerin çöküş nedeni ahlaksızlık değil, siyasî hatâlardır,-çok defa galiplerin rejiminden daha insanîdir çöken rejimler-. Bu rejimler ne muhalefete yer

verebildi, ne de muhafazakârların mukavemetini kırabildi, ne gayri memnunları memnun edebildi, ne de hırslıları teskin eden reformlara yol açabildi. Ama Büyük Britanya ve Birleşik devletler gibi rejimler, tarihin hızlı değişmesine rağmen, ayakta kaldılar. Hem değişmemek hem de kıvraklık göstermek büyük bir meziyet. Hem kurtardılar geleneği, hem de yenilediler.

Güney Amerika ülkelerinde sık sık görülen Hükûmet darbelerinin bir buhran belirttiğini, onların ilerici fikrin karikatürü olduğunu ileri bir aydın kabul eder muhakkak. Belki de XVIII. yüzyıldan beri anayasanın değişmemesinin Büyük Britanya veya Birleşik Devletler için büyük bir talih eseri olduğunu itiraf eder, tabii dudak bükerek. Faşizmin veya nasyonal sosyalizmin iktidarı almasının şiddet ve parti hakimiyeti gibi vasıtaların kendi başına iyi olmadığını ispat ettiğini ama onların korkunç amaçlar için kullanılabildiğini kabul edecektir. Bir iktidarın yerine bir başka iktidarı geçiren değil de, bütün iktidarları deviren, hiç değilse insanî hale getiren gerçek bir İhtilâl ümit eder veya ister.

Ne yazik ki, marksist kehanete veya insaniyetçi ümitlere uygun bir ihtilâl örneği görülememiştir. Muvaffak olmuş ihtilâller son derece özel, istisnaî olaylar: birinci rus ihtilâli, şubat ihtilâli geleneksel mutlakiyetçilikle ilerliyen fikirler arasındaki tezadın kemirdiği, çarın yetersizliği ile sonu gelmiyen bir savaşın sonuçlarının yıprattığı bir hanedanın yıkılmasını ifade eder. İkinci Rus İhtilâli, yâni Kasım ihtilâli, azimli ve silahlı bir azınlık partisinin devletin çözülmesinden, halkın barış istemesinden faydalanarak iktidarı ele geçirmesi ile başlar. Az sayıdaki işçi sınıfının bilhassa ikinci ihtilâlde payı büyük; iç

savaşta köylülerin karşı ihtilâlcilere duyduğu husumet kesin sonucun alınmasında herhalde tesirli olmuştur. Çin'de nisbeten daha az kalabalık olan işçi sınıfı, komünist partisinin en önemli grubunu teşkil etmiyordu. Komünist partisi köylerde yerleşip asker toplamış ve zaferlerini hazırlamıştı: fabrika işçilerinden çok aydınlar arasında çıkmıştır yöneticiler. Meş'aleyi sırayla taşıyan içtimaî sınıflar resmi geçidi ancak çocukların muhayyilesine yakışır.

Marksist tip ihtilâl görülmemiştir. Çünkü bu tip bir ihtilâl anlayışı efsanevidir: kapitalizmin uyanmış işçiler tarafından yıkılışını hazırlayan ne istihsal kuvvetlerinin gelişmesidir, ne de işçi sınıfının olgunlaşması. Kendini proletarya ihtilâli sayan ihtilâller, bütün geçmiş ihtilâller gibi, bir seçkinler zümresinin yerine bir başka seçkinler zümresini zorla getiren hareketlerden başka bir şey değildir. Hiç birini «tarih öncesinin sonu» diye selamlıyamayız, çünkü hiç biri öyle değil.

İhtilâle gösterilen çeşitli itibar

Büyük İhtilâl Fransa'nın millî mirasıdır. Fransızlar ihtilâl kelimesine bayılırlar. Çünkü mazideki Büyük Fransa'yı yeniden kurmak yahut devam ettirmek rüyasını görüyorlar onunla.

Kurtuluşun ertesinde girişilen fakat muvaffak olmıyan «hıristiyan ve sosyalist ihtilâl»i hatırlatan yazar (*), delil göstermiyor. Bu müphem ifade heyecan uyandırıyor. Bazı hatıraları canlandırıyor. Hatıraları veya rüyaları. Kimse bunun tarifini yapamaz.

(*) François Mauriac

Tamamlanan her reform bir şeyi değiştirir. İhtilâlin neyi değiştireceği bilinmediği için her şeyi değiştirecek sanılır. Politika da bir değişiklik, bir inanç, üzerinde spekülasyonlar yapabileceği bir konu arıyan aydın için sıkıcıdır reform, ihtilâl ise ne kadar caziptir. Ilki atelâdedir, ikincisi şâirane. Birincisi memurların işi, ikincisi sömürcülere karşı ayaklanan halkın yarattığı bir eser. Ihtilâl örf ve âdetler düzenini rafa kaldırır. Her şeyin mümkün olduğu inancını yayar. 1944'ün o yarım ihtilâlini (barikadın güzel anlarını) yaşıyanlar şimdi o ümit dolu zamanın özlemi içindeler. O lirik hayali hüzünle hatırlıyorlar. Kimse onu tenkide yanaşmıyor. Bu hayal kırıklığından **ötekiler** sorumlu-insanlar, beklenmedik olaylar, Sovyetler Birliği veya Amerika Birleşik Devletleri.

Fikirler sarhoş eder fransızı, müesseselere aldırmaz o. Hususi hayatın insafsız bir tenkidini yapar. Ama politikada makul görüşlere karşıdır. Lâfa gelince, ondan ihtilâlci yoktur, ama hareketleri ile bir muhafazakârdır. İhtilâl miti yalnız Fransa'da ve Fransız aydınlarında görülmez. Bence Ihtilâl efsanesini besliyen çeşitli tesirler var.

İhtilâl miti önce **estetik modernizmin gördüğü itibarden** faydalandı. Sanatkâr, sıradan insanı suçlar; marksist burjuvayı. Aynı düşmana karşı giriştikleri mücadelede dayanışma halinde olduklarını sanırlar. Avangard sanatçıyla avangard politikacı zaman zaman aynı hedefe, kurtuluşa doğru beraber koştuklarını hayal etmişlerdir.

Hakikatte, bu iki avangard geçen yüz yılda kâh birleşmiş kâh ayrılmışlardır. Büyük Edebi mekteplerin hiç bir siyasi sola bağlanmadı. Uzun ömrü şan ve şerefle dolu olan Victor Hugo, demokrasinin resmi şairi olup çıktı. Önceleri göçen maziyi terennüm

etmişti. Ama hiç bir zaman modern mânâda bir ihtilâlci olamadı. En büyük yazarlardan bazıları reaksiyonerdi (Balzac), bazıları da sapına kadar muhafazakâr (Flaubert) «Lanetli şâir»in ihtilâlcilikle uzak yakın bir alâkası yoktu. Klasik eserlerin körü körüne taklidiyle mücadele eden empresiyonistlerin, içtimai düzeni suçlamak akıllarından geçirmiyordu. Ve büyük felâket akşamının taraftarları için beyaz güvercinler çizmeyi hiç bir zaman düşünmediler.

Ote yandan, nazariyecisiyle, militanlarıyla, sosyalistler avangard edebiyatçının veya sanakârın değerler sistemini her zaman kabul etmiyorlardı. Leon Blum yıllar yılı, belki de bütün ömrü boyunca, Porto Riche'e çağımızın en büyük yazarlarından biri gözü ile baktı. Avangard bir edebiyat dergisi olan **Revue Blanche**' da ihtilâlci partiye meyli olan bir kaç dergiden biriydi. İlmî sosyalizm yaratıcı klasik sanattan zevk alırdı.

Bana öyle geliyor ki, sürrealizmin Fransa'da sembolü olduğu iki avangard akımın birleşmesi Birinci Dünya Savaşının ertesinde olmuştur. Almanya'da edebi kahvehaneler, araştıran ve orjinal şeyler yaratan tiyatrolar aşırı sola, çok defa bolşevikliğe bağlıydılar. Hep birden sanatta alışılmışı yerleşmişi suçluyor, ahlakî konformizmi, paranın tahakkümünü yıkmaya çalışıyorlardı. Hem hıristiyan düzene, hem de kapitalist düzene diş biliyorlardı. Bu birleşme zamana karşı koyamadı.

Rus ihtilâlinden on yıl sonra, modern mimarları neo-klasik uslûbu diriltmek için çalıştırdılar. Jean-Richard Bloch'un sözleri hâlâ kulaklarımda; bir dini yeni kabul etmiş kimselerin imanı ile, mimaride sütunlara dönüş sanat takımından bir gerileyiştir, ama diyalektik açıdan bir ilerlemedir muhakkak diyordu.

Sovyetler birliğinde avangard edebiyatçıların, sanatkârların en iyileri 1939'dan önce tasfiye edildiler. Resim sanatı, 50 yıl önce, Fransız Sanat Salonlarında sergilenen resimlerin seviyesindeydi. Müzisyenler bir çok kereler bunu itiraf ettiler ve özeleştirilerini yaptılar. Otuz beş yıl önce, sinemacıların, şâirlerin ve sahneye koyucuların gösterdiği cesarete bakarak Sovyetler Birliğini alkışlıyorlardı; bu gün ise Batılılar modern sanatın kahramanlarını-halk anlamadığı için sadece sefaleti konu edinenler dahil-yeniden inceliyor ve İhtilâlin vatanını irticai bir ortodoksluğun yuvası olmakla suçluyor.

Fransa'da Aragon sürrealizmden komünizme geçti ve partinin en disiplinli militanı oldu. Ama Fransız ordusuna övgüler düzebilir Aragon. Breton gençlik yıllarına ve topyekûn İhtilâle sadık kaldı. Sovyetler birliği Akademizmi ve burjuva değerlerini benimsemekle fikir hürriyetinin parti hakimiyetiyle karışmasını önledi. İki reaksiyon birbirine zıd düştüğü zaman hangi tarihî harekete bel bağlamalı? Yazar inzivaya çekiliyor veya bir tarikata giriyor. Ressam için tek çare partiye üye olmak ve sosyalist gerçekçiliği bilmemek.

İki avangardın birleşmesi bir yanlış anlamadan, bir de istisnaî şartlardan doğmuştu. Konformizmden dehşet duyan sanatkâr ne türlü olursa olsun isyandan yanadır. Ama fâtihler nâdiren kazandıkları zaferin nimetlerinden istifade ederler. Altüst olmuş bir cemiyette iktidara yerleşen yönetici sınıf istikrarı özler, saygı görmek ister. Sütunlardan, gerçek veya sahte klasisizmden hoşlanır o. Victorya devri, burjuvazisinin zevksizliği ile bu günkü Sovyet Burjuvazisinin zevksizliği arasında benzerlikler göze çarpar. Her ikisi de kazandıkları maddî başarılarla

övündüler. Sanayiieşmenin ilk merhalesini aşmış kapitalistler nesli evlerinde sağlam mobilyalar, binalarında gösterişli cepheler istiyor. Stalinin kişiliği «ışık» düşmanlığının Sovyetler Birliğinde ne kadar aşırı şekillere büründüğünü izah ediyor.

Sovyetler Birliği bir kaç yıl veya yirmi otuz sene sonra Paris Ekolünün araştırmalarına kapıları açacak belki de. Hitler'in kötülediği dekadan ve çürümüş sanatı o da suçluyor şimdilik. Gerçek yenilik belki de Fougeron olayında: siyasi lütufların heyecana getirdiği avangard bir sanatçı, kendi inancına uygun bir akademizm yaratma çabasında.

Ahlakî non-konformizmin itibarı da bir yanlış anlamadan doğuyor. Bohem edebiyatçıların bir bölümü kendilerini aşırı sol harekete bağlı hissediyorlardı; sosyalist militanlar burjuva riyakârlığına karşı çıkıyorlardı. Geçen yüz yılın sonunda, sevişmenin serbest olmasını, çocuk düşürme hakkının tanınmasını istiyen hürriyetçi görüşler siyasi bakımdan ilerici çevrelerde revaçtaydı. Filan çift devlet makamlarının karşısına çıkmamaktan şeref duyuyor ve arkadaş kelimesi, bir fersah öteden burjuva kokan karı veya eş kelimelerinden daha hoş geliyordu kulaklara.

«Her şeyi değiştirdik». Evlilik, aile faziletleri ihtilâlin vatanında göklere çıkarıldı. Gerçi kanunlar bazı şartlar çerçevesinde boşanmayı ve çocuk düşürmeyi serbest bırakmıştı. Ama resmî propaganda bunlarla mücadele ediyor, fertlere zevklerini veya hırslarını daha üstün bir menfaate, toplumun menfaatine feda etmeleri gerektiğini hatırlatıyor. Gelenekçiler de bundan fazla bir şey yapamazlardı.

Tarihçiler, İhtilâlcilerin de Püritenler ve Jakoben'lerde görülen bir fazilete sahip olduğunu çok

kere müşahade etmişlerdir. İyimser ihtilâlci tipinin özelliğidir bu. Başkalarını da kendileri kadar temiz görmek isterler. Bolşevikler de bilhassa sapıkları kötüledi. Onların nazarında sefih, yerleşmiş kuralları bilmediği için değil, kendini kötü huylara terkettiği için şüpheli biridir. Çünkü vaktinin ve enerjisinin büyük bir kısmını önemsiz faaliyetlere harcamaktadır.

Ailenin yeniden itibar görmesi, bu değişik olay, siyasetin baskısı kalkınca her günkü yaşayışa dönüşü ifade eder. Devlet veya cemiyet altüst olur, fakat aile müesseseleri yaşar. Eski düzen yıkılınca sarsılan bu müesseseler, yeni düzen kurulup muzaffer güzideler kendilerine ve geleceğe güven duydukları zaman, yeniden itibar kazanırlar. Kopuş bazen serbestinin mirasını da taşır. Avrupa'da otoriter ailenin yapısı tarihi bakımdan otoriter devlet yapısına bağlıdır kısmen. Aynı felsefe vatandaşa hem rey hakkı vermek, hem de mutlu olmak imkânını tanımaya yöneltiyor. Çin'de komünizmin geleceği ne olursa olsun, asırlar boyu devam eden şekliyle geniş aile orada görülemiyecek. Kadınların kurtuluşu, ihtimal, kesin olarak gerçekleşti.

Kabul edilmiş ahlâk kaidelerine yöneltilen tenkidler siyasî avangardla edebi avangard arasında bir köprü kurulmasına yaramıştır. Ateizm, isyanın metafiziğini ihtilâlin politikasına bağlamış görünüyor. Bana öyle geliyor ki ihtilâl ötekinin itibarından yararlanıyor; onu hümanizmanm gerekli bir sonucu saymak yanlış.

Marx, din tenkidini Feuerbach'tan almış; ve marksizm bu tenkidden hareket ederek gelişmiştir. İnsan, özlediği mükemmellikleri Tanrıda görmek istedikçe kendine yabancılaşır. Tanrı, insanlığın yara-

tıcısı değil, muhayyilenin yarattığı bir puttur. İnsanlar idrâk ettikleri fakat henüz erişemedikleri kemâli bu yeryüzünde gerçekleştirmeye çalışmalıdır. Dinin tenkidi cemiyetin tenkidine götürür. Ama bu tenkid neden muhakkak bir ihtilâl olmalıdır sonucunu doğursun?

İhtilâli aksiyonun özü ile karıştırmamalı. İhtilâl onun bir şekli sadece. Gerçekten de her aksiyon bir şeyin inkârıdır. Bu bakımdan, bir reform aksiyon olmak bakımından bir ihtilâlden geri kalmaz. 1789'un olayları Hegel'e temalarından birini ilham etti: aklın hizmetinde şiddet. Bu tema sonraları ihtilâl miti oldu. Sınıflar mücadelesine mücerret bir değer verilmiyorsa, geçmişin kalıntılarını yok etmek ve zihnin kurallarına uygun bir cemiyet kurmak için âni bir kopuş gerekmediği gibi, iç savaş da gerekmez. İhtilâl ne bir alın yazısıdır, ne de bir istidat. Sadece bir vasıta.

Marksizmde bile, üç değişik İhtilâl kavramı görürüz. Blankist ihtilâl anlayışına göre, silahlı küçük bir grup insan iktidarı ele geçirip devletin hâkimi olunca müesseseleri değiştirir. Tekamülcü ihtilâl anlayışına göre, geleceğin toplumu, nihaî ve kurtarıcı buhran ortaya çıkmadan önce bu günün toplumunun bağrında olgunlaşmalı. Sürekli ihtilâl, sonuncu İhtilâl anlayışı... İşçi partisi burjuva partiler üzerinde azalmıyan bir baskı icra eder; bu partilerin razı olduğu reformları durmadan arttırarak kapitalist düzeni çökertmek için kullanır ve hem kendi zaferini, hem de sosyalizmin gelişini hazırlar. Üç ihtilâl anlayışında da darda kalınca zora başvurulur. Yalnız ikincisi Marx'ın mizacına en az, marksçı sosyolojiye en çok uyan bir anlayış: kopuş ânını belli olmıyan bir geleceğe yolluyor.

Her hangi bir devirde, bir cemiyeti müşahhas olarak ele alalım... bir takım unsurlar çıkar karşımıza. Çağları farklı, uslüpları farklı bir takım unsurlar, bunların birbiriyle bağdaşamaz olduğunu rahatça söyliyebiliriz. Bu gün Büyük Britanya'da monarşi, parlamento, sendikalar, parasız sağlık hizmeti, mecburi askerlik hizmeti, milli kömür şirketleri, Royal Navy aynı çatı altında yaşamakta. Eğer tarihi rejimlerin özü bizim onlarda gördüğümüz öz olsaydı, bir rejimden ötekine geçebilmek için mutlaka ihtilâl gerekecekti belki de. Bir yarı kapitalizmden aşağı yukarı bir sosyalizme, aristokratik ve burjuva parlamenter sisteminden sendikaları ve kitle partilerini temsil edenlerin yer aldığı meclislere geçebilmek için nazarî bakımdan hiç de insanların birbirini boğazlaması gerekmez. Şartlar bunu tayin eder.

Tarihî bir ümanizmanın-rejimlerin ve imparatorlukların arasında kendini arıyan insanın-ihtilâl inancına varması, bitmeyen arzularla belli bir aksiyon tekniği arasında dogmatik bir şekilde karışma ile mümkün. Metodların seçimini sağlıyan felsefî düşünce değildir. Tecrübedir, hikmettir. Yeter ki sınıf mücadelesi tarihteki görevini yerine getirebilmek için cesetleri birbiri üzerine yığmak zorunda kalmasın. Bütün insanların uzlaşabilmesi için neden tek bir sınıfın zaferi gerekli oluyor? Marx, tarihin diyalektiğinden geçmek suretiyle ateizmden ihtilâle ulaştı. Diyalektik konusunda hiç bir şey bilmek istemiyen çoğu aydın da, ateizmden ihtilâle varıyor. Ama, İhtilâl insanları uzlaştıracağını veya tarihin sırrını çözeceğini vaad ettiği için değil, bayağı veya iğrenç bir dünyayı yıktığı için. Edebî avangard ile siyasî avangard arasında ortak olan: kurulu düzene

veya düzensizliğe duyulan kindir. İhtilâl, isyanın itibarından **istifade etmektedir.**

Isyan kelimesi, nihilizm kelimesi gibi, moda. O kadar çok kullanılıyor ki sonunda gerçek mânâsı nedir bilemiyoruz. Acaba yazarların çoğu André Malraux'nun şu formülüne katılırlar mı?: «Düşünce, hayatı mâhkûm ederek gerçek haysiyetini bulur. Kâinatı gerçekten savunan her düşünce, bir ümit olmaktan çıktığı an bayağılaşır». XX.ci yüzyılda dünyayı mahkûm etmek, izah etmekten daha kolay şüphesiz.

Metafizik isyan Tanrının varlığını inkâr ettiği gibi, dinin veya spiritüalizmin temeli olan değerleri ve ahlakı da inkâr eder. Dünyayı ve hayatı saçma bulur. Tarihî isyan, sırf cemiyet olarak cemiyeti veya şimdiki cemiyeti itham eder. Biri ötekine götürür. Ama hiçbirinden mutlaka İhtilâle veya ihtilâlci davanın hayat verdiğini iddia ettiği değerlere varılmaz.

Mânâsını yitirmiş bir evrenin insanlara çizdiği kaderi suçlayan bir kimse bazen ihtilâlcilerle birlik olur. Çünkü kin ve isyan duygusu kaplamıştır benliğını. Çünkü ümitsiz, şuurunu yakıp yıkmakla teskin edebilir ancak. Ama yine mantığını kullanarak, uçuruma düşmemek için iyimserlerin gösterdiği hayalleri de dağıtır. Falan isyancıya göre eylem için eylem de, gayesi olmıyan bir alın yazısının neticesidir. Bir başka isyancı ise eylemi alelade bir eğlence, insanın kendi hayatının boşluğunu kendinden gizlemek için giriştiği bir teşebbüs olarak görür. Bu gün zafere ulaşan ihtilâl partisi, kendi ölümünün farkına vardığı için, Tanrının ölümüyle avunamıyan bir burjuvazinin şahidi Kierkegaard'ın Nietzsche'nin veya Kafka'nın neslini hor gördü. İhtilâlci, (isyancı değil), tarihi gelecekle yücelir, mânâ kazanır.

Evet, isyancılar kurulu düzene karşı çıkarlar. Yasakların veya içtimai emirlerin çoğu riyakârlıktır onlara göre. Ama bazı isyancılar çevrelerinin kabul ettiği değerleri kendileri de kabul eder. Bazıları ise Tanrıya veya kadere karşı değil, içinde yaşadıkları devre isyan ederler. Geçen asrın sonunda Rus nihilistleri, maddecilik ve bencillik adına burjuva ve sosyalist harekete bağlanıyordu. Nietzsche ve Bernanos... Birincisi Tanrının öldüğünü ilân eder, ikincisi bir mümin. Ama ikisi de nonkonformist. İkisi de demokrasiye, sosyalizme, kitle rejimine hayır der. Biri geleceği sezmiş öteki Eski Rejimi idealleştirmiştir. İkisi de hayat seviyesinin yükselmesine düşmandır, küçük burjuvazinin yaygınlaşmasını istemez, teknik ilerlemeye karşıdır, seçimlerin ve parlamentoların yaydığı âdiliklerden ve bayağılıklarından nefret ederler. Bernanos, Payyen devlete küfürler yağdırıyordu. Geveze bir Léviathan dı o, Bernanos'a göre.

Faşizmler bozguna uğradıktan beri İsyancı aydınların çoğu, ihtilâlci aydınların tümü kusursuz bir kanformizm içindeler. Mahkûm ettikleri cemiyetlerin değerleriyle bütün bağlarını koparmıyorlar. Cezayirde yerleşmiş fransızlar, Tunusdaki korsikalı memurlar yerli ahaliye saygı duymaz ve ırkların eşitliğine inanmazlar. Nasıl bir Rus aydını toplama kampları nazariyesini derinlemesine işleyemezse Fransada da sağcı bir aydın sömürgecilik felsefesini işleyemez. Demokrasi, insanların, sınıfların ve ırkların eşitliği, iktisadî gelişme, insaniyetçilik ve barışçılık gibi modern fikirler karşısında saygı duymıyan Hitler'in, Mussolini'nin veya Franco'nun taraftarlarına nefretle bakarlar. 1950 yılının ihtilâlcileri zaman zaman korkar, fakat hiç bir zaman rezalet çıkarmazlar.

Bu gün kitlelerin hayat seviyesinin önemi yoktur diyebilecek veya bunu düşünebilecek bir hıristiyan yoktur. Mürtecisi bile öyledir. Solcu hıristiyan cesaret gösteren kimse değil, günün fikirlerini dinî muhitlerde en çok benimsemiye razı olan kimsedir. İlerici hıristiyan, rejimin değişmesini veya insanların maddî hayat şartlarının düzelmesini ister. Hıristiyan gerçeğinin yayılması başka türlü olmaz çünkü. Simone Weil'in mesajı solcu bir mesaj değil, bir nonkonformistin mesajıdır. Duymaya alışmadığımız hakikatleri hatırlatır bize.

Bu günün Fransasında birbiriyle uyuşması imkansız iki felsefeyi, yani Eski Rejimin felsefesi ile akılcılık felsefesini aramak boşuna olur. Faşizmin kalıntıları bir yana, bu gün vuruşanlar düşman kardeşlerdir. Sosyalizm burjuva çağına yön veren fikirleri yeniden ele alıyor: tabiat kuvvetlerine hükmetmek, herkesin rahat ve güvenliğini sağlamak, ırk ve sınıf eşitsizliğini kabul etmemek, dini özel bir mesele olarak görmek. Belki de Sovyet cemiyeti batılılarınkine zıd değerler sistemini gerektiriyor: her iki dünya, açıkça, ortak değerlerini çiğnemekle suçluyor birbirlerini. Mülkiyet şekli ve planlama üzerinde yapılan tartışmalar amaçla değil, teknikle ilgili.

İsyancılar ve nihilistlerden bir kısmı, olmak istediğini olduğu için, bir kısmı da kendi kendine sadık olmadığı için modern dünyaya çatar. İkinciler, birincilerden daha kalabalık. En ateşli münakaşalar bunların arasında değil, esasta birleşen aydınlar arasında cereyan ediyor. Birbirlerinden kopmak için hedeflerinin zıd olmasına ihtiyaç yok. Ihtilâl denilen o kutsal kelime üzerinde birleşmemiş olmaları yetiyor.

İsyan ve İhtilâl

Albert Camus, Jean-Paul Sartre ve Francis Jeanson'nun (*) birbirlerine yazdıkları mektuplar yahut makaleler hemen ünlü bir tartışma oluverdi. Biz burada isabetli noktaları gösterip hatâları düzeltecek değiliz. Soğuk harbin VII nci yılında ihtilâl mitinin büyük yazarların vicdanında nasıl bir yeri var onu tesbite çalışacağız.

Tartışanların metafizik mesele karşısındaki tutumları birbirine yakın: Tanrı ölmüştür... kâinat beşerin mâcerâsına hiç bir mânâ veremez. Şüphesiz içinde bulunduğumuz durumun **Varlık ve Hiçlik**'te yapılan tahlili, **Sizif Efsanesi** yahut **Veba**'da yapılan tahlillerden farklı (tabi kitaplar da birbirleriyle kıyaslanamaz). Hepsinde de dürüst olma iradesi, hayale veya yalana kapılmayı red ediş, bu dünyaya çatış ve bir çeşit aktif stoacılık göze çarpar. Yalnız üslûpları farklıdır. Sartre'in nihaî meseleler karşısındaki tutumunun Camus'nünkü ile çatışmaması gerekirdi.

Neyi tasvip ettiklerini, neyi etmediklerini söyledikleri zaman-tasvip etmedikleri ettiklerinden daha fazla-aralarında ortak değerlerin bulunduğu anlaşılır. Ikisi de insaniyetçi, ikisi de çekilen acıları hafifletmek, ikisi de ezilenleri kurtarmak istiyor: sömürgecilikle, faşizmle, kapitalizmle mücadele halindeler. Ispanya, Cezayir, Vietnam söz konusu olunca, Camus kusursuz bir ilerici. İspanya U.N.E.S.C.O.-ya girdiği zaman nefis bir protesto mektubu kaleme alır. Ama Sovyetler Birliği veya sovyetleşmiş Çekoslovakya girdiği zaman hiç ağzını açmaz. Aslında o da, belirli bir şekilde düşünen solun adamı.

(*) Les Temps Modernes, Ağustos 1952 - No: 82.

Varlık ve Hiçlik'i yayımladıktan bu yana düşüncesi temelden değişmedi ise, Sartre tarihi oluş halinde bir zihin diye yorumlamaz. İhtilâlin hiç bir şekline ontolojik bir mânâ vermez. Sınıfsız cemiyet kaderimizin sırrını çözemiyecektir. Hatta ne öz ile varoluşu bağdaştırabilecek, ne de insanları biri ile uzlaştırabilecektir. Tarihin bütünlüğünde inanca yer yoktur, Sartre'in existansiyalizmine göre. Herkes tarihin içindedir. Yanılmak pahasına da olsa tasarısını ve arkadaşlarını seçer. Bu cümlelerin altına Camus de imzasını atar.

Niye ayrıldılar öyle ise? Bunun tek bir sebebi var. O da şu soruda gizli: Sovyetler Birliği ve komünizm karşısında nasıl bir tutum içinde olmalıyız? Batı âleminde bu sorulur sorulmaz kardeşler, arkadaşlar, dostlar birbiriyle selâmı sabahı kesiyor. Konuşmalarda heyecan artıyor. Halbuki tartışanlardan bir kısmı Lenin'in, Stalin'in veya Malenkov'un partisine üye olmak istediği, bir kısmı üye olmayı reddettiği zaman bu heyecan görülmüyor. Demir perdenin öte yanındakilerin uğradığı talihsizliğe uğrayan kişilerin affedilmez bir düşman olduklarına inanmaları için, komünist olmıyanların neden partiye girmeyi reddettiklerini her hangi bir şekilde izah etmeleri, bir kısmının komünist olmadığını, bir kısmının ise komünist aleyhtarı olduğunu söylemeleri, diğer bir kısmının Lenin'i, onunla beraber Stalin'i mahkum etmeleri, bir kısmının yalnız Stalin'e karşı bağışlamaz bir tavır takınmaları kafi geliyor.

Bu tartışma yapıldığı sırada Jean Paul Sartre, henüz Viyana ve Moskova yolculuğuna çıkmamıştı. Ama şunları yazabiliyordu hâlâ: «Eğer ben yeraltında çalışan biri isem, bir kripto, mahçup bir sempatizansam neden benden nefret ediyorlarda sizden et-

miyorlar? Ama başkalarında uyandırdığımız kin duygusu ile övünmiyelim. Yalnız şunu samimiyetle söyliyeyim ki bu husumet bana fazlasıyla üzüntü veriyor. Bazen size gösterdikleri derin kayıtsızlığa imrenmek geliyor içimden» (*) Sartre Sovyet rejiminin zalimliğini, toplama kamplarını inkâr etmiyordu. Her iki bloku reddeden ve üçüncü bir yol çizmeye çalışan «Demokratik İhtilâlci Topluluk» kurulalı çok zaman olmamıştı. Camus'de Sartre kadar açık ve kesin bir şekilde sömürgelerdeki baskıyı suçluyor veya «frankoculuktan» utanç duyuyordu. İkisi de hiç bir yere bağlı değildiler. Mahkum edilmesini gerekli gördükleri her şeyi suçluyorlardı. Peki nerede ayrılıyorlardı? Basit bir ifade ile buna şu cevap verilebilir: son tahlilde Camus Batıyı seçer, Sartre Doğuyu (**) Sartre daha felsefi bir deyişle Camus'ye çekimser davrandığı için sitem eder: «Sovyetleri açıkça kötülemedi diye suçluyorsunuz Avrupa proletaryasını. Ama öte yanda İspanya'yı UNESCO'ya kabul ettiler diye Avrupa hükümetlerini kabahatli buluyorsunuz. Bu durumda ben sizin için tek bir çözüm yolu görüyorum: Gala Pagos adaları» Şunu kabul etmek lâzım ki teraziyi dengede tutmak ve her iki âlemde de eksik olmıyan haksızlıkları aynı şiddetle suçlamak arzusu hiçbir siyasi harekete götürmüyor. Camus, siyaset adamı değildir. Sartre da. İkisi de kalemiyle hareket ederler. Demokratik İhtilâlci Topluluk dağıldıktan sonra Gala Pagos adalarının yerine ne teklif edilecek? «Bana öyle geliyor ki, tam tersine, oradaki kölelerin yardımına koşmanın tek yolu, buradakilerin tarafını tutmak.»

(*) Aynı dergi sayfa 341.

(**) Tabi Batı'da yaşamak şartıyla.

Bu düşünüş tarzı, Fransa da 1933 le 1939 arasında işkenceye uğrayan yahudileri savunan beyannameler yayımlıyan ve toplantılar tertipliyen solculara çatan mürtecilerin veya barışçıların düşünüş tarzına tıpatıp uyuyor. Onlar da «işinize bakın, siz kendi kapınızın önünü süpürün. III. Reich kurbanlarının yardımına koşmanın en iyi şekli buhranın, sömürgeciliğin veya emperyalizmin kurbanlarının acılarını dindirmektir» diyorlardı. Böyle düşünmek gerçekten de yanlış. Ne III. Reich dış gözlemin neler düşündüğüne karşı toptan ilgisizdir, ne de Sovyetler Birliği. Dünyada yahudi teşekküllerinin tertiplediği protesto gösterileri muhtemelen yahudi aleyhtarı ve kozmopolit düşmanı kampanyanın yavaşlamasına yardım etmiştir. Demir perdenin öte yanında Yahudi aleyhtarı Kampanya maskesi altında yahudilere yeniden işkence edilmiştir. Amerikadaki zenci beyaz ayırımına karşı Avrupa veya Asya'da girişilen geniş çapta propaganda, zencilerin hayat şartlarını düzeltmek, onlara Anayasanın vaad ettiği eşitliği sağlamak istiyenlere yardımcı olmaktadır.

Bu iki tutumun pratik sonuçlarını bir yana bırakalım. Görünüşte çok ince olan bu fark neden bu kadar heyecan uyandırıyor? Ne Sartre komünisttir, ne de Camus Amerikancıdır. Sartre da, Camus de her iki kampta bir takım haksızlıkların bulunduğunu kabul ederler. Camus birindeki haksızlıkları da, ötekindeki haksızlıkları da suçlamak ister. Sartre ötekindeki haksızlıkları inkâr etmez, ama yalnız batı âleminin haksızlıklarını suçlar. Fark çok ince şüphesiz, ama bütün bir felsefe tehlikeye düşüyor.

Camus, Sovyet realitesinin yalnızca şu veya bu tarafına karşı değildir. Ona göre komünist rejim kaynağını ve mazeretini bir felsefede bulan topye-

kûn bir tiranlıktır. Her türlü ezeli değeri, sınıf mücadelesinin ve devirlerin üzerinde olan her türlü ahlakı inkâr ettikleri için ihtilâlcileri tenkit eder Camus. Yaşıyan insanları sözde bir mutlağa, tarihin gayesine feda etmekle suçlar. Ona göre tarihin gayesi kavramı egsiztansiyalizmle hiç bir zaman uziaşamaz. Birinin suçlaması ihtilâl «pojesi» ile her türlü bağını koparmak manasını taşımasa, öteki ihtilâl «projesine» katılmadığı halde onunla bağlarını koparmayı reddetmese, toplama kamplarını birinin **inkâr etmemesi** ötekinin **suçlaması** pek önem taşımazdı.

Camus, **Başkaldıran insan**'da, Hegel'den Marx'a ve Lenin'e doğru giden ideolojik gelişmenin tahlilini yapıyor ve Marx'ın eserlerindeki bazı tahminlerle olaylar arasındaki uyuşmazlığı belirtiyordu. Tahliller yeni hiç bir şey getirmiyordu. Başka yerde de kolayca bulunabilen tahlillerdi bunlar. Ama birçok bakımdan bu tahlillere itiraz etmek kolay değildi. Camus'nün kitabı ve **Temp Modernes** direktörüne yazdığı mektup bir çok tenkitlere müsaitti. Kitapta Camus'nün düşüncesinin ana hatları, birbirine hiç de iyi bağlanmamış etütlerin arasında kayboluyor. Yazarın üslûbu ve moralist edâsı, felsefî yönü zayıflatmaktadır. Mektup egzistansiyalistleri çok basit bazı alternatiflere sıkıştırmak iddiasındaydı. (Sartre, marksizmin bir takım kehanetler ileri sürmekten ve metodtan ibaret olmadığını, marksizmin aynı zamanda bir felsefe demek olduğunu boşuna izaha çalıştı) Her şeye rağmen hayatî sorulardı Camus'nün sordukları. Sartre ile Jeanson kolay cevap veremediler.

— Sizce Sovyet rejiminde ihtilâl «projesi» tam şeklini bulmuş mudur? bulmamış mıdır? Evet mi hayır mı diye soruyordu Camus.

Oysa Francis Jeanson'un cevabı kesindi. Ama müşkül durumda kalmış birinin cevabıydı bu: «Stalincilik bahsinde kesin konuşamıyorsak bunun sebebi, tezadlar içinde olduğumuzdan değil, şöyle bir formül ortaya atmak güç olduğu için: bizce dünyada Stalincilik gerçek bir ihtilâlci hareket değildir. Ama kendisinin ihtilâlci olduğunu kabul eden tek harekettir. Bilhassa Fransa'da proletaryanın büyük çoğunluğunu bir araya getiriyor. Biz Stalinciliğin hem aleyhindeyiz, hem de lehindeyiz. **Aleyhindeyiz,** çünkü metodlarını tenkid ediyoruz. **Lehindeyiz,** çünkü gerçek ihtilâlin bir hayal mahsulü olup olmadığını, ihtilâlci teşebbüsün daha insanî bir içtimai düzen kurmak için bu yollardan geçmesinin doğru olup olmadığını bilmediğimiz gibi bu ihtilâl teşebbüsünün kusurları vardır diye onun bu günkü şekliyle ortadan yok olmasını istemeli miyiz, bilmiyoruz. (*) [3]» Camus, «İhtilâl teşebbüsü hiç olmasın» ister mi? (bu formülün bir mânâsı var sayarsak) Bunu söyliyemeyiz. Bilmediğini itiraf etmek alkışlanacak bir durum. Ama angaje olmuş bir filozof için, şaşırtıcı. Tarih karşısında bir harekete girişmek, ya bilmeden karar vermeyi, yahut hiç değilse karar verirken bildiğinden daha fazlasını tasdik etmeyi icab ettirir. XX. yüzyılın ortasında her hareket sovyet teşebbüsü karşısında bir tavır takınmayı gerektirir ve buna sürükler. Böyle bir tavır takınmaktan kaçınmak tarihin gereklerinden kaçınmaktır. Tarihe dayanıldığı zaman bile.

Camus, «iktidarı ele geçirmenin, kollektifleştirmenin, terörün, İhtilâl adına kurulmuş topyekûn devletin tek mazereti, Tarihin sonunu gerçekleştirmek

zaruretine uymak ve bunun için geç kalmamak gerçeğidir diyordu. Halbuki egzistansiyalistler bu zarureti kabul etmedikleri gibi Tarihin bir gayesi olduğuna da inanmazlar. Sartre'nin verdiği cevap şu: «Tarihin bir mânâsı var mı diye soruyorsunuz, bir sonu var mı? Benim için bu sorunun bir mânâsı yok, çünkü Tarih onu yapan insanın dışında soyut ve cansız bir kavramdır. Bu bakımdan tarihin bir sonu vardır diyemiyeceğimiz gibi, yoktur da diyemeyiz. Mesele tarihin gayesini **bilmek** değil, tarihe bir gaye vermektir... Tarihin üzerinde bir takım değerler vardır, yoktur'un münakaşasına girişmiyeceğiz: sadece şunu belirtelim ki **tarihin üzerinde bir takım değerler varsa** bu değerler tarifi icabı tarihî olan insan hareketlerinde görülür... Esasen Marx hiç bir zaman tarihin bir gayesi vardır dememiştir. Nasıl söyliyebilirdi ki: insanın bir gün gayesiz kalacağını söylemekten ne farkı olurdu bunun? Marx sadece tarih öncesinin sonundan bahsetmiştir, yani Tarihte ulaşılacak bütün hedefler gibi aşılacak bir hedeften. Sartre herkesten iyi bilir ki bu cevap dürüst bir tartışmanın kurallarına pek uymaz. Tarihe hareketlerimizle bir mânâ verdiğimizden kimsenin şüphesi yok. Ama cihanşümul değerleri belirliyemiyecek veya bütünü anlıyamıyacak durumdaysak bu mânâyı nasıl seçebiliriz? Ezelî normlara ve tarihin bütünlüğüne dayanmıyan karar keyfî bir karar olmaz mı? İnsanlar ve sınıflar boğaz boğaza girmezler mi? Vuruşanları da ayırmamış oluruz.

Hegel kavramların diyalektiği ile rejimlerin ve imparatorlukların birbirini takip edişi arasında bir paralellik bulunduğunu kabul ediyordu. Marx sınıfsız cemiyetle beraber Tarihin sırrının çözüleceğini haykırıyordu. Sartre, mutlak zihne bağlı bulunan

Tarihin sonu kavramını, ontolojik planda ele alamaz, almakta istemez. Ama bu kavramın siyasi planda bir benzerini çıkarır ortaya. Oysa tarihin sonu tarih öncesinin sonu ise, sosyalist ihtilâl maziye nispetle bambaşka bir ihtilâl, zamanın akışı içinde cemiyetlerin birbirine dönüşmesini durduran bir olay olmalıdır.

Sartre marksizmin bazı felsefi hakikatlerini, marksist kehanetlerle metot arasında yer alan bazı hakikatlerini aldığını söyler. Bence, genç Marx'ın metinlerinde görülen bu hakikatlerin başlıcaları şunlar: şekli demokrasinin tenkidi, yabancılaşmanın tahlili ve kapitalist düzenin bir an önce yıkılması. Bu felsefede bir kehanet gizli: proleterlerin ihtilâli geçmiştekilerden bambaşka bir ihtilâl olacak, yalnız o toplumları insancıl kılacak. Geçen asrın olayları marksist kehanetin bu türlü ince yorumunu yalanlamış değildir. Oysa bu kehanetin yaygın şeklini, yani işletmelerin temerküz edeceğini ve yığınların fakirleşeceğini olaylar yalanladı. Ama yine de soyut, şeklî, müphem bir kehanet. Bir partinin iktidara geçmesi hangi mânâda bir tarih öncesinin sonuna işarettir.

Camus'nün kabataslak özetini verdiğimiz düşüncesinde belki bir yenilik yok. **Temps Modernes**i öfkelendirdiği noktalarda, mantıkî görünüyor. Mantıki fakat sıradan. Eğer isyan bahtsızlarla dayanışmamızı ortaya çıkarıyor, bizi merhametin icaplarını yerine getirmeye sürüklüyorsa, Stalin tipi ihtilâlciler isyanın özüne ihanet içindeler demektir. Tarihin kanunlarına uymanın, hem kaçınılmaz, hem de yararlı bir gaye uğrunda çalışmanın gereğine inanmış olan bu tip ihtilâlciler, bu sefer, art niyetleri olmadan hem cellat hem tiran oluyorlar.

Bu hükümlerden hiç bir hareket kaidesi çıkarılamaz. Ama tarih yobazlığının tenkidi bizi bir seçim yapmıya iter: çeşitli şartlara, ihtimallere ve tecrübeye göre. Iskandinav sosyalizmi cihanşümul bir örnek değildir, olmak iddiasında da değildir. Proletaryanın görevi yabancılaşmalar, İhtilâl gibi kavramlar bir iddianın da ötesinde şüphesiz: korkarım XX. asrın dünyasına yön vermede o kadar yardımı dokunmıyacak.

Fransa ve Saint-Germain-des-Prés dışında bu türlü bir münakaşaya kolay kolay bir mânâ verilmez. Büyük Britanya'da veya Birleşik Amerika'da ne bu entelektüel şartlar görülür ne de içtimai şartlar. O ralarda bu tartışmalar heyecansız olur. İlmi merhaleleri gösteren önemli eserler nasıl tartışılırsa, Marx'ın sosyolojisi veya ekonomisi de öyle tartışılır. Malların fetişliğini tenkid ettiği sırada henüz Hegelci olan, sonra başka metinlerde ve Engels'in yazılarında natüralist olan Marx'ın gençlik felsefesi de, olgunluk çağı felsefesi de ilgilendirmez onları. Hegelcilik bir yana... Sovyet ihtilâli **ihtilâle** uygun mudur, değil midir? diye sormanın mânâsı kalmaz. İhtilâlciler bir ideoloji adına bir rejim kurdular. Bu rejim hakkında onun yaygınlaşmasını istemiyecek kadar yeterli bilgimiz var. Bu istemeyiş bizi ne ihtilâlin İhtilâl olarak ortadan kalkmasını istememize, ne de proletaryanın veya ezilenlerin isyânı ile mücadele etmemize zorlar bizi.

Mevcut bir rejimin, mevcut olduğu için de mükemmel olmıyan bir rejimin içinde olmamız her zaman ve her devirde görülen haksızlıklar veya zulümler karşısında elele vermemizi gerektiriyor. Gerçek komünist, kendisine dikte ettirilen şekilde Sovyet realitesini tümüyle kabul eden kimsedir. Gerçek

Batılı, batı medeniyetinin her şeyini değil, bu medeniyetin tenkid hürriyetini ve daha iyiye götürmek şansını verdiğini kabul eden kimsedir. Bir bölüm Fransız işçisinin komünist partisine bağlı bulunması Fransız aydınının seçme durumunda vereceği kararları derinden etkilemektedir. Bir asır önce uyuklıyan Almanya'nın ve ilk sanayileşme hareketlerinin saldığı dehşetin karşısına dikilen genç bir filozofun ilân ettiği ihtilâl kehaneti, durumu anlamamıza ve mâkul bir seçim yapmamıza yardım ediyor mu acaba? İhtilâl rüyası Fransa'yı değiştirmenin bir yolu mu, yoksa bir kaçış mı?

Fransa İhtilâlci aşamasında mı?

Fransız aydınları, tarihin ürperişlerine alelâde insanlardan daha hassas oldukları, büyük felaketler çağının yakınlaştığını hissettikleri için mi-hıristiyan, sosyalist, de Gaulle'cü, komünist, egzistansiyalist-bir ihtilâl heyecanı ile konuşuyorlar?

İkinci Genel Savaş öncesi on yıl içinde bu mesele ortaya atılıyor, fakat Hitler tehdidinin, Fransızların birbirleriyle çatışmasına engel olmadığı-aslında hiç bir şey, hiç kimse bunu önliyemezdi-ama çatışmalarda şiddete baş vurmaları önlediği hemen belirtiliyordu. Fransanın kurtuluşuyla beraber ortaya çıkan yarı ihtilâlin taraftarları da, hasımları da onun hedefine ulaşamadığını kabul ediyorlar. 1950 de sorulan şuydu: nazariyede rejimin düşmanı olan ve seçmenlerinin yüzde elliye yakını komünist veya de Gaulle'cü olan Fransa bir patlayışın arifesinde miydı? Bir kaç yıl geçti, muhafazakârlık aşırı eğilimler veya savaş nutukları ile sarsılmadı, güçlendi.

1940 da ve 1944 de sözde-ihtilâller yaşadı Fransa. Ikisi de III.cü Cumhuriyetin müesseselerine, insanlarına ve tatbikatına dönülmesine yaradı. Bozgundan sonra parlamento, 1940 Temmuzunda, bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Karma bir ekip Fransa'ya totaliter olmıyan, otoriter bir rejim getirmeğe kalktı, bu ekipde Cumhuriyetçilerle sağ doktrinciler veya hareket arzusuyla yanıp tutuşan gençler yan yanaydı. Kurtuluştan sonra bundan vazgeçilip iktidara başka bir ekip getirildi. Bu ekibin de düşünceleri ve üyeleri karmaydı. Vichy'e karşı, Cumhuriyet kanunlarının dışına çıkmadığını ileri sürüyor, kâh dünkü rejimin son hükümetine kendini bağlı görüyor, kâh mukavemet hareketinde kendini gösteren millî iradeden dem vuruyordu. Ama en çok, menşeinin ve tasarısının ihtilâlci olduğunu söylüyordu: meşruiyetini seçimden değil bir çeşit mistik bir temsil gücünden aldığını söylüyordu-Halk tek bir insanda kendini bulmuştu. Ekibin iddiası sadece Cumhuriyeti yeniden kurmak değil devlete yepyeni bir ruh vermekti.

Temizleme hareketleri, Halk Cephesi programlarında yer almış olan (millileştirme gibi) yapı ile ilgili reformlar ve önceki gelişmelerin bir uzantısı olan ve bir alt üst oluş getirmiyen (Sosyal Güvenlik gibi) bazı kanunlar... Sonunda tükenip yokolan ihtilâl. Anayasa metninde ve tatbikatında gelenek yahut tâbir câizse kötü alışkanlıklar yenilik arzusunu bastırıverdi. IV. Cumhuriyetin parlamentosu da, partileri de imtiyazlarını kıskançlıkla korumak istediler ve III. Cumhuriyetin güçlü icra organı müessesesine karşı çıktılar. 1946 da partiler, özellikle üç büyükler, tek bir parti olmakla itham edildi. 1946-1947 de radikaller ve mutediller onlara karşı gerek general

de Gaulle'ün halk arasında devam eden şöhretinden gerek zamanın bakanlarını halkın gözünden düşüren enflasyon ve içtimai endişeden faydalanarak bu üç partiye karşı bir kampanyaya giriştiler. Bu gün komünist partisi dışındaki partiler eskisi kadar bir bütün teşkil etmiyor. Hepsi seçim bölgelerinin çoğunda oyları paylaşıyor. Partilerin bir bütün teşkil etmesi gerçek bir hastalık değildir. Parti içi çatışmalar çok daha zararlı.

Fransa'da parlamanter demokrasinin geleneği icabı, icra organı zayıftır. Meclis iradesini, istikrarsız, insicomsız hükümetleri ayakta tutmada göstermiştir. Fransanın uğradığı bozgun ve kurtuluş hareketi bu geleneği yıkma şansını ortaya koydu. General de Gaulle ikinci bir şans tanımak istediyse de başaramadı. Gerçi dış olaylar müsaitti, fakat kendine dönük fransız politikası buna imkân vermedi.

Denebilir ki Demokratik İhtilâlci Topluluğun başarısızlığı her şeyden önce taktik hatalarından ileri gelmektedir. Eğer «kurtarıcı» 1946 da iktidarda kalsaydı ve ilk Anayasaya karşı olan hareketin başına geçseydi, yahutta istifa ettikten bir kaç ay sonra ilk referandum arifesinde muharebeye girmiş olsaydı, o olmadan sosyalist-komünist bloka karşı kazanılmış olan zafer onun zaferi olurdu. Ve ikinci referandumda kabul edilenden farklı bir Anayasa kabul ettirebilirdi. Belki de 1947-1948 de, belediye seçimlerinden sonra, hatta 1951 haziranı millet vekili seçimlerinden sonra olayların birleştirilmesine razı olsaydı mutlak yetkiler elde edemezdi ama bir bakanlık kurup bir takım reformlar getirebilirdi. 1952 çöküşüne ulaşmak için misli görülmemiş bir beceriksizlik gerekti. Topluluğun başkanı acaba kesin başarısızlığı şüpheli bir başarıya tercih mi ediyor-

du? Elde edeceği sınırlı yetki ile ancak bölük pörçük, hayal kırıklığına uğratıcı işler yapabilirdi: belki de sorumluluğu tecrübe etmeden protestolar yöneltmek hatıralarda daha büyük bir yer ediyordu.

Bir yanlış anlama, teşebbüsü başdan baltalıyacaktı. Komünizm korkusu dağılır dağılmaz seçmenlerin, militanların ve hatta de Gaulle'cü milletvekillerinin çoğu Raymond Poincaré hükümetine benzer bir hükümet istiyordu. Şefler adamlarından daha hırslıydılar, adamlarının kabul edeceği uzlaşmaları reddediyorlardı.

1940 ve 1944 ihtilâllerinin iflasına, Topluluğun çözülmesine yardım eden olaylar ne olursa olsun muhafazakâr kuvvetlerin kazandığı zaferi izah edebilir. Gayri memnun Fransızlar gayri memnundu, hiçbiri inmek istemedi. 1946 dan 1948 e kadar beslenme güçlükleri ve enflasyon komünist tehdidiyle birleşince hoşnutsuzluk yoğunlaştı. 1949 dan itibaren, halk kitlesi alıştığı yaşayış tarzına kavuşmak istiyordu. Sanayii işçilerinin çoğu kendilerini özledikleri hayat seviyesine ulaştırmıyan ve böyle bir topluluğa mânen katılmayı kendilerinden esirgeyen rejime düşmandılar. Emekçilerin içinde bulunduğu siyasi çerçeve, sendika yöneticilerinin komünist partisine girmesi bir sınıf mücadelesi havasını estirdi, fakat karşı duyulmaz bir ayaklanmaya götürmedi.

İhtilâller tatmin olmayıştan değil, ümitsizlikten doğar. Bazen ümitsizlikten bazen ümitten. Fransa'ya dışardan yapılan baskılar onun sarsıntı geçirmesi ihtimalini daha da zayıflattı. Sağ, parlamento oyunlarıyla komünist partisinin seçim gücünden yararlandı. Komünist partisi Moskova'ya boyun eymeyip sosyalist partisiyle samimi bir iş birliğine gitseydi

Halk Cephesi muhafazakâr Cumhuriyeti yerle bir edebilirdi. Garip bir netice: muhafazakâr Cumhuriyet, dirilişini, nefret ettiği düşmana borçlu.

İhtilâlciler ister emekçileri komünist hakimiyetine sokmak yolunu seçsinler, isterse komünistlerle komünist olmıyanların birleştiği ortak bir (milli veya halkçı) sol cephe kurmak yolunu... yakın bir gelecekte bu iki taktiğin de başarı şansı pek yok. Sosyalist partisi zayıfladığı ölçüde komünist partisi güçleniyor. Sosyalist partisi dinamizmini ve işçi üyelerini kaybettiği zaman komünist partisi proletaryanın önemli bir bölümünü kendine bağlamayı başarmaktadır. Bu iki olay birbirine bağlıdır. Biri sebep öteki sonuç değildir. Bu fâsit daireden nasıl çıkmalı? Milyonlarca solcu seçmeni, ümitle bağlandığı partiden hangi gösterişli reformlar koparabilir? Havanın birden değişmesi için enerjik bir Başbakanın gelmesi ve iktisadî büyümenin gerçekleşmesi yeter belki. Ama bunun için zaman ister.

Bir sol ihtilâle karşı işçi hareketinin «Stalincileştirilmesi»nden, reformların bir an önce yapılması arzusu karşısında sosyalist partisinin zayıflamış olmasından da faydalanan fransız muhafazakârlığını kendi işlediği hatâların sonuçlarına karşı Atlantik dayanışması korudu bu güne kadar. Amerikan yardımı, 1946 dan 1949 a kadar buhran sebebiyle dış yardım olmadan alınması gereken sert tedbirlerin alınmamasına yaramıştır. Milletler arası sisteme katılmak ne kadar gerekli olursa olsun reform iradesinin boğulması gibi bir tehlike mevcuttur.

Çoğu gözlemciler için (bende onlardandım) 1946'da Fransa da uygulanan parlamentarizm soğuk harbe, komünist tefrikası, yarı güdümlü bir ekonominin icaplarına ayak uyduramıyordu. Fransa'nın

dünyadaki durumu unutuluyordu. Mekadonya hakimiyetinden sonra kimse Atina'nın müesseselerini düzeltmeyi kendine dert edinmemişti. İskender imparatorluğunun veya Roma imparatorluğunun bir parçası haline gelen o şanlı site siyasî bakımdan yaşamıyordu artık.

Bu mukayese kısmen doğru. Amerika Birleşik Devletlerinin ne böyle bir kabiliyeti, ne de hakimiyet kurmak arzusu var. Fransa'nın Avrupa'da ve Afrika'da siyasî mesuliyetleri var hâlâ. Mendès-France'ın iktidara gelişi ve Kuzey Afrika'da alınan gösterişli kararlar sonunda Amerika Fransızlara Hindiçini'de yardım etmeyi reddetti. Dien-Bien-Phu bozgunu sorumlu hükümetin parlamentoda düşmesini çabuklaştırdı.

1930'dan 1939'a kadar nasıl oldu da Fransa'nın başındakilerin zayıflığına ve basiretsizliğine kimse isyan etmedi? Harbin arifesinde, üretim seviyesi 1929 daki seviyenin %20 altına düşüyordu. Fransız ordusu, 1940 da, Alman ordusunun karşısına tek başına çıktı. On yıl da birbiri ardına işlenen akıl almaz hatalar sonunda, hükûmet edenler fransız ekonomisinin çökmesine sebep olmuş ve Fransa'nın ittifaklar sistemini darmadağan etmiştir.

IV. Cumhuriyetin dış politikası, çöküş halindeki III. Cumhuriyetin dış politikasından üstün mü idi? emin değiliz. Kuvvetlerimizin en büyüğünü artık hiç bir menfaatimiz, hiç bir tesir vasıtamız bulunmıyan bir bölgede, yıllardan beri durmadan kaybedip hiç kazanmadığımız bir savaşta, Hindiçini de harcadık.

Avrupa'da, 1950 ye kadar, Fransız diplomasisi bütün gücünü batı Almanya'nın kalkınmasını geciktirmek için harcadı. Halbuki Rusya doğu Avrupayı sovyetleştirmeye giriştiği andan itibaren Almanya'-

nın kalkınması şarttı. Fransız diplomasisi o tarihte iktisadî konjoktürün zorladığı uzlaşmayı gerçekleştirmek için şartlardan faydalanmalıydı. Schuman planından itibaren Fransız diplomasisi ifrattan tefnite kayar. Federal Cumhuriyet, İtalya ve Benelux ile beraber bir nevi ortak devlet kurmak ister. Altılar Federasyonu, temsilcilerimizin ilân ettiği en büyük hedef olur. Union Française yıkılmadan Avrupa nasıl kurulacaktı? Fransa'da ve parlamentoda, çoğunluk federalistlerin tasarısını kabul edecekmiydi?

Diplomasimizin iflas etmesi artık 20 yıl önceki felaketli sonuçları doğurmıyacaktı. 1939 dan önce, Fransızların ortak yanı yöneticilerine kızmaktı, çünkü amaçları belli idi: bağımsızlığı kaybetmeden savaştan kaçmak. Bu gün bu asgari müşterek de yok. Sınırları ve rejimi belirsiz bir Avrupa lehinde geniş bir çoğunluk fikir beyan ediyor. Belirli bir Avrupa-Altılar Avrupası-veya Federal yahut sözde federal bir Avrupa söz konusu olunca ikiye ayrılıyor Fransızlar. Federal Cumhuriyetin silahlanması, doğu Avrupa'nın kurtarılması, Tunus'ta ve Fas'ta reformların yapılması konusunda ayrıldıkları gibi. Fransızlar rejimi belirli bir politika çizmek hususunda yetersiz bularak suçluyorlar. Ortak bir iradeleri yok diye üzülüyorlar: ama böyle bir politikayı gerçekten bulmak istiyorlar mı?

İç politikada. IV. Cumhuriyetin ilk on yılı, III. Cumhuriyetin son on yılından daha iyi. Bu hüküm, para değerinin düşmesi, devlet bürokrasisinin artması üzerinde ısrarlı duran liberalleri kızdıracak belki. İktisadî gelişme enflasyona yol açsa bile, iktisadî durgunluğa tercih edilir... hatta iktisadî durgunluk sırasında para sıhhatli de olsa. Bu yüzden

Frankın kambiyo değerini ayakta tutmak gayretinin sebep olduğu 1931-1936 deflasyonu 1936 daki sosyal patlamayı hazırlamış, halk cephesinin iktisadî hatalarına yol açmıştır.

Tarımda olsun, sanayide olsun, sosyal mevzuatta olsun, memleket yeterince oturmamıştı. Diyebiliriz ki sanayide malthus'çü anlayış tam olarak bertaraf edilmemiş, köylülerin hepsi ekim usullerini modernleştirmek gereğini duymamıştı. Muhafazakâr dirijizm (bütün kazanılmış menfaatlerin himayesi, marijinal işletmelerin istihsal tarzını değiştirmiye zorlayıcı liberal veya idarî mekanizmaların sürtüşmesi) kendini şiddetle hissettirmeye devam ediyor. Her şeye rağmen Fransa'nın uğradığı bozgun ve yabancı işgali, 1944 yarı ihtilâli, alışkınlıkları sarstı. Artık Fransızlar değişiklikler karşısında eskisi kadar isyan etmiyorlar. Tehlikeye eskisi kadar düşman değiller.

Eğer milletin hayatiyeti fazla ise, siyasi rejim daha iyi olmaz. Hükümetler III. Cumhuriyetin son yıllarından daha bölünmüş, daha zayıftır. Devletin en yüksek menfaati için hareket etmede yetersizlik gösterilmesine taraftar olmıyan bir kimse IV. Cumhuriyeti tasvip edemez. Sadece aydınların farklı düşündüğünden sözetmek doğru olmaz. Fransa karşısında Fransızların veya Devlet karşısında vatandaşların farklı düşündüğünden bahsetmek lâzım. Donmuş bir cemiyet, ideolojik bir zeka... bu iki olay görünüşte birbirinin zıddı: aslında bir sistem meydana getirirler. Zeka, reelle bağları azaldığı ölçüde, ihtilâl hayali kurar. Realite ne kadar berraklaşırsa, zeka tenkidi ve itiraz etmeyi o kadar görevi sayar.

Muhafazakârlık kabuğu altında olgunlaşan yenileşme güçleri, doğumların artması, sanayî ve ta-

rımın modernleştirilmesi, geleceği gözler önüne seriyor. Aydınların Fransa hakkında bir fikri var. Fransa buna ne kadar yakın olursa, o zaman aydınlar Fransa ile uzlaşacak. Şayet bu uzlaşma olmaz veya çok yavaş olursa, ihtilâlcilerin istemekten başka bir şey yapmadıkları, siyasi partilerin ise hem korktuğu hem de ellerinden geldiği kadar hazırladığı patlama, ihtimal dışı ama mümkün. Cumhuriyetin yazılı olmıyan bir kanuna göre, rejimi ve parlamento faaliyetini tehlikeye düşürecek derecede şiddetli bir buhran olduğu zaman, meclis yetkilerini bir adama devreder. III. Cumhuriyetin devam etmesine imkân veren bu kanun IV. Cumhuriyete de intikal etmiş gibi. Hindiçini bozgunu Mendes France'ın başbakanlığına yol açtı.

Fransızlar kendilerini isyana teşvik eden bir tecrübeye sahip değiller. Onlara göre, Fransız milleti alçalmışsa bunun sebebi insanlar değil, olaylardır. Ortak bir gelecek istiyemedikleri için kalabalıkları ayaklandıran ümit yok fransızlarda. Hiç bir zaman idealden vaz geçmek akıllılığını gösteremediler. Hiç bir ideoloji onları değiştirmediğinden yapılacak işlere el sürmüyorlar. İdeolojiler birbirine düşürüyor onları. Birbirine zıt heyecanlarını şüphecilikle dindirecek şekilde beraber yaşıyorlar. Şüphecilik bir ihtilâlin dilini kullandığı zaman bile İhtilâlci olamaz.

* * *

Sol kavramı gibi ihtilâl kavramı da itibardan düşmeyecek. Cemiyetler mükemmel olamadıkça ve insanlar da reform istedikçe devam edecek olan bir özleyişi dile getirir bu kavram.

Cemiyeti düzeltme arzusu her zaman yahut

mantıki olarak bir ihtilâl istemeye götürmez. Belirli ölçüde bir iyimserlik ve sabırsızlıkda gereklidir. Dünyadan nefret eden, felâket istiyen ihtilâlciler tanıyoruz; çok defa ihtilâlciler iyimserlikten güç alırlar. Soyut bir eşitlik veya hürriyet idealine nisbet edersek bildiğimiz bütün rejimleri mahkûm edebiliriz. Yalnız ihtilâl, bir macera olduğu için, yalnız ihtilâlci bir rejim, devamlı şiddete baş vurmaya razı olduğu için, en yüksek amaca ulaşabilir gibi görünmektedir. İhtilâl miti, ütopyacı düşünceye bir sığınak. Reelle ideal arasında esrarengiz, önceden ne olduğu belirsiz bir köprü.

Şiddet itmez, çeker, büyüler. Ingiliz sosyalizmi, «sınıfsız İskandinav cemiyeti», İç savaşa, kollektifleştirmenin saldığı dehşete ve büyük temizleme hareketine rağmen Rus ihtilâlinin Avrupa, bilhassa Fransız solunun nazarında gördüğü itibarı kazanamadı. Ona rağmen mi yoksa o yüzden mi? Sanki ihtilâlin değeri işletmenin maliyetinden çok itibarına bağlı.

Aklı başında hiç bir insan savaşı barışa tercih etmez. Heredot'un bu sözü iç savaşlar için de söylenebilirdi. Savaş romatizmi Flandır'ın çamurlarına gömüldü. Iç savaş romantizmi Lubyanka'nın mahzenlerinden sonra da devam etti. Insan zaman zaman soruyor: acaba Ihtilâl miti sonunda faşist şiddet inancına mı varmaktadır. Goetz'ın **Şeytan ve Tanrı** piyesinin son perdesinde kopardığı feryat şöyledir: «Şimdi insanın hükümranlığı başlıyor. Güzel bir başlayış, Gidelim, Nasty, ben cellat ve kasap olacağım... yapılacak bir savaş var ve ben onu yapacağım».

İnsanın hükümranlığı, savaşın hükümranlığı olmasın sakın?

ÜÇÜNCÜ BAHİS

PROLETARYA MİTİ

Marksizme göre, bir gün gelecek proletarya cemiyeti kurtaracak. Çektiği ızdıraplar karşılığı insanlığı kurtaran sınıf efsanesinin yahudi-hıristiyan menşei genç Marx'ın sözlerinden açıkça anlaşılır. Proletaryanın görevi, tarih öncesinin İhtilâlle sona ermesi, hürriyetin hükümran olması... bütün bu sözlerde Mesih, kıyamet, Tanrının bin yıl sürecek hükümranlığı (milenarizm) düşüncesini sezmek zor değil.

Bu gibi mukayeseler marksizme hiç bir şey kaybettirmedi. Yüzlerce yıllık inançların, ilmî bir şekil altına yeniden ortaya çıkışı imanın tazeliyemediği zihinleri cezbediyor. Modern düşünce nasıl geçmiş rüyaların kalıntısı ise, efsane de geleceğin hakikati olarak görülebilir.

Proletaryanın çoşkunluğu, cihanşümul bir olay değildir. Bunu daha çok taşralı zihniyetinin belirtisi olarak görebiliriz. «Yeni iman» nerede yerleşmişse, orada proletaryadan çok, partiye dinî bir saygı gösterilmiştir. Komünist olmıyan solun muzaffer olduğu yerde küçük-burjuvalaşan fabrika işçisi ile aydınlar ilgilenmemiş, işçi de ideolojilere alâka göstermemiştir. Hayat şartlarının düzelmesi felaketin

büyüleyici tesirini ortadan kaldırmış, zora başvurma arzusu sönmüştür.

Proletarya ve onun görevi üzerine bir takım hesaplar yapmak. Sovyet rejiminin cazibesi ile demokratik hürriyetlere bağlılık arasında bocalayan Batılı ülkelere mahsustur denebilir mi? **Temps modernes** ve **Esprit** sütunlarında proletarya ve parti üzerine serbestçe yapılan ince tartışmalar, elli yıl önce Rusya ve Almanya'da militanlarla nazariyeciler arasındaki tartışmaları andırıyor. Rusya'da bu gibi tartışmalar emirle durdurulmuş, Almanya'da ise vuruşan kalmadığı için kesilmiştir. Şimdi bir yanda komünist ülkeler... ötede, üretim geliştiği için yeryüzü lânetlilerinin uslu bir sendika üyesi oluverdiği Batılı ülkeler. Ve arada insanlığın yarıdan fazlası: batılı ülkeler gibi yaşamaya hasret, ama bakışları komünist diyara çevrili ülkeler.

Proletaryanın tarifi

Siyaset dilinde belki en çok kullanılan bir kavramın, sınıf kavramının en doğru tarifi üzerinde ateşli tartışmalar oluyor. Bir mânâda neticesiz, böyle bir tartışmaya burada girişmiyeceğiz. Sınıf denilmesi gereken, sınırları önceden çizilmiş bir gerçeğin, hem de tek bir gerçeğin var olduğunu hiç bir şey isbat etmiyor. Tartışmaya lüzum da yok. Modern cemiyette kimlere proleter sıfatı verildiğini bilmiyen yok: Fabrikalarda bedenen çalışan ücretlilere.

Peki işçi sınıfının tarifi neden kolay değil? Hiç bir tarif bir zümrenin sınırını kesinlikle çizemez. Kalifiye işçi mertebenin hangi basamağında proletarya olmaktan çıkar. Kamu hizmetinde bedenen çalışan bir emekçi-ücretini devletten aldığına, bir

özel teşebbüsten almadığına göre-proleter midir değil midir? Bir ticarethanede başkalarının imal ettiği malları istifleyip sevk eden ücretliler sanayide çalışan ücretlilerle aynı gruba sokulabilir mi? Bu sorulara naslara uygun bir cevap verilmesi önemli değil bizim için: değişik ölçüler birbirine uymazlar. Mesleğin mahiyetine, emeğin karşılanış şekline ve tutarına, yaşayış tarzına göre, bazı emekçiler proletaryaya sokulur, bazıları sokulmaz. Bir garajda ücret karşılığı bedenen çalışan makinist ile Renault fabrikalarında bir montaj zincirinde çalıştırılan işçinin cemiyetteki durumu da farklıdır, istikbali de. Bazı ücretlilerin katıldığı proletaryayı proletarya yapan unsurlar yok, bir zümre var sadece: merkezi belli, sınırları belirsiz bir zümre.

Bunca tartışmalara yol açan sadece sınır çizmenin güçlükleri değildir. Markçı doktrin yüce bir görev verir proletaryaya: kimine göre bu, tarihi değiştirmek; kimine göre, insanlığı gerçekleştirmek. Binlerce işletmeye dağılmış milyonlarca fabrika işçisi nasıl oluyorda, böyle bir işin faili olabiliyor? O halde araştırılacak ikinci nokta sınırlar değil, proletaryanın nasıl birlik içinde olabildiği.

Sanayîde çalışan kol işçileri arasında maddî ve ruhî bazı ortak yönler bulmak zor değil: gelirlerin miktarı, masrafların dağılışı, yaşayış tarzları, mesleğe veya işverene karşı tutumları, değer anlayışları vs... objektif olarak tesbiti kabil bu ortak yönler bütüne götürmüyor. Fransız proleterler bazı yönleriyle İngiliz proleterlerinden farklıdırlar, kendi vatandaşlarına benzerler. Köylerde veya kasabalarda yaşıyan proleterler, büyük şehirlerde çalışan emekçilerden çok çevrelerindekilere yakındır. Başka bir

deyişle, proletarya pek insicamlı bir zümre sayılmaz, ama başka zümrelerden daha kolay tanınır.

Bu basit noktalar, sosyoloğun incelediği proletarya ile tarihi değiştirmek gibi büyük bir görev yüklenen proletarya arasında neden bir uçurum bulunduğunu izah ediyor. Bu uçurumu kapamak için bu gün moda olan metod, marksist formüller: «ya ihtilâlci olacak proletarya yahut mevcut olmıyacak.» «Proleter, yabancılaşmayı red ederse proleter olabilir.[3]» (Francis Jeanson) «Proletaryanın öteki içtimai sınıflarla olan münasebeti, tek kelimeyle mücadelesi, ona birlik ve beraberlik sağlıyor.[4]» (J.P.-Sartre). Umumun iradesi onu tarif ettiği andan itibaren, sübjektif birlik kazanır proletarya. Bu iradeye iştirak eden ve etiyle kemiğiyle proleter olanların sayısı pek önemli değildir: mücadele eden bir azınlık bütün proletaryanın meşru temsilcisidir.

Toynbee'nin kelimeyi kullanış tarzı, mânâyı daha da karıştırdı. Sanayi İşçisi,, çözülüş devirlerinde sayıları çoğalan insanlardan biri. Bunlar kendilerini mevcut kültüre yabancı hissedip kurulu düzene baş kaldırırlar. Peygamberlerin çağrısına daha hassastır bu insanlar. Eski çağda, köleler ve sürgünler havarîlerin sesine kulak verdiler. Marksist kehanet sanayi mahallerinde yaşıyan emekçiler arasında milyonlarca taraftar buldu. Medeniyet bölgesinin çevresindeki yarı barbar kavimler nasıl proleter idiyse, cemiyetle bütünleşmiyenler de proleterdir.

Sürgündekileri, toplama kamplarındakileri, millî azınlıkları sanayi işçisinden daha çok proleter sayan bu son tarifi bir yana bırakalım. Bizi asıl temaya Jean Paul Sartre'nin tarifi götürmektedir. Proleteryanın tarihteki görevi niçin en yüce?

Neden bu iş için proletaryanın seçildiği genç Marx'ın yazılarında şu meşhur formüllerle ifade ediliyor: «kalın zincirlerle bağlı bir sınıf, burjuva cemiyetinin bir sınıfı olmıyan burjuva cemiyetinin bir sınıf, cihanşümul ızdıraplar çektiği için cihanşümullük kazanan bir çevre.» Özel toplulukların hiç birinde görülmiyen proleterlerin insanlıktan çıkması onları insan, hemde katıksız insan yapmakta, ve cihanşümul hale getirmektedir.

Aynı fikri, çok değişik şekillerde egzistansiyalist filozoflar, özellikle Merleau-Ponty ele alır: «Marksizm neden ayrıcalık tanır proletaryaya? Proleterler «tanrı değiller». Yaşadıkları şartların iç mantığına, istikrarsız hayat tarzlarına göre, her türlü mesih hayalinden uzak, onlar, yalnız onlar insanlığı gerçekleştirebilecek durumda oldukları için.... Muayyen tarihi burç içindeki rolü nazara alınırsa, proletarya insanın insanı tanımasına doğru ilerliyor. «Proleter öyle şartlar içinde yaşıyor ki onu başkalarından ayıran düşünce ve tecrit değil, gerçekler, kendi hayatının hareketleri. Düşündüğü evrensellik sadece kendisidir, filozofların düşüncelerinde taslağını çizdiği kendinin şuuru»nu yalnız o gerçekleştirir.'

Aydınların ticarî ve sınaî meslekleri küçümseyişini hiç bir zaman dikkate değer bulmadım. Mühendislere veya işletme şeflerine tepeden bakan aydınlar işçiye veya onun yaptığı montaj işine bakışlarını çevirdikleri zaman onu evrensel insan olarak görmesi davranış olarak sevimli ama şaşırtıcı. Bu evrenselleşmeye ne iş bölümü yardım eder, ne de hayat seviyesinin yükselmesi.

Marx'ın gördüğü proleterler günde on iki saat çalışıyorlardı. Sendikaları yoktu. Sosyal kanunların

himayesinden mahrumdular. Ucretlerin tunç kanunu altında eziliyorlardı. Bütün bunlar felaketin proleterleri nasıl şahsiyetsizleştirdiğini izah ediyor. Detroit, Coventry, Stockholm, Billancourt ve Rurh (x) daki işçinin durumu ise öyle değil. Evrensel insana benzemez, bir milletin vatandaşına, bir parti militanına benzer o. Proleter mevcut düzenle bütünleşmesin, ihtilâlci hareket için saklasın kendini diyen filozof haklı. Ama XX. yüz yılın ortasında sanayi işçinin evrenselliğini bir vakıa olarak ileri süremez filozof. Rakip kuruluşlar arasında bölünmüş fransız proletaryası hangi mânâda «tek gerçek inter-sübjektivite» sayılabilir?

Marksist kıyamet anlayışını doğrulamaya çalışan bu düşünüş tarzının sonraki merhalesi daha inandırıcı değil. Proleterya neden **ihtilâlci olmak zorunda**? Kelimenin müphem mânâsına bağlı kalırsak, iddia edilebilir ki 1850 de Manchester işçileri, bu günkü Calcutta işçileri gibi, içinde bulundukları duruma bir çeşit isyanla tepki gösterirler. Haksız bir düzenin kurbanı olduklarının şuuruna ermişlerdir. Sömürüldükleri veya ezildikleri hissi bütün proleterlerde yok. Aşırı sefalet veya tevekkül bu duyguyu boğar, hayat seviyesinin yükselmesi ve sınaî münasebetlerin beşerileşmesi zayıflatır. Bu duygu ücretlinin içinde bulunduğu şartlara, modern sanayinin yapısına o kadar bağlı ki, hiç bir zaman, hatta komünist Devletin sürekli propagandası altında bile tamamen silinmez belki de.

Bundan, proletaryanın-sırf proletarya olduğu için-tabii olarak ihtilalci olduğu sonucu çıkarılamaz. Lenin işçilerin üzerlerine düşen görevlere kayıtsız

(X) veya Moskovadaki

kaldığını, **hiç et nunc** (günlük) reformlarla ilgilendiğini açıkça gördü. Proleteryanın öncüsü parti nazariyesi, daha iyi bir gelecek istiyen, fakat Mahşer'den ürken kitleleri sürükliyebilmek zaruretinden doğmuştur.

Genç Marx'ın marksizminde, proletarya'nın ihtilâlci görevi diyalektiğin bir gereğidir. Proletarya, efendisine karşı muzaffer olacak, yalnız kendisi için değil herkes için bir zafer kazanacak köledir. İnsanlığı tamamlıyacak insanlık dışının şahididir o. Marx, ömrünün geri kalan kısmında, bu diyalektiğin doğruluğunu içtimaî ve iktisadî tahlillerle isbata çalıştı.

Ortodoks komünizm, proletaryanın ihtilalci görevini isbatta zorluk çekmez: tarihin bütün olarak yorumu bu görevi ortaya koyar. Ortodoks komünizme göre bu yorum tartışılmaz. Aslında dikkatler partiye çekilir. Oysa partinin ihtilal için var olduğundan, ihtilâl isteğinden kimsenin şüphesi yoktur. Başlangıçta, kollektif kurtarıcı rolü verilen sınıfı tecessüm ettirdiği için girilir partiye. Girdikten sonra, her sınıftan gelme yoldaşlar birbirine sınıfını pek sormaz.

Fransız filozoflarının durumu biraz farklı... ihtilalci olmasına ihtilalciler, ama komünist partisine girmeyi kabul etmezler. Bununla beraber «gerek insanların gerek kendi kendinin düşmanı olmıyan, işçi sınıfı ile mücadeleye kalkmaz» onlara göre[1]. Sanayi işçisi XX. yüz yılın ortasında, sınıfsız, hiçbir özelliği bulunmıyan, kaderin elinde bir kimse değildir artık. Bu düşünürler işçi sınıfına yükledikleri görevi nasıl haklı gösteriyorlar?

Karışık ifadelerden sıyırırsak, ana düşünceler aşağı yukarı şöyle: sanayi işçisi, ancak isyan ederse, kendi durumunun şuuruna erebilir; gayrı insanî

bir durumu kavrıyabilmenin tek yolu isyandır, tek insanî tepki olan isyan. Emekçi, kendi kaderini başkalarının kaderinden ayıramaz; felaketinin ferdî olmadığını, kollektif olduğunu, kapitalistlerin niyetlerine değil, müesseselerin yapısına bağlı bulunduğunu açık seçik bir şekilde görür. Proletaryanın isyanı bir partinin yönetiminde teşkilatlanmaya, ihtilalci olmıya başlar. Proletarya ne kadar birlik ve beraberlik içinde olursa, o denli bir sınıf haline gelebilir. Ama öteki sınıflarla çatışmadıkça birlik ve beraberliğe kavuşamaz. Aslında proletarya demek, onun cemiyetle mücadelesi demektir.

Jean-paul Sartre, son yazılarında, yüzde yüz marksist bir düşünceden hareket eder: proletarya öbür sınıflara karşı çıka çıka birlik ve beraberliğe kavuşur. Sartre neticede bir örgütün, yani bir partinin gerekli olduğunu kabul eder. Açıkça söylemez ama, üstü kapalı şekilde komünist partisiyle proletarya partisini bir tutar Sartre... o kadar bir tutar ki işçilerin çıkarlarını savunmak için bir partiye ihtiyacı olduğunu ispatlıyan delilleri komünist partisi lehinde kullanır. Bu deliller 1955 fransız proletaryası için, iki yüz yıldan beri fransız proletaryası için yahutta kapitalist rejimlerdeki bütün proletaryalar için geçerli midir? bilmiyoruz.

Bu yüksek düşünceleri bırakıp basitlerine gelelim. Sanayide çalışan işçilere proleter demek yerinde ise, proleterlerin isyan ettikleri hayat şartları nelerdir? Bir ihtilâl bu şartların hangilerini ortadan kaldıracaktır? «proleterlikten kurtulmuş» bir işçi sınıfının işbaşına gelmesi nedir, ne değildir? Dünkü yabancılaşmayı yenen işçileri bu günün işçilerinden ayıran nedir?

Düşüncede kurtuluş, gerçek kurtuluş

Marx ve onu tekrarlıyanlar diyorki: Proleter «yabancılaşmış»tır, tek varlığı, kendi çalışma gücüdür, onu da üretim araçlarına sahip olana kiralar. İş bölümü dar bir çembere sıkıştırmıştır onu. Gayretinin karşılığında aldığı ücret kendisini ve ailesini beslemeye anca yeter. (Bu nazariyeye göre) Baskı ve sömürünün ilk sebebi üretim araçlarının özel mülkiyet altında bulunmasıdır; artık-değer yalnız kapitalistlerin elinde toplanır, ondan mahrum bırakılan işçi insanlığından da mahrum edilmiş olur.

Düşüncenin arka planında bu marksçı temalar var. Onları olduğu gibi almak güç. İspatların düğüm noktası, **Kapital** deki ücret anlayışı: her mal gibi üretim de bir değeri vardır, bu değeri işçinin ve ailesinin ihtiyaçları tayin eder. Oysa bu görüşü çok dar yorumlarsak o zaman Batıda ücretlerin yükselmesi bu düşünceyi çürütür hiç bir itiraza imkan bırakmaksızın; geniş manada alırsak o zaman da ücret anlayışının bize öğreteceği hiç bir şey kalmaz. İşçilerin vazgeçilmez ihtiyaçları kolektif psikolojiye bağlıdır. XX. yüz yılın ortasında işçi ücreti ABD de çamaşır makinesi veya televizyon alma imkanını sağlamalıdır.

Fransa'da **Kapital** pek incelenmemiştir, yazarlar bu esere nadiren başvururlar. İşçinin yabancılaşmasını konu alan incelemelerin azalması, Marx'ın iktisadî teoremlerinin unutulmasından değil, bir vakıanın açık seçik gözler önüne serilmesinden: işçilerin şikâyet ettiği hususların çoğunun mülkiyet sistemiyle ilgisi yok. Uretim araçları devlete ait olduğu zaman da bu şikâyetler devam ediyor.

Bu şikâyetlerden belli başlılarını sıralıyalım: 1 — Ucretlerin yetersizliği, 2 — Çalışma süresinin fazla uzun oluşu; 3 — Bütün bütün veya kısmen işsiz kalma tehlikesi; 4 — Fabrikanın tekniğinden veya idare teşkilatından ileri gelen tedirginlik: 5 — Hiç bir ilerleme ümidi olmadığı ömrü boyunca işçi kalacağı hissi; 6 — Büyük bir haksızlığa kurban gidildiği, yani rejimin işçiye milli hasıladan âdil bir pay vermediği, yahut ekonominin yönetimine işçinin katılmasını kabul etmediği düşüncesi.

Marksist propaganda temelde bir haksızlığın bulunduğu fikrini yaymıya, bunu da sömürü nazariyesiyle isbata çalışıyor. Ama bu propaganda her ülkede başarılı değil. Anlık ihtiyaçların geniş ölçüde karşılandığı ülkelerde rejimi suçlamak kısa bir radikalizmden öteye geçemiyor. Bu ihtiyaçların hiç karşılanmadığı, yahut çok yavaş karşılandığı yerlerde, rejime duyulan düşmanlık önlenemiyor.

Proleterin gözünde, kendi felâketinin marksist bir tarzda yorumu doğrudur. Ucret insanca yaşamıya yeterli değildir: fakirlik, teknik, geleceği olmıyan bir hayat, belini büker proleterin... sonra, her an işsiz kalma korkusu. Bütün bunların günahını neden kapitalizme yüklemiyelim? Bu müphem kelime hem üretim ilişkilerini, hem de dağıtım tarzını kucaklamıyor mu? Reformculuğun en ileri gittiği ülkelerde, özel teşebbüsün bütünüyle kabul edildiği Amerika Birleşik Devletlerinde bile kâr düşmanlığı görülür; kapitalistin veya anonim şirketin işçilerini sömürdüğü şüphesi her an uyanabilir. Marksçı yorum, işçilerin kendiliklerinden yöneldiği cemiyet anlayışı ile birleşir.

Gerçekten de, Batı'da, ücretlerin seviyesi verimliliği; milli gelirin yatırımlar, askeri masraflar ve

tüketim harcamaları arasında dağılışına; gelirlerin sınıflar arasında bölünüşüne bağlıdır. Sovyet rejiminde, gelir dağılışı kapitalist veya karma bir rejimden daha eşit değildir. Demir perdenin ötesinde yatırımların payı daha da büyük. Iktisadî büyüme hayat seviyesinin yükselmesinden çok kudretin artmasına yaramıştır. Verimin artmasına kollektif mülkiyetin özel mülkiyetten daha elverişli olduğu henüz sabit değil.

Çalışma süresinin kapitalist rejimde de azalabileceği görüldü. Buna karşılık, işsizlik tehlikesi yalnızca özel mülkiyet rejimini veya piyasa ekonomisinin değil, her rejimin hastalığı. Konjonktürün dalgalanışlarına çare bulunmadıkça yahut sürekli bir enflasyona razı olmadıkça, işçi çalıştırmanın serbest olduğu her ekonomi de işsizlik tehlikesi eşikte bekleyecek, hiç değilse geçici olarak. Şöyle bir mahzur inkar edilemez. Gerekli olan bunu mümkün olduğu kadar azaltmak.

Sanayide çalışmanın yarattığı bunalımın sebeplerini ve çeşitli şekillerini inceleyen psikoteknisyenler, yorgunluğu veya can sıkıntısını giderecek, şikâyetleri ortadan kaldıracak, emekçileri işletmenin bir bölümü veya bütünüyle kaynaştıracak yollar tavsiye ettiler. Kapitalist olsun, sosyalist olsun, hiç bir rejim bu usullere ilgisiz kalamaz. Özel mülkiyetin, bu bakımdan, eksik bir yanı var: rejimin taştırma konusu olması bir çok emekçiyi veya aydını insan ilimlerinden alınan derslerin, cemiyeti koruma gayesiyle, uygulanmasına karşı çıkmaya yöneltiyor.

İşçilerin yükselme şansları rejimden rejime değişir mi? bunu cevaplandırmak kolay değil. Meslek değiştirme konusunda yapılan mukayeseli tetkikler kesin bir hükme götüremiyecek kadar eksik. Genel-

likle, bedeni çalışmayı gerektirmiyen mesleklerin nisbeti arttıkça yükselme daha kolay oluyor. İktisadî ilerleme yer ve meslek değiştirmelere neden oluyor. Bir kasttan ötekine geçilemez peşin hükmü silindikçe, burjuva demokrasilerinde, seçkinler zümresinin yenilenmesi hızlanıyor. Sovyetler Birliğinde eski aristokrasinin tasfiyesi ve hızlı sanayileşme işçilerin yükselme şanslarını arttırmıştır.

Son bir nokta. Rejime sırf rejim olarak karşı çıkmak, mantık açısından, bir ihtilâl demektir. Kapitalizmi, «üretim araçlarının özel mülkiyet altında olması ve piyasa mekanizması» diye tarif edince reformları, iğrenç bir sistemin ömrünü uzattığı için, lânetlemek gerekiyor.

Bu kısa ve basit işaretlerden hareket ederek, işçilerin kurtuluşunun iki şekilde olduğunu, başka bir deyişle yabancılaşmanın iki şekilde sona erdiğini zorluk çekmeden farkedebiliriz. İlk kurtuluş şekli daha tamamlanmadı, küçük küçük sayısız tedbirlerden meydana gelmektedir, emeğin karşılığı verimlilikle aynı zamanda artıyor, sosyal kanunlar aileleri ve ihtiyarları koruyor, sendikalar çalışma şartlarını işverenlerle serbestçe tartışıyorlar, öğrenim sisteminin genişlemesi yükselme şanslarını da arttırıyor. Buna gerçek kurtuluş diyelim: bunu proletaryanın hayat şartlarında gözle görülür elle tutulur düzelmeler belli eder. Ama şikâyetlerin sonu gelmemiştir (işsizlik, isletme içinde esen kötü hava), bazan da az veya çok kuvvetli bir azınlık içinde rejimin prensiplerine isyan duygusu görülür.

Sovyet tipi bir ihtilâl, proletaryadan olduğunu söyliyen ve bir çok işçiyi ve işçi çocuğunu mühendis veya komiser yapan bir azınlığa mutlak iktidarı vermektedir. Peki ya proletarya, yani fabrikalarda

elleriyle kollarıyla çalışan milyonlarca insan hürriyete kavuşuyor mu?

Doğu Avrupa ülkelerinde hayat seviyesi birden yükselmedi; yeni yönetici sınıflar eskilere göre millî hasıladan daha az pay almadığına göre, azalmıştır bile. Hür sendikaların bulunduğu yerde artık bir takım haklar istiyen değil görevleri çalışanları gayrete getirmek olan, ve Devlete tâbî, kuruluşlar var. Gerçi işsizlik tehlikesi ortadan kalktı, ama sendika yöneticilerini, hükümet edenleri seçme hakkı da yok oldu. Artık proletarya yabancılaşmış değildir. Çünkü üretim araçlarının hattâ devletin sahibidir. İdeolojiye göre. Ama ne sürgün tehlikesinden kurtulmuştur, ne de çalışma karnesi almak zorunluğundan. Hâlâ manager'lerin emri altında.

Biz buna **düşüncede** kurtuluş diyoruz. Acaba bu kurtuluş hayalî mi? Tartışmaya girmiyeceğiz. Diyorduk ki proletarya cemiyetin bütününü yorumlamak ister, marksist felsefeye göre; üretim yetersizliğinin kurbanı olduğu zaman bile kendini patronun kurbanı sanır. Bu hükümde bir yanılma olabilir, ama gerçek payı da var. Kapitalistlerin yerine devletin getirdiği yöneticiler geçince, plan yapılınca her şey aydınlığa çıkıyor. Ucretlerin eşit olmamasının nedeni görevlerin aynı olmamasından, Yatırımlar arttığı için de tüketim azalmaktadır. Proleterler, hiç değilse çoğu, patronun **Packart**'ından çok, devletin tayin ettiği yöneticinin **Zeiss**'ini daha kolay kabul ediyor. Mahrumiyetlere katlanıp ses çıkarmıyorlar. Çünkü bunun gelecek için şart olduğunu kavramışlar. Tarihin ufkundan sınıfsız bir cemiyetin doğacağına inananlar, fedakârlıklarıyla da olsa, büyük bir eserin ortaya çıkmasında kendilerinin de payı olduğunu hissedecekler.

Marksistlerin gerçek kurtuluş dediğine, biz **düşüncede** kurtuluş diyeceğiz. Çünkü onu bir ideoloji tarif ediyor: her türlü yabancılaşmanın kaynağı özel mülkiyettir; ücretli, bir müteşebbisin hizmetinde çalışarak dış dünyadan kopmıyor, Sovyet rejiminde topluma katıldığı için üniversalleşiyor, şaşmaz kanunların yön verdiği bir tarihin icaplarına uygun sanayileşme planlarının zaruretlerine boyun eydiği için hürdür o.

Kapitalizmi kendi içinde suçlayanlar, beraberinde çok sert siyasî tedbirler getiren planlamayı piyasa mekanizmalarına tercih ediyorlar, neler getireceği önceden tahmin edilemiyen piyasa mekanizmalarına. Sovyetizm tarih içindeki yerini alıyor. Hakkında hüküm verilirken ne olduğuna değil, ne olacağına bakılsın ister. Ilk beş yıllık planlar sırasında hayat seviyesindeki yükselişin çok ağır olşunun mazereti doktrin değil, tehdit altındaki Sovyetler Birliğinin askerî-iktisadî gücünü arttırmak zorunda olmasıdır. Sosyalist düzenin kuruluş döneminin ötesinde, düşüncede kurtuluş gerçek kurtuluşa benziyecek gitgide.

Hiç bir bolşevizm teorisyeni, iktidara geçmeden önce, sendikaların Sosyalist devletin disiplini altına gireceğini tasavvur etmemişti. Lenin sözde proleter devletin burjuva devletinin kötü yanlarını tekrarlaması tehlikesini görerek, sendikaların bağımsızlığı tezini savunmuştu önceden. Iç savaştan sonra ekonominin parça parça olması, Troçki ile Bolşeviklerin düşmanlarına karşı koymak için benimsedikleri askerî kumanda tarzı, daha dün savundukları hür fikirleri unutturdu.

Hiç şüphe yok bu gün şunları diyecekler: devlet proletaryanın olduğuna göre, bazı haklar iste-

menin, grevin, iktidara karşı olmanın bir mânâsı olmıyacak. Bürokrasinin tenkidi yerindedir, gereklidir. Gizlice yayılan doktrine göre, sosyalizmin kuruluşu ilerledikçe disiplin ister istemez gevşiyecek, o zaman tenkid hakkı da genişliyecektir. Rejim söz konusu olmıyacağından, sendikalar da İngiliz veya Amerikan sendikaları gibi işletmeyi yönetenlerin koyduğu mecburiyetlere karşı işçilerin menfaatlerini savunacaklar. Haklar isteme görevine, yavaş yavaş kadro sağlama görevi de eklenecek. Bütün sanayi cemiyetlerindeki sendikalar iki görevi de aynı zamanda yerine getirmek zorundalar.

Bu iyimserliği de belirli bir süre için kabul edelim: İlk beş yıllık planlar dönemine tekabül eden gelişme devresini gecen asırda geçirmiş olan Batı ülkeleri gerçek kurtuluşu neden düşüncede kurtuluş mitine fedâ etmek zorunda olsunlar? Kapitalist veya karma rejimin felce uğradığı yerde, az gelişmiş bölgelerde ileri sürülen delile başvururlar: Devlete sözünü geçiren bir ekibin kayıtsız şartsız otoritesi ancak feodallerin veya büyük arazi sahiplerinin mukavemetini kırabilir ve kollektif tasarrufa zorluyabilir. İktisadî büyümenin devam ettiği, hayat seviyesinin yükseldiği yerlerde, proleterlerin-kısmî de olsa-gerçek hürriyetlerini, devletin mutlak kudretiyle garip bir şekilde karışan topyekûn hürriyete neden feda etmeli? Belki de bu güç emekçilere ilerleme hissi veriyor? Sendikalizmin veya Batı sosyalizminin yaşadığı tecrübelerde duymadığı bir his bu belki de? Gerçek hürriyetleri tadan, alman veya çek işçileri için topyekûn kurtuluş bir yutturmaca.

Düşüncede kurtuluşun câzibesi.

Proletaryanın çoğunluğu gerçek kurtuluşa inanan şeflerin izinden gittiği zaman, solcu aydınların vicdanları pek rahatsız olmuyor. Büyük başarılardan çok, bazı yararların hemen sağlanmasından hoşlanan işçilerin bu tutumu aydınları bilmeden bir hayal kırıklığına uğrattı belki de. Sanatkârlar ve yazarlar İngiliz İşçi partisi yahut İsveç sendikalizmi üzerinde pek derin düşünmediler. Bir çok bakımlardan hayranlık uyandıran, ama yüksek zekâları enine boyuna düşünmiye sevketmiyen icraatı inceliyecek zaman bulamamakta haklılar. İngiliz İşçi partisinin işçiler arasından çıkan yöneticileri, zihnî mesleklerden gelen yöneticilerden daha alçak gönüllü. A. Bevan bir istisna, etrafı aydınlarla çevrili; sendika sekreterleri onun önde gelen hasımları.

Frans'da ise durum, çok başka. Orada işçilerin önemli bir bölümü komünist partisine oy verirler, en çok sözü geçen sendikaların sekreterleri partiye üyedir, reformculuk kısır bir hareket sayılır orada. Egzistansiyalistleri, sol hıristiyanları, ilericileri bölen ve büyüleyen uyuşmazlık yine orada görülür: proletaryayı temsil eden bir partiden nasıl ayrı olabiliriz? Fransız işçi sınıfının menfaatlerinden çok Sovyetler Birliğinin çıkarlarına hizmet etmeyi düşünen bir partiye nasıl üye olabiliriz?

Meseleyi, mantık sınırları içinde, koyarsak çeşitli çözümler çıkabilir. Sovyetler Birliğinin, her şeye rağmen, proletaryayı temsil ettiği sonucuna varılırsa ya partiye üye olunur, yahut onunla iş birliği yapılır. Tersine, gerçek kurtuluşun Batı kampında daha çok şansı olduğu kanaatine varılırsa, sendikaları

Moskova'nın hizmetine sokacak kimselerin eline bırakmak yolları aranacaktır. Bir de Batıdan kopmadan içerde ilerici, dışarda tarafsız olacak bir orta yol da aranabilir. Bu hükümlerin hiç biri metafizik gevezelikleri icab ettirmez, hiç biri aydını proletarya düşmanı yapmaz. Şu şartla ki: karar, marksist kehanetler göz önünde tutularak, tarihî şartlar düşünülerek verilsin. Egzistansiyalistler ve ilerici hıristiyanlar gerçeği bu kehanetlerin camından görmek istiyor.

Proletarya dayanışma içinde olmak istiyor, güzel! Ama onun bu isteği dünyada yönünü çizmesine yardım etmiyor pek. XX. yüz yılın ortasında bir dünya proletaryası yok. Rus proletaryasının partisine girenler Amerikan proletaryasının partisiyle mücadeleye girişir, tabiî bir kaç bin komünisti, zenci veya meksikalı alt proleteri Amerikan işçi sınıfının temsilcisi saymıyorsa! Komünistlerin sızdığı fransız sendikalarına girenler ise, hemen hepsi komünizme aleyhdar alman sendikalarına karşı olur. Çoğunluğun oylarına bakılırsa, Fransa'nın 30 yıllarında sosyalist, 50 yıllarında komünist olduğu anlaşılır; İngiltere'de İşçi partili olmak gerekiyordu, Fransa'da ise komünist.

Fabrikalarda çalışan milyonlarca işçi kendiliğinden bir kanaate veya bir iradeye sahip olamaz. ülkelerine ve içinde bulundukları şartlara göre ya şiddete yönelir, ya boyun eğer kaderine. Gerçek proletarya sanayi işçilerinin yaşadığı tecrübeyi yaşıyandır diye târif edilmemiştir, bir tarih doktrini tanımlar onu.

Müşahhası yakalamak için çırpınan filozoflar, XX. yüz yılın ortasında, Ikinci Dünya Savaşından sonra, köylü ve küçük burjuva sayısının proleterler-

den daha fazla olduğu bir Fransa'da, neden marksizmin proletaryaya yakıştırdığı kehanetlere bel bağlıyorlar? Sartre'ın komünizme benzer bir yola sapması «diyalektik» gibi görünüyor, ama bu gidiş lehde de olabilir, aleyhde de. Insan «boş bir tutku» olunca, çeşitli «tasarıların son tahlilde aynı derecede kısır olduğu kanaatı belirebilir. Insanların bayağı taraflarını anlatan natüralist romancılar siyasî alanda iyimserdiler. Tiksindiren bir cemiyet tasvirinin yerini, pırıl pırıl bir görüş, sınıfsız cemiyet görüşü alıyor: bu günün gübreliği üzerinde açılan geleceğin minik mavi çiçeği.

Ideolcjilerin tenkidini yapan marksizm gibi, egzistansiyalist psikanaliz de, çıkar gözetmiyen sözlerin ardında saklanan iğrenç menfaatleri ortaya dökerek, doktrinleri gözden düşürüyor. Bu metodun tehlikesi, bir çeşit nihilizme götürmesi: bizim kendimiz has inançlarımız niye başkalarınkinden daha temiz olsun? Ferdî veya kolektif bir iradenin kararına faşist tarzda baş vurmak. Bu evrensel inkârın dışında bir çıkış yolu. Proleterya'nın yaşanmış iç benliği veya tarihin kanunu başka bir çıkış yolu sunuyor.

Son bir kaç nokta. Egzistansiyalistlerin felsefesinde hareket noktası: ahlâk iradesi. Sartre'ın bütün kaygısı: samimiyet, başkaları ile bağlantı, ve hürriyettir. Bir ferdin başka bir ferde tâbi olması eşit, fakat eşit olduğu kadar da hür şuurlar arasındaki diyalogu bozar. Irkçı radikalizm, içtimâi yapılardan habersiz olduğu zaman şeklî bir ihtilâlciliğe kapılır. Burjuvaziye duyulan kin onu sıradan reformlardan uzaklaştırır. Proletarya, müktesep hakları olduğu için güçlü olan «aşağılık» kimselerle uzlaşmaya girmemeli. Görülüyor ki her türlü bütünlüğü

(totalité) red eden bir filozof işçi sınıfının görevi fikrini yeniden ortaya atmakla farkına varmadan bir çelişmeye düşüyor. Gizli, ama anlaşılmamış bir çelişki.

Ilerici hıristiyanların ilhamı daha başka, vicdanî sorumlulukları daha heyecan verici. Katolik olmıyan birinin riyâkârlıkla, yobazlıkla suçlanmadan konuyu ele alması zor. İşçi-papaslar aleyhindeki tedbirler hıristiyanları müteessir etti. Dinle ilgisi olmıyan bir takım kişiler bunları istismar etti. Kilisenin itibarını sarsmak ve komünistlerle yoldaşlığı teşvik için bunu fırsat bildiler. Yardım istedikleri kimseler zekî, fakat olayları aydınlık bir şekilde göremiyen kişilerdi.

Ilk olay, çok sayıda fransız proleteri ile komünist partisi arasında kurulan bağdır. Ilerici hıristiyanların tutumunu bu olaydan hareket ederek anlıyabiliriz.

Meselâ, **Kilise Gençliği**' adlı kitabın yazarı şöyle diyor: «Kilisenin kök salmasını istediğimiz işçi dünyası hakkında rahat, ama mücerette kalan çarpık bir görüşe sahip olduğumuz müddetçe, Kilisenin herkesin hayrına tesirleri olabileceğini ummayınız. Neye mal olursa olsun, sonuna kadar gideceğiz. Sonuna yâni tüm işçi dünyası ile komünizm arasında **organik bağ** kurulana kadar.»

Peki, bu organik bağ niye? Kitabın yazarı, Halk cephesi döneminde sendikaların birleşmesi, mukavemet, Kurtuluş hareketine sızma... gibi tarihî izahlara sığınmıyor, kelimesi kelimesine yorumlarsak, her zaman ve her yerde geçerli sebepler gösteriyor. Komünist partisi, «işçi sınıfı üzerindeki ağır baskı-

nın sebeplerini ilmî bir şekilde ortaya koymuş», başıboş bırakıldığında şiddete yönelen bu sınıfı «ilerde kazanacağı, bu gün hemen elde edilen bölük pörçük başarılardan daha değerli bir hareket uğrunda» teşkilatlandırmıştır. Zaten komünizm işçi nüfusa bir felsefe sunmuyor mu? Jean Lacroix'nın açık seçik belirttiği gibi, «proletaryanın yaşadığı felsefeyi»[7].

«Bizim aradığımız, diyor. **Kilise Gençliği**, yeni, sıhhatli, geçmişin bütün pisliklerinden arınmış, başkalarının bencil bir şekilde düşünüp istifade etmekle yetindiğini gerçekleştirebilecek tarihî bir kuvvet,-ama biz onu heyecanla aramıyoruz, çünkü bulamazsak ümitsizliğe kapılırız. Oysa böyle bir kuvvet var: olaylar bizi halka yaklaştırdıkça böyle bir kuvvetin yoğunluğunu, varlığını yörüyoruz; gerçi bu gün için etkisiz, ama var. Bize ümit verebilecek tek yeni dünya: işçilerinki... İşçiler birer ermiş, birer üstün-insan demiyoruz. Hattâ büyük çapta olanları birer fazilet örneği diye gösterilen âdilikler karşısında bazen zaaf da gösteriyorlar. Bütün bunlara rağmen, yenihem de gözlerimizin önünde dagılan bir dünyaya nisbetle yeni- olan ve üstelik yüzyılların ve mekânın ötesinde, henüz paranın ve sermayenin her şeyi ele geçirmediği yahut yozlaştırmadığı medeniyetlerle bağ kuran bir dünyanın gençliği onlar[8]».

Işçi sınıfı, dünyanın gençliği; komünist partisi, bu sınıfa organik bir şekilde bağlı. Ama «işçilerin yükselmesi, yaşadıkları hayat şartlarının ve kendilerine has mücadelelerin düşündürdüğü planlara ve araçlara göre mümkündür ancak[9]». O zaman şu sonuca ulaşıyoruz: «İşçi sınıfı yeniden hıristiyan olacak-buna inancımız tamdır-,ama bu kendi vasıtalarıyla, yaşadığı felsefenin kılavuzluğunda, insanlığı

fethettikten sonra olabilir ancak[10]». «İnsanlık işçi hareketinde yeni bir gençlik bulmak üzere[11]».

Bu satırlarda açıkça göze çarpan, aydınlara has, yanılgıları sıralamak bence faydasız değil. Bunlar falan veya filanın eseri değil, ama bazı çevrelerde rağbet görüyor. Komünistlerin yaydığı şekliyle, marksizmin işçilerin sefaletine ilmî bir izah getirdiğini kabul etmek, Aristo'nun fiziği ile Einstein'ınkini, Darwin'in **Türlerin Doğuşu** ile modern biyolojiyi birbirine karıştırmak demektir. Sol hıristiyanların mahcup bir şekilde kabul ettikleri marksizm, stalincilerin marksizmi, baskı ve yoksulluğun sorumluluğunu rejime yüklüyor. Marksizme göre, işçi sınıfının çektiği ızdırapların nedeni mülkiyet statüsü yahut piyasa mekanizmalarıdır. Bu sözde ilim, bir ideoloji sadece.

Marksizm, «Proletarya'nın yaşadığı felsefe»de değildir. Fabrika işçileri bütün cemiyeti üretim araçlarını elinde tutanların hükmmettiği bir toplumu gibi görmek istiyebilirler. Fabrikaların özel mülkiyete konu olması şiddetle tenkid ediliyor, fakirliğin sebepleri birbirinden ayrılmıyor, bütün suçlar kapitalizmin omuzlarına yükleniyor, komünist propagandanın desteklediği bu kısa hükümleri işçiler bazan benimsemiye hazırlar. Fakat işçi sınıfını yalnızca ihtilâl kurtarır demek, proletaryanın yaşadığı felsefeyi belirtmek değildir. Bir doktrin bu, komünistler bütün yandaşlarını hiç bir zaman buna yüzde yüz inandıramadılar. Partinin doktrini, sınıfın tecrübesi.

Marksiszm işçi sınıfının felaketini dile getiren bir ilim, komünizm de proletaryanın yaşadığı felsefe olmaktan hayli uzak. Proletaryanın bazı bölümlerini kendine çeken, bir aydınlar felsefesidir marksiszm,

Komünizm bu sözde ilmi, kendi amacına ulaşmak, iktidarı ele geçirmek için kullanır. İnsanlığı kurtarmakla görevli olduklarına işçilerin kendileri bile inanmıyor. Onlar daha çok burjuvalığa yükselmenin hasreti içindeler.

Bu iki hatâdan bir üçüncüsü çıkıyor ortaya: sınıf kavgası ve yeni bir dünyanın yükselişi konusunda. Sol hıristiyanın işçilerde gördüğü faziletleri tartışmak niyetinde değiliz: bilmediğimizi itiraf edelim. Şu satırlara bir göz atalım: «işçi sınıfı gerçek bir halk, Kilise'den uzaklaştı sayılmaz, burjuvazinin hapsettiği yapılar ve görünüşlerden-şuurlu veya şuursuz olarak-hürriyet aşkı kurtardı onu[12]». «Bu halkın nice erkeği kadını Dağdaki va'za sâdıktır[13]». Bu sözlere hayır demiyeceğiz-sıradan insanların iyilik dolu olduğu bir masal değil. Ama evet de diyemeyiz-yapılan tasvirlerde seçkin sınıf miti açıkça görülüyor.

Kapitalist denilen rejime nisbetle kollektif mülkiyet veya planlama rejiminin en geniş kalabalıkların yararına olduğuna inanmak katoliğin hakkı. Din dışı bir konuda ileri sürülen bir fikir bu; ister kabul ederiz, ister red. Hattâ tarihin kendisinin beyendiği rejim yönünde geliştiğine inanmak da, millî gelirin yeniden dağılımı veya topluma bir düzen getirilmesi için sosyal sınıfların mücadelesini, bir vakıa olarak, kabul etmek de hakkıdır onun. Ama o katolik, sosyalizmin muzaffer olmasına **tarihin mânâsı** diyorsa, komünist partisinin iktidarın işçi sınıfının kurtuluşu şeklinde görüyorsa, sınıf mücadelesine mânevî bir değer veriyorsa, o zaman marksizmi benimsemiş oluyor ve ortodoks hıristiyanlıkla itizali boşuna bağdaştırmıya çabalıyor demektir.

Hıristiyan farkında değil, onu işçi çevrelerinde ve marksist ideolojide büyüleyen şey, dini bir tecrübenin kalıntıları, yankıları sadece, proleterlerle militanlar-İsa'ya ilk inanlar gibi-yeni bir dünya bekliyerek yaşarlar; benzerlerini sömürmedikleri için tertemiz kalmışlardır, şefkate açıktırlar. İnsanlığın gençliğini taşıyan sınıf, çürümüş ihtiyara karşı ayaklanıyor. Sol hıristiyanlar ferd olarak katolik kalıyor, ama dinî ihtilâlden öteye bırakılıyorlar. «Korkmuyoruz: îmanımızdan da şüphemiz yok, Kilisemizden de. Ve yine biliyoruz ki kilisemiz gerçek bir beşerî ilerlemeye hiç bir zaman uzun süre karşı çıkmamıştır... İşçiler bir gün gelip bize dinden söz ettikleri, hattâ vaftiz etmemizi istedikleri zaman, sanırım, onlara ilk soracaklarımız şunlar olacak: işçi sınıfının neden sefalet içinde yüzdüğünü hiç düşündünüz mü? yoldaşlarınızın herkesin hayrına giriştiği kavgaya katılıyor musunuz?" ». Son adım atılmıştır: İncil, İhtilâlin emrinde. İşçileri hıristiyanlaştırdıklarını sanan ilericiler, kendilerine marsist fikirlerin bulaştığının farkında değil.

Katolik inancı ilerici partilere, işçi hareketine, planlamaya sempati duymıya engel değil, ama selâmetin yolunu tarihî oluşta gören marksist kehanetle bağdaşamaz katoliklik. Komünist hareketin yöneldiği kurtuluşun objektif bir tasviri yapılabilir. Neye mal olursa olsun, ağır ağır ilerliyen reformlara devrimci şiddeti tercih etmek yerinde olabilir. Olayları ancak dinî bir bakışla yorumlarsak, düşüncede kurtuluş her türlü ilerlemenin şartı, ilk günahı affettirmenin ilk merhalesi sayılabilir.

Olayları yalnızca dinî bir şekilde yorumlarsak düşüncede her türlü ilerlemenin şartı olarak görünür ve insanı işlediği günahı affettirmenin ilk mer-

halesi olur. Tam bir ruh sükûneti içinde, tanrısız olmak istiyen (tanrıyı tanımak istemiyen) komünistleri bir îman harekete geçiriyor. Onlar tabî kaynaklarının işletilmesini ve ortak bir hayat sürülmesini akla uygun şekilde düzenlemekle yetinmiyorlar, kozmik kuvvetlere ve cemiyetlere hakim olarak tarihin sırrını çözmek ve kendi kendiyle yetinen bir insanlığı yüce düşüncelerden çelmek istiyorlar.

Düşüncede kurtuluş, hıristiyan geleneğinden alınmış sözlerle ifade edildiği ölçüde katolikleri cezbediyor. Hatta, proletarya şuurları inzivaya çekilmiş filozoflara mistik bir toplum sunduğu için, egzistansiyalistleri de cezbediyor. İkisini de büyülüyor, çünkü meçhulün, geleceğin, mutlağın şiiri var onda.

Gerçek kurtuluş'un ruhsuzluğu

Dar mânâda ilerici hıristiyanlar pek kalabalık değiller. Fransa dışında tek tük rastlarız onlara. Fransız katoliklerin çoğu sol eğilimlidir. Fransaya has bir olay bu. Egsiztansiyalist filozofların ihtilâlci sözlerine gelince, hiç bir Batı ülkesinde benzeri yoktur onların. Buradan şu neticeyi çıkarabiliriz: düşüncede kurtuluş hasreti, gerçek kurtuluşu küçümseyiş, Fransaya, Fransadan çok Parise has bir iklimdir.

Her şeye rağmen, bu olayın Saint-Germoin-des-Prés'nin ötesinde hiç bir anlam taşımadığına emin değilim. Düşüncede kurtuluşun câzib tarafı, gerçek kurtuluşun uyandırdığı hayal kırıklığını dengelemesi. Câzib taraf bir çerçeve içinde kalıyor: korkarım hayal kırıklığı daha geniş bir alana yayılmış durumda. Batılı işçiler küçük burjuvaların arasına katılıyor. Medeniyete hiç bir yenilik getirmedi-

ler. Üstelik ucuz bir kültürün yayılmasına yardım ettiler. İçinde bulunduğumuz dönem geçicidir belki, ama aydınların hoşuna da gitmez.

İşçi hareketinin nazariyecileri geçen asırda üç metod ortaya attılar. Bunlara kısaca ihtilâl metodu, reform metodu, ihtilâlci sendikalizm metodu diyebiliriz. Birincisi Rusya'da ve Çin'de, İkincisi Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda muvaffak oldu. Üçüncüsü hiç bir yerde başarıya ulaşamadı. Bir çok bakımdan en câzip metod olan ihtilâlci sendikalizm metodu, sınıf şuuruna ermiş ve bunun gururunu duyan, ayrıca kapitalistlerin vesayetini kabul etmiyen yahut küçük burjuvaziyle kaynaşmak istemeyen işçilerin işyerinde ihtilâl yapmasını gerektirir. İşçiler hiç bir yerde istihsalin yönetimini üzerlerine almak istemediler. Zaten başka türlü de olaamazdı.

Tekniğin ilerlemesi inceleme ve yönetimle büroların rolünü de genişletti. Artık bir işletmede üstün bilgili mühendisler aranıyor. O eski basit kol işçilerinin, profesyonellerin sayısı azalıyor; bir kaç hafta çıraklıktan sonra özel bir maharet kazanan işçilerin sayısı artıyor.

İstihsalin yönetilmesi üretici için ne ifade edebilir? Yöneticileri kendisinin seçmesi mi? Yöneticilerin işletme komitelerine veya çalışanların meydana getirdiği bir genel kurula sık sık danışmaları var. Bunların hepsi saçma. İşletmelerde yavaş yavaş bir değişme olduğu, kârların dağıtıldığı, hizmetin karşılanması için daha hakkaniyete uygun usuller ortaya çıktığı görülüyor. Demagogların zaman zaman işledikleri ücretlilik durumunun ortadan kalkması, sembolik bir manada mümkündür ancak. Eğer zamana veya parça başına göre sabit bir hizmet karşılığı ücreti ifade ediyorsa. Renault veya Gorki fabrikaların-

da çalışan şçi artık ücretli sayılamaz. İhtilâl işletmede gerçekleşmeyince, politikaya sendikalara ve partilere sığar. Ingiliz sendikalarında işçiler idarenin içine mücadele etmeden yerleşmişlerdir. Şefleri ya Lordlar kamarasına veya Gaz veya elektrik işletmelerinin yönetim komitelerine üye olmaktadırlar. Ingiliz Proletaryasının kurtuluşu proletaryanın kendi eseri mi? Bir manada evet. İngiliz İşçi partisi mücadele vermeden yükselmiş değildir. Onu manen ve maddeden Trade-Unions'lar desteklemiştir. Fakat Trade Unionlar çoğu pasif olan ve eski özel işletmelerdeki gbi millî işletmelerde de sorumluluğu yüklenmek istemiyen işçileri temsil ederler. Sendikacı liderlerden bakan olan işçiler Attlee hükümeti zamanında, Churcill hükümeti zamanında daha büyük bir heyecanla ücretlerinin arttırılmasını istemiyorlar. İşçi partsi kabinesi, **Winston** kabinesi kadar onlarındır: Her iki halde de işçiler kendilerini iktidarda görüyorlar. Çünkü kendilerini manevi bakımdan İngiliz topluluğundan ayırmıyorlar.

Sınıflar arasındaki tarihi engellerin ortadan kalkması öteki ülkelerden daha tamdır belkide. Görenler söylüyor Isveç te yaşayış tarzları itibariyle birbirine yakın olan ve **aynı** sınıfa ait olmanın şuuru içinde sınıfsız bir cemiyet var..

Proleterlerin sefaletine göz yaşı dökenler, doktrinsiz sosyalzmin elde ettiği sonuçları küçümseyenler ne kadar haksız. Belki de asrımızda kendimize daha yüksek br amaç çizemeyiz. Ama işçi hareketine ümit bağlamış aydınların tereddütlerine şaşmamak lazım.

Esprit dergisi yazarları durmadan tekrar ediyorlar: proletarya cihan şumul değerler taşımaktadır. ve onun mücadelesi-

dir. Müphem duyguları mahçup bir şekilde ifade eden bir çok formül buradan çıkıyor. «Felsefenin ilerlemesinin kendini aşan kıymetler taşıyan proletaryanın ilerlemesine bağlı olduğunu bize öğreten Marx sa minnettar» olmamız lazım «işte bu sebepledir ki, işçilerin yükselişi düşünebilmek için katılmamız gereken olaydır bu gün» «eğer proletarya geleceği taşıyorsa, bu onun kendi kurtuluşunu herkesin kurtuluşu gibi düşündüğü, yoksa paranın hakimiyeti yerine emeğin diktatörlüğünü getirecek bir devrim olarak düşünmediği ölçüde doğru olabilir.»

Felsefe profesörünün katıldığını söylediği, işçinin yükselişi nedir? Hayat seviyesinin yükselmesi, işçi sendikalarının güçlenmesi, sosyal mevzuat, sinayi münasebetlerin beşerileşmesi mi? Evet. Bu reformlar işçi sınıfını birinci sıraya yükseltmez. Madde ile temas halinde olan ve günlük hayatın sıkıntısını çeken işçi belki laf dünyasında yaşıyanların bayağılıklarına karşı himaye edilmişlerdir. Teknik ilerleme kolun yerine makineyi ve bedeni çabanın yerine bilgiyi koymak suretiyle işçiyi yükseltmiyor. Kol işçisi içtimai merdivenin basamaklarından inmektedir. Bu kapitalizmin veya sosyalizmin kusuru değil endüstriye tatbik edilen ilmin kaçınılmaz sonucu.

Bir manada işçilerin yükselişi gerçektir. İmtiyazlı olmıyanların her türlü bilgiden mahrum, birbiriyle irtibatsız minik cemaatler içine sıkışıp kalmış ve tarihi kadere yabancı oldukları devir geçti artık. Insanlar okumasını yazmasını biliyorlar. Büyük metropollerde birbirlerine yakın yaşıyorlar. Kuvvet kudret sahipleri onların namına saltanat sürmek için övüyorlar onları. Ama geniş kalabalıklar devri, aynı zamanda, imparatorlukların, büyük canavarlıkların, komploların da devri, İmparatorların veya

polis şeflerinin sarayın boşluklarında öldürüldüğü sırada Nurenbergde defileler tertip ediliyor veya Moskovada bir Mayıs Bayramları tertip ediliyor. İşçi teşekküllerinin gücü teker teker ele alındığı takdirde işçilerin pasifliğini arttırıyor. Demir perdenin her iki tarafında da işçi kültürü proleterler burjuvalaştıkça halk edebiyatı denilen veya Sosyalist realizm denilen o tüyler ürpertici edebiyatla beslendikçe yok oluyor.

Dahası var. İşçi sınıfının yükselmesi, paranın tahakkümü, emek medeniyeti gibi formüller birden fazla manaya geliyor. Bunları kullananların niyeti malum. Insanlar neden içlerinden en iyisini bir ideal uğrunda toplumun hizmetine vermesin? Bana sinik deseler de şunu çekinmeden söyliyeceğim. Hiç bir içtimai zümrenin faziletine güvenmiyorum. Ve vatandaşların çıkar düşünmiyeceklerine inanmıyorum. Plancılar azami verim elde etmek için, uzun zamandan beri ücretler arasındaki hatta kârlar arasındaki eşitsizliği yeniden yarattılar: Sovyet fabrika müdürü işletmenin fazlalıklarının biriktiği fonda en büyük payı kendine ayırmıştır.

Genç Marxın meşhur sayfalarından sonra, para aleyhinde atıp tutmalar antikapitalist ve burjuva aleyhtarı edebiyatta sürüp gidiyor. Sol, Aristokratik medeniyetlerin hasretini çeken düşünürlerin reddettiği cihanşümul konfor idealini benimsemiştir. Modern dünyanın düşmanları Léon Bloy'lar, Bernanos'lar, Simon Weil'lerin parayı suçlamak hakları. Binlerce yıllık fakirliği makinelerin iki asırda yenememesini proleter sınıfların ve milletlerin servet dağılımında haklı bir pay alamamasına kızan ilericiler hangi mucizeye bel bağlıyorlar? Eğer ihtiyar adamın birden değişeceğini ümit etmiyorlarsa, malların ola-

ğanüstü bir şekilde artacağını ve bu sebeple daha enerjik olanlara, daha hırslı olanlara yeryüzü nimetlerini vaad etmeleri gerekir. Planlama ve kollektif mülkiyet bazı istifade şekillerini ortadan kaldırmaktadır. Ama dünya mallarına karşı hırs duymaya, kısaca parayı arzu etmiye devam ediyorlar. Sosyalist olsun kapitalist olsun, modern ekonomi istesede istemesede bir para ekonomisidir. Her cemiyette paraya karşı ilgisiz bir azınlık mevcuttur. Bu gibilerin sayısı ihtilâlci partilerde ve ihtilâlden yeni çıkmış rejimlerde daha fazladır. Bu gibilerin sayısı dünyevi başarıyı iş alemindeki muvaffakiyeti ön planda tutan medeniyetlerde daha azdır. Cemiyetin bünyesi ideologların isteklerine uygun değil. Komünist partisi üyelerine işçilere verilenden daha yüksek ücret ödenmesinin önlenmesi bir heyecan devresinin ötesinde devam etmedi. Beş yıllık planlar sırasında sosyalist rekabete şu eski formül eklendi sadece: «zenginleşiniz». Komünistler zevkleri ve kudretleri ellerinde toplamak hakkını kendilerinde buldular. Topluluğa yaptığı hizmet mukabilinde dünün aristokratı gibi yaşamayı normal bulan güzideler proletaryadan olduklarını söylüyorlar. Çok muhtemeldir ki Sovyet vatandaşları fabrika müdürlerinin imtiyazlarına Amerikan vatandaşlarının kapitalistlerin imtiyazlarına kızdıkları kadar kızmıyorlar.

Denebilir ki Sovyetler Birliğinde iktidar zenginlerin elinde olmadığına göre paranın da hakimiyeti o ülkede görülmez. Doğru. İktidarı, zenginler zengin oldukları için ellerinde tutmuyorlar: Yönetici sınıf kendini partiye ve fikre bağlamaktadır. Hükümet edilenlerin nazarında hükümet edenlerin bahsettikleri meşruiyet otoritenin nasıl kullanıldığı kadar önemli değildir. Demir perdenin öte tarafında iktisadi güç-

le siyasi güç aynı elde toplanmaktadır. Demir perdenin bu yanında ise bu kuvvetler birbiriyle dayanışma halinde olan rakip topluluklar arasında dağıldı. Kuvvetler ayrılığı hürriyetin şartıdır:

İhtilâlcilerin idealizmi, sınayî cemiyetlerin gözle görülür kötülüklerine son vermek gibi insan üstü bir görev veriyor işçi sınıfına. Proletarya burjuvalaştıkça böyle bir görevi ona yakıştıran faziletlerini kaybetmektedir: ihtilâlciler bunu itiraf edemezler. Gerçek kurtuluşun yarattığı tatminsizlik duygusu, hür sendikacılığın bayağı bilgeliği, aydınların düşüncede kurtuluşun cazibesine karşı daha hassas olmalarına sebebiyet veriyor. Büyük Britanyada veya İsveçte işçinin gerçek kurtuluşu bir İngilizin pazarı kadar can sıkıcıdır. Sovyet işçisinin düşüncede kurtuluşu geleceğe sıçrayış gibi veya bir felaket gibi büyüleyici. Belki de televizyon yayınları Moskova'dan kurtulan proleterlerden şehitlik halesini alacaklar.

* * *

Egzistansiyalistler sol hıristiyanlar Francis Jeanson şu formülüne imza atabilirler: «proletaryanın tarih içinde bir görevi yok, onun görevi tarihi değiştirmek.» Claude Lefort'da şöyle yazıyor: «işçilerin siyasi mücadelesi temel bir amaca doğru yönelmiş, sömürünün ortadan kalkması. Eğer bunu başaramazsak bu mücadele muvaffak olamaz». Sömürünün açık ve kesin bir tarifi yok. Bu sebeple bu son cümlenin manası aydınlık değil-hangi andan itibaren gelirlerin eşitsizliğinden bahsedebiliriz. Yahut bir müteşebbisle bir ücretli arasındaki hizmet akdi ne zamandan itibaren bir sömürü ifade eder? Ne mana verirsek verelim yanlış olacaktır. Proletarya

hiç bir zaman tam bir başarı kazanmamış ancak kısmi başarılar elde etmiştir. Sanayi işçilerinin görevinin tarihi değiştirmek olduğunu gösteren hiçbir şey yok ortada. Onları filozofların ve Hıristiyanların düşüncesinde bu biricik kadere yönelten nedir? İçtimai haksızlığın ve beşerin çektiği felaketin gösterdiği ızdırap. Batılı proleterlerin çektiği ızdıraplar bu gün bile imtiyazlıları rahatsız etmelidir. Zamanımızın utanç sembolü olan cüzzamlı azınlıklar yanında III. Reich'ın imha ettiği yahudiler komünist parti genel sekreterinin hışmına uğrıyarak kovulan Troçkistler, Siyonistler, Kozmopolitler, Baltık veya Polonyalılar, temerküz kampında yavaş yavaş ölüme terkedilenler, Güney Afrikadaki zenciler, yerleri değiştirilen şahıslar Birleşik Devletlerde veya Fransada proletaryadan daha aşağı durumda olanlar nedir? Eğer felaket bir görev veriyorsa bu gün bu görevin ırk, ideoloji, din yüzünden ezilenlere ait olması gerekir.

Sanayide çalışan ücretlilerle müteşebbisler arasındaki tezat, 20.ci yüzyılda komünizmin, proleterlerin sayısının pek kabarık olmaması yüzünden az gelişmiş ülkelerde çok güç istismar edebildikleri; kapitalist ülkelerde ise proleterler artık pek ihtilâlci olmadıkları için pek güç istismar edebildikleri bir tezattır. Komünist eskiden beyazların hakim olduğu kavimlerin haklarını savunduğu veya milli arzuları benimsediği zaman çok başka başarılar kazandı. 20. yüzyıl, sınıf mücadelesinin yüzyılı değil ırkların veya milletlerin savaştığı bir asırdır. Proleterlerin proleter olarak bağımsızlığı olmıyan ülkelerden daha az şiddete meyilli olmaları, bazı ırklara aşağı ırk muamelesi yapılması kolayca izah edilebilir. Ama doktrinleri unutursak. Sanayi işçileri ne olursa olsun bir çalışma disiplini içindeler. Ücretliler ipti-

dai birikim devrelerinde teknolojik işsizlik veya deflasyon sırasında makinelere veya patronlara karşı boşanmaktadırlar. Teşkilatlanan işçiler hem üretim cihazında hem sendikada idareye girmektedirler. Birinin veya ötekinin verimindeki artış aynı anda olmaktadır. Uretim cihazı daha çok mal üretmekte sendika ise ücretlilerin eline bu malların gittikçe artan bir bölümünü koymaktadır. Ucretliler kendi kaderlerine ister istemez boyun eğiyorlar. Sendika sekreterleri kendilerine iktidara ve onun nimetlerine iştirak ettiren bir cemiyeti kabul ediyorlar.

Toprak sahibi olmak istedikleri için büyük arazi sahiplerine diş bileyen köylüler şiddete yönelmektedirler. Mülkiyet rejimi köyde bir parça toprak için gerçek bir önem kazanmaktadır. Modern endüstri geliştikçe mülkiyet şeklinin önemi azalmaktadır. Ne **Kirov** fabrikalarında ne de General Motors fabrikalarında mal sahibi değildir. Aralarındaki tek fark Managerlerin tayini ve yetkinin dağılışı.

Tarihi değiştirmek sözünün bir manası var dersek bunu en az yapabilecek sınıf işçi sınıfıdır bence. İhtilâller sınayi cemiyetlerde işçilerin kendi durumlarını kendilerinin yaptığı ve kendi kendilerine kumanda ettikleri fikrini değiştirmektedir. İhtilâller ikili hiyerarşi arasındaki yani bir yanda teknik bürokratik hiyerarşi ile siyasi sendikal hiyararşi arasındaki münasebetleri de değiştirmektedir. 20. yüzyılın büyük ihtilâlleri şu neticeyi yaratır. Siyasi sendikal hiyerarşi teknik bürokratik hiyerarşiye tabi olmuştur.

III. Reich'da, Sovyet Rusyada, işçi teşekküllerinin yöneticileri Devletin emirlerini ücretlilere ulaştırmakta ama işçilerin istedikleri hakları devlete ulaştırmamaktadır. Şurası muhakakk ki iktidara ha-

kim olanlar sınıf veya ırk topluluğu namına hareket ettiklerini iddia ediyorlar. **Polit büro**nun üyeleri tarihin güzide kişileridir. Parti genel sekreteri kendini proletaryanın kılavuzu olarak gösterme bahanesi altında, bazı batılı filozofların kapitalizme yönelttikleri bazı tenkitleri yerinde bulmaktadırlar (Mecburi tasarruf, parça başına ücret v.s.) Demokratlar yapsa suçlayacakları yasakları tasvip ediyorlar. Ücretlerini yükseltmek için grev yapan doğu Alman işçileri sınıflarına ihanet eden haindirler. Grotewohl kendini Marx'a bağlamasa, proletaryanın celladı olurdu. Ne büyük fazilet! Ama lafta.

Totaliter rejimler teknik hiyerarşiyle siyasi hiyerarşi arasında bir birlik kuruyorlar yeniden. İster alkışlansın ister yere batırılsın bunu bir yenilik saymak için yüzyılların tecrübesinden habersiz olmak gerekir. Kuvvetlerin ayrıldığı devletin lâik olduğu hür batı cemiyetleri tarihin bir garipliğini teşkil ediyorlardı. Topyekûn bir kurtuluş rüyası gören ihtilâlciler alelacele eski despotizme koşuyorlar.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

SİYASİ İYİMSERLİK

Sol, ihtilâl, proletarya.. bu moda kavramlar yakın zamana kadar siyasi iyimserlik aşılıyan **ilerleme, akıl, halk** gibi büyük mitlerin sonraki karşılıkları.

Yelpazenin bir tarafında yer alan bütün partileri kucaklar sol. Onda değişmeyen hedefler, tükenmiyen bir kabiliyet bulurlar. Ne zaman gelecek günler şimdikinden daha iyi olacaksa, cemiyetlerin oluş yönü kesin olarak çizilmişse, işte o zaman sol mevcuttur. Sol miti, ilerleme mitini hatırlatıyor. Aynı tarihî görüş. Yalnız aynı güven yok, sol mitinde: sol yolu üzerinde daima sağı bulacaktır. Onu yenemiyecek, kendine de çeviremiyecek.

Solla sağın mücadelesinden belirsiz bir şekilde bir kader gibi, ihtilâl miti çıkıyor. «Mutlu yarınlara» düşman menfaatlerin veya sınıfların mukavemetini zora başvurmadan kıramayız. İhtilâl ile akıl, görünüşte, birbirinin zıddı: Akıl, diyaloğu hatırlatır; İhtilâl, şiddeti. Ya tartışır **ötekini** iknâ ederiz, yahut bu yolu bırakıp silaha sarılırız. Ama akılcı bir sabırsızlık şiddete en son başvurur, şimdiye kadar da öyle yapmıştır. Müesseselerin ne şekil alacağını bilenler, benzerlerinin düşüncesizliği karşısında öfkeye kapılıyorlar. Sözler ümitsizliğe düşürüyor onları,

unuttukları bir nokta var: bu gün fertlerin tabiatından ve toplulukların mahiyetinden doğan engeller yarın yine ortaya çıkacak. Ve devlete hakim olan ihtilalciler de, uzlaşma yolunu seçmezlerse despotizme başvuracaklardır.

Proletaryaya verilen görev, evvelce halka ait olduğu bildirilen faziletten daha az iman belirtiyor. Halka inanmak, insaniyete inanmaktı. Proletaryaya inanmak, felaketin bir seçim yaptığına inanmaktır. Gayri insani şartlar herkesin selameti demektir. Halk ve proletarya, her ikisi de basit insanların hakikatini sembolize ederler. Ama halk hukuk bakımından cihan şumüldür.

Fazla incelenirse imtiyazların da topluluğa dahil olduklarını anlarız. Proletarya diğer sınıflar arasında bir sınıftır. Başka sınıfları tasfiye ederek zafere ulaşır. Ve ancak kanlı mücadeleler sonunda içtimai bütünle kaynaşır. Proletaryanın adına konuşan kimse, yüzyılların ötesinde, efendileriyle mücadele eden kölelerle birleşir. Ama onun artık beklediği bir tabiat düzeninin yavaş yavaş hakim olması değildir. O köleliği ortadan kaldırmak için kölelerin büyük isyanını bekler.

Bu üç kavramın makul bir yorumunu yapmak gerekir. Haksızlığa tahammül edemiyen ve iktidarın ileri sürdüğü mazeretlere karşı vicdani haklarını savunan partidir, sol. Bir ihtilâl lirik yahut (bilhassa hatırada) büyüleyici bir olaydır. Çok defa ihtilâlden kaçınılmaz. Ihtilâli kendisi için istemek, onu durmadan mahkum etmek kadar kötüdür. Yönetici sınıfların olup bitenlerden ders aldıklarını, kanunları çiğnemeden askeri yardıma çağırmadan liyakatsız hükümet edenleri bertaraf etmenin mümkün olduğunu gösteren hiç bir şey yok ortada. Büyük Sanayinin ya-

rattığı işçi kitlesi manasında proletarya, geçen asrın ortasında, Alman menşeli olup Büyük Britanyaya sığınmış olan bir aydından başka kimseden tarihi değiştirmek görevini almadı. 20. yüzyılda proletarya bir kurbanlar sınıfından çok managerlerin organize ettiği ve demagogların yoğurduğu bir işçi topluluğunu temsil etmektedir.

Bu kavramlar işlenen zihni bir hata yüzünden makul kavramlar olmaktan çıkıp efsanevi kavramlar haline geliyor.

Solun zaman içinde devamlılığını sağlıyabilmek veya bir devirde solların bölünmesini gizlemek için, rejimlerin diyalektiği, değerlerin bir partiden ötekine kaydığı, liberal değerlerin planlamaya ve merkeziyetçiliğe karşı kullanmak üzere sağ tarafından ele alındığı birbirine zıt amaçlar arasında akıllıca bir uzlaşma kurmanın zorunlu olduğu unutuluyor.

20.ci yüzyılın geçirdiği tarihi tecrübeler Sanayi çağında ihtilâllerin sık sık vuku bulduğunu ve sebeplerinin ne olduğunu ortaya koyuyor. Burada hata ihtilale sahip olmadığı bir mantığı vermek onda akla uygun bir hareketin sonunu görmek ve ondan hadisenin özüyle uyuşması imkansız faydalar beklemektir. Patlamadan sonra cemiyetin yeniden barışa kavuştuğu ve bilançonun müspet olduğu örnekler gösterilebilir. Vasıta, çizilen gayelere aykırı düşmektedir. Bir kısım insanın başkalarına karşı şiddete başvurması, bir kollektivitenin üyelerinin birleştirilmesi, karşılıklı tanımanın bazen gerekli ama her zaman açık bir şekilde inkarı demektir. Saygının ve geleneklerin kökünü kazımak suretiyle vatandaşlar arasında kurulmuş olan barışı temelinden yıkmak tehlikesi de var.

Proletarya zamanımızın topluluklarında bir yer

isteyecek ve elde edecektir. Geçen asırda sanayi cemiyetlerinin muzdaribi olarak göründü proletarya. İktisadi gelişme batıda daha hür ve tarihin en iyi ücret alan kölesini yaratmıştır. Şimdi felaketin itibarı proletaryadan daha kötü durumda olan azınlıkların üzerinde olmalıdır. Makinelerin kölesi ve ihtilalin askeri olan proletarya hiç bir rejimin sembolü olmamıştır. Hiç bir rejimden istifade etmemiştir. Hiç bir rejimin yöneticisi olmamıştır. Iktidarların Marksist ideolojiye bağlı olduklarını söyledikleri rejime proletarya rejimi demek aydınların yutturmacası.

Bu hatalar şuradan doğuyor. Gerçeğin yarattığı kötümserlik hissi iyimserlik rüyasıyla birleşmektedir.

Daima aynı insanları aynı davaların hizmetine veren bir sola güven duyuluyor. İğrenç menfaatleri müdafaa eden veya gelecek zamanların işaretlerini çözemiyen ezeli bir sağ durmadan nefret uyandırmaktadır. Hiyerarşinin ortasında yer alan solcu yöneticiler yukardakileri kovmak için aşağıdakileri harekete geçiriyorlar. Onlar yarı imtiyazlılardır. Ve imtiyazlı olmıyanları temsil ederler. Bu onları imtiyazlı yapan zafere kadar devam edecektir. Bu adelade sözlerden sinik bir ders çıkarmıyacağız. Ne siyasi rejimler eş değerdedir, ne de iktisadi sistemler. Fakat sağ duyu iki mânâlı bir kelimeyi, iyi tarif edilmemiş bir kelimeyi ancak fikirlere ait olan bir şerefle yüklememeyi emreder. Çok defa Hürriyete dayanarak despotizm kurulmuştur. Tecrübelerin bize öğrettiğine göre partilerin programlarına bakarak değil yaptıkları işe bakarak bir mukayeseye girişmeliyiz.

Kelimelerin düşünceyi sislediği, değerlerin her an ihanete uğradığı bu sonu şüpheli kavgada inanç-

lardan veya kısa mahkumiyetlerden kaçınmak lazımdır.

Felâketten selamet bekliyenler yanılıyorlar. Barışçı mücadeleler ile zafere ulaşılacağını ummuyanlar da yanılıyor. Şiddete baş vurmak merhaleleri yok eder. Enerjilerin önündeki engelleri temizler. Kabiliyetlerin yükselmesine imkan verir. Ama Devletin otoritesini kısan gelenekleri de yıkar. Zora baş vurarak meseleleri çözme zevkini ve alışkanlığını yayar. Bir ihtilâlin yarattığı fenalıkların tedavisi için zaman ister. Hatta ihtilâl yıkılan rejimin kötülüklerini iyi ettiği zaman bile meşru bir iktidar yıkıldığı zaman bir gurup insan, bazen de tek bir insan, umumun kaderini omuzlarına yüklenir. Müminlerin deyişine göre bunu ihtilâl ölmesin diye yaparlar. Hakikatte herkesin herkese karşı giriştiği mücadelede bir şef en kıymetli şey olan güvenliği kurmak için galip gelmelidir. Savaşa benziyen, diyaloğu ortadan kaldıran, her türlü kuralı inkâr ettiği için bütün imkanlara kapı açan bir olay neden insanlığın ümidini taşıyacaktır.

Aşırı iyimserlik, proletaryanın hiç kimseye verilmemiş bir göreve tayin edilmesi; aşırı kötümserlik, öteki sınıfların liyakatsizliği. Her devirde bir milletin öteki milletlerden daha yaratıcı olduğu görülmüştür. Hegel'in formülüne göre, yer yüzünün zihni sıra ile çeşitli milletlerde tecessüm eder. Birbirini takip eden reform, burjuva ihtilali, sosyal ihtilali, şöyle yorumlıyabiliriz: 16.cı yüzyılın Almanyası 18.ci yüzyılın Fransası, ve 20.ci yüzyılın Rusyası birbiri arkasına aklın aracı gibi görünürler. Ama bu felsefe hiç bir topluluğa o topluluğu ortak kanunların üzerine çıkaran siyasi ve ahlaki bir fazilet vermez.

Müstesna varlıklar görülmüştür. Ama müstesna topluluklar yoktur.

Sınıflar, seçkinlerle lanetlileri ayırmaya milletlerden daha az razı olurlar. Ya sınıflar sanayi işçileri gibi geniş bir bütünü kucaklarlar, bu manada arzularından çok çektikleri ızdıraplarla tarihin alın yazısına katılırlar. Yahutta asalet veya burjuvazi gibi fâtih azınlıkla karışınca yapılacak bir görevi, ortaya konulacak bir işi olmaktadır. Ama hiç bir zaman tarihi değiştirmek ona düşmemektedir. Fabrikaların sert disiplinine tabi olan proletarya, efendisini değiştirirken mahiyetini değiştirmemektedir. Tabi cemiyetlerin mahiyetini de değiştirmemektedir.

Münakaşanın can alıcı noktası burada. Kötümserliğin izlerini taşıyan tarihi iyimserlik, toplulukların çok eski zamandan beri devam edegelen düzeninin altüst olmasını gerektirir. Mevcut olan kötüdür, der siyasi iyimserlik. Onun başka türlü olmasını ister. Siyasi iyimserlik derece derece veya birden hürriyetin hükümranlığına geçmek için ilerilikten yana partilere, şiddete, ayrı bir sınıfa güvenir. Her zaman hayal kırıklığına uğramıştır ama her zaman kendini hayal kırıklığına mahkum eder. Aleyhinde atıp tuttuğu içtimai yapının özellikleri değişmiyecekmiş gibi görünür ona.

Siyasi şefleri tayin etmek için doğuma değil halkın reyine güvenilebilir. İstihsal vasıtalarının yönetimi özel şahıslardan çok devlete verilebilir: Babadan oğula geçen bir aristokratlığın veya kapitalistlerin ortadan kaldırılması içtimai düzenin özünü değiştirmez çünkü homo politicus'un özünü değiştirmemektedir.

Siteler her an içinden çözülme, dışardan da hücûma uğrama tehdidi altındadır. Saldırıdan korun-

mak için sitelerin güçlü olması gerekir. Çözülmeye karşı koymak için, iktidar vatandaşlar arasındaki dayanışmayı ve disiplini ayakta tutmalıdır. Nazariyeci ister istemez hayale yer bırakmıyan bir siyaset görüşüne yönelmektedir. İnsan onun nazarında istikrarsızdır. Fakat şereflidir. Hiç bir zaman kendi talihini kendine layık görmez. Kudret ve itibara hasret çeker. Kısa ve öz bir hüküm ama sınırlarına itiraz edilemez. Politika savaşına kim girer de pek nadir şeyler arzu ederse ihtiraslarını tatmin etmek ve mutlu rakiplerinden intikam almak için Cumhuriyeti karıştırmak istiyecektir.

Kamu düzeni de, devletin gücü de politikanın biricik hedefini teşkil etmezler. İnsan moral bir mahluktur. Ve topluluk herkezin katılma imkanını sağladığı takdirde beşeridir. Ama rejimler değişse bile temel mükellefiyetler devam etmektedir. Homo Politicus'un yalnız ammenin hayırına düşünmesi veya tesadüflerin veya liyakatının kendisine sağladığı mevkiden faydalanmak akıllılığını göstermesi için bir mucize gerekmez. Cemiyetleri arızi bir yapı halinde kristalleşmesini önliyen tatminsizlik, büyük kurucuları ve küçük entirikacıları harekete getiren şan ve şeref arzusu, solun değiştireceği, ihtilâlin kuracağı, proletaryanın fethedeceği siteyi yine bulandıracak.

Sol ihtilâl proletarya... zaferi kazandılar diyelim. Yine de ne kadar meseleye çözüm getirdilerse bir o kadar daha problem atacaklar ortaya. Doğumdan elde edilen haklar ortadan kalkacak, paranın sağladığı haklar ortaya çıkacak. Mahalli topluluklar yıkılınca merkezi iktidarın gücü artacak. 200 ailenin yerine 200 memur geçecek. İhtilâl geleneklere duyulan saygıyı yok ettiği, imtiyazlıiara duyulan

kin yaygınlaştığı zaman kitleler bir şefin kılıcı önünde diz çökmeye hazırdırlar. Ihtirasların dindiği ve zamanla yeni bir meşruiyetin kurulacağı ve sonrakilerin aklın gösterdiği yola gireceklerini beklerler.

Sol ihtilâl proletarya. Bu üç masalı uğradıkları başarısızlıklardan çok, kazandıkları başarılar çürüttü. Sol, eski rejime karşı hür düşünceyi, ilmin cemiyetin düzenlenmesine tatbikini, babadan oğula kalan statülerin kalkmasını savunarak tarif etti. Ve partiyi açıktan açığa kazandı. Bu gün artık aynı yönde durmadan ilerlemek söz konusu olamaz. Bu gün yapılması gereken planlamayla teşebbüs arasında bir denge kurmak, herkez için hakkaniyetli bir ücret sağlamak ve çalışmaya teşvik etmek, bürokrasinin sahip olduğu kudretle fertlerin hakları arasında bir muvazene kurmak ve ekonomiyi merkezileştirirken fikri hürriyetleri muhafaza etmektir.

Batı dünyasında ihtilâl arkadadır. Önde değildir. Hatta İtalyada ve Fransada bile artık basılacak Bastiler yok. Alaşağı edilecek aristokratlar da yok. Ihtilâl geleceğin ufuklarında görülüyor. Onun görevi devleti yıkmak, çıkarları azaltmak ve içtimai değişmeleri hızlandırmaktır. Örf ve adetleri, kanunları hiç değişmiyen bir cemiyetin eskimiş idealinin karşısına, 20. yüz yılın ortasındaki sol ve sağ, bitmeyen ihtilâlle çıkıyor. Amerikan propagandası (bir başka manada) Sovyet cemiyetinden alınan bu kavramla övünüyor. Burcke'nin tarzında, dar bir aydın çevresi içinde kalan muhafazakârlık iktisadi gelişmeyi değil ezelî ahlakın bozuluşunu önlemiye çalışıyor.

Hiç şüphe yok tasavvurları gerçekleştirecek merhaleler arasında büyük fasılalar var. İlmin aklîleştirdiği cemiyetler barışçı cemiyetler değildir. Dünün cemiyetlerinden daha rasyonel görünmüyorlar.

Tek bir haksızlığın bir rejimi damgaladığı doğruysa zamanımızda şerefsiz hiç bir rejim yok demektir. Asgari bir dürüstlüğün altında kalan ferdi gelirlerin yüzdesini hesaplıyabiliriz. Kollektif kaynakların artması sonunda cemiyetlerin birbirine daha eşit ve tiranlıktan daha uzak olduğunu müşahade etmek için 100 sene önceki gelirlerin dağılışı ve hakimiyet tarzları ile bu günküler arasında bir mukayese yapabiliriz Cemiyetler yine eskisi gibi emekle iktidarın eski alın yazısına tabi.. İyimser kabul etmez bunu.

Bir Anayasanın veya bir ekonomik sistemin nasıl işlediğini gördüğümüz zaman tesadüflerin veya mazinin veya deliliğin hüküm sürmekte olduğu intibaı bizde doğuyor. İhtimal yanlış bir intiba bu. Sathi olduğu muhakkak. Teknisyen aklın hakim olmasını ideal kabul edenlere insanların ortak yaşayış tarzları saçma gelebilir.

Bu hayal kırıklığına aydınların verdiği cevap ya uzun uzun düşünmek oluyor, yahutta isyan. Dünün rüyası gerçekten niçin bu kadar uzak; Aydınlar bütün güçleriyle bunu keşfetmeye çalışıyorlar yahutta bu rüyaları alıp bu günden çok başka gerçekler üzerine yansıtıyorlar. Asya'da bu mitlerin beslediği hayaller ne olursa olsun geleceği yoğurduğu bir gerçek. Avrupa'da hiç bir tesiri yok bu masalların. Bir hareketi değil, sözde kalan bir öfkeyi haklı gösteriyor.

Akıl her vaadini tuttu. Üstelik toplulukların özünü değiştirmedi. Terakkiye isyan eden insanın payını belirtmekten çok, garip bir yarı-tanrıya, Tarihe, partilerin, sınıfların ve şiddetin sahip olmadığı bir kudret veriliyor. Cemiyetler zaman geçtikçe hepsi birden rasyonalizmin beklediği dönüşümü gerçekleştirecekler.

İkinci Kısım

TARİHPERESTLİK

BEŞİNCİ BAHİS

KİLİSE ADAMLARI VE İMAN SAHİPLERİ

Batı kültüründe marksizmin yeri pek yok artık. **İntelicansiyası**nın önemli bir bölümü açıkça stalinci olan Fransa ve İtalya'da bile durum aynı. Kelimenin tam manasıyla marksist diyebileceğimiz gerçek bir iktisatçı bulamayız. **Kapital**'de kimi iktisatçı Keynes'in bulduğu hakikatların müphem bir ifadesini görür, kimine göre bu eser özel mülkiyetin yahut kapitalist rejimin nasıl ortaya çıktığını inceler. Ama hiç biri bu günün dünyasını izah söz konusu olunca, Marx'ın kategorilerini burjuva ilminin kategorilerine tercih etmez. Diyalektik maddeci olduğunu söyliyen yahutta eserini bu görüşle kaleme almış tek dikkate değer tarihçi yoktur.

Ama şurası da bir hakikat: Marx gelmemiş olsaydı, hiç bir iktisatçı, hiç bir tarihçi bu günkü kadar doğru düşünemiyecekti. İktisatçı istismarın şuuruna ermiş, başka bir deyişle kapitalist ekonominin insan yönünden neye mal olduğunu anlamıştır. Marx, bu bakımdan saygıya değer. Tarihçi, milyonlarca insanın hayatına hükmeden küçük gerçeklere artık gözlerini kapıyamaz. Bir cemiyette işin nasıl organize edildiği, üretim tekniği, sınıflar arası ilişkileri bilmeden o cemiyeti anlamıya kalkmıyoruz. Ama

bundan, aletlerden hareket ederek sanatları yahut felsefeleri anlıyabiliriz sonucunu da çıkarmıyoruz.

Marksizm, zamanımızın ideolojik mücadelesinde ilk şekli ile yer alıyor. Özel mülkiyetin veya kapitalist rejimin ölüme mahkûm olduğunu, pazar ekonomisi ve burjuva idaresinin kendiliğinden sosyalist planlamaya ve proletarya iktidarına yöneldiğini yalnız stalinciler veya sempatizanlar değil, kendini ilerici sayanların büyük çoğunluğu kabul ediyor. İleri denen **intelicansiya**, hatta **Kapital**'i hiç bir zaman okumamış olan anglo-sakson intelicansiyasi bile bu peşin hükümlere katılıvermektedir.

Marksizm, ilimde aşıldı. Fakat ideoloji planında, her zamankinden daha tâze. Bu gün Fransa'da anlaşılan şekli ile, marksizm her şeyden önce tarihin bir yorumu. İnsanlar bu asırda Avrupa'yı sarsan felaketlerin benzeri trajik olaylara bir mânâ vermeden yaşıyamaz. Marx'ın kendi de kapitalist rejimin işleyişi, ayakta duruş ve değişik kanunlarını araştırmıştır. XX. yüz yıldaki savaşların ve ihtilallerin, Marx'ın isbattan çok telkin ettiği nazariye ile ilgisi yoktur. Tamamen değişmiş bulunan gerçekleri anlatmak için gene kapitalizm, emperyalizm, sosyalizm kelimeleri kullanılıyor. Kelimeler, tarihin akışına bir izah getirmez; tersine, önceden tesbit edilmiş bir anlam verirler. Felaketler kurtarıcı birer vasıta olarak görülür.

Ümitsiz bir devirde ümit arıyan filozoflar, felaketlere iyimser gözle bakıp ferahlıyorlar.

Parti yanılmaz

Marksiszm, bir sentezdir: ilerici düşüncenin belli başlı konularını bir araya getiren bir sentez. Nihaî zafere ulaştıracak ilim olmak iddiasındadır marksizm. İnsan cemiyetlerinin binlerce yıllık gidişini alt üst eden tekniği göklere çıkarır. Ebedi adalet özlemini benimser, bahtsızların intikamını ilan eder.

Marksizme göre, oynanan drama determinizm hakim. Diyalektik bir determinizm. Bunun sonucu olarak, bir sonraki rejim bir öncekinin zıddı olur, bir rejimden öbürüne geçerken şiddetli bir kopuş meydana gelir ve birbirine zıd görünen icablar uzlaşır en sonunda. Marksizm hesaplı bir kötümserlik içindedir: Sonun iyi olacağına, alt üst oluşların faydasına inanır. Her mizaç, her fikir ailesi bu doktrinde kendi tercihlerine uyan bir taraf bulur.

Güçlü bir sentezdir marksizm, ama câzibesi gücünün çok üzerinde. İnsan zekâsı tarihteki bütünlüğü kavrıyabilir. Ama bu materyalizmle nasıl bağdaşır? hidayete eremiyenler bunu kolay kolay kabul edemezler. Tarih ile Zihnin ilerleyişi nasıl uzun zaman aynı şey sayıldı ise, aynı şekilde ideal'le reelin bir olduğu idrak edilecek. Metafizik materyalizm de, tarihi maddecilik de zaruretle terakkiyi bağdaştırır. Tenakkuza düşmiyen garip bir bağdaştırma. Tabiat kuvvetlerine terkedilmiş bir dünyada bu yükseliş niye? Madem ki tarihin yapısına istihsal kuvvetleri hâkim, sınıfsız bir cemiyete ulaşmak zorunluğu nereden çıkıyor? Madde ve ekonomi, ütopyanın gerçekleşeceği kanaatini neden veriyor bize?

Stalincilik kaba bir materyalizme yönelmekle marksizmin kendi içindeki zorluklarını arttırmıştır. Marksiszm dini olmıyan vak'alar yığınından mukad-

des bir tarih çıkarır, ilkel kömünizmden geleceğin sosyalizmine doğru yol alan bir tarih: özel mülkiyete doğru gerileyiş, sömürü, sınıf mücadelesi... üretici güçlerin gelişmesi ve insanlığın yüksek bir şuur ve üstünlük derecesine erişebilmesi için şarttır. Zenginlikleri âdil bir tarzda paylaştıramıyan kapitalizm istihsal vasıtalarının temerküzüne sebep olmakla kendi yıkılışını çabuklaştırıyor. İhtilalin patlak vereceği an, emsalsiz bir an olacaktır: sayısız kurbanlar, bir avuç ezici takımı, ölçüsüz derecede artmış ilerici güçler ve saire. İlerleme fikri bu kopuştan sonra gerçekleşecek. Proletarya iktidarından sonra, cemiyetin ilerlemesi için siyasi ihtilallere lüzum kalmıyacak.

Alman sosyal demokrasisi ve II. Enternasyonal zamanında, temel inanç: «kapitalizmin kendi kendini yıkacağı» düşüncesi idi. Edouard Bernstein, bu nazariyenin anahtar delillerinden birini (temerküz) kabul etmediği için Enternasyonalin meclis-toplantılarında revizyonist olmakla suçlandı. Ama dogmatizm nazariyenin ötesine geçemiyordu, nazariyenin ve onu izliyen stratejinin (kapitalizmin diyalektiğinin sonucu: İhtilâl). Günlük eylemde, parti içi veya millî partiler arası görüş ayrılıklarına cevaz vardı: taktik, kutsal tarihin değildi artık, Stalincilikte ise, durum farklı.

Rusya'da 1917 ihtilâli, Batı'da İhtilâlin başarısızlığı... doktrini mutlak gözden geçirmeyi gerektiren bir durum yarattı. Ne var ki proletarya partisinin ilk zafere ulaştığı yerde kapitalizmin olgunluk çağında görülen şartlar tamam değildi henüz. Ve itiraf edildi: üretici güçlerin gelişmesi yalnız başına İhtilâlin şansını tâyin etmez. Ama, kapitalizm ne kadar ilerlerse İhtilâlin de o ölçüde şansını yitirdiğini

kabule yanaşmıyorlardı. Tezi yumuşatmak zorunda kaldılar: İhtilâl sayısız özel şartlara göre patlak veren küçük küçük ihtilâller şeklinde ortaya çıkar; kapitalizmden sosyalizme geçiş bolşevik partisinin tarihi ile iç içedir.

Başka bir deyişle, 1917 olayları doktrinle bağdaşsın diye tarihin her ülkede aynı aşamalardan geçtiği düşüncesi bırakılarak, «proletarya dâvasının gerçek temsilcisi: rus bolşevik partisidir» hükmü verildi. Partinin (veya rus partisi olduğunu söyliyen millî bir partinin) iktidarı alması, ezilenlerin zincirlerini kopardığı prometeen bir hareketti gerçekte. Partinin bir devleti her ele geçirişinde, etten ve kemikten proleterler partilerinde ve İhtilâlde kendilerini görmeseler bile, ihtilâl bir ilerleme kaydeder. III. Enternasyonalin âmentüsü şununla başlar: dünya proletaryası demek, rus bolşevik partisi demektir. Stalinci veya Malenkovcu komünist, her şeyden önce, Sovyetler Birliğinin dâvâsını İhtilâlin dâvâsından ayırmıyan kimsedir.

Partinin tarihi, kutsal bir tarih: sonunda insanlık kurtulacak. Parti bütün sırlara vâkıf olduğuna göre zaafı olamaz. Her insan yanılabilir, bolşevik de olsa. Ama parti-şu veya bu şekilde-yanılamaz, yanılmamalıdır; Tarihin hakikatini dile getirdiği için, Tarihi gerçekleştirdiği için. Oysa, parti çalışmaları her yeni şarta ayak uydurur. Hepsi aynı derecede fedâkâr olan militanlar, bir karar almak yahutta eskiden alınmış olması gereken bir karar söz konusu olunca birbirlerine karşı çıkıyorlar. Bu parti içi çatışmalar meşru; bir konu tartışılmasın yeter ki: proletaryanın partiye temsil yetkisi verdiği. Parti, meselâ tarımın kolektifleştirilmesi gibi çok önemli bir konuda, ikiye ayrıldığı zaman temâyüllerden biri

partiyi-yâni proletaryayı ve tarihin hakikatını-temsil eder, öteki-yâni mağlûb olan muhalefet-kutsal dâvâya ihanet içindedir. Lenin, tarihî görevine her zaman inandı; ona göre, bu görev ile işçi sınıfının yapması gereken ihtilâl ayrılamaz birbirinden. Ama bir çelişki vardı ortada: partiye verilen ve yavaş yavaş artan mutlak değere karşı sınıfsız bir tarih için girişilen hareketin dönemeçleri... İşte, «proletaryanın öncüsü üzerinde» bir avuç insana veya tek bir adama verilen mutlak otorite bu çelişkiyi çözüyordu.

Sekterlik... Oportünizm... Doğru yol nerede? Her zaman haklı olan parti, doğru yolun ne olduğunu her dakika, söylemek zorundadır. Doğru yol, oportünizmden de sekreterlikten de uzaklıkta. Peki ama bu iki sed, başlangıçta, doğru yola nisbetle dikilmedi mi? Bu fâsid daireden nasıl çıkılır? bir kararname ile, hatâ nedir gösteriveren bir kararname ile. Ferdlerle grupları kesin bir şekilde ayıran, bir adamın kararı keyfî olacak çâresiz; doktrinin ilk şekli doğru ise yarın bir dünya oluşacak.. bu günün dünyası ile o dünya arasındaki mesafe nasıl kapanacak? Iktidardaki yorumcunun müphem ve beklenmedik kararları ile .

Başlangıçta, her iktisadî sistem mülkiyet rejimi ile tarif ediliyordu. Kapitalizmde emekçilerin sömürülmeleri üretim araçlarının özel mülkiyet elinde olile tarif ediliyordu. Kapitalizmde emekçilerin sömüyü. Uretici güçlerin gelişmesi ara güçleri tasfiye edecekti yavaş yavaş. Bu sürecin sonunda İhtilâl çıkacak ve sosyalizmin işi kapitalist birikimin meyvesini âdil bir şekilde dağıtmak olacak. Oysa 1917 İhtilâli kapitalist birikimin bir benzerini koydu ortaya, öte yandan Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de-

sığ bir marksizme dayanılarak yapılan tahminlerin aksine-hayat seviyesi yükselmiş ve yeni orta sınıflar teknik ilerlemenin eski orta sınıflarda açtığı boşlukları doldurmuştur.

Bu mâlûm olaylar komünist tarih yorumunu çürütmez. Ekonomiko sosyal sistemleri neden mülkiyet rejimi ile tanımladığımızı izah için bir takım felsefî sebepler ileri sürebiliriz, hattâ hayat seviyesinin rejimden çok verimliliğe bağlı bulunduğunu da söyliyebiliriz. Bu olaylar kelimenin ince veya gizli mânâsı ile alelâde mânâsı arasında bir ayırım yapmamıza yardım eder yine de.

Bu ayırımın bir örneğini gördük: düşüncede kurtuluş başkaydı, gerçek kurtuluş başka. Eğer sömürü, **tarif olarak**, üretim araçlarının ve işletme kârlarının özel şahsa ait olmasına bağlıysa, Ford fabrikalarındaki işçi sömürülmektedir. Eğer topluluk için çalışan işçi, **tarif olarak**, sömürülmemiş oluyorsa, Putilov fabrikasındaki işçi «kurtulmuş»tur. Ne var ki amerikan işçisi «sömürüldüğü» halde sendika sekreterlerini serbestçe seçer, ücretlerini tartışır ve yüksek bir ücret alır. Rus işçinin «kurtuluşu» ise, ne onun içerde pasaportla dolaşmasını, ne de sendikaların devletleştirilmesini önliyebilmiş, hatta ne de batılı işçilerden daha az ücret almasına engel olmuştur. Sovyet yöneticileri kapitalist sömürünün işçileri sefalete düşürmediğini, millî gelirden aldıkları payın azalmadığını bilmez değiller. Kelimelerin ince mânâsı ile kaba mânâsı arasındaki fark büyüdükçe, yöneticiler bu farkın gerçek olduğunu pek açığa vurmak istemiyorlar. Yığınlara ince mânâ ile kaba mânânın birbirine yakın olduğu yolunda bir dünya tasavvuru sunarlar, ama zorlamazlar. Detroit, Coventry, Billancourt işçisi sefalet içindedir, Mosko-

vanın propagandasına göre: ama Herkov veya Leningrad işçisi Batının bilmediği bir refahı tadacak. Yayın ve duyurma işleri devletin tekelinde; «kurtulmuş» proleterlerin sınır dışına çıkmaları yasak... bu durumda o yanlış dünya tasavvuru milyonlarsa insana aşılanabilir, ama kısmen.

İnce mânâ ile kaba mânâ arasındaki bu ayırım sayısız terimlerde görülür. Komünist partisinin her zaferi, askerî de olsa, barışın zaferidir. Emperyalizm, kapitalist tezadların sonucu olduğuna göre, sosyalist bir ülke, özü itibariyle, barışçıdır. Savaş, savaş olduğu için mahkûm edilmez; haksız olduğu için, sosyalizmi yani komünist partisini zafere götürmediği zaman, mahkûm edilir. Zaten kaba mânâsıyla barış, savaşın olmaması demektir. Kremlin'de veya fransız partisinin siyasî bürosunda barışla savaşın gizli doktrini biliniyor. Ama mümkün olduğu kadar, yığınların barışçılığını övmek için kaba mânâda barış kelimesi kullanılıyor propagandalarda (*).

Son yıllarında, stalincilik objektivite kavramını mahkûm ediyordu: doktrine başvurmadan olayları olay olarak ele almak, burjuva yanılgısıdır. İki mânâ arasındaki fark bu garip mahkûmiyeti izah eder. Gerçi parça parça doneleri bütüne bağlamak yerinde bir hareket; ama daha derinden kavrama bahanesiyle olaylara ters anlam vererek olayların yerine anlamı geçirmek, yanlış. Ne polis güçlendikçe

(*) Bize göre, komşularına hükmetmek ve kendi kurumlar sistemini zorla onlara yaymak istiyen her devlet emperyalisttir. Komünistlere göre, yalnız kapitalist devletler emperyalist olabilir: Sovyet sosyalizminin yapılması, Rus ordusu ile de olsa, bir emperyalizm biçimi değildir.

devlet ortadan kalkar, ne de sendikaları hizaya getirmek sosyalizmin yaklaştığını gösterir. Doneleri yalnız başına, yani iktidarların organizasyonu, işçi-işveren münasebetleri şeklinde ele almak istiyenler doğru yoldan sapmış oluyorlar.

Partinin kayıtsız şartsız otoritesinin nereye kadar uzandığını hiç kimse bilmez. Jdanov-Stalin devrinde, Stalin kalıtımla ilgili meseleleri kesin çözüme bağlıyor, sanat teorisi ortaya atıyor, lengüvistiğe karışıyor, geçmişin ve geleceğin hakikatini dile getiriyordu. Ama hiç bir zaman «tarihî hakikat», lafzî yoruma bu kadar isyan etmemişti. Troçki'nin adı İhtilâli anlatan belgelerden silinmiş, Kızıl Ordunun kurucusu geriye bakıldığında yok sayılmıştır.

Sayısız propaganda hoparlöründen yayılan dilin sorumlusu diyalektikçiler, falan sınıfı veya filan ulus topluluğunu kendine çekmek veya kazanmak için kullanılan ideolojileri asıl doktrinden ayırırlar. Doktrin, doktrin olarak, her dini hurafe sayar, ama ibadet hürriyetini kabul eder. Ortodoks Kiliseleri birleştirmek, köylerde barışı sağlamak için metropolitden istifade edilir. Doktrin, milliyetçiliği red eder ve sınıfsız, evrensel bir toplum kurar zihinde. Hitler'in saldırısını yenmek söz konusu olunca, Aleksandr Nevski veya Suvarov'un hatıraları tâzelenir, büyük rus halkının erdemleri göklere çıkarılır. Otuz yıl önceki çar ordularının fetihleri emperyalist fetihlerdir... bu günkülerse, «ilerici»; rus ordularının götürdüğü medeniyet,-Moskova'da vaad edilen devrimci gelecek daha üstün olduğu için-ilerici. Büyük rus halkına düşen bu kutsal görev, psikoteknisyenlerin faydalı olur düşüncesiyle yön verdiği bir ideoloji mi, yoksa bir doktrin unsuru mu?

Nedir ortodoksluk? Bir târif veremiyen müminler konuşmalarını çok sıkı bir disipline sokarlar, muhtemelen düşüncelerinde oldukça hürdürler. M.C. Milosz[1], halk demokrasilerinde partiye giren veya müteredditaydınların kendilerini neden ve nasıl haklı gösterdiklerinin tahlilini yaptı. Polonya veya Doğu Almanya aydınları sovyet realitesinin geçirdiği tecrübeyi yaşadılar. Boyuneğmekle ümidsiz bir mukavemet veya sürgüne gönderilmek arasında bir seçim hakları var. Batılı aydınlarsa, hürriyetin tadını çıkarıyor.

Katılma sebebleri de, inanılan şey de kişiden kişiye değişiyor: müminler arasında gerçek bir beraberlik, kuran.. düşünce veya duygular değil. Beraberliği Kilise sağlıyor. Gerçek komünistlere göre, gerek rus bolşevik partisi gerekse ona bağlı olduğunu söliyen partiler, proletaryanın dâvâsını temsil eder; bu dâvâ sosyalizmle iç içedir.

Bu inanış en değişik yorumların yapılmasına engel değil. Kimine göre, parti olmadan hızlı sanayileşme olamaz, hayat seviyesi yükseldikçe parti silinecekti: kimine göre, sosyalizm gelecekte bütün dünyaya yayılacak, ya sosyalizm Batıyı fethedecek yahut Batı sosyalist olacak. Batı mânen veya fikren daha aşağı olduğundan mı? hayır. Tarihin verdiği bir mahkûmiyet hükmü bu. Kimi için sosyalist birikim her şeyin başında gelir, ideolojik hezeyanlar aklın emrettiği bir eserin ortaya çıkışında görülen üzücü tezahürlerdir. Kimi için bu «logocratie» (lakırdının egemenliği) yeni zamanları müjdeler: Tanrıya olan İmanlarını kaybeden makine toplumları dünyevî bir teolojinin boyunduruğu altında birleşecekler.

Sonu gelmiyen bir bekleyişe isyan edenler veya gayri insani bir kadere boyun eğenler, iyimserler

veya kötümserler... bütün bu müminler ferdi aşan ve sorumluluğu partinin yüklendiği bir mâcerâda yerlerini alırlar. Ne toplama kamplarından habersizdirler, ne de kültüre konan tahditlerden. Ama o büyük girişim için verdikleri sadakat yeminini bozmak istemezler. Zamanın akışı tarihçiye bir mesafe sağlar, insan-tarih içinde-zamanına göre bu mesafeyi katetmeli: torunlarımız belki de minnet duygusu ile kabul edip izliyeceklerse, bizden sonrakilerin bu olgun davranışını biz niye bu günden yapmıyalım? Her günün hakikatini saf saf partiden öğrenen militanla mânâ örtüsünden sıyrılmış ve dünyayı **objektif olarak** bilen biri arasında bütün aracılar yer alır.

Ne olduğu belirlenemiyen bu oktodoksluk yine de etkili. Kendini kabul ettiriyor. Parti, sovyet devletinin ve uçsuz bucaksız bir imparatorluğun hâkimi: ortodoksi gücünü bundan alarak marksist fikirlerin itibarını arttırıyor. Bir olay karşısında bükülmeden fikirlerden yardım istiyenler, eşikte tereddüt içinde.. kâh bir fikir adına olayı kötülemek isterler, kâh olayı fikirle doğrulamak. Stalinci neye inandığını her zaman tam olarak bilmez. Kesinkes inandığı şudur: Bolşevik partisi veya prezidyumun tarihî bir görevi vardır. Bu inanç 1903'de komik, 1917'de garip, 1939'da şüpheli görülebilirdi. O günden bu güne savaş tanrısı bu inancı kutsallaştırdı. Dünya proletaryası davasını başka hangi parti temsil edilebilir ki? (*).

(*) Bir dünya proletaryasının, hatta bir dünya proletaryası davasının olmadığını anlamak karışıklığı önlemek için yeter.

İhtilâlci idealizm

İhtilâlcileri kurulu düzene karşı harekete geçiren, idealizmdir. Zaferden sonra ihtialalcilerin vicdanı bir imtihandan geçer. İmtiyazlı olan kendileridir şimdi. Cemiyet, şiiri ve şiddeti yaşadıktan sonra, günlük hayatına döner. Bolşeviklerin kurduğu rejim Stalin'in tekeline girmemiş olsaydı, büyük bir sanayi kurmak zorunda kalınmasaydı, müminler yine hayal kırıklığına uğrarlardı.

Dışarda ve içerde tereddütler şuradan doğuyor: ruhuna sadık olan yeni rejim, her şeye rağmen hedefine doğru ilerlesin diye desteklemeli mi? yoksa bürokratların kurduğu Devlet'in, peygamberlerin iktidara geçilmeden önceki kehanetine uymadığını söylemeli mi? Demir perdenin ötesinde, birinciyi daha doğru buluyorlar: hayal kırıklığı rejime karşı çıkmak şeklinde değil, düşündüğünü söylememek şeklinde tezahür ediyor. Zarureti mazuret olarak ileri sürüyorlar, onu idealle karıştırmak istemiyorlar. Demir perdenin birisinde, durum tamamen tersi: bilhassa Fransa'da, aydınların ikinci şekilde davrandığı görülüyor daha çok?

Stalinci olmıyan ihtilâlciler, kapitalizmle bağlarını stalincilik kadar temelinden koparmış, fakat yozlaşmış bürokrasiden, basit doğmatizmden, polis baskısından uzak bir ihtilâl düşünürler. Bu da troçkizmin bir şekli; tabii 1917 olaylarını alkışlıyan ama sovyet rejiminin bazı taraflarını şiddetle, bazı taraflarını hafif yollu tenkid eden marksistlere troçkist demek yerinde ise, Troçkistler, kapitalist Devletlerle mücadelesinde, Sovyetler Birliğini tutarlar. Kendilerine yaşamak ve düşündüğünü söylemek hürriyetini veren burjuva âlemine husumet duyarlar, ama

öte yandan kendilerini acımadan tasfiye edecek olan, rüyalarına ve proletaryanın kaderine sahip çıkan uzak ve sihirli başka bir âlemin hasreti içindedirler.

Stalin diktatörlüğü sağlamlaştıktan **iyice kurulduktan** sonra, Stalinci olmıyan ihtilâlcilerin önemli hiç bir siyasi rolü olmadı. Paris çevrelerinde yerleri ön sıradaydı. Jean-Paul Sartre ve Merleau-Ponty gibi existansiyalistler Troçki'nin trajik hayatını Stalin'in gerçekçiliği ile beraber mahkûm eden ihtilâlci bir idealizme felsefî bir değer verdiler. Kilisenin ruhlarını doyuramadığı protestanlar nasıl İncil'i yeniden okudularsa, ihtilâl peşinde koşan, hıristiyan veya akılcı isyancılar da Marx'ın gençlik yazılarına dönüyorlardı. Existansiyalistler, hem sovyet rejimi ile aralarına bir mesafe koymak, hem de kapitalizmi tenkid ederken en ufak bir taviz vermemek için **İktisadî-siyasî müsveddelere, Hegel'in Hukuk Felsefesinin Tenkidine Giriş**'e, **Alman İdeolojisi**'ne başvurdular. Marksizmin ilk muhtevası onlardaydı.

Hümanizma ve Terör, bu düşünce tarzının en sistemli kitabı. **Esprit** veya **Temps Modernes** yazarları, her fırsatta, çoğu Merlau-Ponty'nin ortaya koyduğu muhakeme tarzını hatırlatan delilleri kullandılar. Sartre'ın proletarya konusundaki düşünceleri, Merleau-Ponty'nin ispatlarının sadece bir bölümü.

Bana kalırsa, ispatına çalışılan fikir aşağı yukarı şu: Nihaî bir hakikatı ifade eden marksist felsefe iki mânâda doğrudur. Hem cemiyetlerin «beşerileşmesi» için elzem olan şartları, hem de «bir arada yaşama problemini kökünden çözüme» ulaştıracak yolu, proletarya ihtilâlini gösterir. Proletarya, «insanın insanla tek gerçek münasebeti». Bu «cihanşümul sınıf» parti haline gelerek kapitalizmi yı-

kacak, böylece kendini, kendisi ile beraber bütün insanları kurtaracaktır.

Bu felsefeden vazgeçemeyiz, aşamayız da bu felsefeyi. Yalnız şunu sormak da hakkımızdır: komünist partisinin yönetimindeki proletarya, marksist felsefenin omuzlarına yüklediği görevi başarmakta mıdır? Stalin hakimiyetinde, Sovyetler Birliğinin, proletarya hümanizmine sadakatinden şüphe ettiren çok kuvvetli sebepler var. Ama hiç bir sınıf, hiç bir parti, hiç bir ferd kendini proletaryanın yerine koyamaz: proletaryanın uğrıyacağı başarısızlık, insanlığın başarısızlığı olur. Sovyet kampına uygun bir süre tanımak yerinde olacaktır. Ama hürriyetleri küçük bir azınlığın istifadesine sunan ve gerçek şiddet hareketlerini-sömürgecilik, işsizlik, ücretler,-yalan ideolojilerin örtüsü altında gizliyen burjuva ve kapitalist demokrasilere bu imkân tanınmıyacak.

«Yakından incelersek, marksizm, yarın yerine bir başkası konulabilecek her hangi bir faraziye değildir; insanlar arası karşılıklı bir münasebet demek olan insanlığı var eden, tarihe rasyonellik kazandıran şartların basit bir ifadesidir. Her hangi bir tarih felsefesi değil, tarihin felsefesidir, bir mânâda; ondan vaz geçmek, tarihin mantığı üzerine bir çizgi çekmektir. Bu yapılırsa, hayalden veya mâcerâdan başka bir şey kalmaz.[5]». Bu sözler tam bir dogmatizm ve saflık örneği. Dünyada bir çok aydın şu kanaatte: marksizm, tarihin felsefesidir, nihaî bir hakikati ifade eder.

Acaba, yazarımıza göre, bu nihaî hakikat nedir? İstihsal münasebetlerinin önceliği mi? yoksa tarihî gelişmenin şeması mı? hiç biri. Bu hakikatı iki temel fikirde buluyoruz: siyasî-iktisadî sistemleri değerlendirmek için yaşanmış gerçeklere bakmak la-

zımdır, insan topluluğunun özelliği birbirini tanımadır.

Birinci fikir vuzuha kavuşturulur, ikincisinin şekilîliği belirtilirse, iki fikir de kabul edilebilir. Şurası bir gerçek ki marksist olduğunu söyliyen ideolojilerin tenkidine siyasi şuurun tecrübeleri ile ulaşıldı. Tam rekabet örneği ile kapitalizmi veya kendi kendini yönetme yalanı ile de parlamanter rejimi haklı göstermiye çalışmak ayıptır. Ama bundan cemiyet için oynadığı rolün dışında insanın hiç bir olduğu, insanlar arası münasebetlerin bütün insanların ve tek tek her insanın yaşayışını sildiği neticesi çıkmaz. Gerçeklere dayanan tenkid örtüsü altında, Merleau-Ponty yüceliğin, iç hayatın inkârına varıyor.

Bir felsefeye bağlanmış olan tanıma kavramı hürriyet kavramından ne daha aydınlıktır, ne de daha somut. Bu tanımanın gerekleri nedir? Farklı unsurların hem bir arada olması, hem de birbirlerini tanıması... nasıl bağdaşır birbiriyle? **Hümanizma ve Terör**'de bu soruların hiç birine cevap yok.

Tanıma fikri ve kelimesi genç Marx'ın yazılarından çok Hegel'in felsefesinden geliyor. Tanıma, bu felsefede, efendi-köle, savaş-emek diyalektiğinden hareket edilerek târif edilir. Diyelim ki Merleau-Ponty bu diyalektiği yeniden ele alıyor ve teknik ilerlemeye, evrensel devlete güveniyor; amacı da ona son vermek. Marx'dan farkı: bütüncü bir tarih anlayışından hareket etmez Merleau-Ponty. Önceden doğru kabul edilmiş bir insan ve tarih fikri geliştikçe marksist tenkid de gelişiyordu: «insan» felsefede yani Hegel'in felsefesinde, kendi kendinin olabilir fikri, gerçeklere uymuyor. Üzerinde durulan hedeften çok yol ve vasıtalardı. Marx ömrünü felsefî temalar üzerinde uzun uzun düşünmekle geçirme-

di, aklın karmakarışık olayların içinde nasıl yol aldığını görebilmek için iktisadın ve toplumun tahlilini yaptı. Her insanın yaşadığı tecrübeleri anlatan, ama birbirini izleyen toplumların insanlığı ilerletip ilerletmediğini bilmeyen, fenomenolojik bir doktrin tanıma kavramına bir muhteva kazandırmak zorunda. Yoksa, ne şimdi hakkında bir hüküm verilebilir, ne de gelecekle ilgili bir karar alınabilir.

Bütün karmaşık cemiyetlerde iktidar ve zenginlikler eşit dağılmamıştır; fertler ve gruplar az bulunan mallara sahip olabilmek için rekabet ederler; yazarın deyişi ile «bazıları kuvvetli, bazıları boyun eğer. Eğer eşitsizlik ve rekabetlerin kökü kazınmak isteniyorsa, eğer bazı insanların otoritesi diğerlerinin boyun eğmesini gerektirmemeliyse, o zaman ihtilâlci devlet herkesin toplum içindeki yaşama şartlarını değiştirmemelidir. Genç Marx süje ile obje, varoluş ile öz, tabiatla insan tefrikinin böylece ortadan kalkacağını düşünüyordu. Fakat oraya varılınca rasyonel düşünceden çıkılır, ve milenarizm (*) rüyasını veya zamanların sona ermesini dini bir vecitle bekleyişi felsefî bir dille söylemekle yetinilir.

Buna mukabil, ayaklarımız yere bassın istiyorsak, bu karşılıklı birbirini tanımayı sağlıyacak olan organizasyona (devletin ve ekonominin organizasyonuna) bir aydınlık getirmek lâzım. Yüz yıl önce, Marx'ın düşüncelerini kaleme aldığı devirde, modern proletarya yeni doğuyordu; modern sanayi deyince dokuma fabrikaları geliyordu akla: hisse senetli şirketler hakkında hemen hiç kimsenin fikri

(*) Milenarizm. Bazı hıristiyan yazarların savunduğu bu doktrine göre. İsa yer yüzüne tekrar inecek ve bin yıl hükümran olacak. (çin.)

yoktu, Marx, yaşanmış bir tecrübeye dayanmadan, bütün kötülükleri özel mülkiyete ve piyasa mekanizmalarına yükleyebiliyor, kamu mülkiyetini ve planlamayı üstün buluyordu. Bu gün Sovyetler Birliğini «beraber yaşama probleminin kökten çözümü» gibi marksist niyetle tanımlamak, kolonizasyon hareketini putperestleri hıristiyanlaştırmak diye târif etmekten farksızdır.

Bir ihtilâl, proleterlerin hayat şartlarını nasıl bir dokunuşta değiştiriverecek? Birbirini karşılıklı tanıma devri nasıl başlıyacak? Felsefî plandan sosyolojik plana geçer geçmez, şu iki cevaptan birini seçmek gerekiyor: ya müesseseler bir fikre göre târif edilecek yâni bir başka ferd için çalışan işçi «yabancılaşıyor» ise, bütün işçiler kolektif mülkiyet ve planlama ile doğrudan doğruya topluluğun hizmetine girecekleri gün yabancılaşma ortadan kalkacak; yahutta farklı rejimlerde insanların kaderi, hayat seviyeleri, hakları ve borçları, tâbi oldukları disiplin, önlerinde açılan yükselme imkânları göz önüne alınacak sadece. Bu da düşüncede kurtuluş-gerçek kurtuluş yahut gizli mânâ-alelâde mânâ gibi alternatiflere götürür bizi. Ince düşünürsek, artık sınıf yoktur Rusya'da, çünkü, Malenkov dahil, bütün çalışanlar ücretlidir ve istismar-târif olarak-kalkmıştır. Ince düşünmezsek, rejimler arasında derece farkı vardır, mahiyet farkı yoktur. Her rejimde şu veya bu şekilde eşitsizlik, şu veya bu tarz bir iktidar vardır, ve hiç bir zaman müşterek hayatı beşerileştirmek işi sona ermiyecek.

Merleau-Ponty bu iki cevaptan hangisini seçiyor? ince uslüplu olanı, fakat bir yerine üç kriter kullanıyor: kollektif ekonomi, kitlelerin tabiî hareketleri, enternasyonalizm. Ne yazık ki bu üç kriterin

ikisi fazla müphem, bir hüküm vermiye yeterli değil. Yığınlar hiç bir zaman yüzde yüz pasif olmamış, eylemleri de yüzde yüz kendiliğinden olmamıştır. Hitler, Mussolini veya Stalin'i çoşkunca alkışlıyanlar bir zorlamanın değil, bir propagandanın etkisindeydiler. Doğu Avrupa'da, Kızıl Ordu'nun huzuru ile komünist partilerin hâkim olması enternasyonalizmin sadık bir aynası mı yoksa bir karikatürü mü?

İntelicansiya'nın bir peşin hükmünü eleştirmeden alan filozof, hükmü yapıştırıyor: üretim araçları özel mülkiyet elinde oldukça insanların birbirlerini karşılıklı tanımaları mümkün değildir. Bir çok ileri düşünürler gibi dünün yeniliklerini benimseyiverir, ama büyük sınaî işletmeler konusunda tecrübenin iki mülkiyet tarzının zıddiyetine büyük ideolojik önem vermediğini bilmez. Marx'ın özel mülkiyet adı altında tenkid ettiği amerikan «korporasyonları» sovyet fabrikalarına yakın.

Bu kriterler ihtilâlci idealizm ile stalinciliğin gerçekçiliği arasındaki mesafeyi belirtmeye yetmiyor; eşitsizliklerin yerinde sayması, terörün artması, milliyetçiliğin şahlanışı İhtilâlin harekete geçirdiği değerlerin yönünde olmuyor. Filozof yeni bir karar verip bu şüphe ve kaygılardan paradoksal bir sonuç çıkarıyor. Madem ki işletmenin başarısızlığı marksizmi, dolayısı ile tarihi başarısızlığa sürükliyecek, Sovyetler Birliği nasıl mahkûm edilir? **İntelicansiya**'nın şu tipik düşünce tarzını sevsinler. İnsanın insanı tanımasından hareket edip İhtilâlden geçerek proletaryada, yalnız onda, ihtilâlci bir güç görüldü.

Komünist partisinin proletaryayı tek başına temsil iddiası zımmen kabul edildi. Ne var ki, sonun-

da, stalincilerin eserine hayal kırıklığı ile bakılınca, geçmiş yolların hiç biri konu edilmiyor, ne tanımayı soran var, ne proletaryanın görevini, ne bolşevik eylemin tekniğini, ne de topyekûn planlamanın gerektirdiği Iktidarı. Marksizm adına yapılan bir ihtilâl yozlaşarak despotizme dönüşmüşse, hatâ ne Marx'ındır ne de yorumcularının. Lenin de haklı olacak, Merleau-Ponty de, ama Tarih haksız olacak, belki de tarih olmıyacak ve dünya aklın alamıyacağı bir karışıklığa düşecek.

Hem marksizm hem de Tarih neden XX. yüz yılın ortasında büyük bir imtihan geçiriyor ve neden sovyet tecrübesiyle iç içe? Proletarya evrensel bir sınıf haline gelmez ve insanların kaderini yüklenmezse, niye gelecekten ümid keselim de, fabrika işçilerine yüce bir görev veren filozofların yanıldığını kabul etmiyelim? Neden toplumun «beşerileşmesi» işi, gerçekle düşünce arasındaki mesafeyi kapıyamıyan, bunu kabul de edemiyen bir insanlığın ortak-ama her zaman nâtamam kalacak-eseri olmasın? Neden bir partinin iktidarı olması, devleti tekelinde tutması bu ne olduğu belli olmıyan işin başlangıcı oluyor?

Davalar ve itiraflar

1936-1938 de Lenin'in arkadaşlarının mahkumiyetiyle sonuçlanan ve Tito'nun ayrılmasından sonra peyk devletlerde yeniden açılan büyük davalar Batılı müşahitlerin nazarında Stalinci alemin birer sembolüdür. Onları enkizisyon mahkemeleriyle mukayese edebiliriz. Sapmaları gün ışığında çıkaran Ortodoks bir tutum görülür bu davalarda. Bu tarihi hareket dininde, ortodoksluk geçmiş ve gelecek

olayların yorumuyla uğraşır. Yanlış hükümler vermek, disipline uymamak veya hatalı davranışlar sapma sayılmıştır. Din bir iç dünyanın varlığını, ruhun saflığını veya iyi niyetleri tanımadığına göre, yoldan her ayrılış sapma, aynı zamanda kopmadır.

Ne denirse densin bu davaların esrarengiz bir tarafı yok. Itirafların nasıl elde edildiğini bize öğreten sayısız şahadetler var. Fizikçi Weissberg, Polonyalı mukavemetçi Stypolski, Amerikalı mühendis Voegeler ve daha başkaları başlarından geçenleri bütün teferruatıyla anlattılar. 1936-1937 Büyük temizlik hareketinde, harbin sonuna doğru Moskova'da, Macar Halk demokrasisi devrinde işlemedikleri suçları hangi metodlarla itiraf ettiklerini anlattılar. Bazısı tamamen uydurmaydı bu suçların. Bazısı suç sayılan bazı davranışlardı. Ama tek başına ele alındığı veya faillerine göre düşünüldüğü zaman suçla bir ilgisi yoktu.

Itiraf ettirme tekniği deyince akla, itham edilenlerin, suçluluk duygularını utana sıkıla itiraf ettikleri, sorgu hakimleriyle suçlular arasında doktrin yönünden bir dayanışma bulunduğu gelmesin. Bu teknik, itibardan düşen muhaliflere tatbik edilmeden önce ihtilâlci sosyalistler veya yabancı mühendisler gibi bolşevik olmıyanlara uygulandı. Başlangıçta fayda düşüncesiyle izah edilebilir. Maksat: rakip partilerin, hırslarını veya kinlerini tatmin uğrunda hiç bir şeyden çekinmiyen inançsız ve kanunsuz insanlardan meydana geldiğine kitleleri inandırmak; Kapitalist kuvvetlerin emekçilerin vatanına karşı gizli ittifaklar kurduğuna, sosyalist kuruluşun karşılaştığı güçlüklerin düşmanlar tarafından ve onların kötü hareketlerinden ileri geldiğine inandırmak Sovyet hükümeti, kaza bela sandığı arıyan tek dev-

let değildir. Tehlikeye düşen veya bozguna uğrayan bütün milletler ihanete uğradıklarından yakınmışlardır. İtiraf ettirmek bu çok eski tatbikatın biraz daha mükemmeli. Kalabalıkların örkesini üzerinde toplaması gereken kurban, kendisine verilen cezanın âdil olduğunu kendi söylemektedir.

Bu izahat Zinoviev, Kamenev, Buharin davalarında da geçerli. Dünün kahramanları partiye karşı bir komploya giriştiklerini, sabotajlar ve suikastlar tertiplediklerini, üçüncü Reich'ın polisiyle ilişki kurduklarını itiraf ettikleri andan itibaren ihtilâlin ve vatanın dâvâsı Stalinci ekipten ayrılamaz. Bütün bu dâvâlar hedef tutulan amaçla, hükümetin propaganda ihtiyacıyla izah edilebilir. İtirafların elde edilmesine yarıyan vasıtalar birbirine benzer. Suçluların kişiliğine göre bazen psikolojik, bazen fizik usullere başvurulur. Tehditlerin ve vaadlerin ilmi bir şekilde ayarlanmasını önliyen hiç bir şey yok. En ince işkence usulleri basit prensiblere varır sonunda: Napolyonun deyişiyle, basit bir sanattir. Ve... idamlar.

Peki Batıda neden bu konu üzerinde uzun uzadıya duruluyor? Sovyet rejiminde temizleme hareketlerinin gördüğü işi bir yana bırakırsak iki tema düşündürmektedir. Savcılar, enkizitörler gibi, şiddet kullandıkları zaman bile hakikatı itiraf ettirmek için uğraştıklarını düşünmezler mi? Bahane ettikleri olaylar maddeten gerçek olmadığı zaman bu hakikat «gerçek üstü»nü aksettirmiyor mu? Öte yandan itham edilenler, Buharin'in Lenin'i öldürme hazırlığına giriştiği veya Zinoviev'in gestapo temsilcileriyle görüştüğü mânâsında değil, hâkimin ve sanığın gözünde, muhalefet ihanetle birdir gibi ince manada kendilerini suçlu hissetmiyorlar mı?

Bizim için önemli olan İhtiyar Bolşeviklerin psikolojisini incelemek, baskının, (vicdan azabının), Japon intihar pilotları gibi son bir defa partiye hizmet etmek arzusunun payını belirtmek değil; Bu tipik örneğe dayanarak, ne olduğunun belirtilmesi güç ortodoksluğun ve ihtilâlci idealizmin değişik manalarını, kilise adamlarında ve iman sahiplerinde müşterek olan ve onların ki ile mukayese edilebilen hatalara yol açan tarihi Dünya tasavvurunu tesbit etmektir. Ortodoks Stalinci, itham edilenlerin sözlerine veya iddianameye kelimesi kelimesine inanan kimse midir? Böyle bir ortodoks mevcut mudur? Basamağın en tepesinde bile ona rastlıyamayız. Stalin'in kendi de, arkadaşları da, hakimler de, itirafların içten gelmediği ve olayların uydurma olduğunu bilirler. Bir temizlik tecrübesini yaşayan, kendilerinin veya dostlarının aleyhinde dosya hazırlanmasına yardım eden parti militanları birbirini doğrulayan fakat maddi deliller ihtiva etmiyen bu olaylara güç inanırlar. Ortaya atılan bahaneler şüpheyi uyandıracak mahiyette: Bir takım merkezler kuran ama tertiplediği suikastları icra etmiyen garip terörcüler, sanayinin bütün sektörlerini yönetmekte olan ve makizarlar gibi hareket eden sabotajcılar, Bolşevik olmıyan fakat kurulu iktidara boyun eğen sıradan Rus'un bu polisiye hikayelere inandığına inanmalı mı? Haklarında yersiz şüpheler ortaya atıldığına göre, Kremlindeki hekimlerin beyaz gömlekli katil olduğunu sıradan Rus kabul eder mi? Mümkün. Çünkü buna inanıveren bazı Fransızlar görmekteyiz. Ancak ben bu hemen inanıverişin pek yaygın olduğunu sanmıyorum. Öyle olsaydı davaların tekniğini anlamak daha zor olurdu. Ruslar itiraflara inanıyorlarsa, her hangi bir şeye inanmıya hazırlar demek-

tir. O zaman da onları ikna için bu kadar zahmete girişmek boşuna olur. Her halde, ortodoks'un tarifi itirafları kelimesi kelimesine kabul etmek değildir: Böyle bir tarife göre, Stalin'in kendisi bir ortodoks sayılamazdı. Gizli hakikati bilenler de ortodoksluktan çıkmış olurlar. Tam bir sinizme düşmek hali müstesna, parti içi çevreler Victor Serge'nin **Tulaev davasında** ifade ettiği; A. Koestler'in **Sıfır ve Sonsuz** da ele alıp meşhur ettiği, Merleau Ponty'nin, Koestler'i şiddetle tenkit ettiği **Hümanizme ve Terörde** fenomenolojik-eksiztansiyalist bir dille tekrar ele aldığı yorum tarzına benzer bir yoruma baş vuracaklardır. (*)

Bu yorumun prensipleri basit: Hakim muhalifi bir hain kabul etmekte haksız değildir; Muhalif, kaybettikten sonra, rakibine, kendisini mağlub edene hak verebilir. Birinci cümle bütün ihtilâlcilerin düşünüş tarzını ifade etmektedir. Aşırı heyecan devrelerinde ister istemez baş vurulur.

(*) Merleau-Ponty'e göre, kötü bir marksisttir Koestler. Marksizmi mekanist terimlerle düşünür. Yaşanmış intersübjektiviteyi biricik realite, mutlak realite olarak kabul etmez. Bütün görüşleri yaşanmış bir beraberliğe dahil eder. Koestler buna cevap olarak, komünistlerin (daima marjın dışında kalan Lukacs hariç) bu kadar ince terimlerle düşünmediğini söyleyebilir. Üstelik Merleau Ponty mekanistlerinkine benziyen bir hatâ işler sonunda. Mekanistler nihaî bir sosyalizmi, kaçınılmaz diye tahayyül ederler. Merleau Ponty ise birbirini kabul edişi en yüce nokta, tarihi haklı gösterebilecek ve proletarya ihtilâlinin yönelmesi gereken tek hedef olarak kabul eder.

Partiden ve davayı temsil eden adamdan ayrılan, öteki kampa geçer ve karşı ihtilâl için çalışır. Buharin tarımda kollektifleştirme ile mücadele ederken kolhozlara girmeyi reddeden köylülere delil veriyor, hükümetin programına baltalıyanlara yardım ediyordu, dışardan ihtilâlin vatanını zayıflatmak için çalışan düşmanlarla birlik oluyordu gerçekte. Muhalif mantığı, onu, köylerde kapitalizmi savunmaya veya yeniden kurmaya götürüyordu. Karşı ihtilâl kampı ile birlikmiş gibi hareket ediyordu. Siyasilerden niyetlerinin değil hareketlerinin hesabı sorulduğuna göre, Buharin, partiye ve aynı zamanda sosyalizme objektif olarak ihanet etmiştir. Bu «zincirle bağlanma» denilen metodu bolşevikler öyle büyük bir hevesle kullanırlar ki onların partiye tapma bakımından ihtilâlciler arasında ayrı bir yeri vardır. Nihaî gayeye, sınıfsız cemiyete verilen mutlak değer partiye verilmeye başlanır. Artık partiden ayrılmak, hareketleri ve niyetiyle değil sözde dahi olsa, en büyük kusuru işlemektir.

Bu muhakeme tarzına partilerin mücadelesinde varmış olan Lenin'in arkadaşı samimi olarak imza atabilir. Belki de kollektifleşmenin başka türlü yapılabileceğini düşünebilir... Parti ile onun şimdiki yönetimini birbirinden ayırmak imkansız olur. Bütün düşünce sistemini gözden geçirmek hali müstesna-proletarya ve partiden geçerek sosyalizminden Staline giden zincirleme aynılaşma-kalbinin derinliklerinde hoşlanmamaya devam ettiği kimse lehinde meseleyi halleden tarihin cevabını kabul etmek zorundadır. «teslim olurken» haysiyetini terkettiği veya zaaf gösterdiği gibi bir duygu yoktur içinde. İç hayat da yoktur, ilahî adalet de: ihtilâlsiz tarih olmadığı gibi, partinin silahlandırdığı proetaryanın dışın-

da da ihtilâl yoktur. Ve Stalin'in yönetimi dışında artık parti de olamaz. İhtilâlci kendi muhalefetini inkâr ederek, kalbinin derinliklerinde kendi mazisine sadık kalmıyor mu?

Buna sayısız örnekler gösterebiliriz. Bu ince yorum tarzı aslında Kilise adamlarında ve iman sahiplerinde müşterektir: Birincileri ikincilerden ayıran nedir? Bence, üç fark var.

1 — Ortodoks, olayların hayâli olduğunu elbette bilir. Ama bunu açıklayamaz. Dilini tutar, tutmak zorunda kalır. İdealist, davaları, «lakırdı törenleri» diye tavsif etmek ve olayların ancak iddianamelerde ve itiraflarda mevcut olduğunu az çok kesinlikle söylemek hakkını kendine saklar. Bu farkın umumi bir manası var. Ortodoks,-içinden-toplama kamplarını kabul eder; ama konuşurken, bunların yeniden eğitme kampları olduğunu söyler. Şöyle söyliyelim: Biri doktrinin diline tercüme edilmiş olayları, öteki asıl olayları bilir.

2 — Ortodoks, olayların teferruatını idealistten daha iyi bilmez. Muzaffer rakibi tarafından ihtilâl vekayinamesinden Troçki'nin silindiğini yarım ağızla kabul eder. Partinin kendisine öğrettiği tarih tavsirinin «ana hatları» üzerinde şüphesi yoktur. Militanlara göre, «ana hatlar» az çok geliştirilmiş veya aydınlık hale getirilmiştir. Fakat ana hatlardaki temel unsurlar daima aynıdır; Proletaryanın rolü ve proletaryanın partide tecessüm etmesi, kapitalizmin çelişmeleri, emperyalizmin safhası ve sınıfsız cemiyete doğru kaçınılmaz gidiş (bu unsurlardan her birinin değişik şekilleri olabilir). Rus bolşevik partisinin ve kardeş partilerinin tarihi resmen mukaddes tarihtir. Küçük Kuzey Koreli, Bulgar komünist partisindeki çeşitli temayüller arası çatışmayı dini

bir vecd içinde öğrenir. (*) Parti, aşina olmıyanlar daha iyi anlasınlar diye geçmişi, duruma göre, bazı bakımlardan yeniden inşa eder. Veyahutta gerçek manasını çok sonra kavradığı için böyle yapar. Aslında, partinin anlattığı tarih gerçektir. Ve bu gerçek, olayların maddi gerçeğinden daha yüksektir.

İdealist ister ki bu tarih gerçek olsun. Ama bundan emin değildir. Sovyetler birliğine bir süre tanır. Çünkü doktrine dayanmaktadır Sovyetler birliği. Ve tarihe de ancak doktrin bir mana verebilir. Gerçek olayları inceleme hakkını kendinde bulduğundan, onlardan beklediği cevabı alamadığını görür. Parti yalan söylüyorsa, insanlık için bir istikbal beklemez. Ama bundan partinin hakikatı söylediği neticesini de çıkarmaz. Belki de tarihin hakikati yoktur.

Ortodoksun teferruatta şüphesi vardır, idealistin esasta da şüphesi vardır.

3 — Ortodoks inanç sınırını mümkün olduğu kadar genişletmek, ufak tefek olayları büyük maceranın ana çizgilerine bağlamak ister. Ferdlerin insiyatifleri, zümrelerin hareketleri, muharebelerin safları, sınıflar diyalektiğine ve iktisadi kuvvetlere bağlansın der. Bütün olayların, partinin etrafında cereyan eden mukaddes tarihte yeri olmalıdır. Partinin düşmanları, dışarda da içerde de, kavganın mantığına uygun sebeplerle hareket edeceklerdir. Tesadüf ortadan kalkacak ve Slansky menşei burjuva olduğu için ihanet etmeye mahkûm olacaktır.

(*) Bu bilgiyi Kuzey Kore hapishanelerinde iki yıl kalan bir Fransızdan öğrendim.

İdealist, tarihin «ana hatları» ile vakaların olabilirliği arasında bir fark bulunduğunu zimmen kabul eder. Son tahlilde, tarihin iyi bir sonla biteceğine inanmak lazımdır, yoksa insan bir «manasız hayhuy»a bırakır kendini. İnsan bu mutlu sonu beklerken, şartların cazibesine kapılmak tehlikesi ile karşılaşır. Her an, doğru olan çizgi nedir? Kimse bunu kesinlikle söyliyemez. Ve iyi niyetle alınan karar yarın suç olabilir. Halbuki niyetin önemi yoktur: yarın tarihin vereceği bir mahkûmiyete karşı hiç bir yere baş vuramaz.

Ortodoksun dogmatizmi, ister samimi olsun ister lafta kalsın komünist olmıyanı, sapmış, dönmüş olan kadar tehdit eder. Cihanşümül hakikat kilise adamında ise, putperesti yeni Din'in doğru olduğunu itirafa neden zorlamasın? Bu itiraf, kendisine, inanmışların kategorileri ve sözleri aşılanmak istenen inanmıyan biri tarafından yazılmış otobiyografi şeklini alır. (Doktrin iç hayatı inkâr ettiği için bu itiraf davranışlar üzerinde duruyor). Budapeşte hapishanelerinde, Amerikalı mühendis Voegeler, Çin hapishanelerinde kendi geçmişlerini anlatan çizvit papazları gibi anlatır kendininkini. Berikiler de, ötekiler de hayallerini gardiyanın kategorilerine göre yeniden düşünmek zorunda oluyorlar.

Bu da onların suçlu sayılmaları için kâfidir. Suçlu olduklarına en ufak bir şüphe gelmesin diye, tamamen hayali bir takım olaylardan bahsetmek zorunda kalırlar: mühendis A.B.D. ni terketmeden önce casusluk işinde yetişmiş bir albayla karşılaşmıştır, dindarlar emperyalist komplolara katılmışlardır, aziz Vincent de Paul tarikatına mensup hemşireler «Çinli proleterlerin küçük çocuklarını ölüme terkettikleri»ne inanacaklardır.

İhtilâlci idealist, sistemin mantığını bu kadar saçma bir noktaya kadar yürütmez. Ama Merleau-Pont'nın sunduğu ihtilâlci idealist tez, ortodoks'un tezi kadar kabul edilemez bir tezdir. Gerçi tenkidçilerin ekserisi filozofun ispatlarını iyi anlamadı, ama tezin uyandırdığı (tamamen fikri manada) tepkiler haklı bence.

Sözde ihtilâlci adalet

Her zaman şaşmışımdır. Kendisine müsamaha göstermiyen bir alemi hoş gören bir düşünür, kendisini baş tacı eden bir aleme karşı nasıl merhametsiz olabiliyor? Yobaz olmıyanın yobazlığı methetmesi, kendisi angaje olmıyan ama başkalarının angaje oluşunu yorumlamakla yetinen bir angajman felsefesi garip bir uyuşmazlık intibaı verir insana. Merleau Porty'nin sonra Victor Serge ve Koestlerin yaptığı gibi davaların tahlilini ancak hür bir cemiyet hoş görür: Liberalizme karşı açıktan açığa bir kayıtsızlık, bu eğer İsa'nın ince vecizelerinden doğmuyorsa, bir çeşit inkâr demektir. Kendi yarattığı değere inanmıyor gibi görünen kimselere güvenilmez. Neden filozof hürriyetin hiç bir değeri yokmuş gibi muhakeme eder. Hürriyet olmasa o susmak veya uymak zorunda kalmıyacak mı?

Merleau Ponty'nin marksist dediği ve meselelere kökten bir çözüm getirmek ümidini veren her Tarih yorumu muayyen bir proletarya nazariyesine dayanır. Oysa kendi başına son derece soyut olan bu nazariye, proletaryanın nüfusun çok küçük bir azınlığını temsil ettiği kapitalizm öncesi ülkelerde ihtilâllere yol açsın diye başvurulur. Köylü kitlelerini yöneten aydınların başı çektiği Çin ihtilâli neden

«insanların beraber yaşaması»nı vaad ediyor. Bu günün proletaryası bunu yarı yarıya gerçekleştirmedi mi?

İki çeşit rejim arasındaki mukayeseler kötü niyetle yapılıyor. Ama kasti değil. Prensip olarak, gördüğünüz gibi, «kökten bir çözüm» getirmek bahanesi altında, Sovyet rejimi hoş görülmektedir. İki kamptan birinin günün birinde hakikatı gerçekleştireceğine emin olunca ço kgüç kabul edilebilen «iki ağırlık iki ölçü» formulünün temsil ettiği tutum, Sovyet Devletinin ihtilâlci göreve sadık kaldığı hususunda tereddüde düşüldüğü zaman tahammül edilmez olur. Bütün bilinen cemiyetlerin tarihi gibi, Batının tarihinde görülen şiddet olaylarını haklı olarak hatırlatabiliriz. Ama her rejim tipinin bu gün kullandığı veya gerektirdiği baskı yollarını karşılaştırmak yerinde olur. Sovyet vatandaşları ile batılı vatandaşların sahib olduğu hürriyetler hangi hürriyetlerdir. Sanıklara demir perdenin gerisinde veya ötesinde hangi garantiler tanınmıştır.

Eğer hürriyetsizlik Sovyet rejiminin diğer üstünlüklerini mesela hızlı iktisadi gelişmesini haklı gösteriyorsa, bunu söylemek ve ispat etmek lazımdır. Halbuki filozof kolay ispatlamalarla yetinir: Her cemiyette haksızlıklar ve baskılar görülür, belki sovyet cemiyetlerinde şimdiki halde bunların biraz fazlası görülmektedir. Ama gayenin büyük olması onları mahkûm etmemizi önler. Yerleşmiş rejimlerde işlenmiş olsalar mazur görülmiyecek olan cinayetler bir ihtilâlde hoş görülebilir, hatta görülmelidir. Ama ihtilâli daha ne kadar zaman mazur görmeye devam edeceğiz? İktidara geçişinden bu yana 30 yıl Robespiyervari güvensizlik kanunları tatbik edilmiye devam edilirse, bunların rafa kaldırılması ne zaman

olacaktır? Onlarca yıl terörün devam etmesi şu soruyu akla getirmiyor mu? Terör hangi noktaya kadar ihtilâle değil de ihtilâlin bağrından çıktığı içtimaî düzene bağlı kalacaktır.

Zincirleme kabul (idantifikasyon) metodu ile muhalefet ihanet sayılabilir. Bu da terörün devamını sağlar. Merleau-Ponty, Victor Serge ile Koester'in hiç de esrarengiz olmıyan izahlarını izah için sayfalar ayırır: Muhalif bazı şartlarda partinin düşmanı gibi hareket eder ve bunun sonucu olarak da yöneticilere davaya ihanet etmiş biri gibi görünür. Ama muhalifi haine benzete benzete sonunda her türlü muhalefet yasak edilir. Georges Clemenceau tenkit ettiği hükümetleri zayıf düşürür ama bir defa iktidara geçince zafere kadar savaşı devam ettirir. Bolşevikler biri partinin bütünlüğünü sağlamak, öteki partiyi güçlendiren fikirler ve temayüller arasındaki ihtilafları teşvik etmek için daima iki formül kullanırlar (Lenin azınlıkta kalma tehlikesiyle karşılaştığı zaman ikinci formulü kullanırdı). Biri ne zaman uygulanır, öteki ne zaman uygulanır. 1917 de, Lenin'in gelişinden önce mutedil davranan Stalin de, Ekim darbesine taraftar olmıyan Zinovyev ile Kamenev de darbe sırasında da, darbeden sonra da ihanetle suçlanmadılar. Kimse onları Kerenski'den veya müttefiklerden para aldığını itirafa zorlamadı. Zincirleme kabul sistemi temayüller arasındaki ihtilafların kaybolduğu veya hiç değilse bürokrasinin esrarengiz şartları arasına gömüldüğü anda hem mantıki, hem de saçma olan son noktaya ulaşmış olur. Artık o noktada milyonlarca insanın hayatına ve şerefine hükmeden küçük bir gruptur. Belki de partiyi, polisi, devleti ele geçirmiş olan tek bir insandır.

Filozof ne düşünürse düşünsün insanı isyan et-

tiren şey, filozofun, ihtilâlci veya terörcü, eskimiş formülleri fenomenolojik-egzistansiyalist bir dille ifade etmesi değil, iktidarı ele geçirenlerin inhisarları altına aldığı düşünce sisteminin mağlubları ezdiği ve galipleri göklere çıkardığı bir anda, bu terörün uzamasını normal karşılamalarıdır. (Eskimiş formüller şunlardır? Benimle beraber olmıyan bana karşıdır, her muhalefet ihanettir, en ufak bir sapma karşı kampa götürür). Tarihi yorumlıyan kimse hem partinin genel sekreteri hem de polis şefi olunca, muharebenin ve tehlikenin asaleti ortadan kalkar. Kudretliler ayni zamanda hakikatin tasdikcisi olmak isterler. İhtilâlci terörün yerine, Sezar-papalık kuruldu: Bu ruhsuz dinde muhalifler en ağır suçlular kadar eretik olmaktadır.

İhtilâl sırasında sanıklara normal zamanlarda tanınan garantiler tanınmaz. Bu doğru. Kendisi tasfiye edilmeden önce Robespiyer'in Donton'u tasfiye etmesi anlaşılabilir. Her iki halde de olağanüstü mahkemeler bir partinin iradesini hükme bağlar. Duruşma salonunun dışında alınan kararların hukuki bir şekle sokulması, devletin altüst oluşları arasında kanuni bir görünüş, kanuni bir devamlılık sağlama kaygısına cevap teşkil eder. Liberasyon mahkemeleri 1940 ve 1941 de Vichy hükümetinin kanuni ve muhtemelen meşru olduğunu unutmak zorundaydılar. Yüksek mahkemenin kendini mareşal Petain'i muhakeme etmeye yetkili görmesi için, geriye bakarak Vichy rejiminin kanuniliğini ortadan kaldırmak ve muzaffer Degolcülüğün hukuki tarihi sistemi içinde maraşelin hareketlerini yeniden düşünmek, yeniden nitelemek mecburiyetindedir.

Şurası muhakkak ki, bir mevzuat malların ve kuvvetin muayyen bir şekilde dağılışını hükme bağ-

lar. Bundan liberal adaletin kapitalizmin yardımcısı olduğu ve kapitalizmin yaptığı haksızlıkların liberal adaletin değerini düşürdüğü neticesi çıkmaz. Filozofun liberal adalet dediği şey, yüzyıllar boyunca suçların çok sıkı bir şekilde tarifiyle hazırlanmış adalettir. Şüphelilere tanınan kendini müdafa hakkıdır. Kanunların geriye işlemezliğidir. Liberal şekillerle adaletin özü kaybolur: İhtilâlci adalet onun bir karikatürüdür. Belki bazı hallerde olağanüstü mahkemelerin kaçınılmaz olduğu kabul edilebilir. Ama olağanüstü zamanlarda başvurulan usulleri başka bir adaletmiş gibi sunmaya kalkmamalıdır. Bu usuller basit bir inkârdan başka bir şey değildir.

Kurulan devlet, ihtilâlci bir adalet peşinde koşarsa, artık kimse için güvenlik yoktur. İtirafların diyalektiği büyük bir temizleme hareketine yol açar, Milyonlarca şüphe altındaki insan hayal mahsulü cinayetlerini itiraf ederler. İhtilâl de, terör de insaniyetçi niyetlerle bağdaşabilir. Ama devamlı ihtilâl, bir hükümet sistemi haline gelmiş terör, bağdaşmaz. Komünist şiddetin amacı, proleterlerin değil partililerin yani imtiyazlıların hizmetine zor kullanılarak konulmuş organik, sabit ve totaliter özellikten daha az önemlidir.

Hem ortodoksların hem de idealistlerin düşünce tarzı olan bu düşünüş, sonunda tarihin hükmünü kutsallaştırır. Bir an Troçkiyi Stalin'in yerinde düşünelim. Hain ve hakim rolleri tersine dönecektir. Partinin içinde yalnızca olay rakipler arasında ayrılık meydana getirir. Galip haklı olduğuna inanmıştır: Inansın, ama filozof bu iddianın altına neden imzasını atar? Tarih hakkında aynı bütüncü görüşü kabul ederek tarımı kollektifleştirmek ama kimseyi sürgüne göndermeden ve açlık yaratmadan müm-

kün olmaz mı? Parti idaresinin kullanmıya hazırlandığı metodun sonuçlarını 1929 da tenkit eden kimse henüz operasyonun nihai başarısı ile çürütülmüş değildir. Meğer ki başarıda insanın payının önemli olmadığı katî olarak ilan edilsin.

İnsanın hareketlerinin her an bir çok yorumları yapılabilir: Aktörlerin niyetlerine göre, geçmişin şartalrına göre yahutda eylemlerin sonuçlarına göre. Aktörlerin niyetleriyle ilgilenmemek politikada olduğu gibi bir haksa, karar anındaki düşünceye göre birçok yorumları da yapılabilir. Veya tam tersine, zamanla gerçekleşen uzak sonuçlardan hareket ederek kararı yorumlayabiliriz. Büyük adam, tanımadığı geleceğin hükmüne karşı koyan adamdır. Ama tarihçi zamanın akışında durmadan geriye giderse onda meslek ahlâkı kalmaz. Bismarck'ın eserini üçüncü Reich'in trajedisi mahçup etmemiştir.

A fortiori, bu değerlendiriş, eğer yaşıyan insanlardan kurulu bir mahkeme başka yaşıyanlara karşı harekete geçerse büsbütün rezalet olur. Galibin görüşü ile sonuçları yorumlamak en kötü haksızlıklara müncer olur. Hata, geriye bakıldığı zaman, ihanet olacaktır. Çok yanlış: bir hareketin ahlaken veya hukuken tavsifi sonraki olayların akışıyla değişmez. 1940 mütakeresini kabul ettiren insanların meziyetleri veya becerisizliklerini onların sebeplerinden ayıramayız. Niyetlerini bilmek istemesek de mütarekenin sağladığı faydaları ve getirdiği tehlikeleri, aksine bir kararın sağlıyacağı faydaları ve getireceği tehlikeleri 1940 yılında göründüğü şekliyle nazara almak zorundayız. Mütarekenin Fransa'nın şanslarını daha iyi koruduğu ve müttefiklerin davasına zarar vermediğini ümit eden kimse, belki de yanılmıştır. Onun bu hatası müttefikler zaferi kazanınca

ihanet oluvermez. Memleketini ızdıraplardan kurtarmak veya yeniden muharebeye girişebilmek maksadıyla hazırlık yapmak için mütarekeyi istiyen bir kimse hain değildi. Hiç bir zaman da hain olmadı. Fransa'nın kamp değiştirmesi için mütareke istiyen biri 1939 ve 1945 Fransa'sına nispetle bir haindi.

Eğer Almanya galip gelseydi. Degolcüler hain mi olacaklardı? İşbirlikçiler mi söz geçirecekti?.. İşbirlikçiler ve Degolcüler birbirinden farklı, birbiriyle uzlaşmaz iki Fransa istiyorlardı... Olay hakkında hüküm verilmişti. Birileri de ötekilerde haktan çok vakayı söyliyen bu hakimi kabul ettiler. Bir ölüm kalım mücadelesine girişildiği zaman mahkemeden bahsedilmez silahların kaderinden söz edilir.

Mücahitler daima başkalarının hareketlerini kendi idrak sistemlerine göre yorumlamak isterler. İşbirlikçi, Degolcü gibi düşünseydi, iğrenç bir insan olurdu muhakkak. Alınan kararların kesin olmadığını, bilmediğimiz gelecek hakkında mümkün görüşlerin birden fazla olduğunu kabul etmek, ne tahmin edilmez ihtilafları ortadan kaldırır ne de taahhütleri bertaraf eder. Tersine hasmının şerefini inkar etmeden, ona kin duymadan sorumluluğu yüklenmektir.

Ortodokslarla idealistler aktörün hareketini niyetlerinden ve şartlardan sıyırırlar; aktörün hareketine olayların yorumu içinde bir yer verirler. Kendi amaçlarına mutlak bir değer verdiklerinden başkalarına veya mağlublara verilen mahkumiyet kayıtsız şartsız olur. Karar anına dönsünler ve olaylara baksınlar: keyfi yorumlara daha az yer bırakırlar. Son'u bilmediklerini, birbiriyle çelişen sebeplerin kısmen meşru olduğunu itiraf etseler hakikat adına kesin hükümler veren bir dogmatizmin gücünü zayıflatırlar. Nihai bir hüküm ortaya atmak id-

diasında olan bir kimse şarlatanın biridir. Ya tarih yüksek bir mahkemedir ve son gün temyizi olmıyan bir hüküm verecektir. Yahutda şuur (veya Tanrı) Tarih hakkında bir hüküm verecek ve geleceğin şimdiden fazla bir otoritesi olmıyacak.

* * *

Otuz yıl önce Sovyetler Birliğinde marksizm adına hakim olan ekol, alt yapıyı incelemek, istihsal kuvvetlerinin ve sınıf mücadelesinin nasıl geliştiğini tahlil etmekle görevli olduğunu ileri sürüyordu. Ne kahraman tanıyordu, ne de savaş. Savaşları derin sebeplerle izah ediyor, şahıslara bağlamıyordu. Sert ve katıydı. O zamandan sonra milletleri savaşları, generalleri tarihe soktular. Bir manada mutlu bir tepki bu. Geçmişin bütün halinde canlandırılışı ne makinelerin determinizmini ihmal etmeyi gerektirir, ne şahısların insiyatiflerini, ne serilerin karşılaşmalarını, hatta ne de orduların çatışmalarını; fakat komünist tarih tasavvurunda olayların yeniden ele alınması garip bir kainat ortaya çıkarıyor. Her şeyin gerçek dışı bir mantıkla izah edildiği garip bir dünya.

İstihsal kuvvetlerinin ve istihsal münasebetlerinin, sınıf mücadelelerinin milli ve emperyalist ihtirasların determinizminin hakim olduğu bir tarihte, olayların teferruatına da yer vermek gerekir. Her ferde içtimai durumuna uygun bir rol verilir. Her bölümü doktrine uygun şekilde bir ihtilafın veya bir zaruretin ifadesi haline getirirler. Hiç bir şey arızi değildir. Her şeyin bir mânâsı vardır. Kapitalistler kesin olarak kendi özlerine uygun hareket ederler. Wall Street ve City barışın ve sosyalizmin ülkesi

aleyhinde çalışır. Komünistlerin tarihi dünyasının karikatürü olan itiraflar dünyası, sınıf mücadeleleri ve gizli servislerin dünyası.

Kapitalizm ve Sosyalizm artık birer soyutlama olarak görünmüyorlar. Partiler, fertler bürokrasiler temsil ediyor onları. Çin'de batılı misyonerler emperyalizmin ajanlarıdır. İnsanlar, kendi kendilerinin eseridir. Onların hareketlerinin manası hakikatı elinde tutanın verdiği yorumda görülür. Sokratın formülünü tersine çevirerek söyliyebiliriz: İstemeden kötülük yapılmaz. Komünist olmıyanlar niyetleri, kötü olduğu için değil, tersine ehemmiyetli olmadığı için sapıktır. Ancak geleceği bilen sosyalist, kapitalistin ne yaptığının mânâsını bilir. Ve kapitalist **objektif olarak** kötülük ister. Bu kötülüğe sebep olan kendisidir. Hareketlerinin gerçek özünü ortaya koyan, terörizm veya sabotaj, sonunda, suçlulara yüklenir, buna hiç bir şey engel değildir.

Hegelci diyalektikten hareket ettik Karadizi romanlara varıyoruz. Bu kombinezon aydınların da hoşuna gitmez, daha büyüklerin de. Anlaşılmaz tesadüfler, ürkütür onları. Komünist yorum hiç bir zaman hata etmez. Mantıkçılar çürütülen bir nazariyenin hakikatlar arasından çıktığını boşuna hatırlatacaklar.

ALTINCI BAHİS

TARİHİN MÂNASI

Tarihperestliğin menşei: İki yanılma. Aslında birbirine bağlı, fakat dışardan zıtmış gibi görünen iki yanılma. Kilise mensupları ve iman sahipleri önce mutlak'a saplanıyor, sonra da sınırsız bir nisbiliğe bırakıyorlar kendilerini.

Düşüncelerinde tasarladıkları bir an var, tarihin nihaî veya mutlak olarak geçerli bir anı. Bazıları buna sınıfsız cemiyet, bazıları insanın insanı tanıdığı an diyor. Ama bu anın mutlak değerinden, daha önceye nisbetle bambaşka bir an olduğundan hiç birinin şüphesi yok. Bu «imtiyazlı durum» bütüne mânâ verecek, onlara göre.

Dünkü ve bu günkü olaylar yığınına, henüz devam eden mâcerânın sırrını önceden bilmenin rahatlığı içinde, anlaşmazlıkların üstesinden gelen ve yükseklerden aferinler dağıtıp azarlıyan bir hâkim tavrı ile bakarlar. Tarihî akış, tarihin yaşanan gerçeği, uzlaşmaz menfaatlerin veya bağdaşmaz fikirlerin müdafaası uğrunda çatışan fertleri, toplulukları, milletleri karşı karşıya getirir. Çağdaş insan da, tarihçi de onları ne tamamiyle haksız, ne de tamamiyle haklı bulabilir. İyi ile kötüyü bilmediğimizden değil, geleceği bilemediğimizden. Her tarihi sebep, bir takım haksızlıklar getirir beraberinde.

Savaşanlar, uğrunda hayatlarını tehlikeye attıkları davayı ihtişamla süslerler. Durumumuzun çeşitli yorumlara elverişli olduğunu bilmek zorunda değiller. Kiliseye veya bir inança sıkı sıkıya bağlı bulunanlar bu tecellîyi kabul ettirmiye çalışırlarken yobazlığın hezeyanlarını da, temizleme hareketlerini de haklı göstermiye çalışırlar. Sosyalizmin haçlısı, başkalarının gidişini kendi tarih düşüncesine göre yorumlar, ve bunu yaparken de kendine layık bir rakip görmez artık: onun zihninde yaşattığı geleceğe karşı duranlar ya geride kalmışlardır, yahutta hayasızlardır. Cihanşümul hakikatı, **tek** tarihî görüşün hakikatını o bildirdiği için, geçmişi de dilediği gibi yorumlamak hakkını kendinde bulur.

Beşeri hadiseleri geriye bakarak bilme mantığı mutlağa saplanma, nisbiliğe kendini kaptırma gibi yanılmaları ortadan kaldırır. Tarihçi, sosyoloğ, hukukçu hareketlerin, müesseselerin, kanunların mânâlarını ortaya çıkarırlar. Bütün mânâsını keşfetmezler. Tarih saçma değildir, ama hiç bir canlı da tarihin son mânâsını idrâk edemez.

Mânâların çokluğu

İnsanların hareketleri her zaman anlaşılabilir. Bu hareketler anlaşılmaz oldukları zaman oyunculara, beşeriyetin dışında bir yer verilir. Yabancılaşmış denir onlara. Kendi türlerine uzakmış gibi muamele görürler. Ama anlaşılabilirlik tek bir tipten doğmaz. Her unsuru kendi başına anlaşılır olan bütünün gözlemciye makul görünmesini garantilemez.

Sezar Rubikonu neden aştı. Napolyon Austerlitz muharebesinde ordusunun sağ kanadını neden boşalttı? Hitler 1941 de Rusyaya neden hücum etti?

Spekülatör 1936 Fransız seçimlerinden sonra frankı neden sattı? Sovyet Hükümeti 1930 da çıkardığı bir kararname ile tarımı neden kollektifleştirdi? Bütün bu olaylarda cevaplar kararlarla amac karşılaştırarak verilir: Roma'da iktidara geçmek, Avusturya Rus ordusunun sol kanadını kendine çekmek, Sovyet rejimini yıkmak, bir devalüasyondan istifade etmek, kulakları tasfiye etmek ve mahsullerin daha çok bölümünün ticarete sokulması. Sezar, diktatörlük veya krallık istiyordu. Napolyon veya Hitlerin arzusu zaferdi. Spekülatörün niyeti daha fazla kâr elde etmekti. Rus hükümeti şehirlerin beslenmesi için yedek gıda toplamak hedefini güdüyordu. Fakat bu son misal vasıta-gaye münasebetlerin yetersizliğini gösterir. «Tek amaç, zafer» veya «Tek amaç, kâr» denilebilir. Plancı daima çeşitli hedeflerden birini seçmek zorundadır: En yüksek üretim kısa vadede toprağı olan köylüler tarafından sağlanabilir belki. Ama toprak sahibi köylüler Sovyet rejimine düşman bir sınıf meydana getirirler ve mahsullerin önemli bir bölümünü tüketirler.

Hedef belirli olduğu zaman bile, yorum sadece vasıtalar nazara alınarak yapılmaz. Kararlarından hiç biri sahip olduğu bilgilere, hasmının sözde cevaplarına, birinin ve ötekinin şans ihtimali nazara alınarak aydınlanmazsa orduların organizasyonu ve muharebelerin tekniği incelenmezse bir başbuğun savaştaki hareketleri nasıl anlaşılabilir? Askerlikten politikaya geçtiğimizde iş daha da karışır. Askerin kararı gibi politikacının kararı da konjoktürün manasını çözen politikayla anlaşılır sadece: Sezar'ın, Napolyon'un, Hitler'in macerası ancak bir devri bir milleti belki de bir medeniyeti kucaklıyan bütün içinde bir mana ifade eder.

Araştırmayı üç yönde yapabiliriz. Başka bir deyişle araştırmanın üç boyutu vardır:

1 — Vasıtaların ve gayelerin tayini aktörün bilgisine ve cemiyetin yapısına götürür. Bir hedef hiç bir zaman sonraki bir amaca doğru bir merhaleden başka birşey değildir. Politikada kudret tek hedef olsa bile yinede ihtiras sahibinin ne çeşit bir kudret istediği açıkça belirtilmelidir. Parlamanter rejimde iktidara geçiş tekniğinin totaliter rejimde tesirli olan teknikle çok az ortak yanları vardır. Sezar'ın, Napolyon'un, Hitler'in ihtirası, her biri kendine has çizgileri içinde, ancak ve ancak Roma cumhuriyetinin, Fransız ihtilalinin ve Weimar Cumhuriyetinin geçirdiği buhranla izah edilir.

2 — İnsanın hareketleri hiç bir zaman sadece ve sadece faydacı olmadığı için değerlerin tayini bu hareketleri anlamamız için şarttır ve gereklidir. Spakülatörlerin Rasyonel hesabı her zaman iyi bir hayat anlayışının çerçevelediği, medeniyetlere göre az veya çok geniş olan bir faaliyeti karakterize eder. Savaşçı veya emekçi, **homo politicus** veya **homo economicus**, hepsi de dinî, ahlakî inançlara veya örf ve adetlere uyarlar. Davranışları bir tercihler silsilesini ifade eder. İçtimai bir rejim, kainat karşısında, site veya Tanrı karşısında takınılan tavrın aksidir daima. Hiç bir topluluk değerlerini tek bir ortak denominatör'e, servet veya kudrete ırca etmez. İnsanların veya mesleklerin itibarı hiç bir zaman yalnız para ile ölçülemez.

3 — Napolyon'un Osterliçte neden öyle hareket ettiğini tesbit etmeğe çalışmak faydasız görülebilir. Fakat Moskova'da veya Vaterlo'da aynı Napolyon'un yorgun veya hasta olduğundan söz ederler. Bir ferdin başarısızlığa uğradığı veya bir tari-

hi şahsiyetin bir dizi hareketi veya bir topluluğun davranışı müşahade edildiği zaman tutum veya hareketlerde onları meydana getiren saîkler sistemine gidilir. Aldığı terbiye veya yaşadığı hayat göz önüne alınarak bir yorum yapılır.

Tarihçi birinci yolu tercih eder. Sosyolog ikinciyi. Kültür antropolojisi ile uğraşan üçüncüyü. Fakat mütehassısların her birinin başkalarının yardımına ihtiyacı vardır. Tarihçi kendinden sıyrılmak, başkasını başkalığı içinde görebilmek için gayret göstermek zorundadır. Fakat bu görüş tarihçi ile tarih konusu arasında belli bir ortaklığın bulunduğunu farzettirir. Eğer geçmiş zaman insanlarının içinde yaşadıkları Dünyanın bu gün benim içinde yaşadığım alemle ortak bir yanı yoksa, eğer bu iki alem belli bir soyutlama derecesinde aynı temanın değişik şekilleri gibi görünmüyorsa başkasının dünyası bana tamamiyle yabancı olup her türlü mânâsını kaybeder. Bütün tarihin benim tarafımdan anlaşılabilir olması için, yaşıyanlar ölenlerle aralarında bir yakınlık bulmak zorundadırlar. Tahlilin bu noktasında, mânâ aramak-sâîkler, kategoriler, tipik durumlar, semboller veya değerler gibi-soyut unsurların tayiniyle birdir. İnsan topluluğunu meydana getiren bu soyut unsurlar oyuncuların hareketlerini seyircilerin anlıyabilmeleri için luzumlu şartları gerçekleştirirler. Seyirciler hareketleri, tarihçiler kaybolan medeniyetleri anlıyacaklardır.

Anlamaya elverişli boyutların çokluğu bilgiyi başarısızlığa götürmez gerçeğin ne kadar zengin olduğunu gösterir. Bir bakıma tarihin her parçası bitmez tükenmezdir. «Her insan kendinde insan kaderinin bütün şeklini taşır. Belki de anlaşılmak kaydıyle, tek bir bütün toplulukların özünü bildire-

bilir. Savaşta tek bir seferin derinlemesine tahlili stratejinin kaidelerini tesbit etmek için dahiye yetebilir. Aynı şekilde tek bir siteyi incelemek suretiyle bütün devletlerin sabit yönlerini çıkarmak mümkündür. En yakın ve en samimi olmanın sırrı hiç bir zaman çözülmemiştir.

İnsanî boyutların her birinde bir başka çokluk göze çarpar: Anlamak için olayların yerli yerine konması gerekir. Bunun az veya çok muayyen bir sınırı yoktur. Böyle olduğu için mânâ birden fazladır, tesbiti imkânsızdır. Ele aldığımız bütüne göre bambaşkadır.

1940 sonunda Hitler'in Sovyetler Birliğine hücum etmek kararı Büyük Britanya'nın batıya çıkarma yapmasından önce kızıl orduyu yenmek gibi bir strateji anlayışıyla ve bolşevik rejimi yıkmak, slavları aşağı bir millet durumuna indirmek vesaire gibi siyasi bir niyetle izah edilebilir. Ama bu niyeti göz önüne alınca Hitler'in fikri formasyonuna, sathi olarak incelediği Slavlar ile Cermenler arasında yüzyıllar boyunca beliren ihtilafların mukayesesini yapan edebiyata götürür. Bir hareketten yola çıkılarak Avrupa tarihinin akışı gözden geçirilir. Bunu yaparken durmak zorunda değiliz veya buna hakkımız yoktur. Batı'da, Alman savaşı (1939) bizi Verdun'un paylaşılmasına, Karolenj imparatorluğundan Galya Roma Krallıklarına, onlardan da Roma imparatorluğuna vesaireye götürür bizi.

Belgelerin arasından veya doğrudan doğruya bir tecrübeden tarihin bir zerresi yakalanmaz. Bir savaşı binlerce veya milyonlarca mücahit yapar. Her biri bir başka tarzda yaşar bu savaşı. Bir anlaşmanın metni fizik olarak bir şeydir. Ama mânâ olarak birden fazladır. Anlaşmayı kaleme alan ve tat-

bik edenler için mânâ başkadır, anlaşmaya bir takım zıt art düşüncelerle imza atan hasımlar için mânâ başkadır. Mânâların bütünü, savaş gibi, ancak onu yeniden düşünen zihinde, bir tarihçinin zihninde veya tarihi bir şahsiyetin zihninde birlik kazanır.

Her iki yönde belirsiz gerileme maddenin başlangıçta şekilsiz olmasını gerektirmez. Olayların beşeri karakteri kendi içine hapsolmuş zerrelerle uzlaşmaz ve araştırmanın sınırlarını çizmez. Bu özellik ana hatları gerçekte çizilmiş olan bütünlerle de kendini gösterir. Tarihçi toz taneciklerini bir araya getirmez. Unsurla bütün birbirini tamamlıyan kavramlardır. Unsuru madde ve bütün şekli olarak tasavvur etmek çok yanlış olur. Birinciye mûta ikinciye inşâ demek de yanlış olur. Osterliç savaşı bir muhafızın hareketine veya muharebe meydanındaki süvarinin görevine nisbetle bir bütündür. Ama 1805 seferine nisbetle Osterliç savaşı nasıl bir olaysa 1805 seferi Napolyon savaşlarına nisbetle bir olaydır.

Osterliç savaşı, 1805 seferi, Napolyon savaşları arasında temel bir fark yoktur. Osterliç muharebesi tek bir bakışla kucaklanabilir. Veya tek bir insanın bakışı onu kucaklamıştır ama 1805 seferi, veya Napolyon savaşları için bu mümkün değil diyebilir miyiz? Hakikatte, her olay bir süre ve bir mekânla ilgilidir. Tıpkı bir bütün gibi. Esaslı bir muhalefet çıkarabilmek için, olayın ani veya ferdi olması gerekir. Oysa böyle değildir.

Tarihi inşaların homojenliği aşırı uçlar göz önüne alındığı zaman keskin görünen farklarla bağdaşmaz. Bütünler genişledikçe, sınırları daha az belli olur. Ve iç bütünlük eskisi kadar net olmaz. Osterliç muharebesinin zamanda ve mekânda arzettiği birlik, bu başlık altında topladığımız hareket-

ler arasındaki dayanışma, olayın çağdaşları için, gözle görülecek kadar ortadaydı. Tarihçi için de öyle olmıya devam etmektedir. Yüksek bir seviyede, birlik o birliği yaşıyanlar tarafından kavranılmamıştır. Unsurlar arasındaki bağ .doğrudan doğruya bir bağ değildir, müphemdir. İnsanların yaşadığı tecrübe ile tarihçinin canlandırdığı arasındaki fark büyüdükçe keyfilik tehlikesi artar.

İnsanların ordu içindeki hareketleri bir disipline ve teşkilata bağlıdır. Muhtemelen başbuğun projesi de tesir eder. İnsanların muharebe meydanındaki davranışları bu projeler arasındaki çatışmaların sonucudur:

Bütüne ait hareketleri tayin eden şeflerin projeleri, çarpışanların projeleri onların her biri başkasının ölümünü ister. Birinci tipin davranışı bir nizam veya mevzuata başvurduğu zaman mana kazanır. Bu nizam veya mevzuatı inanç veya progmatik zaruretler tayin eder. İkinci tip davranışlar sadece kılıçların çatışmasını veya karşılıklı obüs yollamaları kucaklamaz. Bu davranışlar, ihtilaflar ve oyunlar gibi, tesadüfi davranışlar gurubuna girer. Ama bazı bakımlardan onlar da «düzenli»dir. Muharebe nadiren her çeşit anlaşmaya tabi olur. Teşkilat daima rekabetlere yer verir. Bir Anayasa hükümet edenlerin ve kanun koyanların seçeceği metodları tesbit eder. Yerlerin veya görevlerin dağılışı için fertlerin ve grupların yarışmasına yol açar. Bir takım kaideler koyarak şiddeti önlemiye çalışır.

Temel fark davranış kategorilerinden çok düşüncedeki bütünleri ve gerçek bütünleri ayırır. Düşüncedeki bütün bir Anayasanın veya bir doktrinin arzettiği bütündür. Gerçekteki bütünü ise insanlar yaratır. Bu Anayasaya göre kendilerini yöneten ve-

ya bu doktrine göre yaşıyan insanlar. Tarihçi veya sosyolog kâh Anayasanın veya düşüncedeki sistemi içinde bir metnin kendine has manasını arar. Kâh şuurların yaşadığı manayı. Hukukçu veya filozof eserlerin kendine has manasını tesbite çalışır. Tarihçi ise eserlerin pişişik veya içtimai tezahürünü tesbit eder.

Bu iki yorum birbirinin zıttı değildir, birbiriyle bağdaşabilir de. Felsefi bir tümdengelimin veya hukuki bir ispatın anları arasındaki bağ tarif olarak psikolog veya sosyoloğun kurduğu münasebetlerde heterojendir. Mânâsını ancak metafizikçinin veya hukukçunun dünyasına girmiye razı olan kimseye ifşa eder.

Özel mânâları, muayyen bir devirde, bazı inançları kabul eden topluluklar halinde yaşıyan insanlar kavrıyabilir. Hiç bir filozof saf bir zihne sahip olmamıştır. Hiçbiri zamandan ve vatanından sıyrılmamıştır. Tenkidçi düşünce tarihî sosyolojik yorumun haklarını önceden sınırlamaz. Özel manalarla yaşanmış manalar arasındaki giderilmez heterojenlik hariç. Öz olarak menşelerin tetkiki bir eserin yüzde yüz felsefi manasına veya değerine ulaştırmaz. Cemiyetlerin durumu eserlerin sayısız özelliklerini izah eder. Fakat hiç bir zaman bir şahaserin esrarını çözmez.

Bütünlerin belirsizliğinden ve özel mâna ile yaşanmış mânâ arasındaki ayırımdan doğan mânâ çokluğu tarihin **yeniden** yorumlanmasına götürür. Bu çokluk, önçe rölativizmin en kötü şekline karşı korur. Yani dogmatizmle bağdaşan şekli. Özel mânâları bilmemekle işe başlarız. Felsefi eserleri filozof olmıyanın şuurunda aldığı mâna içine sıkıştırmıya çalışırız. Yaşanmış mânâları, sınır mücadelesi gibi

temel bir kutsal olaya nisbet ederek yarumlarız. Ve sonunda insanların dünyasına, tek bir boyuta irca edilen bu dünyaya, tarihçinin verdiği biricik mânâyı veririz. Gerçek bütünlerle düşüncedeki bütünlerin çokluğu yobazlığı önler, çünkü yobazlık fertlerin karmaşık bir cemiyette oynadığı rollerin çeşitliliğini, faaliyetlerin içinde bulunduğu sistemlerin çatışmasını kabul etmez. Tarihi inşa tamam sayılamaz. Çünkü hiç bir zaman bütün münasebetleri ortaya çıkarmaz, bütün mânâları tesbit etmez.

Yorumun yeniden yapılması bir çeşit nisbiliğe götürür: yorumcunun tecessüsü bütünlerin ve özel manaların tayini üzerinde müessir olur. Bu nisbilik olaylar veya eserler bahis konusu olduğu zaman aynı değildir. Aktörlere nisbet edilen olaylar nasılsa, öyle kalır. Hatta sosyolojik bilgi ilerlemiş, kategoriler zenginlemiş tecrübe artmış ve orjinal bir anlama imkanı doğmuş olsa bile. Özel manaların nisbiliği eserler arasındaki münasebetlerin mahiyetine bağlı bulunmaktadır. Başka bir deyişle bu nisbilik her zihni aleme has tarihîliğe bağlıdır. Bu çokluğu ortadan kaldırmadan, ama onun ötesinde, manâlar arasındaki birlik çıkabilecektir.

Tarihi birlikler

«Bir tarih felsefesi insan tarihinin üst üste konulmuş basit bir olaylar yığını-yani kararlar ve ferdi maceralar, fikirler, menfaatler yığını- olmadığını fakat şu an ve onu takip eden anlarda bütüne mâna veren imtiyazlı bir duruma doğru hareket halinde olan bir bütün teşkil ettiğini akla getirir. (1)» Tarih elbette «üst üste konulmuş basit bir olaylar yığını»

değildir. Ama «an içinde bir bütün» teşkil eder mi? Bir cemiyetin unsurları birbirini tamamlar, karşılıklı olarak birbirine tesir ederler ama bir bütün meydana getirmezler.

İktisadî olaylarla, siyasi olaylar ve dini olayları birbirinden ayırmak alimin zihninde olur. Veyahutda iş bölümünün bir gereğidir. Hiç bir peşin hükmü olmıyan gözlemciyi düşündüren ilk done olaylar arasındaki bağlılıktır. Tarihçi ne üst üste koymadan başlar, ne de bütünden. O bütünlerin ve münasebetlerin içiçe olduğunu nazara alır önce. Aletler, çalışmanın düzenlenmesi, mülkiyetin ve mübadelenin hukuki şekilleri, iktisadi tarihden doğan müesseseler bir yandan felsefe ve ilimden yavaş yavaş sıyrılmış ilimle alakalıdır, öte yandan kanunları garanti altına alan devletle ilgilidir. Satın alan ve satan, toprağı işliyen, makineleri çalıştıran insan aslında inanan düşünen ve yakaran insandır. Disiplinler arasında bir iş birliğini davet eden sektörler arası bağlılık ilmî çalışma ufkunda bir çeşit birliği sezmek imkanını verir. Basit cemiyetler içinde, bütün yaşama ve düşünme tarzlarının kendinden doğacağı tek bir prensibi gün ışığına çıkarabileceğimizden şüpheliyim. (Bir insanın yaşayışı bahis konusu olduğu zaman bile yine aynı şüphe bahis konusudur.) Karmaşık cemiyetler görünüşte hem tutarlıdırlar hem de sayısızdırlar: Bu cemiyetlerin hiç bir kısmı diğer kısımlarından ayrı değildir. Hiç bir bütün tek mânalı bir bütün meydana getirmez.

Sektörler arasındaki bağlılığın arzettiği birlik nasıl aşılabilir? Birinci faraziye göre realitenin bir sektörü veya insanın bir faaliyeti realitenin öteki sektörlerini veya diğer faaliyetleri **tayin edecektir.**

İstihsal münasebetleri alt yapıyı teşkil eder, siyasi müesseseler ve ideolojiler ona bağlıdır.

Bilgi tenkidi planında, böyle bir teori ekonominin politikayı veya fikirleri onların mukabil tesirine uğramadan **tayin etmesini gerektirdi**ği düşünülemez... Tabiri caizse böyle bir teori bir tezat teşkil eder ve her halde müşahade ile uzlaşmaz. İktisadi olayları ne maddi bakımdan ne de kavram olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. İstihsal münasebetlerinin içinde istihsal vasıtaları vardır. İlim ve teknik, istihsal münasebetleri, yani çalışma düzeni, mülkiyet kanunları, sınıfların tefriki (nüfusun hacmi ve hiyerarşinin, itibarın çeşitleriyle idare olur bu.) İktisadi olayın içindeki unsurların kendi aralarında birbirlerine tesir etmeleri iktisadi olayın kısmen tayin edilmeden tayin edici olmasını idrak etmek imkanını vermez. İçtimai sektörlerin veya insan faaliyetlerinin karşılıklı olarak birbirine bağlı bulunduğu bir gerçektir.

Bu noktadan itibaren alt yapı ve üst yapı tefrikine felsefi bir değer veremeyiz. Biriyle öteki arasında kesin bir sınır nerededir? Başka toplulukları incelerken hareket noktası olarak dini inançlardan çok çalışmanın nasıl organize edildiğini nazara almak rahat olabilir. İnsanın dünyayı, çalışma şekline göre düşündüğünü **a piori** veya **a posteriori** olarak nasıl kabul edebiliriz? Bu çalışma tarzı insanın dünya hakkında edindiği fikrin nasıl olur da tesirinde kalmaz.?

Fert veya zümre yaşamak için tabiatla mücadele etmek ve ondan geçimini sağlıyacak şeyi elde etmek zorundadır. İktisadi faaliyet bu bakımdan bir çeşit öncelik arzeder. Fakat en basit topluluklar bu faaliyeti ancak müessiriyete irca edilmiyen inançla-

ra göre teşkilatlanmadan yapamazlar. Bu öncelik ne tek taraflı bir sebep-sonuç bağlantısıdır (illiyet), ne de **primum movens**tır.

Bu önceliğin **ampirik** önemi nedir? Belli bir teknik ve iktisadi çağa erişmiş toplulukların ortak çizgileri nelerdir? Buharlı makinenin, elektriğin, atom enerjisinin keşfinden önceki cemiyetlerle sonraki cemiyetler arasında ne gibi farklar vardır. Bu sorular felsefeden değil sosyolojiden doğuyor.

Belki de içtimai tipleri mevcut istihsal vasıtalarına göre tayin etmek imkansız değildir. İnsanlığın başlangıcı veya tarih öncesi mütehassısları bu nevi bir anlayışa katılıyorlar. Çünkü devirleri ve toplaşmaları kullanılan aletlere ve ana faaliyete göre tasnif ediyorlar. Karmaşık cemiyetler bahis konusu olunca, tekniğin muayyen bir durumunun ortaya çıkardığı kaçınılmaz sonuçlar belirtilecektir. Ve çizilecek çerçevenin içinde siyasi ve ideolojik değişmeler yer alacaktır.

İktisadi olayın, tarihin bütün devirlerinde ağır bastığı da ispat edilmiş değildir. Marx Scheler kan önceliğinin, kuvvet önceliğinin, iktisadi önceliğin beşer tarihinin üç büyük devrini ifade ettiğini söylemiştir. Milletler ve imparatorluklar ortaya çıkmadan önce kan bağı dar toplulukları birbirine kaynaştırırdı. İstihsal vasıtalarının az çok sabit olduğunu farzedersek diyebiliriz ki olaylara yön veren her şeyden önce politikadır. Kuvvet devletleri yükseltir veya ileri hamle yaptırır. Kuvvet şan ve şerefin ve kanın tarihçesini yazar. Başbuğlar ön sıradadır. Modern çağda iktisadi düşünceler daha tesirli olur. Durmadan değişen teknik fertlerin ve zümrelerin servetini ölçer çünkü.

Bu türlü hükümler felsefi hakikatleri meydana getirmezler. Sadece farazi genellemelerdir. «Kollektif kaynakların hacmi cemiyet teşkilatının mümkün değişmelerinin sınırını tesbit eder» düşüncesiyle tezat teşkil etmezler.

Tarihde çeşitli unsurların tesirliliği nazariyesi oldukça müphem formüllere varmıştır. Bu formüller nadiren ispat edilirler. Hiç bir zaman münasebetlerin karmaşıklığını ortadan kaldırmazlar.

Değişmelerin kaynağını veya cemiyet yapısının sorumluluğunu tek bir olaylar tipine atfedemeyiz. Hiç kimse elektrik makinelerinin veya elektronik aletlerin icadı, atom enerjisinin kullanılması, edebiyatın veya resim sanatının en ince şekillerine varıncaya kadar tesir icra etmemiştir diyemez.

Ama hiç kimse edebiyatın resmin veya siyasi müesseselerin gerçek özünü teknik, mülkiyet durumu veya sınıf münasebetleri **tayin eder** de diyemez. Bir sebebin tesirli olmasına önceden sınır çizilemez. Sebep karşı kanulmaz bir sebep olduğu için değil. Tersine her şey birbiri içinde olduğundan: Bir cemiyet hem o cemiyetin edebiyatında hem de o cemiyetin verimliliğinde kendini ifade eder. Mikrokosmos bütünü aksettirir. Fakat bütünü kavramak için sayısız görüşlere başvurmak gerekir. İnsan kendini tek bir soruyla bütün olarak ne kadar uzun zaman tarif edemezse cemiyetler o kadar uzun zaman tek bir bütüne ait projeye göre planlanamıyacaktır.

Sosyolog veya filozoftan farklı olarak, tarihçi birlik arar ama bunu imtiyazlı bir sebeple değil tarihi ferdin garipliği, devir, millet, kültür içinde arar. Tarihi fertler hangileridir? Zaman içinde birlik ve ferdin orjinalliği kavranabilir mi?

20.ci Yüzyılın başlarında hiç kimse Avrupa milletleri realitesini inkar etmez. Ama bu realite tek manalı değildir. Büyük Britanya, Fransa veya İspanya Kültür birliğine henüz kavuşmamıştır. Tek bir dil, tek bir yaşama tarzı veya tek bir kültürle tarif edilen bir çok milliyetler 20.ci yüzyılın ortasında kendilerine ait bir devlete kavuşmamışlardır. Milli devletlerde... vatandaşların hayatı ve hükümet edenlerin kararı dış olayların tesiri altındadır. A Toynbee'nin diliyle konuşursak, millet anlaşılır bir tetkikler sahası meydana getirmez. Fransa'nın geçirdiği tekamül İngiltere'nin veya Almanya'nın kinden ayrılmaz. Fransız kaydettiği gelişme tek bir ruhun ifadesi değildir. Başka bir deyişle hiç değilse bu tek ruh diyalogda ve mübadelede derece derece kendini gösterir. Mücerret terimlerle, tarihi birlikler münasebetiyle üç soru ortaya atılır. **Bağımsızlık, insicam, orjinallik.** Son iki soru bilhassa milli tipdeki birlikleri alakadar eder. Birinci soru Toynbee'nin anlaşılır alanlarına gelindiği zaman kesin bir önem kazanır.

Bu üç soruya, O. Spengler müsbet cevap verir. Her kültür bir organizmaya benzer. Kendi kanununa göre gelişir, ve kendi gayesine doğru sapmadan ilerler. Kendi içine hapsolmuştur ve özünü değiştirecek hiç bir şey almaz dışardan. Medeniyetlerin her biri doğumundan ölümüne kadar sayısız eserlerde kendi ruhunu ifade eder. Bu ruh medeniyetlerin ruhuyla mukayese edilemez. Bu hükümler olayları uzaktan aşar. Kültürlerin bir organizmaya benzetilmesi kötü bir metafizikten doğar. Yeter ki bu benzetme müphem bir mukayeseden ibaret olsun. Her kültürde hatta matematik ilimlerin bile orjinalliğini belirtmek ve bilgilerin birikimini ve ilerlemesini kök-

ten hor görmek apaçık olayları inkâr etmek olur. Kültürlerin birbirleri üzerinde müessir olduğunu inkâr etmek tamamiyle keyfidir. Cemiyetler hiç şüphe yok birbirlerinden alet, fikir, müessese alırlar. Kelimelere bağlı kalırsak kitabın ana tezi kendi kendini inkâr eder. O teze bağlı olma teşebbüsünü bile imkansız kılar.

Arnold Toynbee bu üç soruya daha ince cevaplar verir. Study of History'nin başında, medeniyetler milletlerden farklı olarak anlaşılır olanlar suretinde ortaya konulur. Eseri oldukça, medeniyetler arasındaki münasebetler o şekilde kendini gösteriyor ki neticede milletlerle medeniyetler arasında hiç değilse kendi başlarına gelişme yönünden görülen fark mahiyet farkından son derece ayrıdır. Medeniyetlerin iç tutarlılığı ispat edilmemiş, kabul edilmiştir sadece. Toynbee bir medeniyetin çeşitli unsurlarının kendi arasında uzlaştığını ve başkalarına tesir etmeden o unsurlardan birini değiştirmenin mümkün olmadığını tekrar eder durur. Ama Toynbee'in ispat ettiği, unsurlar arasında bir ahengin mevcudiyetinden çok, bir bağlılıktır. Her devirde bir medeniyet, geçmişten alınan ve şimdiki zihnin çağdaşı olmıyan unsurları içinde bulundurur. Bir medeniyet başka medeniyetlerin yarattığı müesseseleri veya eserleri alır. Eski çağ medeniyetiyle batı Hıristiyan medeniyeti veya doğu hıristiyan medeniyeti arasındaki sınır nereden geçer. Hıristiyanlıkla teknik çağ arasındaki bağlar nelerdir.

Toynbee medeniyetlerin iç tutarlılığını ortaya koyarken biraz zorluk çeker. Çünkü her bir medeniyetin başkalığını aydınlık bir şekilde izah etmez. Medeniyetlerin orjinalliği hakikatte neye bağlıdır? Onları orjinal yapan nedir? Metinlere göre dindir

cevabını vermek gerekir. Bazı durumlarda medeniyetlerin ayrı bir dini görülmez. Japonyayı damgalıyan yüce inançlar hangi inançlardır? Onu Çinden başka yapan inançlar hangi inançlardır?

Mesela Batı hıristiyanlığı ve doğu hıristiyanlığı gibi iki Avrupa medeniyetinde de böyle bir durum açıkça görülmektedir. Toynbee o imandan tek bir ruh ve bu ruhtan da tarihi kişiye varlık veren veya onun kaderini çizen özellikleri çıkarmıyor. Dinin önceliğinin bir sebebi mi var, yoksa bu önceiik yorumcunun çeşitli insan faaliyetleri arasında kurduğu bir değerler merdiveni mi? bilmiyoruz. Toynbee eserinin son cildinde, tarihin ufkunda, medeniyetlerin kaynaşacağını ve cihanşümul bir Kilisenin doğacağını söyler. Spengler'in şakirdi, Bossuet'nin yeğeni oluverir.

Spengler'in iki metafizik varsayımını (kültürlerin organa benzemesi, cihanşümul zihnin ve cihanşümul hakikatin dogmatik bir şekilde reddi) bir yana bırakırsak, insanların birliği yolunda engel kalmaz. Kendi kendine gelişme, iç tutarlılık, her medeniyetin başkalığı, ana hatlarıyla olaylarda görülür. Ama hiç bir zaman, değişmez bir mânâ ortaya çıkmaz. Medeniyetler, mahiyet bakımından, öteki tarihî kişilerden farklı değildir. Medeniyetler daha muhtardır. Muhtemelen daha aşağı boyuttaki bütünler kadar insicamlı değildir. Bir bütünden çok, bir yanyana geliş.

Bu menfi netice hemen kabul edilebilecek bir hükümle birleşir. Ferdin hayatında olduğu gibi, tarihte de, gerçek olsun, mâna bakımından olsun, gözle görülür bir birlik mevcut değildir. Kişinin hareketleri sayısız bütünler içinde yer alır. Düşüncelerimiz kendi içine sıkışıp kalmamıştır. Yüzyılların mi-

rasını taşırlar. Bir hayata baştan başa damgasını vuran tek bir üslup bulunabilir, ama başka bir üslup getirilemez. Onu sezgilerimizle kavramak, tarif etmekten daha kolaydır. Hadiseleri şahsa bağlıyan biyografiler, bir karakterin veya (daha tarafsız kelimeler kullanırsak) bir tepki biçiminin nisbî değişmezliğini anlatırlar. Ve estetik bir biriik izlenimi yaratırlar. Tıpkı psikolog veya pisikanalizci bir kaderin arzettiği birliğin iki mânâlı olduğunu belirtmesi gibi... Aix'li küçük burjuvanın ressam Cézanne olması, bir tecrübe olayıdır. İnsanla sanatkârın bir olması hâyalî değildir. Bu birlik, hemen hemen, keşfedilemez.

Kollektif bir tarihin unsurları ferdi bir kaderin devreleri gibi birbirine bağlanmıştır. Gerçi bu bağlılık en az derecededir. Bir topluluğun alt yapısından hareket edince anlarız ki, çalışmanın düzenlenmesinden inançlar bütününe yol alan idrâk, bir takım engellerle karşılaşır. Ama bunları aşabilir. Bir andan ötekine geçerken zaruri bir sebep-sonuç bağı da keşfetmez.

Başka bir deyişle, mânalar arasındaki birlik, değerler belirlenmeden veya insan faaliyetlerinin hiyeyarşisi düşünülmeden kavranamaz. «İktisadî faktörün» birlik sağladığını tahayyül eden marksistler, sebep önceliğini menfaat önceliğiyle karıştırırlar. Kendilerine sebep önceliğinin sınırları gösterilince, menfaat önceliğini ileri sürerler. Spenglerde bu mana birliğini düşünür. Ama onu biyolojik bir metafizikle doğrular. Toynbee deney yoluyla Spengler doktrinini bulur. Hakikatte medeniyetler için muhteriyet, tutarlılık ve orijinallik araştırma ilerledikçe azar azar silinir. Çünkü filozof, tarihçinin yerini almıştır. İmparatorlukların ve kiliselerin, dünya beldesi

ve Tanrı beldesinin diyalektiği hikayeye yön verir. Ve ona bir düzen getirir.

Tanrının nazarında, her hayatın mânâ bakımından arzettiği bir birlik mevcuttur. Çünkü her şey, yani önemli olan tek şey, yaratılanla yaradanın diyaloğunda, bir ruh selametinin söz konusu olduğu dramda mevcuttur. Egzistansiyel pisikanaliz buna benzer bir birlikten, her şuurun yaptığı seçimden hareket eder. Birlik, bir hareketin birliği değildir, şuur kendini toplamakta her zaman serbesttir. Birlik bütün yaşayışın (kucakladığı) mânânın birliğidir. Gözlemci bu bütün yaşayışı tek bir probleme bağlar. Tanrısız felsefe de bu problemin karşılığı, kurtuluş problemidir. İnsanların zaman içindeki macerasının, hep birlikte topluca kurtuluş yollarını aradıkları öçüde, bir mânâsı vardır.

Doktrinler birbirini izler. Mantık bundan bir şeyler çıkarır: tarih felsefeleri, teolojilerin lâikleşmiş şeklidir

Tarihin gayesi

Felsefenin ilk adımını cemiyet ilimleri meydana getirir: çıplak olayların ve sayısız hareketlerin yerine, realitenin bir cephesini koymak. Bu sayısız hareketler, doğrudan doğruya yapılan müşahadelerle, tesbit edilir veya belgelerde görülür. Realitenin bu cephesini, faaliyetin yapıcısı olan bir problem tayin eder: Tabiata karşı giriştiği mücadelede topluluğa yaşama vasıtalarını bulmağa ve fakirliği yenmeğe yönelmiş hareket, iktisadî harekettir. Siyasi hareket ise, topluluğa bir şekil vermeye çalışır, insanları ortak bir hayat tarzında organize eder. Sonuç olarak işbirliğinin nasıl olacağını tesbit eder.

Böyle bir ayırım **gerçek** değildir. Topluluğun kaynaklarını yaratmak veya arttırmak hedefini güden her faaliyet, bir politikayı gerektirir. Çünkü fertlerin işbirliği lâzımdır. Politikanın da, iktisadî bir yönü vardır. Çünkü politika topluluk üyeleri arasında malları bölüştürür ve ortak bir çalışma tarzıyla bir aheng kurar.

Tarih felsefelerinin moda ettiği formüller, insanların tabiata söz geçirmeleri ve aralarında uzlaşmaları, iktisatla politikanın başlangıç meselelerine götürür. Siyasi ve iktisadî terimlerle tarifi yapılan imtiyazlı durum (bütüne mâna veren imtiyazlı durum) topluluk problemini kökünden halletmekle veya tarihin gâyesi ile iç içe olacaktır.

Cemiyetler hiçbir zaman, ilimden çıkan teknik gibi, rasyonel olmamışlardır. Kültür, Cemiyet içi davranışlara, (aile, iş, iktidarın ve itibarın dağılışı gibi) müesseselere sayısız şekiller verir, bunlar metafizik inançlara veya geleneğin desteklediği âdetlere uygundur. Müşahade edenin felsefesi, en basit toplumlarda olayları birbirinden ayırır fakat bu ayırma gerçekte yoktur. Çünkü aile daima karışık ve sıkı kaidelere tabî olmuştur. Günlük alışkanlıklar hiç bir zaman keyfi hareketlere bırakılmamıştır. Hiyeyarşiyi daima bir dünya görüşü korumuştur.

Âdetler konusunda da, çeşitlilik kendini kabul ettirir. **İmtiyazlı bir durumun** tarifini görmeyiz. Sayısız aile şekilleri, tabî Hukuk fikrini mahkûm etmez. Tabiî hukuku soyut plana oturtur, öyleki deneylerle müşahade edilen çeşitlilik normal sayılır. Tarihin en yüce sınırı, ailenin somut tarifli statüsünü meydana getirmez. Tersine, insanın temel insanlığından ayrılamıyan kaidelerle çatışmıyan bir çeşitlilik sunar.

Bitkiler, hayvanlar ve Tanrılarla ilgili inançlar, ailenin ve devletin yapısı, istihsal kuvvetleri ve istihsal münasebetleri üzerinde tesir ederler. İktisadî maceranın sonunu gösteren **imtiyazlı durum**, bütün «kültürel» çizgilerden, onu bir topluluğa bağlıyan her şeyden sıyrılabilir. Aynı şekilde, cihanşümul bir gerçek olan îman, tarihin diliyle ifade edilir ve arızi unsurlarla karışır.

Bu **imtiyazlı durum nedir?** Müesseseler hakkında kıymet hükmü veren soyut değerleri birbirinden nasıl ayırabiliriz? Bu değerler belli bir müesseseler dizisini temsil etmiyor mu?

Teolojik bir tarihin sonu kavramını, rasyonel bir şekilde kavramamıza yol açan yeni hadise, teknik ilerlemedir. Bütün filozoflar, Troçki gibi, yakın bir gelecekte bolluğun hükümran olacağını, dağıtım probleminin kendiliğinden düzene gireceğini, iyi bir eğitimin, yarınından emin oluşun, herkesin ödediği vergileri kısmıya yeteceğini söylemezler, ama, hepsi ilim ve istihsal vasıtaları gelişince yaşamanın temel unsurlarından birinin de değişeceğini hayal etmek zorundalar. Kollektif zenginlik, ötekini almadan birini vermek imkanını sağlıyacak. Geniş kalabalıkların katlandığı fakirlik, bir kaç kişinin iyi yetişmesi için şart olmıyacak. En iyilerin insanlığı, insanlığın herkese yayılmasına engel olamıyacak.

Bolluğu düşünmek saçma değildir. İki veya üç asırdan beri müşahade ettiğimiz gibi iktisadî ilerleme, aşağı yukarı verimlilik artışı ile ölçülür. Bir saatlik çalışma süresi içinde, işçi artan miktarda mal üretir. Bu ilerleme ikinci sektör (sanayi)de en hızlıdır. Üçüncü sektör (nakliye, Ticaret, hizmet)de en yavaştır. Eğer azalan randıman kanununu kabul ediyorsak, birinci sektör (tarım)de bir noktadan iti-

baren yavaşlamaya başlar. Bolluk, yine de, bütün mamul madde isteğinin karşılanmasını gerektirir. Birçokları, bu istekler, mahiyeti icabı sınırsızdır diyebilirler. Tutalım ki yanılıyorlar, ikinci derecede ihtiyaçların doygunluk noktasına ulaşabiliz. Bu durumda, mahiyeti icabı sınırsız olan istek kavramı üçüncü sektöre mi ait olacaktır? Bu sonuncu sektörde, istekler doygunluk noktasına nasıl varacak? Bunlar arasında boş zaman isteği yok mu?

Nüfusun aynı durumda kalması, ikinci derecede ihtiyaçların doygunluk noktasına ulaşması gibi faraziyeleri çoğaltsak bile çalışmaya lânet etmek sürüp gidecek. Mutlaka yapılması gereken işi bölüşmek ve lüks nesneler karşısında, eşit olamıyacak olan gelirleri âdil bir şekilde paylaştırmak gerekecektir.

Şimdi gerçeğe dönelim. Birinci derecede ihtiyaçların ve ikinci derecede ihtiyaçların önemli bir bölümünün doygunluk noktasına ulaşması, tarihde (bildiğimiz cemiyetlerin hiç birinde) görülmemiştir. Bu hedef Birleşik Devletlerinin tarih ufkunda da mevcuttur. Şurası muhakkak ki Amerika Birleşik Devletleri'nde adam başına ekilebilir toprak miktarı başka ülkelerden daha yüksektir. Orada nüfus azlığı nisbî bir bolluğu kolaylaştırır. Amerikan tecrübesi de gelecek hakkında ortaya atılan muhtemel boyutlara imkân vermektedir.

İhtilâlci icadlar veya atom felaketleri olmadığı zamanda, teknik ilerleme herkese rahat hayat şartlarını sağlıyabilir ve bu suretle herkesin kültüre katılması imkânı doğabilir. Kimyagerler gıda, fizikçiler iik ikame mallarını «üretirler». Elektronik makineler, makineleri kontrol edenlerin yerine geçerler. Varsın kimyagerler gıda «imal etsin»; fizikçiler ilk ikâme

mallarını üretsin. Makineleri kontrol edenlerin yerini elektronik makineler alsın. Bu zenginleşmenin bir ücreti olacak. Fabrikalarda gerçekleşen faydalardan, sanayi toplumunun köleliklerini ve hizmetlerini çıkarmak yerinde olur. Yirminci yüzyılda görüldüğü gibi, ileri ülkelerde kaydedilen iktisadî ilerleme işçiden daha çok sayıda memur çalıştırmaya zorluyor. Bir memurlar toplumunun kendi kendisiyle uzlaşması gerekmez.

Bazı sosyologların (*) düşündüğü durağan hal, iktisadî ilerlemenin (bu günkü tecrübelerimize göre tahayyül ettiğimiz) en yüce noktası. Toplulukların karşısına çıkan «iktisadî mesele»nin özünü değiştirmez: İşçilerin emek mahsullerinin bir bölümünü yatırıma ayırmak zarureti, herkese eşit bir menfaat ve ücret sağlamıyan işlerin yeniden dağıtılması zarureti, sıkı bir disiplin kurmak ve bürokratik-teknik hiyeyarşiye saygı duyurmak zarureti. Ütopya'yı daha ileriye vardırırsak, kol işçiliğinde sadece bir azınlığın çalıştırılmadığını, herkesin gürünün veya ömrünün bir kısmını fabrikalarda geçirdiğini anlıyabiliriz. Beşerin imkan sınırlarını aşmadan, tarih ufkunun sınırlarını aşarız böylece. Bu aşırı faraziyede bile, bu gün iktisadî hayatın tabî olduğu bazı icablar hafifliyecek (durağan halde hızlı verim artışı olmıyacak, sadece ulaşılan seviyeyi muhafaza söz konusu olacak), ama ortadan kalkmıyacak.

Mutlak bolluk rejiminde görülecek olandan farklı olarak, «iktisadî mesele» kökten çözülmüş olmıyacak. Gelirler para olarak yeniden dağıtılacak, ama işyerinde üretilenden alınan mallar dağıtılmıyacak. Hizmetlerin karşılığı, ihtiyaçları nazara ala-

(*) Fean Fourastié.

cak, ama belirli bir verim primi gerekli olacak. Herkesin teknik ve zihnî bir eğitimden geçmesi istenecek. Fakat fertler arasındaki kabiliyet eşitsizliği devam edecek ve fertler yine eşit olmıyan işlerde çalışacak.

Durağan hal «siyasi mesele»ye kökten bir çözüm getirmez. İnsanların insan olarak eşitliğiyle topluluk içindeki görevlerinin eşit olmayışı arasında bir uzlaşma noktası bulur. O zaman yapılması gereken bu günkünden farklı olmıyacak: Hiç bir baskıya uğramadan, yabancılaşmadan, haysiyetini kaybetmeden aşağıdakinin yukardakini kabul etmesini sağlamak, milli gelirin dağılımı için fertlerle gruplar arasındaki rekabetin azalması, mücadelenin şiddetini kaybetmesine yarıyacak. Tecrübe, itiyatlı davranın der. Yarı zenginlerin hak iddiaları, çok defa, en sivri iddialardır. Para uğrunda nasıl hırsla mücadele edilirse, lüks uğrunda, kudret uğrunda veya fikir uğrunda da, o kadar ihtirasla mücadele edilir. Felsefeler değil, menfaatler uzlaşır.

Bir an için herkesin ve teker teker her insanın geçimi sağlandı diyelim. Topluluklar, daima rakiplerinin tehdidi altında bulunan istismar işletmelerine benzemiyecek. Yirminci yüzyılın en belirgin olayı olan, milletlerin hayat seviyeleri arasındaki eşitsizlik ortadan kalkacak. Fakat sınır noktaları sökülecek mi? Milletler birbirlerini kardeş hissedecekler mi? İkinci faraziyeyi kabul edelim: Devletlerin ölmesi veya cihanşümul bir imparatorluğun doğması sayesinde insanlığın milli hakimiyetlerine sahip uluslar halinde bölünmediğini ve aralarında barışın hüküm sürdüğünü düşünelim. Bu faraziye birincinin yani mutlak veya nisbî bolluk faraziyesinin devamı değildir. Kabileler, milletler veya imparatorluklar

arasındaki çatışmalar, binbir şekilde sınıfların çatışmalarına bağlıdır. Bu çatışmalar, onun basit bir ifadesi olmamıştır. Irklar arasındaki kinler, sınıf ayırımlarında yaşıyacak. Topluluklar yağma ümidine kayıtsız kalacakları gün, çatışmadan vazgeçecek değiller. Kudret arzusu, servet arzusu kadar eskidir.

Siyasî meseleyi «kökten çözmeyi», iktisadî meseleyi kökten çözmek gibi anlıyorlar. «Durağan hal» ile «mutlak bolluk» ayırımının benzeri de bulunabilir. Siyasi durağan halde, toplulukların içinde herkes sitenin idaresine katılır. Hükümet edenler zora baş vurmadan kendilerini kabul ettirirler. Hükümet edilenler ise bir eziklik duygusu hissetmeden emirlere uyarlar. Topluluklar arasındaki barış fertlerin haklarına garantiye alacak ve sınırların değeri kalmıyacaktır. Devletin cihanşümullüğü ve vatandaşların homojenliği mutlak bolluğa bir karşılık teşkil edecektir. Devletin cihanşümullüğü ve vatandaşların homojenliği birbirine zıt kavramlar değil, ama tarih ufkunun ötesinde yer alır. Müşterek hayatın temel donelerinde bir değişmeyi akla getirirler.

Teknik ilerleme, ilmin gelişmesine bağlıdır. İlmin yani tabiatın keşfine uygulanan aklın. Teknik ilerlemenin nisbî bir bolluk getirmesi için nüfusun sabit kaldığını düşünmemiz gerekir. Bu da aklın içgüdüye hâkim olması demektir. İnsanların, birbirlerini, müşterek özleri ve içtimai çeşitlilikleri içinde kabul ettiklerini, başka bir deyişle aklın herkeste ve tek tek her insanda, isyana ve zora başvurmayı önlediğini tahayyül etmezsek, teknik ilerleme, fertler arasında barışı da, sınıflar arası barışı da garanti edemez. Hatta ne de milletler arasında. Bir kaç ki-

şinin lüksü, geri kalanların fakirliğine sebep olduğu müddetçe, insanlık bu yer yüzünde kendi kendisiyle uzlaşamıyacaktır. Fakat kaynakların artışı ve eşitsizliklerin azalışı, insanları ve cemiyetleri kendilerine benzer halde bırakmaktadır. Cemiyetler istikrarsızdır ve insanlar bir hiyeyarşi içindedir. Tabiat üzerinde kazanılan zafer, aklın tutkuları bastırması imkânını verir. Ama bu, hakimiyeti tayin etmez.

Bu şekilde tarif edilen tarihin sonu kavramı, ne mücerret bir ideal (eşitlik, hürriyet) ile sarsılır, ne de müşahhas şeylerle. Kelimenin geniş manasıyla adetler mesele çıkarmaz, çözüm de getirmezler. Hangi rejim olursa olsun, tarihi ihtimallerin daima tecrid edilmiş şeklî değerlerin soyutlanması ile her toplum kendine has karakterleri arasında, tarihin sonu kavramı cemiyet karşısında ifade ettiğimiz sayısız ihtiyaçları aynı anda gidermiye muvaffak olacak şartları aydınlatmıya yardım eder. Tarihin sonu aklın bir fikridir. Ama ferdî insanı değil, zaman içinde bir araya gelmiş insanların gayretini karakterize eder. İnsanlığın «tasavvuru»dur o. Hem de, insanlık makul olmak istediği ölçüde.

Tarih ve yobazlık

Tarihi yorumun merhalelerini izliye izliye tarihin (veya tarih öncesinin) sonu kavramına geldik. «Bütüne mânâ veren imtiyazlı durum» gibi ifadeler, tarihin sonu kavramının az çok şeklî bir karşılığıdır. Yaptığımız bu tahlil, bize bir önceki bahisle iman sahipleri ve kilise mensuplarının felsefesi hakkında yapılığımız tenkidi derinleştirmek imkânını verir.

Gerçekleşmesini mümkün görsek de görmesek de, müşterek hayat meselesi kökten çözülebilir diyoruz. Fakat halledilmiş tezatlar kavramı yerine kâheşitlik, kardeşlik gibi-soyut bir formül, kâh garip ve alelade bir realite ikâme etme temayülü devam etmektedir. Gördüğümüz gibi, Merleau Ponty, bu iki hatayı da işler. Kendi kendine terkedilen tanıma fikri, hürriyet ve kardeşlik fikri kadar boştur. Meğer ki bu fikir birbirini kabul eden kimseler arasında içtimaî homojenliği gerektirmesin: Bu durumda kabul ediş askerlerle subaylar, işçilerle menager'ler arasında imkânsız olacak. Ve cemiyet cemiyet olarak gayri insani olacaktır.

Bu kabul ediş kavramına bir muhteva vermek için aynı yazar bir takım kriterlere baş vurur. Bu kriterlerin bazıları (kamu mülkiyeti) çok müşahhas, bazıları (kitlelerin kendiliklerinden hareket edişleri, enternasyonalizm gibi) belirsizdir.

Stalinci felsefede «imtiyazlı durum» veya «nihai durum» bir ideal mertebesine yükselmez. Alelâde bir olay haline gelir. Ortodoksun nazarında, bir komünist partisi iktidara geçer geçmez kopuş tamam olmuştur ve sınırsız bir cemiyete doğru yol alınmaktadır. Hakikatte, hiç bir şey düzene sokulmuş değildir. Aynı birikim zaruretleri, hizmet karşılıklarının eşit olmayışı, teşvikler, çalışma disiplini, ihtilâlden sonra da devam edip gider. Ama ortodoksun nazarında, sınai medeniyetin ürünü bütün bu köleliklerinin mânası değişmiştir. Çünkü proletarya baştadır ve sosyalizm kurulmaktadır.

Bir ideali veya önemli bir olayı, hem yakın hem de kutsal bir amaçla karıştıran kilise adamları ve iman sahipleri, Devlet adamlarının topluluğa faydası olsun diye hazırladığı kuralları, fertlerin bencilliğini ve

ihtiraslarını kabul etmezler veya hor görürler. İktidarların sınırlandırılması, kuvvetler muvazenesi, adalet garantisi gibi yüzyıllar boyunca yavaş yavaş kurulmuş olan siyasi medeniyetin hâlâ tamamlanmamış olan eserini bir uyur gezerin sukûneti içinde yıkarlar. Sözde ihtilâlin hizmetinde olan mutlak bir devlete razıdırlar. Partilerin çok oluşundan, işçi teşekküllerinin muhtariyetinden bir fayda ummazlar. Avukatların müşterilerini ezmesi ve sanıkların hayal mahsulû suçları itiraf etmesi öfkelendirmez onları. Çünkü «liberal adalet», haksız kanunları tatbik eder. Hâlbuki ihtilâlci adalet, «bir arada yaşamak problemine kökten bir çözüm» getirmeye yönelmiştir.

Tarihin son sözünü bilmeden tarih içinde hareket eden kimse, arzu edilen fakat maliyeti çok yüksek olan bir teşebbüs karşısında bazen terddüt eder. Kilise mensupları ve iman sahipleri bu tereddütlerden habersizdirler. Yüce gaye korkunç vasıtaları mazur gösterir. Şu an, bir moralist gibi hareket eden ihtilâlci, eyleme geçince siniktir. Polis baskılarına, istihsalin gayri insani temposuna, burjuva mahkemelerinin merhametsizliğine, suçlu oldukları hiç bir şüpheye yer bırakmıyacak kadar kesinlikle ispat edilmemiş olan sanıkların idam edilmesine isyan eder. Toptan «insanlaştırma»nın dışında hiç bir şey, onun adalet susuzluğunu gidermez. Kurulu düzensizliğe karşı kendisi kadar merhametsiz bir partiye üye olmıya karar veren bu kimse, yorulmadan suçladığı her şeyi ihtilâl adına bağışlar. İhtilâlci mit taviz vermiyen bir ahlâkla terör arasında bir köprü kurar.

Her sert hem de müsamahakâr olan bu ikili hareket kadar, bayağı hiç bir şey yok. Tarihperestlik, devrimizde, bir kılığa bürünüyor. Tarihin mânasına

erişmek bahanesiyle düşüncenin ve hareketin baskı altında tutulmasına aldırış etmiyorlar.

Bir harekete verdiğimiz mânaların çokluğu, yetersizliği değil, bilgimizin sınırlı ve gerçeğin karmaşık olduğunu gösterir. Özü müphem bir dünyayı inceliyerek, hakikate ulaşma şansını elde ederiz. Her şeyi bilmediğimiz için değil, mânaların zenginliği nesne de bulunduğu için bilgi eksiktir.

Bir içtimai nizam hakkında hüküm vermek için baş vurmak zorunda olduğumuz değerlerin birden çok olması köklü bir seçim yapmayı gerektirmez. Birbirine zıt çeşit çeşit adetler görülür. Bütün dünya için geçerli idealler ortaya atılır. Ama iktisadî veya siyasî sistemler onların arasında yer alırlar. Bu sistemler ne âdetler gibi son derece değişiktir, ne de beşer hukukunun prensipleri gibi tekamülün dışındadır. Anarşik bir şüpheciliğe boyun eğilsin istemezler (bütün cemiyetler aynı derecede sevimsizdir ve her biri sonunda kendi özüne göre karar verir). Bu sistemler, insan cemiyetinin biricik sırrını elinde tutmak iddiasını da mahkûm ederler.

«İktisadi mesele» ve «siyasi mesele»nin çözüleceğini düşünebiliriz. Çünkü iktisadi ve siyasi meselenin değişmiyen verilerini aydınlatmak elimizdedir. Ama bu değişmezlik, birden zaruret düzeninden hürriyet düzenine hiç bir zaman geçilmiyeceğini düşünmek imkânını vermez.

Vahîy dinine göre tarihin sonu, ruhların değişmesi veya Tanrının buyruğunun bir sonucu da olabilir. Nisbî veya mutlak bolluk, topluluklar arasındaki münasebetler de barışın hüküm sürmesi, hükümet edilenlerin edenlere kendi istekleriyle tabî olmaları, tarif edilebilir. Mevcut olanla olması gereken arasındaki mesafeyi ölçtüğümüz zaman, bu yüce son-

la, gözlerimizin önüne serilen gerçekler mukayese edilir. Bu mukayese sayesinde makûl bir seçim yapmak şansına sahibiz. Ama şu şartla ki yapmış olduğumuz tarihi seçimin konusunu kökten çözüm fikrine benzetmemeli.

Bu fikir, insanı hayvan yerine koyan, ve insana hayvan muamelesi yapmayı öğreten sinik veya natüralist, ideolojiler hakkında hüküm verir. İnsanların insanlığını inkâr eden müesseseleri mahkûm etmek imkânını verir. Ama bu fikir, içtimai düzenin bir devirde müşahhas olarak ne olması gerektiğini, ve muayyen bir anda bizim bağlanışımızın ne olması gerektiğini söylemez.

Siyasi seçimlerin, ister istemez tarihî oluşu, ne tabiî hukukun kabul edilmeyişine dayanır, ne de olayların ve değerlerin birbirine zıt oluşuna. Hatta ne de büyük medeniyetlerin birbirlerine yabancı oluşuna, münakaşayı reddeden kimse ile bir diyaloga girişmenin imkânsızlığına. Tarih boyunca, üstün hukuk prensiplerinin mevcut olduğunu kabul edelim. Kudret isteyen, ama çelişmelerinin tesbit edilmesine omuz silken muhatabla diyaloğu keselim. Kültürlerin başka kültürlere aktarılması imkânsız kendine has ruhunu bilmiyelim. Siyasi seçim apayrı şartlardan yine de ayrılamıyacaktır. Bu seçim, zaman zaman makûl olacak fakat hiç bir zaman ispat edilemiyecektir. Hiç bir zaman ilmi hakikatler veya ahlâkî icaplarla bir tutulmıyacak.

Bir delilin imkânsızlığı, içtimai yaşayışın nankör kanunlarına ve değerlerin çokluğuna bağlıdır. İstihsali arttırmak için teşvik lâzımdır. Çatışan fertleri iş birliğine zorlamak için bir iktidar kurmak gere-

kir. Bu vazgeçilmez zaruretler yaşadığımız tarihle idrak ettiğimiz tarihin sonu arasındaki ayrılığı gösterir. Çalışma veya itaat, çalışma ve itaat olduğu için değil, bir baskıdan doğuyorlarsa insan kaderine aykırı olurlar. Halbuki her cemiyette, her devirde biraz şiddet daima görülmüştür. Bu mânâda politika en az kötülük politikası olmuştur. İnsanlar şimdiki gibi olmaya devam ettikçe, politika da aynı kalacaktır.

İyimserlik dediğimiz, genellikle zihni bir yanılmanın eseridir. Planlamayı akla uygun bir şekilde piyasaya tercih etmek mümkün: Planlamadan bolluk bekliyen aldanır. Ne görevliler umduğu kadar tesirli olabilirler ne de kaynaklar istenildiği gibi kullanılabilir. Tek bir partinin oteritesini meclis müzakerelerinin yavaşlığına tercih etmek saçma değildir: Hürriyeti gerçekleştirmek için proletarya diktatörlüğüne güvenen kimse insanların göstereceği tepkilerde aldanır. İktidarın bir kaç elde toplanmasının kaçınılmaz sonuçlarını görmez. Yazarları birer ruh mühendisi yapmak, sanatkârları propagandanın hizmetine sokmak mümkündür. Diyalektik maddeciliğe bağlanmış filozofların, veya sosyalist gerçekçiliğin hizmetindeki romancıların dehadan mahrum olmasına şaşan kimse, yaratıcılığın ne olduğunu bilmiyor demektir. Büyük eserlerin kendine göre bir mânâsı vardır, bu mânâ hiçbir zaman devletin başındakilerinin ısmarladığı mânâ değildir. Tarihperestler çok şeyi yıkmaktadırlar. İyi veya kötü hislerle dolu oldukları için değil, düşünceleri yanlış olduğu için.

Oluş halindeki beşer gerçeğinin bir yapısı vardır. Hareketler bütünlerin içine dahil olurlar, fertler rejimlere bağlanır, fikirler doktrin haline gelir. Baş-

kalarının davranışlarına veya düşünceelrine; olaylar hakkında **bizim** yorumumuzdan çıkardığımız keyfî mânâyı veremeyiz. Son söz hiç bir zaman söylenmemiştir. Ve hasımlarımız hakkında, bizim davamız en yüce gerçekle birmiş gibi hüküm vermemeliyiz.

Mâzi hakkında gerçek bilgi bizi müsamaha görevine götürür. Yanlış bir tarih felsefesi yobazlığı yayar.

* * *

Tarihin bir mânâsı var mı? Tekrar tekrar ortaya attığımız bu sorunun, son tahlilde mânâsı nedir? Bu soruya ilk olarak şöyle bir cevap düşünebiliriz. İnsanların hareketlerini ve eserlerini anladığımız gibi, tarihi de anlıyabiliriz. Hem de insanların ortak düşünce ve hareket tarzlarını keşfettiğimiz zamandan beri.

İkinci olarak şöyle düşünebiliriz. Tarihin de bir mânâsı vardır. Muhakkak bütün içindeki yerine koyarak, bir olayı, gerek yaratıcının ilhamı, gerekse yakın veya uzak seyirci için yaratışın arzettiği önemden sıyırarak, bir eseri anlıyabiliriz. Tecessüsün yönelişleri gibi, realitenin boyutları gibi, mânâlar da birden **çoktur**. Gerçek mesele aslında insandır. Tarihin her anının **bir çok** mânâsı varken bütün tarihin nasıl **tek** mânâsı olabilir?

Şu üç çokluğu aşmak gerekir: Medeniyetlerin çokluğu, rejimlerin çokluğu, faaliyetlerin (sanat, ilim, din) çokluğu.

Medeniyetlerin çokluğu, bütün insanlar tek ve büyük bir cemiyette toplandıkları gün aşılacaktır: Rejimlerin çokluğu, İnsanlığın «tasavvuru»na göre kollektif bir düzen kurulduğu gün ortadan kalkacak-

tır. Faaliyetlerin çokluğu da, bütün dünya için geçerli bir felsefenin insanın yönünü kesin olarak çizdiği gün ortadan kalkacaktır.

İnsanların devamlı gereklerine uygun cihanşümul bir devlet er geç kurulacak mı acaba? Bu sorunun cevabı, gelecek olaylarda. Buna dogmatik bir şekilde evet veya hayır diyemeyiz. **Siyasî** oluşun **bir** mânâ taşıyabilmesi için insanlığın bir görevinin olması kâfidir. Birbirine yabancı cemiyetlerin, birbirini takip edecek yerde, bir araştırmanın çeşitli merhaleleri olarak görülmesi yeter.

Bir cihanşümul devlet, Tarihin sırrını çözecek mi? Gezegeni aklî bir şekilde işlemekten başka amaç güdmiyenlerin nazarında, evet! Site içinde yaşamakla ruhun selametini birbirinden ayıranlar için, hayır! Verilen cevap ne olursa olsun, bu cevaba şekil veren, mazi hakkında edinilen bilgi değil, felsefedir.

Felsefemizin tarihe verdiği mânâ, son tahlilde tarihin mânâsıdır; Abideler kuran insan, gücünü, görülmemiş yüce şekiller ve resimler yaratmada harcıyorsa, **muhayyel bir müze**. Tabiatı durmadan incelemek, insanı hayvanın üzerine yükseltiyorsa, **terakki.** Tarihin macerasına felsefenin verdiği mânâ, geleceği tayin etmez, gerekli oluşun yapısını belirler.

İnsanın ne aradığını filozof bilir, tarihçi değil. İnsanın ne bulduğunu, belki de yarın ne bulacağını bize öğreten de filozof değil, tarihçidir.

YEDİNCİ BAHİS

ZARURET HAYÂLİ

«İnsanların bir arada yaşayışında her mâcerâ mümkündür, ama bu beraber yaşayışın mantığı icabı insanların devamlı ihtiyaçlarına uymıyan bir yana itilir, tabiatın yaptığı ayıklamaya benzer şekilde. İşte tarihin, varsa, ancak buna benzer bir mânâsı vardır[1].»

Şimdiye kadar determinizm yahutta geleceği görme meselesini bir yana itmiştik. Bu mesele, en yüce mânâ meselesiyle karıştırılmaktadır: diyelim ki insanların devamlı ihtiyaçlarına uyan yaşayışı tarif ettik, onun mutlaka gerçekleşeceğini ilân etmiye hakkımız olur mu?

İstikbali görebileceğimizi, onu önceden tesbit edebileceğimizi ama «insanların devamlı gerekleri» ne aykırı olduğunu söylersek saçmalamış olmayız. Insanlar arasındaki münasebetlerin ne olacağını bilebileceğimizi de kabul edebiliriz, hem de olayların kendiliğinden «yön değiştirten mecaraları» ortadan kaldıracağını kabul veya inkâr etmeden.

Mânâ kelimesini iki türlü anlamak karışıklığa yol açar. Çünkü ya cemiyetlerin içinde tekamül ettiği **istikameti** yahutta idealimizi gerçekleştirecek olan **imtiyazlı durumu** ararız. Dini olmıyan tarih teolojileri bu tekamülle idealimiz arasında bir bağ-

daşmayı gerektirir. Ne kadar akıl dışı olursa olsun imtiyazlı durumlarını bu varsayıma borçludurlar.

Gayesine ulaşmak için beşeri ihtiraslardan faydalanan Aklın hilesinin benzerini müşahade ile bulabilir miyiz? Menfaatlerin veya iktisadî güçlerin determinizmi rasyonel bir sona çaresiz yönelmekte midir?

Tesadüfî determinizm

Bir önceki bahiste zikrettiğimiz örneklere dönelim. Sezar Rübikon'u aştı, Avusturyalı bakanlar Belgrada bir ultimatum gönderdi. Hitler «Barbarossa» harekâtının başlaması emrini verdi: Bu hareketlerin her birini, kahramanın tasavvuru ve içinde bulunduğu durumu gözönüne alırsak, anlıyabiliriz. Hikayedeki şekliyle yapıla gelmekte olan izah kararı, ilham eden veya o kararı vermiye zorlıyan sâikleri ve amirleri, şartları ortaya koyar. Bazen tarihçi, sorumlu kişinin niyetiyle veya konjoktürle olayı aydınlattığı zaman, sebeplerden bahsetmek ister. Anlaşılır bir dille konuşmak daha doğru olur.

Burada başka bir soru ortaya atabiliriz. Buna engel yok. Sezar'ın Avusturyalı bakanların, Hitler'in kararları başka türlü olmaz mıydı? Burada determinizm prensibini münakaşa etmek söz konusu değil. Diyelim ki dünyanın A anındaki durumu B anındaki durumuna başka türlü olma imkânını vermiyor. Bunu kabul etmek, doğrudan doğruya tarihî meselenin dışında kalır. Sezar'ın, Avusturyalı bakanların, Hitler'in kararları şartların zoruyla alınmış kararlar mıdır? Onların yerinde başka adamlar olsa başka türlü hareket edilirdi ise, bundan olayların başka türlü cereyan edebileceği neticesi çıkmazdı.

Bakanların veya Hitler'in almış olduğu kararın sonuçları zaman içinde öyle sınırlıdır ki sonunda, «her şey aynı noktaya dönüp dolaşıp gelir» diyebilir ve bunu isbat edebilir miyiz? 1914 savaşı 5 veya 10 yıl daha sonra çıksaydı sonuç aynı olur muydu? Rusya'da Lenin ve Troçki'nin idaresindeki ihtilâl muzaffer olur muydu?

Bunları hatırlatırken **(ispat edilemez ki...)** gibi menfi bir ifade kullandık. Aynı fikri, müspet şekilde de, ifade edebiliriz. Bir hadise **bir** adamın hareketinden doğuyorsa, o hadise hem o adamı hem de konjoktürü dile getirir. Aktörün psikolojisi, almış olduğu eğitimi, çevresinin tesirini aksettirir. Ama muayyen bir zamanda alınmış olan karar, o eğitimin veya o çevrenin **zorunlu** sonucu değildir. O adamın bulunduğu mevkideki hareketi, bütün cemiyete tesir etmektedir. Onun bu mevkiye gelişini, kesin olarak durum tayin etmez. Başlangıçta ferdin bir teşebbüsü vardır. Onu belirsiz bir çok şey takip eder.

Siyasi tarih, savaşların ve devletlerin tarihi anlaşılabilir. Arızî değildir. Bir savaşı anlamak, askeri müesseselerin veya istihsal tarzlarını anlamak kadar kolaydır. Tarihçiler, kavimlerin büyüklüğünü ve küçüklüğünü hiçbir zaman yalnız servete bağlamazlar. Fakat askeri bozgunlar, her zaman, imparatorlukların çökmüş olduğunu ispat etmez: Yabancı istilası, parlamakta olan bir çok medeniyeti mahvetmiştir. Sebep ile sonuç arasında bir nisbet yoktur. Olaylar tesadüfî bir determinizm bulunduğunu ortaya koyar. Bu determinizm, ne bilgimizin eksik oluşuna bağlıdır ne de beşer aleminin yapısından ileri gelir.

Bir hareketi bir duruma göre değerlendirdiğimiz sırada daima bir belirsizlik payı bırakmak gerekir.

Eğer göz önüne aldığımız süre, uzun bir süre, ve ele aldığımız medeniyet, bütün olarak ele aldığımız medeniyet ise, belirsizlik payı insanın seçmek, istemek, yaratmak kabiliyetiyle karışır. Çevre karşı koyar. Cemiyetler bu karşı koymayı kabul eder veya etmezler. Fertlerin veya toplulukların hayat hamlesinin metafiziği, müşahadelerimizi bir kavram veya bir imaj halinde ifade etmekle yetinir. Bir cemiyetin kaderini insan topluluğunun kendine has faziletleriyle izah ederler. Bu kaderin nasıl çizildiğini bilmek istersek şu soruyu soraraz: Cevabın başarılı olması için gerekli yetenekler, bir başka sefer aynı meydan okuyuş, karşısında nasıl tezahür edecek? Bir muhitle bir iradenin karşılaşmasından doğan bir medeniyet, mutlu bir harekete benzetilebilir. Nadir hallerde muhit, insana şans tanır. Yine nadir hallerde, insan önüne çıkan şanstan faydalanmayı becerir.

Bu kadar yüksekte değil de, bir kat aşağıda durursak, tarihi izahın ihtimalîliği daha iyi görülür. XVI Louis nin mali buhran ve Etats généraux karşısındaki tutumu: Hitler'in, 1940'da, savaşa devam eden Büyük Britanya ile esrarengiz ve korkunç S.S.C.B. karşısındaki tutumu, konjonktürün önceden tesbit ettiği bir tutum değildi. Başka bir kıral hûcumlara karşı koyabilir, Paris'teki ayaklanmalara karşı ordu gönderebilirdi. Başka bir başbuğ yıllar yılı doğuda savaş politikası güdmiyebilir, bütün gücünü batılıları barışa zorlamak için harcıyabilirdi. Gerek XVI Louis'nin, gerek Hitler'in davranışında karanlık bir nokta yoktur. Birincinin davranışı, eski bir monarşiden gelen bir kimsenin düşünüş tarzının, ikincinin davranışı, en yüksek mevkiye çıkmış bir demagog'un eseridir. Ama şunu kimse inkâr edemez ki başka soydan gelen bir kıral daha başka türlü davranabilir, ve

XVI Louis'nin davranışı mümkün hareketlerden biri olabilirdi. Hitler'in en son kararlaştırdığı stratejiyi ele alalım. Buna başka bir diktatör karar verse veya Hitler başka bir istihbarata dayanarak yahut başka tesirlerle yapacağı hesap sonucu karar vermiş olsa, ikinci Dünya savaşının seyri şaşılacak kadar değişirdi.

Tarihi bir karar alması gereken biri, cemiyeti veya devri dile getirir. Ama o kimsenin siyasî veya askeri başarısını, hiç bir zaman, ana hatları ile toplumun yapısı tayin etmez. Monarşinin yıkılması, İhtilâl, aşağı sınıftan kabiliyetli bir subayın önünde geniş ufuklar açıyordu. Napolyon'un durumu, yaşadığı zamana hastır. Ama zirveye çıkarılan kişinin kesinlikle Napolyon Bonapart olacağını kimse önceden kestiremezdi. Bu olay müsbet veya mümkün sayısız sebeplere bağlıdır. Bunları, rulette, yuvarlağı bir numara üzerinde durduran, başka bir numara üzerinde durdurmıyan sebeplere benzetebiliriz. Napolyon'un tahta çıkışı ihtilâller piyangosunda düşünebileceğimiz çekilişlerden bir tanesi. Fransa'nın hâkimi Napolyon'un benzersiz kişiliğini gösteren bir politika izlemesi, bütün taçlı maceraperestler de görülen temayüllere kapılmaması ve ihtiraslarına yardım eden şartların bulunması sonucu, Fransa ve Avrupa müesseseleri uzun zaman belli belirsiz onun dehasının izlerini taşıyacaktır.

Hareket adamları, kendilerini bir Tanrının, kötü cinlerin veya tesadüf adını verdikleri bilinmiyen ve esrarengiz kuvvetin oyuncağı hissedercesine yıldızlardan yardım isterler. Akılcı hareketin, sadece şansları hesapladığını bilirler.

Savaşın kumandanı, siyaset adamı, spekülatör, müteşebbis, vasıtaları gaye ile bağdaştıracak bilgiye

nâdiren sahiptirler. Kazanmak için bahse girmişlerdir. Başka türlü yapamazlar. Bir savaş planı hazırlandığı sırada, hasmın vereceği karşılık tam olarak kestirilemez. Mecliste, bir manevranın başarılı olması için lâzım olan etkenler sayılmıyacak kadar çoktur. Borsadaki satıcı, devlet makamlarının müdahalesini veya borsanın havasını değiştirecek siyasi olayları hesaba katmaz: müteşebbis, bir yayılma dönemini düşünerek yatırım programını hesaplar. İnsan hareketinin yapıdan doğan özellikleri variradelerin çatışması, konjonktürlerin çözülmez karmaşıklığı, normal dışı olaylar, değişiklik sebepleri- Sosyolojik nazariyeler bunları biliyor. Tarihi anlamak istiyen, bunları nasıl ihmal edebilir. Tarihi anlamak istiyen nelerin mümkün olduğunu hatırlamak için, seçimin yapıldığı anı zihninde canlandırdığı zaman, aktörlerin sözlerini tekrarlar ve olayları, bir zaruretin eseri olarak değil, reelin tezahürü olarak, yaşanmış şekli ile yerli yerine koyar.

Olabilirlik tamamen objektif de değildir. Kararlar hangi durumlarda alınmışsa,o durumlara bağlıdır. Büyük adamlar muhitlerini «dile getirirler», zümreler arasında temelde bir fark yoktur. İnsan zekası konjonktürleri izah edemez veya bütün sebepleri sıralıyamaz. Ama, geriye bakılarak yapılan olabilirlik hesapları, aktörlerin ileriyi düşünerek yaptığı hesaplara bir cevaptır. Tarih zümreleri tefrik etmiye, yığınsal veriler (nüfusların hacmi, istihsal vasıtaları, sınıfların zıdlaşması) ile ferdi teşebbüsleri, zaruretin seyri ile kaderin tereddüt ettiği olaylar düğümünü birbirinden ayırmıya, bir çağın bittiğini veya başladığını gösteren büyük dönemeçleri, bir medeniyetin kaderini değiştiren beklenmedik olayları göstermiye çalışır.

Bu şekli telakkilerin hedefi, büyük adamların oynadığı rolü önemsemek veya beklenmedik olayların sorumluluk payını çoğaltmak değildir. Bu rolü veya sorumluluk payını, önceden, inkâr düşünülemez. Eğer bir bozgun, bir devletin çözülüşüne sebep olmuş veya onu hazırlamışsa, eğer bir olay, kuvvetler arası münasebetleri veya fikirlerin akışını yansıtmış veya bozmuşsa, o zaman her olayda siyaset piyangosundan çıkan adamın devrinin akışını ne ölçüde damgaladığını sormamız gerekiyor. Cevap hiç bir zaman beyazdır veya siyahtır, zarurettir veya beklenmedik olaydır şeklinde olmıyacak. Kahramanın eserini, tarih hazırlar. Hatta bir başkası, bu esere farklı özellikler verebilecek olsa dahi.

Tarihçiler, beklenmedik şartların veya tesadüfî vakaların önemini kâh azaltmak, kâh büyütmek isterler. Bu gibi temayüller, bir felsefe sayılamaz. Ya bir peşin hükümdür yahut tecessüsün bir yönelişi. Tecrübe alanına giren ve cihanşümul bir şekilde geçerli çözüm getirmiyen bir meseleyi, felsefi bakımdan kesip atamayız. Fertlere ve beklenmedik olaylara ayrılan yaratma veya etkinlik payı, neden her devirde ve her sektörde aynı derecede geniş veya aynı derecede dar olsun?

Olayları, küçük bir zümrenin, hatta tek bir şahsın niyetlerine ve duygularına bağladığımızda, anlamak yine mümkündür. Bir zaferi topların üstünlüğüne veya generalin dehasına bağlasak bile, onun izahı zihin için az da olsa, çok da olsa tatmin edici olmaz. Belki de, askeri yazarların kabul ettiği gibi, savaşanların silahları ve teşkilât'ın payı %90'dır; geriye kalan %10'u da orduların maneviyatı ve stra-

tejiyi hazırlıyanın kabiliyetidir. Burada, bir fiili mesele söz konusu, bir doktrin değil.

Küçük küçük olayların-ferdi teşebbüslerin veya zümrelerin karşılaşmasının-müdahalesi bütünün anlaşılırlığını bozmasından korkulur. Bu korku yersiz. Vakaların, teferruatla, olduklarından başka türlü de olabilmesi, bütünü anlamıya engel değildir. Napolyon'un zaferini, «onun yerinde Grouchy de olsaydı» idrâk ederdik. 1914 savaşı patlak vermese, yahutta bolşevik partisi tasfiye edilmiş olsa, toprak sahibi köylü sınıfına dayalı, yavaş yavaş liberalleşen, bir çarlık rejiminde, yabancı sermayenin yardımı ile bir sanayileşme görülürdü. Geriye bakarak ortaya atılan bu faraziyelerin olabilirliği ne olursa olsun (daha açık bir deyişle, olayların vuku bulmamış cereyan tarzını mümkün kılmak için, düşünce yolu ile değiştirmemiz gereken unsurların ehemmiyeti ne olursa olsun) olmuş tarihi anlıyabiliriz. Belki de Lenin'in zaferi, çarlık yıkıldıktan ve geçici hükümet savaşa devam ettikten sonra, iç savaştan kurtulmanın tek yolu idi. Bambaşka bir konjonktürde kaçınılmaz olan Bolşeviklerin zaferi, Rus halkına beklediğini getirmiyordu veya en az fireyle modern bir ekonominin kurulması imkânını veriyordu.

Bir macerayı (mesela 1798'le 1815 arasında Napolyon'un, 1933'le 1945 arasında Hitler'in geçtiği yolu) anlatan tarihçi bütünü anlaşılır hale getirir. Her an, bir determinizmin, bütüne hakim olduğunu ileri sürmez. Neticede, ulaşılanın derin sebeplerini aramıya kalkar. Napolyon'un imparatorluk teşebbüsü suya düşmüştür. Çünkü Fransız temel çok dardı. Çünkü haberleşme ve yönetim araçları böyle bir teşebbüse ayak uyduracak durumda değildi. Çünkü

Fransız orduları, yaydıkları fikirlerle kabul ettirmiye çalıştıkları düzen arasındaki zıdlık yüzünden, kavimlerde vatanseverlik duygusu uyandırıyordu. Hitler'in teşebbüsü de akim kalmaya mahkûmdu. Çünkü Sovyetler Birliğiyle Anglosakson devletler arasında bir iş birliğine yol açıyordu. Bu türlü geçerli izahlar nihai başarısızlığı muhtemel kılan sebepleri gösterir. Ama ne maceranın teferruatını önceden gösterir ne de süresini belirtir. Hatta, beklenmedik olayları da saf dışı bırakmaz. İkinci Frederik'i nasıl İngiliz-Rus ittifakının bozulması kurtardıysa, 1813'de İngiliz-Avusturya-Rus ittifakının çözülmesi Napolyon'u kurtarabilir: Sovyetler Birliğiyle anglosaksonlar arasında bir kopuş, Hitler Almanyasını kurtarabilirdi. (Çeşitli sebeplerle bu ihtimaller 1813'de 1944'de ihtimal dışıydı). Gizli ordular, atom bombasının son hale getirilmesi kaderi altüst edebilecek mi? (Burada da çeşitli sebeplerle, ihtimal, ihtimal dışıydı.)

Olaylar ve fertler kaosunun üzerinde belli bir seviyede ortaya çıkarılan kitle halinde olaylar zinciri, şahısların veya tesadüflerin rol oynamasına engel değildir. Mazinin anlaşılır bir inşaası gerçeğe dayanır, prensip olarak mümkünleri ihmal eder ve zaruret üzerinde durmaz. Eğer illiyet meselesi ortaya atılırsa cevap daima aynıdır: Bazı şartlar mevcut olduğu takdirde, sonuç az veya çok büyük bir ihtimalle doğabilirdi. (Mesela numaralardan biri diğerlerinden çok daha büyükse rulet topu ekseriya o numara üzerinde durur).

Determinist yorum ve tarihi akış ihtimalci bir gözle bakış, birbirinin zıddı olmaktan çok, tamamlayıcısıdır. Birinin kısmî hakikatini, ötekine hakkı olan payı vermek suretiyle ispat ederiz. İçinde yaşadığı-

mız dramların sahihliğini, tarihçi neden geriye bakarak inkâr ediyor? İnsan, tarih içinde, biolojik mirasın veya aldığı eğitimin kölesi miyim diye sormaz. Bu yeryüzünden geçerken bir iz bırakabilir miyim diye sorar. Hadiseler olup bittikten sonra, yaşıyanların bilmediği bir mukadderatı tahayyül etmek niye?

Nazarî tahminler

Tarihî olayları, sebepleriyle izah edilebilir oldukları ölçüde, tahmin edebiliriz. Gelecekle geçmiş aynıdır. İlmî hükümler geleceğe ve geçmişe tatbik edilişlerine göre mahiyet değiştirmezler. Neden bunca tarihçi, geçmişi kaçınılmaz görür de, gelecek hakkında bir determinizm kabul etmez?

Çok kere, bir kimsenin, alınması mümkün olanlar arasından hangi kararı alacağı tahmin edilemez. Fakat bir kere almış olduğu kararı içinde bulunduğu şartlara, niyetlerine, siyasetin veya stratejinin icaplarına bağlıyarak anlaşılır hale getirebiliriz. Geçmişin yorumu, ya «olaylar şöyle cereyan etmiştir» gibi bir müşahade şeklinde, yahutta «şu sâik o davranışa yol açmıştır» gibi bir faraziye şeklinde ifade edilir. Mazi hakkında yapılan bu yorum, başka durumlara (konjoktür) uyabilecek kadar soyut değilse, yarın neler olacağını bilemeyiz. Eğer o davranış, ferdin veya topluluğun devamlı ruh halinin eseri ise, şartlar onu kabule zorlamışsa, hemen bir tahminde bulunmak mümkün olur. Çünkü yorumda, söylenmediği halde, illî bir münasebet vardır.

Bu illî münasebet görüldüğü zaman, kullandığımız dil çok defa onu gizlediği halde, geçmişin gelecekle aynı mahiyette olduğu ortaya çıkar. Sonuç bilindiğinden, bir hadiseyi bir sebebin neticesi ola-

rak görmekte tereddüt etmeyiz. Ama bunu yaparken, netice ile sebebin bir seçimden ve bir makaslamadan doğduğunu unuturuz. Bazı sapmalara yol açacak etkenler ihmal edilir. Ancak «her şey eşit olduğu zaman» geçerli olanı, zorunlu bir netice sayıyoruz. 1942 veya 1943'den itibaren Hitler'in savaşı kaybedeceği tahmin ediliyordu. Nitekim geriye baktığımızda, bu kaçınılmaz neticeyi görüyoruz. Durumun temel doneleri ihtilâfın sonucunu önceden görülebilir kılıyordu. Çünkü böyle bir sonuç, ihtimallere göre zorunlu idi. Savaşın başka bir maceraya dökülmesi için, beklenmedik bir olay gerekiyordu, (yeni silahlar, büyük ittifakın çözülmesi). Geleceğe bakarak böyle değişiklikler çıkarmıya kimse cesaret edemez.

Farklı bir savaşın ne zaman ve ne şekiller altında çıkacağını hiç bir zaman tahmin edemeyiz. Belki de 1905'de veya 1910 'da, basiretli kişiler, bir Avrupa savaşına yol açacak buhranın olgunlaşacağını farkediyorlardı. Ama bunun, hangi tarihde ve hangi şartlar sonunda patlak vereceğini söyliyemezlerdi. Durumun temel doneleri 1914'de, patlamayı gerektirmiyordu. 1914 Ağustosunda çıkan bir olayın, daha önceki yıllardan çok, mutlaka o anda olmasını gerektiren veya olay 1914 Ağustos'unda patlak vermeseydi, daha sonraki yıllarda mutlaka olmasını gerektiren hiç bir şey yoktu. Bu bakımdan, olayın o tarihde vuku bulmasına kimlerin sebep olduğunu sormak hayli ilgi çekici bir soru.

Müphem olarak veya kesin olarak tahmin edilebilirliğin ötesinde, egemen devletler arasında silahlı çatışmaları, değişik bir şiddette kaçınılmaz kılan sebepleri tesbit edebilir miyiz? Bir nazariyenin mümkün olduğu doğmatik bir şekilde kabul veya red edi-

lemez. Savaş **hepsi** sayılmıyacak kadar çok olaylara bağlı görünüyor. Bir bütün teşkil eden savaş, Milletler arası münasebetlerin ne olduğunu gösterir. Savaş tehlikesini bertaraf etmek için her halde Milletler arası münasebetleri değiştirmek gereklidir.

Nüfus olayları-doğumlar, ölümler, yaşlara göre dağılış-daha çok tahmine imkân verir. Değişebilir katiyetler çok azdır. Hızla değer değiştirmezler ve dış tesirler altında pek kalmazlar. Şimdi doğan yaş guruplarının, on veya yirmi yıl sonra ne olacağını hesaplamak, talihe fazla yer bırakmaz. «Her şey aynı kaldığı takdirde» formulü, Askeri felaketlerin, salgınların, açlıkların, bunun neticesi olarak «hayat ümidi»nin uğrayıcağı ani değişikliklerin olması ihtimalini bertaraf eder. Yirmi veya elli yıllık nüfus tahminleri daha tesadüfidir. Çünkü tekamül daima aynı yönde olmaz. Fransa örneğinde gördüğümüz gibi doğumların azalışını ani bir yükseliş takip edebilir.

En çok, ekonomik sektörde tahmin yapmıya çalışılır. Ama hiç bir metodun yüzde yüz tatmin edici olduğu veya kesin sonuçlar doğurduğu söylenemez. Kısa vadeli tahmin, milli çerçevede belli başlı değişkenleri ve sistemin içindeki mübadeleleri bilmeyi gerektirir bu tahminlerde. Nadiren büyük hata yapılır. Çünkü istisnai şartların dışında, ani bir yön değişikliği olmaz. Yüzde yüz kesin bir tahminde bulunabilmek için, mahsüllerin pazara hangi yollardan ulaşacağını etraflıca bilmemiz ve hareketin bütününe tesir edebilen değişkenleri tesbit etmemiz gerekir. Bu tahmin, her halükârda kesin bir tahmin olmıyacaktır. Farazî olarak, dıştan gelen tesirleri ihmal eder, insanların, özellikle müteşebbislerin, davranışları, kollektif ve beklenmedik güven veya güvensizlik hareketlerine tabîdir.

Konjonktür tahminler, mantık bakımından,, aynıdır. 1953'de uzmanlar Amerika'nın gelecekte geriliyeceği konusunda da, bunu yaratan şartlar konusunda da anlaşmış değillerdi. Konjonktür nazariyesinin mahiyeti ve şumülü üzerinde münakaşa edilmektedir. Tam istihdam durumunda olan bir ekonomi buhrandan müteessir olabilir. Ama yönelişi altüst eden değişkenin daima aynı olduğu ve matematik bir örneğin kullanılabileceği ispat edilmemiştir. Kartopu mekanizması (büyümenin ve gerilemenin otomatik olarak genişlemesi) kabul edilmiştir. Belki de bu mekanizma tüketicilerin müteşebbislerin, bankaların psikolojisine bağlıdır. Önce sınırlı olan gerileme, gitgide büyür. Her buhranın bir tarihi vardır. İktisadî bir sistemin bütün değişkenleri arasında karşılıklı dayanışma, bir nazariye ortaya atmıya imkan verir. Fakat bu nazariye, kaidelere uygunluğu meydana çıkarmaz. Her durumda, olaylar arasında gerçekleşeni tayin eden mümkün zincirlenmeleri ortaya çıkarır.

İster doğrulanmış olsun, ister yalanlanmış, bu kısa ve uzun vadeli tahminler bir prensip meselesi ortaya atmazlar. Siyasi kişilerin şüpheciliği uzmanların aşırı güvenleri kadar kötüdür. Gelecek hakkındaki tahminlerin kesinlikle ne kadar geçerli olduğu tecrübe ile bilinecektir, bu sınırlar rejimlere göre değişecektir.

Bu noktalara işaret ettikten sonra, mühim bir meseleye geliyoruz: İktisadî rejimlerin tekamülünü, bir rejimden öteki rejime geçileceğini tahmin edebilir miyiz? Kapitalizmin kendi kendini yıktığı, sosyalizmin ister istemez kapitalizmi takip edeceği ispat edilebilir mi? Kaldı ki ne zaman ve nasıl olacağı bilinmiyor. Altı ay sonraki Amerikaan konjonktürü-

nün tahmin edilmezliği, uzun vadede tarihî oluşun tahmin edilmezliğini gerektirmez. Olaylar, seviyelerine göre ya hesap edilebilir sebeplerle tayin edilmiş görünürler, yahutta sayısız tesirlere tabîdirler. Belki de yirmi yıllık Amerikan Milli gelirinin tahmini, yirmi aylık istihsal göstergesinin tahmini kadar tesadüfi değildir. (Yirmi yıllık tahmin hiç bir dış tesirin bulunmadığını farzettirir. Savaş veya ihtilâl devrelerinde durum farklıdır) Şimdi şunu bilmek gerekiyor: İç değişiklikler veya bir rejimin ölümü, tahmin edilebilir olaylardan mıdır? Yani bu olayların anlaşılır sonuçlar doğurmasına mahdut sayıda sebepler mi sebep olmaktadır?

Kâr zihniyetinin ve milyonlarca tüketicinin almış olduğu kararların hakim olduğu bir rejimin, istikrarsız olduğunu kabul edelim. O cemiyet, o rejim yine mevcuttur, devam eder. Onun kendi kendini yıktığını ispat etmek için, onu felce uğratan şartları kesinlikle bilmek, sonra bu şartların rejimin işleyişinden ister istemez doğduğunu ispat etmek gerekir. Kâr haddinin düşmesi kanunu, bu çeşit bir teşebbüsü gösterir. Ama bu kanun, bu gün artık bir merak konusudur sadece. Gerçekten de, bu kanuna göre, kâr sadece artık değerden, başka bir deyişle, iş gücünün maliyetine tekabül eden değerin bir bölümünden alınmalı. Değer-Emek kanununu, marksist ücret ve artık-değer anlayışını kabul etmek ve kâr haddinin, değişken kapitalin payı azaldıkça, düştüğü tezini kabul etmek lâzımdır. Ortalama kâr haddinin teşekkülü, işçinin yerini makinenin almasının kâr imkanlarını daraltttığını kabul etmiye engeldir. Bir nazariyeyi tecrübe ile bağdaştırmak için gerekli nice faraziyeler, teoriyi terketmeyi teşvik eder.

Kâr haddinin düşmesi, kuralı, kapitalizmin mut-

laka kendi kendini yıktığını kabul etmemizi gerektirmez. Gerçekten kâr haddinin düşmesini yavaşlatıcı birtakım tesirler vardır. (Meselâ işçiyi ve onun ailesini geçindirmek için elzem malların değerinin azalması). **Kapital**'de çizilen çerçeve içinde, artıkdeğerin miktarı, emekçilerin sayısı ile beraber artar. Kâr haddi ne şekilde azalır, rejimin ayakta kalması için gerekli asgari kâr haddi nedir, bilmiyoruz.

Kapitalizmin mukadder akibeti teorisinin gerçekleşmemesi, kapitalizmin yaşama şansı konusunda hiç bir şeyi ispat etmez. Bir nazariye, basitleştirilmiş bir örneğe dönüşür. Sürekli ahenk modelleri çizer bol bol (liberaller bunların nicesini yapmıştır.) Kötümserler kendi karanlık görüşlerini doğrulayan örnekler ortaya atarlar. Eğer kapitalizmi, çelişmeli bir örnekle tarif edeceksek, kapitalizm hiç bir zaman mevcut olmamıştır. Kötümserler, nazariyeci değil, tarihçidirler. Önlerinde kaçınılmaz bir kader görürler.

Böylece, olgunluktan bahseden iktisatçılar, Amerikan Ekonomisinin gelişmesiyle, tam istihdamın imkânsız olmayıp güç olduğunun ortaya çıktığını ileri sürerler. Marx sistemin ruhu ve prensibi olan kâr peşinde koşmanın, kârın kaynağını kuruttuğunu tahayyül etmişti. Dün sınırların ortadan kalktığını gören, nüfus artışının yavaşladığını, kârlı yatırımların sayıca azaldığını... Müşahade eden birkaç iktisatçı şundan korkuyordu: Sermayenin marjinal faydası ile kâr haddi arasındaki münasebet öyle olmalı ki bir işsizlik payı bulunmalı. Yirmi yıl önce kapitalizmin kendi kendini yıkacağı fikrinin modern bir şekli olan olgunlaşma doktrini modaydı. Bu gün değil Amerikan ekonomisinin büyümesi, iyimserliğe yönelmiştir. Belli bir anda, piyasa reçiminin kârlı ya-

tırım sayısının azalmasıyla firenleneceğini anlamak mümkün. Teknik ilerlemenin yarattığı yatırım fırsatlarından, sanayileşmenin başlangıç devrelerine has fırsatlardan, yol, demir yolu veya otomobil fabrikaları inşaası gibi fırsatlardan, eskisi kadar yararlanamıyacak, ama buna rağmen bu kehanete kalkışmıyan iktisatçılar, kapitalizmin bir mahşer günü yıkılacağı neticesine varmadıkları gibi, genel bir planlamanın mukadder olduğu neticesine de varmıyor. Sadece amme makamlarının müdahalesi zorunlu diyorlardı. (Kâr haddinin indirilmesi, Devlet yatırımları)

Tecrübeler bize, kapitalizm yaşlandıkça piyasa mekanizmalarının planlarla bir kenara itildiğini mi göstermektedir. Nüfus başına gelir veya işçi başına sermaye veya işgücünün üç sektör arasında dağılışı yönünden Amerikan ekonomisinden yarım asır daha genç olan Rus ekonomisi, merkezi bir planlamaya tâbîdir. Halbuki Amerikan ekonomisi böyle değildir. Yirminci yüzyılın ortasında rejimlerin yeryüzüne dağılışı tarihî bir vakadır, iktisadî çağın bir gereği değildir.[1]

Esas itibariyle kapitalist kalan ekonomilerin içinde işleyişin sosyalizme yöneliş, olgunlaşma ile beraber yoğunlaşmaktadır. Bu iddiayı doğrulayan delillerimiz yok değil. Refah, ve tam istihdamı sağlama sorumluluğunu devlet üzerine alır. Mecburi tasarruf (bütçe fazlası ve otofinansman) ferdî ve tabii tasarrufun yerine geçer. Fiyat tesbitleri ve kontroller git gide artar. Hiç şüphe yok ki yirminci yüzyılda, bütün kapitalist ülkelerde devletin müdahalesi artmıştır. Ama devletin oynadığı rol, ülkelerin iktisadi çağı ile orantılı değildir. Millileştirmeler, teknik ve iktisadi gelişmenin tam bir sonucu değil-

dir. Ekonominin sosyalleşmesi her millete başka başkadır. Büyük işletmelerde sabit sermayenin birikimi gibi. Herkese oy hakkı, verimliliğin artışı bir kaç genel olay tesirini gösterir.

Teknik ve iktisadî gelişme ile mülkiyet şekli arasında bir bağlantı da görülmez. En ileri tekniğin icabı olan dev işletmelerin, özel mülkiyet konusu olmamasını gerektiren hiç bir şey yoktur. Meğer ki **General Motors**'un statüsü gibi bir mülkiyet şekli düşünülsün. (Belki de böyle bir yorum peygamber Marx'ın değil, sosyolog Marx'ın asıl düşüncesine en uygun yorumdur: İlk hisse senedi şirketlerin ortaya çıkışı, **Kapital** yazarına, yeni bir kapitalizm doğduğu görüşünü ilham etti). XIX. yüzyılın ilk yarısında, dokuma fabrikalarının, ikinci yarısında, Demir Çelik fabrikalarının özelliği olan sanayi baronları kapitalizmi ortadan kalkmamış, başka şekillere bürünmüştü. Bu şekillerin hepsi içtimai bakımdan kollektif bir manzara arzederler. Fransa'da elektriğin veya gazın sosyalleştirilmesi tekniğin gereği değil, politikanın eseridir.

Başka bir deyişle, ya dar manada kapitalizmin kendi kendini yıkacağı tahminlerini yorumlıyacağız (bu durumda olaylar tahminleri doğrulamıyacak) yahutta onları geniş mânâda tefsir edeceğiz. O zaman da derece derece bir sosyalleşmeye gidilecek (devletin artan müdahalesi, devletleştirilmiş olmasalar bile özel olmaktan çıkmış işletmeler). Bu durumda tahminler doğru çıkar ,ama bu günkü ihtilâfları ortadan kaldırmaz.

Bu sonuncu yoruma olduğu gibi katılmak, tek ve aynı yönde belirsiz bir tekamül kabul etmek, yanlış olur. Temerküz, teknik icabların veya rekabet şe-

killerinin merhametsizce keskinleştirdiği basit bir olay değildir. Bazı sektörlerde üretim birimlerinin genişlemesi verimlilik endişesinden doğar. Başka sektörlerde, hareket, daha çok ters yönde olacaktır. Elektrik enerjisinin yayılma imkânları taşıdığını söylersek mühim bir şey söylemiş olmayız. Büyük korporasyonların mali temerküzlerine gelince, bunlar verim kaygısından çok güçlü olmak iradesinin eseridir. Serbest rekabetten, plancıların kararlarından doğarlar. Ama bir rejimi ötekinden daha fazla ölüme mahkûm etmezler.

Tezin en mühim delili olan «kapitalizmin tenakuzları»nı dikkate almadığımız ileri sürülebilir. En çok ileri sürülen: Kuvvetlerle istihsal münasebetleri arasındaki zıtlık. İstihsal kuvvetleri deyince ne anlamalıyız? Bir topluluğun yararlandığı kaynakların bütünü mü? İlmi bilgiler mi? Sanayi cihazları mı? Organizasyon kabiliyeti mi? İş gücünün hacmi mi? Bu durumda istihsal kuvvetlerinin gelişmesi bir çok olayın varlığını gösterir: ham madde miktarının ve işçi sayısının artışı, bilginin ilerlemesi veya ilmin sanayiye tatbiki sayesinde verimin yükselmesi, maden yataklarının keşfi veya emeğin en yüksek verime ulaşması sayesinde işçi veya nüfus başına düşen gelirin artması. Görülüyor ki istihsal münasebetleri, hem mülkiyetin kanunî statüsünü kucaklamakta, hem üretim elemanları arasındaki münasebetleri, hem de gelirlerin dağılışını ve bu dağılıştan doğan sınıf çatışmalarını kucaklamaktadır. Bu iki bulanık kelime arasında bir tezat var dersek, neyi ifade etmiş oluruz?

Birinci yorum şunu ileri sürecek: mülkiyet kanunları, tekniğin belirli bir gelişmesinden sonra iler-

lemeyi durdurur. Bu yorumu olaylar çürütmüştür. Kapitalist kanunlar, sınaî olsun malî olsun, güyük temerküzlere imkân verecek kadar esnektir. Bazen mevzuat, daha etkili şekillerin zararına, geleneksel işletmeleri korur. Fakat mevzuat katı değildir. Hiç bir yerde, mevzuat kapitalizmi ölüme götürmez.

İstihsal münasebetleri deyince, proleterlerle çalışma araçlarını birbirinden ayırmanın sonucu olan hukuki bir şekilden çok, gelirlerin dağılışını mı anlamalıyız? Basit bir deyişle: istihsalin organizasyonu kollektiftir, gelirlerin dağılışı ferdidir. Görülüyor ki tenakuz, kelimelerde.

Günlük dille ifade edersek, bu tezat burjuva iktisatçıların aşinası olduğu az tüketim nazariyesinin değişik bir şeklidir. Kâr peşinde koşan müteşebbisler işçilerin ücretlerini indirecekler. Ve pazar bulamadıkları için, istihsal vasıtalarını tüketim mallarının ve kitlelerin hayat seviyesinin zararına biriktireceklerdir. (*) Tarihi bakımdan, gelirlerin eşit olmıyan bir şekilde dağılışı aşırı bir tasarruf yaratabilir. Ve dolaylı yoldan istihsal kuvvetlerinin yayılmasını frenler. Şimdilerde, kapitalist denen rejimler, gelirlerin kendiliğinden dağılışını mâlî yönden nasıl değiştireceklerini biliyorlar. Gerçek ücretler, uzun vâdede, emeğin verimliliğinden başka bir gelişme göstermezler. Sanayi sistemi ile gelirlerin dağılışı arasındaki gerilimin son derece artması için, hiç bir sebep görmüyoruz. Herkese en üstün seviyede bir refah sağlıyacak yöne doğru, barışçı bir şekilde iler-

(*) Bu sözler, Batı kapitalizminden çok, sovyet sosyalizmine uygun düşmektedir.

lemekte olan kapitalizm görüşünü, böyle bir iyimserlik, aşılamak istemiyoruz. Özel mülkiyet ve piyasa rejimi, özü itibariyle istikrarsızdır, sarsılmak tehlikeleriyle karşı karşıyadır. Buhranlara karşı tepkiler, yapıda değişmeler meydana getirir. Çok defa bu değişmelerin geriye dönüşü yoktur. Teknik ilerleme, işletmelerin teşkilâtını, boyutlarını ve bazı işleyiş şekillerini değiştirir ki bunu önlemek mümkün değildir. Olgun bir kapitalizm, zincirlerinden başka kaybedecek hiç bir şeyi olmıyan bir sefiller sürüsü değil, küçük burjuvalardan, işçilerden veya memurlardan meydana gelen kalabalıklar meydana getirir. Çok defa, bu kalabalıklar rekabetin mahiyetine karşı çıkarlar. Bundan, daha az kapitalist bir ekonomiye yönelindiği sonucu çıkmaz. Ama biz bu tekamülün sert bir determinizme tabî olmadığını, bazı değişken unsurlar arasındaki tezadın bu determinizmi yarattığını kabul ediyoruz. Ana hatları ile bile bu tekamülün karışık bir tarihi var. Yoksa, bu tekamül basit bir zaruret değildir. Sosyalizme mensup olduğunu ileri süren partilerden birinin mukadder zaferini ilan etmek için kapitalizmin tenakuzlarına baş vurmak şöyle dursun, bir sosyalizmin başa geçeceğini tahmin bile edemeyiz. (sosyalizmi müphem mânada ele alıyoruz.)

Müstakbel rejimin tahmini mümkün ana hatları, kapitalist dediğimiz rejimle de bağdaşır, sosyalist dediğimiz rejimlerle de.

Tarihî tahminler

Hiç şüphesiz gerek kapitalist devletler arasında gerekse bu devletlerle sömürge ülkeleri arasında bir takım «tezatlar» var. Burada tezat deyince,

nötr bir kelime olan ihtilaf kelimesini anlıyoruz. Bundan kapitalist devletler arasında savaşın kaçınılmaz olduğu neticesi çıkarılabilir mi?

Bir mânada, ifade hayli açık: her asırda harp felaketi görülmüştür. Eğer kapitalist sıfatını kaldırır ve «devletler arasında savaştan kaçınılmaz» diye kabul edersek, büyük bir hata işlemiş olmayız. Yakın gelecek, geçmişten daha barışçı olacağa pek benzemiyor. Hata, devletlerin kapitalist niteliği üzerinde fazla durmakla başlıyor. Bu nitelik kanlı çatışmaları mukadder kılıyor sanki.

Mahreç aramak, aşırı kâr ve elverişli yatırımlar peşinde koşmak büyük kumpanyaları veya milletleri birbirine düşürmez demiyoruz. Ticaret hürriyeti rekabeti, rekabet bir nevi çatışmayı gerektirir. Ama bu çatışmalar, silahlardan çok, uzlaşma yoluyla sona erdirilir. Devletler özel şirketlerin kârlarını yüklendiği veya sömürgelerde veya tesir bölgelerinde bir inhisar kurduğu andan itibaren, bu ihtilâflar barış için tehlikeli olurlar. Başka ülkeleri meşru bir yarışmadan uzak tutmak için zor kullanan gerçekten mütecaviz bir suçlu olur. Bu türlü aşırı tecavüz şekilleri kaybolmaya yüz tuttu. Ama Afrika'da, metropoller hâlâ çeşitli idarî tekniklerle kendilerine gayrimeşru faydalar sağlamaktadır. Hiç bir zaman, kapitalist ekonomilerin yaşaması ve ölmesi, bu marijinal çatışmalara bağlı olmamıştır. (Bu ekonomiler birbirlerinin en iyi müşterisiydiler) Dayanışma, her zaman, rekabeti yenmiştir. Netice olarak, kollektif mülkiyet ve planlama rejimi de dahil olmak üzere, her rejim egemen siyasi birlikler arasında anlaşmazlık çıkarmak için fırsat arar: mübadele şartlarını Sovyetler Birliğinin düzenlemesi, Yugoslavlara

«sosyalist sömürü» şeklinde görünmüştür. Dünya ister kapitalist olsun ister sosyalist, en kuvvetli olan, çeşitli vasıtalara baş vurarak, kendi yararına bir fiyat tesbit etmiye veya özel avları kendine ayırmıya çalışacaktır. Hiç bir iktisadi rejim, barışı garanti edemez. Hiç biri tek başına savaşlara zorlıyamaz.

Kapitalist ülkeler ile Asya ve Afrika ülkeleri arasındaki tezat, tarihi bir mesele. Avrupa'nın Asya imparatorlukları çökmüş, Afrika imparatorlukları sarsılmıştır. Avrupa'nın hakimiyeti son demlerini yaşıyor. Bundan, kapitalizmin ölümü neticesi çıkarmı?

Stalinci marksistlerin hoşuna gittiği şekilde tarihi okursak, okuduğumuzda görürüz ki, kapitalizm istihsal vasıtalarının özel mülkiyete konu olduğu veya piyasa mekanizmalarının işlediği bir rejim olarak değil, memleketlerin meydana getirdiği somut bir bütün olarak tarif edilmektedir. Bu memleketlerin ekonomileri kapitalist rejimin bazı çizgilerini taşır. Batı Avrupa, Birleşik Devletler ve Kanada, beyaz Britanya dominyonları bu bütüne dahildir. Güney Amerika, bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Asya ülkeleri, bu açıdan bakıldığında, ya feodalite kalıntılarının yahut ta emperiyalizmin kurbanıdırlar (şeklen egemen olsalar bile.) Yahutta henüz kapitalistleşmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Rusya sosyalist kampa geçti. İkincinin sonunda, Doğu Avrupa ve Çin bu kampa katıldı. Bu kampta, sekizyüz milyon insan var. Asya'da, Yakın Doğu'da emperyalizme karşı ayaklanış gitgide daha başarılı olmakta ve mahalli burjuvaziler emperyalizmle birleşmektedir. Sömürgelerin «aşırı kârları»ndan mahrum kalan kapitalizm, eğer bir arada yaşama uzun

zaman devam ederse, yavaş yavaş ölmiye, eğer üçüncü dünya savaşı patlarsa trajik bir şekilde ölmiye mahkûmdur.

Konjonktürün ana hatları üzerinde, stalincilerle hasımları arasında hiç bir anlaşmazlık yok. Fakat iki tarafta ayrı kelimeler kullanıyorlar ve geleceği aynı açıdan görmüyorlar.

Kelimelerin tuzağına düşmek istemiyorsak, önce tarihi bir bütünün çöküşünü, bir rejimin çöküşünden ayırmamız gerekir. Tarihi bütün, mutlak veya nisbî kuvveti azaldığı için çökmüştür. Halbuki rejim, aynı bütünün içinde tam olarak gerçekleşmediği için çöker. Hiç bir zaman, işçi sınıfının hayat seviyesi, «çöken» Büyük Britanyadaki kadar yüksek olmamıştır. İki dünya savaşına rağmen, Batı Avrupa hedef almadığı iktisadi amaçlara daha fazla yaklaşmaktadır. (*)

Avrupa hakimiyetinin sona ermesinden, kapitalizmin iktisadi bir rejim olarak buhran geçirdiğini çıkarmak için, kapitalizmle emperyalizmin içiçe olduğunu, özel mülkiyete ve piyasa mekanizmalarına dayanan bir rejimin sömürecek alan kalmadığı takdirde yürüyemiyeceğini kabul etmek lâzım gelir. Avrupa burjuvazisi, sömürgeleriyle beraber, yaşama vasıtalarını da yitirmiştir. Ama kimse bunu ispat edemedi. Endenozya Hollanda milli gelirinin çok önemli bir yüzdesini (%15 den fazlasını) kullanıyordu. Endenozya bağımsızdır ve Hollanda refahı tatmıya devam ediyor. İngiliz işçi sınıfı savaş öncesin-

---

(*) Şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: Avrupa kapitalizmi derin değişikliklere uğramıştır. Bu tartışılmaz. Ama bu değişebilme bile hayat belirtisi değil mi?

den daha yüksek bir hayat seviyesine sahip, ama Hindistan imparatorluğu artık yok.

İşaret ettiğimiz bu hususlar, tartışılan meseleleri bir kelime ile kesip atmak iddiasında değildir. Asya'nın sömürülmesi geçen asırda Avrupa'nın sanayileşmesine yardım etmiştir. (bu yardımın yalnızca ölçüsü tartışılabilir) Özel ticaret üzerine kurulmuş Milletlerarası bir sistemin, dünya ekonomisinin kapladığı alan genişledikçe, güçlükleri de artmaktadır. Doğu Batı mübadelelerinin yeniden başlaması, kopuşun neticelerini ortadan kaldırmaz. Bir memleket demirperdenin öte tarafında kurulan mahreçlere ne kadar fazla bağlanırsa, Moskova'da veya halk demokrasilerinden birinin başkentinde siyasi maksatlarla alınmış kararlardan o kadar çok müteessir olur. Kapitalist cemiyetlerin yıkıldığını kesinlikle ilan edebilmek yahutta onların sosyalizme dönüştüğünü söylemek için, şu iki husus ispat edilmeli: Sosyalist kampın zaferi veya kapitalist kampın sosyalizme dönüşmesi.

Gıda veya ham madde yokluğu kapitalist cemiyetlere felaket getirecek. Belki de Avrupa, bu asırda ve onu takip eden yüzyılda, ham maddeleri sömürgelerden değil, bağımsız ülkelerden satın alacak hem de daha pahalıya (mübadele haddinin bozulması kısmen Asya ve Afrika'nın kurtuluşundan ileri gelmiştir.) Sovyet hükümeti ham madde vermeyi red etti diye ne Avrupa mahvolur ne de a **fortiori** Amerika Birleşik Devletleri. Komünist yayılmasının devam ettiği. Dünya ekonomi bölgesinin daha da daraldığı, bir dünya savaşı tehdidinin daha ciddi bir hal aldığı durumda, batılı hükümetlerin özel teşebbüse, bilhassa milletlerarası iktisadi münasebetlerde bıraktıkları payı azaltmak zorunda kalıyorlar. Henüz

böyle bir gelişme önlenemez: 1954'de, belki de geçici olarak, batılı ülkelerde, ülkeler arası münasebetlerin güdümlü ekonomi metodlarından uzaklaşma yoluna girdiğini görüyoruz.

Stalincilerin nazarında, kapitalist dedikleri tarihî bütünü karakterize eden, istihsal vasıtalarının özel mülkiyet konusu olması ve piyasa mekanizmalarıdır. Batılılara göre, medeniyetlerini başkalarından ayıran, çeşitli mülkiyet statüsü ve duruma göre faydalı veya tehlikeli basit bir teknik olan piyasa mekanizmaları değil, çok partili oluşudur, temsili müesseselerdir, zümreler arası diyalog ve fikir çatışmasıdır. Şartlar bu tekniğin payını daraltmaya, idarenin rolünü genişletmeye zorlayınca, bunu ancak tam rekabet örneğine uygun bir ekonomiyi Batının en yüksek değeri sayan veya mâli kontrolların yahutta ürünlerin yeni bir dağıtıma tabî tutulmasının ardında Gestaponun gölgesini gören iktisatçılar kapitalizmin bir inkârı olarak sayabilir.

Tarihi şartlar, kapitalist dediğimiz cemiyetleri bir tehlike ile karşı karşıya bırakmıyor: haritaya bir göz atmak, yeter. Rus orduları Weimar'da. Çin, «Proletaryanın» giriştiği büyük haçlı seferine katılmıştır. Asya'da komünizmin ilerlemesi çok muhtemel. Batıya karşı, eskiden despot olan daha zengin kavimlere karşı, isyan, iyi tanımadıkları bir rejime duyulan sempatiden çok, düşman komünoteler yüzündei komünizme kayıyor. Yobazların hizmet ettiği ve uçsuz bucaksız orduların desteklediği bir inanç nereye kadar yayılabilir, nerede durur? Bunu kimse söyliyemez. Ortaya atılacak tahminin doğru yanları bulunabilir. Ama ilmî hiç bir değeri olmaz Bunu dün III. Reich ve hasımları hakkında yapılan tahminlerle mukayese edebiliriz. 1954'de yapılan tahmin kesin

değil. Hem de 1942'de, hatta 1940'da yapılan tahminden de çok farklı. İki blok arasındaki rekabet yıllarca, on yıllarca sürebilir. Kelimenin bildiğimiz mânâsında, bir savaş çıkmıyabilir. Kapitalist devletler arasında topyekûn bir savaştan çok, iki kamp arasında topyekûn bir savaşın daha kaçınılmaz olduğu ileri sürülemez. Belki de bilgilerimiz sınırlı olduğu için. Ama tarihi gerçeğin yapısı buna sebep oluyor.

Gelecek on veya yirmi yıl içinde üçüncü dünya savaşının çıkacağını kabul etsek, mantık bakımından, bu ne ifade eder? Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki menfaat zıdlığı, her iki devletteki yönetici sınıfların hususiyetleri, iktisadi rejimleri arasındaki rekabetler, vesaire gibi bazı kitle olayları. İktidardaki adamlar, beklenmedik olaylar, iyi veya kötü tesadüfler, ne olursa olsun, muhakkak savaşa yol açacaktır. Şimdiik konjonktürün böyle bir yapıda olduğunu hiç bir şey isbat etmiyor. Belki de şanslar hemen hemen eşit, dengede.

Üçüncü topyekûn savaşın çıktığını veya soğuk harbin uzayıp gittiğini düşünelim. Kimin galip geleceğini tahmin edemeyiz. Batının muhakkak muzaffer olacağını, Amerikan Endüstrisinin üstün potansiyeli ile ispata kalkmak çocukça bir davranış olur. Komünizm'in muhakkak muzaffer olacağını, Sovyet Ekonomisinin daha hızlı büyümesine dayandırmak da öyle. Ya Dünyaya hakim olmak istiyenler, aralarındaki anlaşmazlığı şiddete baş vurarak halledecekler; o zaman nice beklenmedik şart (ilk teşebbüste kim bulunacak? Uzaktan idare edilen en mükemmel araçlara veya en iyi uçaklara kim sahip olacak?) çıkacak ortaya ve, hiç kimse geleceğin sırrını çözmek iddiasında bulunamıyacak. Yahut ta

anlaşmazlığın çözülmesi, uzun bir zaman istiyecek; belki de hiç bir zaman kesin bir şekilde çözüme ulaşılmıyacak. Marijinal muharebelerden ve iki dünyanın geçirdiği değişikliklerden yeni bir denge doğacak, ama bu durumda da sonucu kavrıyamıyacağız: Her alem kendi zaaflarını öteki alemin zaaflarından daha iyi bilir. Batının bir zaaf da, sosyalizmin enninde sonunda kazanacağı kehanetine inanması ve düşmana, kaderle işbirliği yaptığı inancını vermesidir.

Tarihi kader, geriye bakarsak, hareketlerimizin kristalleşmesinden başka bir şey değildir. İleriye baktığımız zaman, tarihi kader, hiçbir zaman tesbit edilmemiştir. Hürriyetimiz tam bir hürriyet olduğu için değil. Mazinin mirası, insanın ihtirasları ve kollektif kölelikler, hürriyetimize sınırlar çizer. Hürriyetimizin sınırlanması bizi çok kötü bir düzen karşısında önceden boyun eğmiye zorlamaz. Topyekûn bir kader yoktur. İnsan için, istikbal ideali, zaman içinde, red edilmiyecek bir teşvik unsuru, bir garantidir. Her halükârda, ümid var olacak.

Diyalektik

Diyalektik kelimesinin tek bir mânâsı yok. Esrarengiz titreşimlerle yüklü bu mânâ, bu kelimeyi geleceğin bütününe tatbik edersek iki anlam kazanır. Ya tarihî diyalektik deyince, önceki sistemden farklı bir sistem ile sebeplerle sonuçların birbirini takip etmesini anlarız. Yahut bu kelime, bütünlerin birbirini izlemesi, bir bütünden ötekine geçişi ifade eder. Bu geçiş anlıyabileceğimiz bir zaruretten doğar.

Birinci mânâda diyalektiği, marksist temalara baş vurarak aydınlatıyoruz. İstihsal kuvvetlerinin gelişmesi ile beraber iktisadî güç birikimi ortaya çıkacak. Gittikçe fakirleşen bir proletarya vûcut bulacak ve bu proletarya bir parti halinde örgütlenerek ister istemez ihtilâle yönelecek. Böyle bir tasavvurda, tarihi hareket, sebepler arasındaki iç tesirlerden doğmaktadır. Bu sebeplerin karşılıklı münasebetleri öyledir ki kaçınılmaz bir şekilde özel mülkiyet rejiminden sosyalist sisteme geçilmektedir.

İllî bir diyalektik, daha önceki sayfalarda incelemediğimiz hiç bir problem ortaya atmıyor. Özel mülkiyet ve piyasa mekanizmalarına dayanan bir ekonominin, kendi işleyişini felce uğratan sonuçlar doğurmaya yönelmesi anlaşılabilir. Gerçekde, bu nazariyenin cari şekillerinden hiç biri tenkide dayanamaz. Kapitalizm, zaman geçtikçe değişmelere uğruyor, ama kendi kendini yıkmıyor. Teknik veya sanayide çok, siyasi demokrasi ve ideoloji, yavaş yavaş rekabete daha az yer bırakmakta, devlet idaresinin rolünü büyütmektedir. Tekamülün hep aynı istikamette olacağını, bir partinin veya bir ülkenin bu tarihi gidişin tek istifade edicisi olması gerektiğini hiç bir şey ispet etmiyor.

Diyalektiğe vereceğimiz ikinci anlam, bambaşka problemler ortaya atmaktadır. Bunları tek bir soru ile özetliyebiliriz: tarihin iki anı arasındaki bağın mahiyeti nedir? İki devir, iki üslûp, iki medeniyet birbirine bir mânâ bağı ile mi bağlıdır? Yoksa, tesadüfî bir determinizmin müphem bağları ile mi? Şöyle bir cevap vermek istiyebiliriz: bu soru felsefeden veya tenkidten değil, tecrübeden çıkmaktadır. Sebep-sonuç bağlantısının ne olduğunu önceden tayin edemeyiz: maziyi müşahade edelim, o zaman soru-

muza bir cevap bulmak mümkün olacak. Gerçekte tecrübelere dayanan araştırma, bir nazariyeyi gerektirir: Bu bağlantıların mahiyeti gerçeğin iç özelliğinden doğmaktadır.

İnsanın her hareketi, mümkün olanlar arasında yapılan bir seçimdir, konjonktürün mecbur ettiği değil, teşvik ettiği bir cevaptır, hareketlerin anlaşılır fakat zaruri olmıyan neticesidir. Eğer **olayı** olay olarak yeniden kurmak istersek. tarih, özü itibariyle, bir değişikliktir. Hem de zaman boyunca sıralanan bir değişiklik. Tarih, tarih olarak, ne terakkidir, ne çöküştür, ne de aynı bütünlerin belli belirsiz tekrarıdır. Olayların kâh bir artış, kâh devreler halinde ne ölçüde veya hangi sektörlerde teşekkül ettiğini yalnız tecrübe gösterebilir.

Bu konuda tahminler yürütebiliriz, gerekirde. Ama tahminler de izahlar kadar ihtimalîdir. Eğer bir rejimin çöküşünü bir kaç defa müşahade etmiş, bu çöküşün sebeplerini tahlil etmişsek, ve aynı mahiyette bir rejimde hastalık belirtilerini bulmuşsak, tarih belirtmeden, o rejimin de benzer bir yoldan geçerek aynı sona varacağını hemen ileri süreriz. Yahutta sebeplerin etkisini sürdüreceğini düşünürüz. İster belli bir istikamete yönelmiş bir hareket olsun, isterse bir devre bahis konusu olsun, bu tahminler bir belirsizlik kat sayısının tesirindedir. Bir temayül devrilebilir: içinde bulunduğumuz ekonominin yirminci yüz yılda devletleştirilmesi, belki de, yirmibirinci yüz yılda devam etmiyecek. Verimliliğin ilerlemesi, belkide, askeri bir felaketten sonra veya bürokrasinin sınırsız genişlemesiyle duracak. Britanya demokrasisi, çözülüş önceden belirlenemiyecek kadar orjinal karakterler arzetmektedir.

Hareketlerin birbirini takip etmesinden farklı olarak, **eserlerin** birbirini takip etmesinin ifade ettiği bir manâ vardır ki nazariye yoluyla mânâyı şöyle verebiliriz: Eserlerin birbiriyle olan münasebeti, gerçektende, o eserlerin ifadesi olan faaliyete çok yakın olan gayeye bağlıdır.

İlmin fetihleri, bu güne ait bir bütün içinde toplanır. Sonraki fetihler değişmiş ve aydınlanmış olarak bu günkü bütün içinde yerlerini alırlar. İlmi hakikat, aşağı yukarı, ilk defa düşünüldüğü günkü gibi, bu gün de aktüeldir. İlim tarihini, ilim olarak vasıflandırmak için en uygun tabir hangi tabirdir? Birikim mi, terakki mi, hazırlanış mı? Verilecek her cevap, ilim dünyasının kendine has mânâsına bağlıdır, ilim dünyasının içinde geliştiği şartlara bağlı değildir.

Yalnızca mazinin keşfi, bize matematik veya fizik ilminin hangi tarihte yol aldığını, bir nazariyenin ilk defa kim tarafından söylendiğini, bir ispatı ilk kimin yaptığını, bir kanunun matematik kesinlikde ilk kimin ifade ettiğini belirtmemize yarar. Hareketlerin birbirini takip edişi olarak, ilmin tarihi, başka hareketlerin tarihine nisbetle, hiçbir imtiyazdan istifade etmez. Dün keşfedilmiş hakikatlarla bu günün sistemi arasındaki münasebet, bir tarihi araştırmadan değil, felsefî tahlilden doğmaktadır. Alimlerin ve müesseselerin, fikirlerin ve iktisadi yapıların münasebet halinde olması, şuurların ve kristalleşmiş hareketlerin içtimai bakımdan karşılıklı olarak aydınlanmasına yardım edebilir. İlmi bakımdan ise, araştırmaların yönü, sonuçların felsefi açıdan yorumlanması, hatalar, gerek tesirler gerekse çevre tarafından anlaşılır hale gelmektedir. Fakat bu çeşit izahlar, bir eserin, eser olarak, mânâsını tama-

men bulma imkânını vermez. Şartlar bir araştırma yapıldığını veya doğru bir çözüm yolunun bulunmadığını açıklar. Ama silah üstünlüğünün bir orduyu mutlaka zafere ulaştıracağı şeklinde bir hakikatı bulmamızı sağlamaz.

Nasıl 1941 yılındaki Askerî durum, Hitler'in «Barbarossa Harekâtı»na başlama kararını vermesine bağlı değilse, şartlar da bu keşfe bağlı değildir. Bir problemin doğru bir şekilde halli yahutda bir kanunun ifadesi, ne bir sebebin sonucudur, ne de bir konjonktüre tepkidir. Olayların elverişli kıldığı veya felce uğrattığı, bir istikamete yönelttiği veya saptırdığı, ama zorlamadığı, hem tarihi kişide hem de tarihçi de bulunan hüküm yeteneğinden doğar bu çözüm.

Her özel dünyada, hareketlerle eserler arasındaki farkın başka bir önemi vardır. Sanatta, **hakikatin** dengi **kalitedir.** Bir sanatın hususiyetleri çevre ile hesap edilir. Şaheser, şaheser olarak izah edilmez. Şaheserin aktüelliği hakikatin aktüelliğine zıt olabilir. Hakikatin her yüz yıl için ayrı bir mânâsı vardır. Çünkü hakikat, belirli bir tarzda, tek ve nihaî bir anlam taşır. Şaheserin, her yüz yıl için, bir mânâsı vardır. Çünkü onun mânâsı bitmez tükenmez. Çünkü onun her insanlığa başka bir tarafı görünür.

Şaheserler, ilmî hükümler gibi bir bütünde kaynaşmazlar. Ve belki de onlardan her biri, en gerçek mânâda bir ferdin ifadesidir. Bir ferdin bir ekolün veya bir cemiyetin. Birbirlerinden başka olmalarına rağmen, yine de eserler birbirlerine bağlıdır. Teknisyen, bütün mimarların karşısına çıkan problemlere getirilmiş olan çözüm şekillerini yeniden bulur. Partenon'un öyküleri, şekli, kompozisyonu her

zaman ders alınacak şeylerdir. Öyle ki her nesil onun mânevî mesajını başka türlü yorumlar. Araştırma ile vasıtaların aynı oluşu, resmin veya mimarinin çeşitli anları arasında derin bir yakınlık kurar. Bu yakınlık, o kendine has dünyaya birlik kazandırır. Her esere, mukayese edilmez bir mânâ verir ve çeşitli eserler arasında çok mânâlı bağlar kurar.

Kendine has mânâları içinde eserler, uzman tarihçiye bir komünotenin ifadesi olarak görünür, Ama taklit veya mücadeleden çok, diyaloğu esas alan bir komünote gibi. Yaratıcı, kendinden önce gelenlere karşı çıktığı zaman bile, onları devam ettirir. Alimler, sanatkârlar veya filozoflar, heveslerini ve çatışmalarını, idealini veya gerçek varlığını yansıttıkları cemiyetten ayrı olamazlar. Düşünürler veya kurucular, yalnızca topluluğun hizmetinde olduklarına inandıkları zaman bile, onunla kaynaşmış değildirler. Sanatkârın dinî veya siyasi kanaatleri yaratıcı bir gayret ilham etmez diyemeyiz. Bu yaratıcı gayret bir kaliteye eriştiği zaman onun kendine has aleminde yer alır. Ne var ki bu âlemin apayrı bir âlem olduğunu kavramamış olanlar da o âlemin içindedir. Katedralleri yontan heykeltıraşların, sanatkâr topluluğuna girmek için, sanat kavramını düşünmiye ihtiyaçları yoktu.

İlim olsun, sanat olsun, eserlerin tarihi, olayların tarihine nisbetle temel bir fark arzeder: Bizzat tarihin mânâsı bu özel dünyanın karakterlerinden doğar.

İlimler tarihinin iki anı arasındaki bağlantı tesbit edilebilir. Bu tesbit ya olaylar planında olur: bir keşif arızî veya zorunlu, münzevi bir dehanın eseri yahutta kollektif bir çalışmanın ürünü olarak görü-

nür. Yahutda bu tesbit, mânâların muhtevalı plânında olur: o zaman keşif, geriye bakıldığında, bir rasyonalite olarak görünür. Newton'un yer çekimi kanununu, o devirde ve ortaya attığı şekilde, mutlaka ifade veya icad edeceğini isbat edemeyiz. Tarihçi, her şey olup bittikten sonra bilinen olayların rasyonel bir gelişmesini o olaylara yön veren kanun şeklinde çizmeye çalışır.

İlmin ilerlemesi, tesadüfi bir determinizmin kategorilerinden çıkmaz. İlmin ilerleyişini genel bir bağlantıdan çıkarmadan hatta onu manalı bir bütüne dahil etmeden kendi başına anlıyabiliriz. Birbirini takib eden sanat üslûplarını veya felsefî ekolleri anlıyabiliriz. Bunun için matematik bir isbat zarureti yoktur. Bu anlayış kararın ihtimalîliğini aşar. Geleceği tahmin, anlaşılır dünyaların rasyonelliğine mi muhtaçtır? Hangi anlaşılır dünyanın?

Ne ilmin geleceğini tahmin edebiliriz, ne de sanatın geleceğini. Topyekûn tarih, kendine has dünyalardan birinin tarihiyle mukayese edilebilir dersek, bundan gelecekle ilgili tasavvurların doğru olduğu neticesi çıkmaz. Dahası var, bir önceki bahiste, tarihî bütünün birden fazla mânâ ifade ettiğini göstermiştik. Tek bir faktöre bağlamak, kavranılması mümkün olmıyan tek taraflı bir belirlemeyi düşündürür. Ekzistansiyel bütün aşağı yukarıdır, keyfidir. Totalitenin tek doğru yorumu, yani determinizmin gerek tesadüfi karakterini gerekse mânâların çokluğunu ortadan kaldırmıyan yorum, insan kaderinin kurucusu sayılan **bir** probleme bağlanan yorumdur. Eğer bu problem, her biri bir sonrakinin zorunlu şartı olan çözümler gerektiriyorsa; eğer hareketin sonunda **kökten** bir çözüm bulunuyorsa, tarih bütün olacak: imtiyazlı durum, bütüne mânâ verecek.

Hegel'ci sistemin ana fikri bu. Kategorilerin diyalektiği ile cemiyetlerin diyalektiği arasında var sayılan paralellik, rejimlerin birbirini takip edişine, kategorileri birbirine bağlıyan bir takip edişe benzer bir zorunluluk vermektedir. Felsefe tarihi, felsefe tarihi olarak, tarihin felsefesidir. İnsanların dünya ve kendileri hakkında edindikleri fikirler zihnin oluşundaki anlarını temsil eder. En sonunda zihin, tabiatın ve kendinin şuuruna varır.

Tarih felsefeleri, örnek olarak aldıkları özel dünyaya göre farklılaşırlar. Sanat eserleriyle mukayese edilebilen çeşitli medeniyetlerin her biri, kendi orjinalliği içine sıkışıp kalacaklar. Aralarında sonu gelmiyen bir diyalogtan başka bir irtibat olmıyacak. İlmin merhaleleriyle mukayese edilebilen çeşitli medeniyetler, sert bir mantıkla, birbirine bağlanacaklar. Diyalektiğe göre, medeniyetleri, birbirini takip eden felsefelere benzetebiliriz.

Görüldüğü gibi, hakikatte, nihai olacak olan durumu, şeklî olarak tayin edebiliriz. Bunun için insanın aklına güvenmek gerekir. Bu nihai durum, cemiyetlerin birbirini takip edişi içinde geriye bakıldığında zorunlu bir düzen karşımıza çıkarmaz. Belgelerin ve olayların birikmesinden çıkardığımız yaklaşık düzen, tamamiyle tesadüfi bir determinizmle, durumlar ve şahıslar arasındaki beklenmedik tesadüfler, tabii muhit, toplulukların ağırlığı ve bazılarının teşebbüsü ile izah edilir.

İnsanlığın uzun süren çıraklık devresini, nisbi bir bolluğa kavuşmak için harcadığı gayretlere bağlamak, toplulukların yaşadığı macerayı ruhsuz yapar. İstihsal vasıtaları yüzyıllar boyu pek az değişmiştir. Kurulan ve yıkılan siteleri, bahtiyar hüküm-

darların yükselttiği sarayları ve fâtihin sevilen kadına karşı beyhude sadakatini gösteren mezarları yok mu sayacağız? Yeknesak bir şekilde barışın savaşı, savaşın barışı takip etmesi, rakip devletlerin ve muzaffer imparatorlukların birbirinin yerini alması bizi ilgilendirmiyorsa, kararımız ne olacak? Hiç bir zaman iki defa göremiyeceğimiz şeyi, bize rüyalar dokuyanı unutmak mı? Kutsal tarihi sosyalizmin öncesinden ibaret sayarsak, orada milyonlarca insanın bu yeryüzünden geçtiğini doğrulayan eserlerden ve maceralardan hemen hiç bir iz bulamayız.

Dikkatimizi içtimai rejimlerin sadece birbirini takip üzerinde toplıyalım. Bunu anlarız, ama zaruri olduğuna hükmetmeyiz. Bir medeniyeti başka bir medeniyete, kaba taslak da olsa, benzetebiliriz. Bir birine benzeyen devrelerin süresi birinden ötekine değişirmiş. İmparatorluklar bir kaç asır geçikme ile veya bir kaç asır önce zuhur eder. (Tabi geniş alanlar üzerinde, sayısız kavimlere kendini kabul ettirmiş siyasi birliklere imparatorluk demek caizse). Aynı bütüne giren milletlerin hepsi aynı merhalelerden geçmezler. Bazıları bunlardan birini sıçrayarak aşar. Rusya burjuva demokrasisi merhalesini, Batı Avrupa Stalinci merhaleyi atlamıştır.

Sosyal tarihin sözde diyalektiği, gerçeğin fikre dönüşmesinden özellik görülür. Feodalitenin veya sosyalizmin karşısına kapitalizm dikilir. En sonunda, rejimlerin birbirinin zıddı olduğu, birinden ötekine geçişin, tezden antiteze geçişe benzediği ifade edilir. Bu, iki bakımdan yanlıştır. Rejimler, birbirinden farklıdır. Ama birbirinin zıddı değildir. Ara şekiller, saf şekillerden hem daha sık görülür, hem daha devamlıdır. Diyelim ki, yokluk varlığa veya spinozacılık dekartçılığa nasıl bağlı ise, kapitalizm de feo-

daliteye öyle bağlıdır. Yine de tesadüfi determinizmin bu anlaşılabilir gerçekleştireceğini hiç bir şey garanti etmez. Keza oluş, nasıl varlıkla yokluğu bağdaştırıyorsa, sosyalizm de feodalite ile kapitalizmi bağdaştırır diyelim. Sentezin ortaya çıkışı nükleer bir patlama yahut iktisadi konjonktür gibi önceden kestirilemez.

Olayların sıralanışına göre, ahlakî icablara uygun kendiliğinden bir ayıklanma yoktur. Tesadüfi bir determinizmden, bu gün için, birbirine zıt icabların çokluğundan daha üstün bir anlaşılabilirlik aramak yerinde olur. Ama bu araştırmada, istikbâlin, aklın kararlarına uyacağı inancı yoktur. Yarın kozmik bir felaket, kalemin parmaklarımızın arasından her an düşebilmesi gibi, insanlığın başına çökebilir. Hıristiyan kurtuluşu Tanrının lûtfundan bekler. Tanrısız bir insanlık, kendi kollektif kurtuluşunu kimden niyaz edecek?

* * *

İhtilâlciler hürriyetlerinin payını da kaderin kudretini de büyütürler. Kendisiyle beraber, tarih öncesinin de sona erdiğine inanır ihtilâlci. Mücadele ede ede yücelen proletarya, insan cemiyetlerine yeni bir veçhe kazandırır. İman yolu ile bilgelikten alınan derslerin de üzerine çıkan ihtilâlciler, sınırsız bir şiddetten sonu gelmiyen bir barış beklerler. Nice ümitlere kaynak olan dava yok olmıyacağı için, zaferin muhakkak kendilerinde olacağını ilan ederler. Zaman geçtikçe, iktidar yükünü yüklendikçe, alt üst oluşlar toplulukların mahiyetçe hayli eski olduğunu doğruladıkça, hayal kırıklığı, duyulan güveni sarsar. Sınıfsız cemiyete daha az inanılır. İnsanlarla

ve onların beyhude karşı koyuşlarıyla oynıyan zarurete daha çok inanırlar. Kaderden yardım dilemek, önce, iyimserliğe destek olur, sonra bir boyun eğiş olur.

Ümide veya ümitsizliğe kendini kaptıran ihtilâlciler kaçınılmaz bir gelecek üzerinde muhakeme yürütmeye devam ederler. Bu geleceğin nasıl olduğunu anlatmaz, sadece ilan ederler onu.

İnsanî yahut gayri insani hiç bir kanun, Kaosu parlak veya müthiş bir sona sürüklemez.

SEKİZİNCİ BAHİS

TARİHE SÖZ GEÇİRMEK

History is again on the mova: tercümesi güç bir söz bu Toynbee'ninki. Güçlü, ama garip bir duyguya cevap teşkil ediyor. Hayatımızın her hangi bir anında hepimiz bunu duymuşuzdur. Ben bu hissi, 1930 İlkbaharında duydum. Almanyayı ziyaret ediyordum. O sırada nasyonel sosyalizm ilk başarılarını kazanıyordu. Devletlerin yapısından dünyadaki kuvvetler muvazenesine kadar her şey yeniden tartışılıyordu. İlerde ne olabileceğini kestirmek, **statü quo**'yu devam ettirebilmek kadar bana imkânsız göründü.

Tarih şuuru, çağımızın felaketleriyle beraber doğmadı. Kendi alınyazasına güvenen Avrupa burjuvazisi, geçen asrın sonunda, bugünün parçalanmış Avrupası kadar sert bir şekilde uyguluyordu tenkit metodlarını. Geçen asrın burjuva Avrupası, bugün kumlardan çıkarılmış eski kentlerin hepsini tanımıyor. Ölen tanrıları ve göçüp gitmiş medeniyetleri tamamen araştırmamıştır. Ama her cemiyetin başka bir özellik taşıdığını ve Atina'nın, Roma'nın ve Bizans'ın uğradığı mukadder akibeti bizim kadar biliyordu.

Ama bu bilgi bir yere bağlanmamıştı. Elli yıl öncesinin batılı tarihçileri, milli devletlerin veya parlamanter rejimlerin tekâmül kanununa meydan oku-

yan mağrur insanların diktiği anıtları için için kemiren çürüyüşten kendilerini kurtarabileceğini kabul etmezlerdi. Kâh ilmin ilk olarak kurmuş olduğu bir maceranın bambaşka bir macera olduğuna inanıyorlar, kâh mümkün çöküşlerin, uzaklaştığına inanıyorlardı. Yeryüzünde hiç bir sitenin ebediyete namzet olmadığını söylemek kolay. Ama sitelerin yıkılışını görmek kolay değil.

Asrımızda, tarih felsefelerinin fazla rağbet bulması, şahidi olduğumuz olaylardan ileri geliyor. Otuz sene harplerini, Peloponez muharebesini veya 1914 ve 1939 anlaşmazlıklarını kucaklıyan savaşı yaşayan bir kimse, bunların hangi sebeplerden doğduğunu ve neticelerinin ne olduğunu kendi kendine sorar: Bu savaşların neyi ifade ettiğini yani gerçekte olup bitenleri anlamamıza yarıyan mühim hadiseleri bulmaya çalışır. Beklediğimiz cevabın mânâsına göre, vicdanlar birbiri ardına işlenen cinayetleri mazur görecek. Savaşların kapitalizmle beraber doğduğuna ve onunla beraber ortadan kalkacağına inanan bir gözlemci daha az isyan ediyor. Gerek devletlerin birbirleriyle mücadelesi sırasında, gerek sınıf mücadelesi sırasında yapılan katliamlar, eğer sınıfsız cemiyete giden yolu açıyorsa, boşuna olmıyacaktır. Tarihperestlik, haksızı haklı gösteren bir geleceğe duyulan hasretten doğmaktadır. Roma'nın düşüşü aziz Augustinus'a, sadece Tanrı Sitesine ait olan özellikleri şeyi fani sitelerden beklemeyi öğretti. Avrupa'nın düşüşünü gören çağdaşlarda, Lenin ve Stalin'in aksiyon tekniği ile zamanımıza adapte edilmiş Marksist kehanetlere sarılıyor. Toynbee gibi, Spengler'i izleyen çağdaşlardan bazısı da, dolaylı yoldan aziz Augustinus'un vardığı noktaya ulaşmakta. Her medeniyet başkadır. Başka, ama

kardeş. Bir medeniyetin son mânâsı, o medeniyetin ötesindedir. Her medeniyet cihanşümul bir Kilise'yi miras bırakır. Mesajı yüzyılları dolaşır bu kilisenin. Onun başka kiliselerle diyaloğu, Tanrıya ibadete yönelmiş bir insanlığın en yüce hedefini ortaya koyar.

Tarihi yapan insanlar, şartlarını, arzu veya ideallerine, eksik bilgilerine göre seçmezler. Kâh çevrenin baskısına boyun eğerler, kâh bu baskıyı yenerler. Ya çok eski devirlerden beri devam edegelen âdetlerin ağırlığı altında belleri bükülür. Yahutta mânevi bir hamle ile şahlanırlar. İlk bakışta bir olaylar hercümerci, tiranik bir bütün gibi görünür tarih. Her parçasının mânâsı var, ama bütününde bir mânâ yok. İlimde, tarih felsefesi de, biraz farklı bir üslûpla, çok dar bir alanda kavranabilen düzensizlikle kaderin kör düzeni arasındaki çelişmeyi aşmıya çalışırlar.

Marksist tipte tarih felsefeleri, olayları birkaç basit prensibe bağlıyarak izah etmek suretiyle, hercümerçten bir düzen çıkarırlar. Bu felsefelere göre, insan önüne geçilmez bir hareket sonunda hedefine ulaşacaktır. Sınıflar menfaatlerinin fertler ihtiraslarının esiridirler. Fakat ihtihsal kuvvetleri ve istihsal münasebetleri bu karışıklığın içinden birbirini takip eden rejimler çıkarır. Sınıfsız cemiyet son merhale olacağına göre, rejimlerin birbirini takip etmesi kaçınılmaz, ama faydalıdır da.

Tarih şuurunun bir karikatürü olan tarihperestlik dediğimiz şey, işte bu anda ortaya çıkıyor. Tarih şuuru sayısız, insicamsız olaylara saygı duymayı öğretiyor. Bu olaylar günün aktörlerine, kristalleşmiş geleneklere, geliştirdikleri sonuçlara göre sayısız mânâlar taşıdığını ve sayısız mânâlar verilebilece-

ğini öğretiyor. Tarihperestlik, hiç bir incelik taşımıyan olaylara, sözde nihai bir yorum sistemine bağlı mânâlar verme hakkını kendinde bulur. Davaların paranoyak dünyasına varmadan, galipleri mağlûpların hâkimi, devleti hakikatin şahidi yapmak tehlikesiyle doğar. Batı bu sarsıntıdan müteessir olur: Komünizmin tam bir sapıklık olduğuna inanan Amerikalı kanun koyucular 30 yıllarının komünistlerini 50 yıllarının anlayışına göre mahkûm ediyorlar. Sovyet veya Çin hapishanelerinde sanıklar hayat hikayelerini yazmak, Birleşik Devletlere giriş vizesi istiyenler kısa hayat hikayelerini anlatmak zorunda bırakılıyorlar. Birleşik Devletlerde cevaplar olaylarla ilgili. Halbuki demirperdenin öteki tarafında, kapitalistlerin kendi yazdığı hayat hiyakesindeki olaylar; cellatların bu olaylara verdiği değerlere göre nitelendirmek gerekiyor.

Tarih şuuru bilgimizin sınırlarını da ortaya koyuyor. Bakışlarımız ister maziye çevrilsin, ister geleceği keşfetmiye çalışalım, bilgilerimizin boşluklarıyla ve hatta geleceğin özüyle bağdaşmıyan kesin bir kanaate erişemeyiz. Sebeplerle neticelerin karışmasından çıkardığımız genel hareketler, gerçekten tesirini göstermiştir. Ama alelade sebeplerin onları önceden tayin ettiği söylenemez. Determinizmin tesadüfi oluşu, hadiseler geçtikten sonra unutulabilir, fakat hadiseden önce unutulmamalı.

Tarih şuuru kendisiyle mücadele ettiğimiz zaman bile, **başkasına** saygı duymayı öğretir. Sebeplerin mahiyeti, ruhların mahiyetiyle ölçülmez. Mücadelemiz nereden çıkmıştır, bilmiyoruz. Her rejim bir değerler düzenini gerçekleştirir. Bütün değerlerin bağdaşması bir düşüncedir sadece. Yakın bir hedef olamaz. Değeri olan tek bir geleceğe göre hareket

eden tarihperestiik ise, tersine, başkasını tasfiyesi gereken bir düşman görür, küçümser. Çünkü tarihperestiik onun iyiliğini de istemez, tanımazda.

Tarihin en yüce mânâsı, hiç bir zaman, sadece mazi düşünülerek bulunmaz. Ne kosmos'un güzelliği, ne de medeniyetlerin trajedileri gök yüzüne doğru yönelttiğimiz soruya cevap değildir. İnsanın yavaş yavaş fethettiği şeylerin yolundan gidilmezse, insanı tanıyamayız. Yarın bambaşka bir ders verecek bize. Reims heykelciklerini bütün garipliği içinde anlamak için Elefanta mağaralarındaki heykellere bakmamız gerekiyor. Bizim sözde katiyetlerimizin tesirinden kurtulmak için, Batıya Tokyo'dan veya Bombay'dan bakmalıyız. Başkalarıyla diyaloğa girişmediğimizden, kendi kendimizin Tarihi bir varlık olarak şuuruna eremiyoruz. Son sorular sorulduğu zaman, diyalog, monolog kadar müphem olmaktadır. Bütün geçmişin canlandırılması kaderimiz üzerinde yalnız kendi şuurumuzun tetkik imkânını verir. Ormanların yuttuğu ıssız metropoller, ölümle yüz yüze gelmeyi kabul ettikleri için boşuna ölmemiş olan savaşçıların kahramanlığı, ilahî cezalar veya en iyi haberleri müjdeliyen peygamberlerin sesi, kalabalıkların öfkesi, azizlerin temizliği, müminlerin çoşkun imanı, tarihi bilginin bize öğrettiği hiç bir şey bizi şu alternatiften kurtaramıyor: Ya Tanrının hükümranlığı ya yeryüzü siteleri. Spenger ve Toynbee. Biri insanın bir av hayvanı olduğunu, öteki Tanrıya tapmak ve onunla birleşmek için yaratılmış olduğunu önceden biliyorlardı.

Eğer seçim yaparken yeryüzü sitelerinde karar kılarsak, isteklerimize uygun son'la kaçınılmaz son ister istemez karışacak. Herkesin göstermek zorun-

da olduğu saygının herkesin refahı ile bağdaşmıyacağı şartlar soyut olarak düşünülebilir. Ama beklediğimiz olacak mı, bilemeyiz.

Her nesil kendi tasarısını bugüne kadar benzeri görülmemiş ve insanlığın en yüce tasarısı olarak görmek eğilimindedir. Bu gurur, günlük işlerle ilgilenmemekten daha iyidir. İlgisizliği doğuran, bütün projelerin boş olduğuna inanmaktan doğar. Aynı zamanda bu gurur bizim devrimiz gibi bir devirde birçok yobazlık unsurunu taşımaktadır.

İki büyük imparatorluk arasında çıkan mücadeleye, teferruatını bilmediğimiz, bir tesadüfi determinizm hâkim. Diyelim ki istihsal tekniği özel mülkiyeti mahkûm etti, piyasa mekanizması sermayenin birikimi veya kitlelerin isyanı yüzünden felce uğradı: Bu gün tahmin edebileceğimiz sosyalizm, sovyetizmin şimdiki veya gelecekteki tatbikatına uymıyacaktır. Gelişen istihsal kuvvetlerinin inkâr ettiği özel mülkiyet hakikatte ne Detroit'te inkâr edilmiştir, ne de Harkov'da. Tarihi mücadelelere konu olan şeyler, çok defa gelecekle ilgili tahminlerde yer almıyor. Bir kader halinde billurlaşmış kararları, geriye bakarak anlamak, tesadüfi bir determinizmi görmek demektir. Çünkü aynı realite başka bir zarurete tabi değildir. İstikbale yönelen hareket ihtimallere dahildir.

Marksizmin Stalin'ci şekline göre, rejimlerin birbirini izliyeceğini belirten kanunun doğru bir tarafı yoktur. Gerçekten de, Stalinci marksizme göre, cemiyetler hep aynı safhalardan geçmez ve sosyalizm iktisadi gelişmenin aynı noktasında ortaya çıkmaz. İktidara geçişin hemen ertesi günü sosyalizmin kuruluşu başlamaz. Kaldı ki iktidara geçiş bile sayısız tesadüflere bağlı. Cihanşümul bir tarih olmak

iddiasında bulunan stalincilik, sonunda, bolşevik partisinin tarihine sıkışıp kalıyor.

Sınıfsız cemiyet kavramı zayıfladıkça takip kaybettikçe düşünce sisteminde başka bri fikir ortaya çıkmakta: İnsanın hareketi, kozmik kuvvetler gibi, tarihî olayların üstesinden gelebilir düşüncesi. Bu gün atom enerjisine hükmeden yarın güneş enerjisine sahip olacak olan zekâ, olayların akışını birçok defa değiştiren tesadüflerin ve cemiyetlerin çehresini bozan budalalıkları neden önliyemesin? İki fikir ailesi (Hıristiyanlarla Politeknisyenler) Marksizm'in mesajına karşı hassaslar. Hıristiyanlar marksizmde Mesih'in yankısını buluyorlar. Politeknisyenler, ise Promete'yi hatırlatan bir gurur seziyorlar: İnsanı, gayesine, istikbal ulaştıracak. Çünkü istikbali yoğuracak olan insanın kendidir.

Aksiyon kavramı genç Marx'ın Marksizminde de mevcuttu. İnsan aksiyon yoluyla, tabiatı değiştirirken kendini de değiştirir. Proletarya aksiyon yoluyla, kapitalizmi devirmek suretiyle görevine lâyık olacaktır. Proletaryanın aksiyonu, rejimlerin diyalektiğine girer. Kapitalizmin ürünü olan işçi sınıfı, cemiyetteki sömürü şartlarına karşı çıkar. Ama gelecekteki cemiyetin şekilleri eski cemiyetin bağrında olgunlaşmadan zafer kazanılamıyacak. Yorumculara göre, yapıların değişmesine tesir eden determinizm üzerinde de, işçi sınıfının isyanı üzerinde de durulabilir.

Lenin 1917'den önce sınıfın yerine partiyi geçirir. Bu da dengeyi hareket yönünde bozar. Sınıfın gelişmesiyle partinin gücü arasında bir nisbet bulunmadığı an, ihtilâlin şansı, sınıftan çok, partiye bağlıdır.

Yine de tarihin kanunlarından medet umarlar. Parti açık görüşlülüğünü ve başarısını tarih ilmine borçluymuş gibi gösterir. Bolşevik yöneticiler, bütün devlet adamları gibi, en önemli tahminlerinde kaç defa yanılmışlardır. 1917'den sonra, yıllar yılı, Almanya'da bir ihtilâlin çıkacağına inandılar. 1926'da Çan Kay Şek'in döneceğine ihtimal vermediler. Ne 1941'de Almanyanın hûcum edeceğini tahmin ettiler ne de 1945'de Çin komünistlerinin yakında bir zafere ulaşacağını önceden kestirebildiler. Şüphesiz hasımları onlardan daha kördü. Elli yılın bilançosu oldukça heyecanlı. Meziyetleri ve içinde bulundukları şartların payı ne olursa olsun, komünistlerin gerek tahmin yürütmek, gerekse harekete geçmek hususunda bildikleri bütün bilgilere, burjuvalar da aşina. Önüne geçilmez tekamülün kanunları onların hareketlerine yön vermekten çok, bu hareketleri haklı göstermiye yarıyor.

1918'den sonra Batı ülkelerinde sınıflar arasındaki çatışmaların karmakarışık bir hâl alacağını, büyük kuvvetler arasında rekabetlerin doğacağını ve Asya Afrika'daki sömürgelerin Avrupa'ya karşı ayaklanacağını görmek için **Kapitali** veya **Kapitalizmin son aşaması, emperyalizmi** okumaya lüzum yoktu. Doktrine göre bu ihtilafların sonu sosyalizme götürecektir. Ama doktrin bunun ne zaman ve nasıl olacağını söylemiyordu. Doktrin bir konjonktürden bahseder sadece. İnsanın hareketi bu konjonktüre bir netice sağlar. Hiç bir objektif kanun bu neticeyi önliyemez kabul de ettiremez. Nazariye, talihin yardım ettiği iradenin mucizevî veya şeytanî eserini bir kader gibi ifade eder.

Parti, kapitalizm diyalektiğinin geciktirdiği ve reformcu sendikaların belki de önlediği ihtilâli yap-

mak görevini üzerine alıyordu. Aynı şekilde devlet tarımı kollektifleştirmeye karar verdi. Kendi haline bırakılan tarım milyonlarca **kulak**'ı kışkırtıyordu. Eğitim ve propaganda bakanı olan marksistler, kendi tarihi maddecilik anlayışlarına göre, hemen neye müdahale etmek gerekiyorsa, bunu kararnamelerle yapmıya kalktılar. Edebiyatı ve felsefeyi **seberber etmiye** karar verdiler. Doktrine göre, edebiyat ve felsefe, gelişme yolunda olan sosyalist bir cemiyette kendiliğinden serpilip gelişecektir. Görünüşte ilmî bir hükümden (sanat ve düşünce tarihi çevrenin eseridir) despotizme geçtiler. Devletin anlattığı şekli ile cemiyet, iktisatcilere, romancılara, hatta musikîşinaslara bir ortodoksluk kazandırır. Mademki burjuva medeniyeti ve sanatı çürütmüştür, onu sosyalist gerçekçilik kurtaracaktır.

Bununla bitmiyor. Bize söylediklerine göre, yaşama şartları değişince insan yeniden doğmuş olacak. Parça başına ücret ve managerler için kâr fonu... gibi ezeli bencilliğe uygun tipik kapitalist yöntemlere başvurmak yeni insanın kendiliğinden doğmasına imkân vermez. Bir kere daha hükümet edenler tarihin mahiyetine yardım edecek, ruh mühendisleri diyalektiğin akışını hızlandıracak. Eğitim, propaganda, ideolojik formasyon, dine karşı kampanya gibi her türlü vasıta ile, fertlere, insanın kendi ve bu yeryüzündeki durumu hakkında edindiği fikre uygun bir şekil vermiye çalışırlar. Pavlov, Marx'ın yerini alır; şartlı refleksler nazariyesi, tarihi maddeciliğin yerine geçer. Olması gereken cemiyetle, mevcut cemiyet arasındaki fark azaldıkça, din duygusunun kendiliğinden yok olacağını tasavvur ediyorlardı. Hakikatte, «refleks» ilmî hayatı tamamiyle izah etmiyor. Maddeci sosyoloji de, hürriyete kavu-

şan proleterler veya durumlarından memnun burjuvalar arasında iman kalıntılarını veya iman duygusunun uyanışını hesaba katmıyor. Bir kere daha ilmin uğradığı başarısızlık, despotik harekete yol hazırlıyor. Pavlov metodlariyle mücehhez bakanlar, komiserler, nazariyeciler, sorgu hakimleri, resmi felsefe doğruysa, insanları alacakları şekle sokmıya kalkacaklar.

Davalar, yanlış şuurun tiranik bir harekete kayışını çok güzel bir şekilde gösterir. Sanıkların ve hakimlerin tarihî dünyasını, daha önce yaptığımız gibi, hem mutlakiyetçi hem de nisbî bir anlayışa göre yeniden kurabiliriz: Son hedefin kayıtsız şartsız taşınan değer açıklayıcı kavramların getirdiği hakikat aktörlerin niyetlerinden ve şartlardan sıyrılmış hareketlerini, galip açısından nasıl anlaşıldığı. Ama son haddine götürülen bu yorum yabancılaşmış bir yorumdur. Kurbanlar, ona inanmadan boyun eğerler. Sanıklar kendilerine verilen rolü istiyerek oynamazlar. Tehditlerle, şantajla karşı karşıyadır onlar. Aç, susuz, uykusuz bırakılarak razı ederler. Köpeklerin nasıl salyasını akıtırlarsa onlar da öyle itiraf ettirirler. İtirafların muhtevası filozoflara Hegel'i, psikologlara da şartlı refleksler konusunda yapılan denemeleri hatırlatır. Kâfirlerin veya sapanların hakikati itiraf etmesi arzusuyla, son tahlilde şüpheli kişilerin, az çok alim maymunlar oldukları için, razı oldukları inancı ne ölçüde birbirine karışmıştır bilmiyoruz.

Tarihi kaderin ve maceranın akışına hükmeden şaşmaz kanunların hayli uzağındayız. Geleceğin sırrını elinde tuttuğuna inanan mağrur hayalden hakikate göre geleceği yoğurma tutkusuna geçilen merhaleler mantıkidir. Bir sınıf, müşterek kurtuluşun vasıtasıdır. Onun gerçek temsilcileri olduğunu ilan

eden bir kaç kişi, insanlığın geri kalan kısmını alelade insan gözüyle bakarlar. Şartlar onların nazarında teşebbüslerine elverişli olan veya olmıyan bir takım fırsatlardan ibarettir. Muhalefetten iktidara geçince, sosyalizmi kurmak için aynı heyecanla hizmete koşarlar. **Kulak**'ların tasfiyesi veya azınlıkların sürülmesi, tarihte **aklı** gerçekleştirmeye yönelmiş bir politikanın zahmetli fakat ehemmiyetsiz devreleridir. Tarihe söz geçirmek istiyenlerden bazıları arızî olayların, büyük adamların veya tesadüflerin müdahalesini bertaraf etmeyi hayal ediyor. Bazıları cemiyeti bütün bir plana göre yeniden inşa etmek ve haksız geleneklerin mirasından kurtulmak, nihayet bazıları da insanlığı parçalayan ve onu silahların hazin istihzasına terkeden anlaşmazlıklara bir son vermek rüyasını görüyor. Akıl bunun tam tersini öğretiyor: politika, eksik bir bilgiye dayanarak, beklenmedik şartlarda dönüşü olmıyan bir seçim yapma sanatı olarak kalacaktır.

Manevi dünyalar birden fazla, faaliyetler bağımsız. Böyle bir durumda müphem de olsa, topyekûn planlama arzusu ister istemez tiranlığa yönelecek.

Teknik sayesinde, fizik olaylar üzerinde yapılan denemeler bir **kosmos** tasavvurunu yavaş yavaş sildi. Bunun aksine, tarihe istenilen bir istikamet verebilmek ümidi, fertlerin arzularına veya isyanlarına kulaklarını tıkayan kanunların tayin ettiği içtimai bir düzen yahut bir oluş düzeni tasavvurundan doğmuş olsa gerek. İhtilâlciler birkaç unsura değil, bütüne hükmedeceklerini tahayyül ediyorlardı.

Totalitarizmin zihnî kaynaklarından biri de, bu prometevarî ihtiras. Bakış, yeryüzüne ne zaman dönecek? Hükümetler tecrübe edilecek, yobazlık ye-

niden çıkacak ortaya, ve aşılmaz mukavemetlerin şuuruna varılacak... işte o zaman ihtilâlciler cemiyetleri bir plana göre yeniden kurmanın, bütün insanlığa tek bir amaç çizmenin mümkün olmadığını kabul edecekler. Yeryüzündeki siteleri kabul etmemek ve böylece kendini tamamlamak, şuurun hakkı. İhtilâlciler bunu kabul ettikleri gün barış yine gelecek yeryüzüne.

Şiddetten sakınmanın yolu nedir? Politika bunu hâlâ keşfedemedi. Ama şiddet, mutlak bir tarihi hakikatin hizmetinde olduğuna inandığı zaman, daha gayri insani oluyor.

Üçüncü Kısım

AYDINLARIN YABANCILAŞMASI

DOKUZUNCU BAHİS

AYDINLAR VE AYDINLARIN VATANI

Her cemiyetin, kamu, özel ve hususi idare kademelerini dolduran **kâtipler** (kültür mirasını nesilden nesle aktaran veya zenginleştiren **okur-yazarları** veya **sanatkârları**) hükümdarlara veya zenginlere kanun metinlerini ve mücadele sanatını sunan müşavirleri, tabiatın sırlarını çözen ve insanlara hastalıkları yenmeyi veya savaş meydanlarında galip gelmeyi öğreten âlimleri, tek kelimeyle **uzmanları** olmuştur. Bu üç zümrenin hiç biri çağdaş medeniyete has değildir. Ama bu medeniyetin öyle hususiyetleri var ki bunlar aydınların sayısına ve hayat şartlarına tesir etmektedir.

İktisadî gelişmeyle beraber işgücünün çeşitli meslekler arasındaki dağılışı da değişir: sanayide çalıştırılan işgücünün yüzdesi artar, tarımda çalıştırılanın azalır... aynı zamanda da büroda kağıt delen memurdan laboratuvarında araştırma yapan kimseye kadar eşit değerde olmıyan bir çok mesleği kucaklıyan ve adına üçüncü denen sektörün de hacmi büyür. Sınaî cemiyetlerde kol işçisi olmıyan emekçi sayısı, gelmiş geçmiş bütün cemiyetlerdeki bu gibi emekçilerin sayısından hem mutlak olarak hem de nisbî olarak kat kat fazladır. Adeta işçilerin hareketleri son derece basitleşsin diye organizasyon işleri ile teknik ve idarî işler giriftleşmektedir.

Çağdaş ekonomi, okuması yazması olan proletere ihtiyaç duyuyor. Topluluklar ferahladıkça, gençlerin eğitimine ayrılan masraf da artıyor: orta öğretimin süresi uzamakta, her neslin daha geniş bir bölümü orta tahsil görmektedir.

Kol işçisi olmıyan üç zümre, yazıcılar, **uzmanlar, okur-yazarlar**, aynı hızla olmasa da, aynı zamanda çoğalmaktadır. Bürokrasiler düşük vasıflı yazıcılara iş sahaları açmakta, işçilerin yetiştirilmesi, sanayiin organize edilmesi daha çok sayıda uzmanı ve daha fazla uzmanlaşmayı gerektirmektedir. Mektepler, üniversiteler, eğlence veya haberleşme vasıtaları (sinema, radyo) **okur-yazarlara, sanatkârlara** veya basit birer vülgarizatör olan söz ve yazı teknisyenlerine kapılarını açmaktadır. Bazan işletmelere giren okur-yazar sıradan bir uzman derecesine düşüyor: yazar bir **rewriter** oluyor. İş sahaları çoğalıyor. Bu büyük vakıanın herkes farkında. Ama bunun önemi her zaman kestirilemiyor.

Uzmanlar veya okur-yazarlar, her zaman bağımsızlığını koruyan bir çeşit Cumhuriyetler kuramamışlardır. Yüzyıllar boyunca, fikir adamları ve sanatkârlar, mânen, Kilisenin ve Sitenin inançlarını ayakta tutmak veya yorumlamakla vazifeli **rahip**lerden ayrı değildirler. İçtimai bakımdan, kendilerine yaşama vasıtalarını sağlıyanlara, Kiliseye, kuvvetlilere veya zenginlere, devlete bağlıydılar. Yalnız sanatkârın durumu değil, sanatın ifade ettiği mânâ da, istek nereden geliyorsa ona göre veya kültürlü sınıfın vasıflarına göre değişiyordu. Savaşçılara veya tacirlere mahsus sanatın karşısında müminlerin müminler için ortaya atılmış sanatları yer alacaktı.

Devrimizde sahip oldukları otorite, gördükleri itibar âlimleri Kilisenin baskılarından korumaktadır (bir kaç istisna da pek mühim sayılmaz). İnsanın menşei, hıristiyanlığın doğuşu gibi nas'larla ilgili konularda serbestçe araştırma yapmak hakkı, itirazlara yol açmıyor pek. Okuyucu zümresi genişleyip hâmîler ortadan kalktıkça, yazarlar ve sanatkârlar güvenlik bakımından kaybettiklerini, hürriyet yönünde kazanıyorlar (yaratıcı faaliyetlerinin yanı sıra bir meslekte çalışarak hayatlarını kazanma imkânı daha da çoktur). Özel teşebbüs de, Devlet de, ödediği ücretin karşılığını istemektedir. Ama sinema şirketleri ve üniversiteler stüdyoların veya ders salonlarının dışında kendi doğrularının savunulmasını pek mecbur kılmıyorlar.

Sonra, bütün siyasi rejimler, kelimeleri ve fikirleri kullanmasını iyi bilenlere şans tanıyor. Bu gün artık başa geçenler cesareti veya serveti çok olan kumandan değil, kalabalıkları, seçmenleri, kongreleri ikna etmesini bilen hatipler, bir düşünce sistemi ortaya koymuş olan doktrincilerdir. Rahipler ve okuryazarlar hiç bir zaman İktidarı meşru göstermeyi red etmediler, ama, devrimizde İktidarın söz sanatında uzman olanlara ihtiyacı var. Nazariyeci propagandacıyla birleşmektedir: partinin genel sekreteri doktrin hazırlamakta, aynı zamanda da İhtilâli yönetmektedir.

İntelicansiya

«Zeka meslekleri»-tabir gerçi aydınlık değil-dediğimiz içtimai zümrenin devrimizdeki görünüşü şöyle: sayıları daha kalabalık, daha hür, iktidara daha yakın. Bu kategori için ortaya atılan tarifler

bazı bakımlarından aydınlatıcı; kategorinin çeşitli yönlerine ışık tutuyor.

En geniş kavram: kol işçisi olmıyan emekçiler tabiri. Fransa'da hiç kimse büro memuruna, üniversiteden diploma almış olsa, bile, aydın demez. Bir işletmeye girip işi belli şeyleri yapmaktan ibaret olan diplomalı, yazı makinesini çalıştıran bir işçidir. Kol işçisi olmıyan emekçilerin sayısı kabardıkça, yani iktisadî gelişmeyle beraber, aydın sıfatını kazanmak için aranan vasıflar da artıyor. Falan az gelişmiş bir ülkede, her hangi bir diplomalı, aydın sayılabilir. Bunda hakikat payı da var. Filan Arap ülkesinden gelerek Fransa'da tahsil yapan bir gencin, kendi vatanı açısından, davranışları, gerçekten, bir edebiyatçı tavrıdır. Batılı yazara benzer.

İkinci kavram bu kadar geniş değil: **uzmanlar ve okur-yazarlar** yazıcılar ile uzmanlar arasında kesin bir sınır yok: bir kategoriden ötekine derece derece geçilir. Hekimler gibi bazı uzmanlar bağımsızdırlar, bunlara serbest meslek erbabı deniyor. «Bağımsızlar» ile «ücretliler» arasındaki fark, bazan, düşünüş tarzlarına tesir etmektedir. Yine de asaslı bir fark sayılamaz: sosyal güvenlik kurumlarında çalışan hekimler aylık alıyorlar diye aydın olmaktan (tabii aydın sayılacaklarsa) çıkmazlar. Acaba bu sonuç kol işçiliği olmıyan çalışmanın mahiyetinden mi doğmaktadır? Mühendis organik olmıyan tabiatla, hekim yaşıyanlarla uğraşır. Yazar veya sanatkârın hammaddesi: kelimeler. Onları düşündükleri gibi yoğururlar. Ama hukukçuların da işi kelimelerle. Organizatör insanları bir araya getirmiye çalışır. Bu durumda onları da yazar veya sanatkârların safında toplamak gerekecek. Halbuki hukukçularla orga-

nizatörler, mühendis veya hekim gibi uzmanlara daha yakındırlar.

Değişik zamanlarda çeşitli unsurların aydın kavramında aranması, onun çeşitli mânâlara gelmesine yol açmıştır. Kavramı aydınlatmak için en iyi usul, sade örneklerden hareket ederek müpheme gitmek.

İç daire: hepsi de zihinleri ile yaşıyan, romancılar, ressamlar, heykeltraşlar, filozoflar. Faaliyetin değeri ölçü alınırsa, Balzac'dan Eugène Sue'ye, Proust'dan macera romanları yazanlara, günlük gazete sütunlarını dolduranlara kadar yavaş yavaş inilir. Eserlerinde eski kalıpları aynen kullanan, yeni bir fikir yeni bir şekil getirmiyen sanatkârlar, kürsülerdeki profesörler, laboratuvarlardaki araştırıcılar... bilgi ve kültür camiasında yer alırlar. Onların altında, basın ve radyoda çalışanları görmekteyiz: elde edilmiş sonuçları yayarlar, seçkinlerle geniş kalabalık arasında haberleşmeyi sağlıyan onlardır. Bu açıdan bakınca kategorinin merkezinde, yaratıcılar; sınır bölgesinde, halka anlıyacağı şekilde bilgi ulaştırmayı bırakıp tahrife başlıyan, başarı veya paradan başka bir şey düşünmiyen okuyucunun diye farzettikleri zevkin esiri olan, faydalı olmıya çalıştıkları değerlere kayıtsız vülgarizatörler görülür.

Bu tahlil şu iki hususu ihmal ettiği için mahzurlu: 1 — İçtimâî durum, gelir kaynakları, 2 — meslekî faaliyetin, nazarî veya amelî, hedefi. Bu gün Pascal veya Descartes'a aydın denilmesine kimse ses çıkartmaz. XVII. yüz yılda kimse onları aydın kategorisine sokmayı düşünmemişti, çünkü amatördüler. Pascal, parlman bir aileden gelen bir büyük burjuvaydı; Descartes ise, asker. Düşüncenin değeri veya yapılan faaliyetin mahiyeti nazara alınırsa,

amatörler de profesyoneller kadar aydındır. Ama içtimaî bakımdan, bu türlü faaliyetleriyle vasıflandırılmazlar. (*) Modern cemiyetlerde amatörlerin sayısı azalmakta, profesyonellerin artmaktadır.

Öte yandan, hukuk profesörü avukattan, iktisat profesörü konjonktür hareketlerini yorumlıyan gazeteciden çok daha fazla aydın sıfatına lâyıktır bize. Bunun sebebi, gazetecinin kapitalist bir işletmede ücretli olması, profesörün ise memur olması mıdır? Bunun böyle olmadığını birinci misal gösteriyor: avukat, serbest meslek mensubudur; hukuk profesörü ise, memur. Ama bizce bilgileri toplıyan, genişleten, nakleden hukuk profesörüne aydın demek daha uygun düşer. (**).

Bu tahliller, çeşitli tariflerin mümkün olduğunu, tek bir tarife bağlanmanın doğru olmadığını göstermektedir. Bir tarife göre, bir cemiyeti sınaî cemiyet yapan en mühim unsur uzmanların sayısıdır; üniversitelerde, teknik okullarda uzmanlık eğitiminden geçen fertler kategorisine **intelicansiya** adı verilir. Başka bir tarife göre, yazarlar, âlimler veya yaratıcı sanatkârlar birinci sırada, profesörler ve tenkitçiler ikinci sırada, vülgarizatörler veya gazeteciler üçüncü sırada yer alırlar; hukukçu, mühendis gibi

---

(*) — XVIII. yüz yıl Fransasında aydınlar kategorisini ayırmak zor değildir. Diderot, Ansiklopediciler, filozoflar aydınları meydana getirirler.

(**) — Birbirini nakzetmiyen bu iki kıstas gözle görülür şekilde birbirinden ayrılabiliyor. Zihnî meslekler gittikçe daha çok tatbikatın, idarenin veya sanayinin hizmetine girmektedir. Amatörler, âlimler veya okuryazarlar arasında görülmektedir.

tatbikatçılar sadece iş yapmak arzusuna kendilerini kaptırdıkları ve kültür endişesi duymadıkları ölçüde kategoriden çıkarlar. Sovyetler Birliğinde, ilk tarif tutuluyor: teknik **intelicansiya**'ya ön safta yer verilir, yazarlar bile ruh mühendisleri sayılıyorlar. Batı, daha çok ikinci tarifi benimser, ama daraltarak: «asıl işi okumak, yazmak, öğretmek, vaaz vermek, sahneye çıkmak, bir sanat eseri meydana getirmek veya edebî bir eser kaleme almak[1]». olanlar.

İntelicansiya sözü galiba ilk olarak XIX uncu yüz yılda Rusya'da kullanıldı: üniversiteyi bitiren ve esas itibariyle batı menşeli kültür edinmişlerin sayısı azdı ve ananevî kadroların dışındaydılar. Aristokrat ailelerin küçük çocukları, küçük burjuvazinin, hattâ hali vakti yerinde köylülerin erkek çocuklarıydı bunlar; eski cemiyetten kopmuştular, edindikleri bilgiler ve kurulu düzen karşısında takındıkları tavır birleştiriyordu onları. Sahip olduğu ilmî zihniyet ve taşıdığı hür fikirlerde kendini yalnız, millî kültüre düşman ve âdeta şiddet yoluna itilmiş hisseden **intelicansiya**'nın ihtilale yönelmesine yardım ediyordu.

Modern kültürün millî tarih içinde kendi kendine yeşerdiği ülkelerde mâzî ile bağların kopması Rusya'daki kadar ânî olmamıştır. O ülkelerde diplomalılar cemiyetin öteki zümrelerinden bu kadar kesin çizgilerle ayrılmıyorlardı; içinde beraber yaşadıkları yüzlerce yıllık yapıyı kayıtsız şartsız red etmiyorlardı. Yine de itham altındaydılar. Onların ihtilali teşvik ettiği ithamı hâlâ devam etmektedir. Solcu aydın bu ithamı bir iltifat sayacaktır: yaşadıkları zamanı aşmaya karar vermiş ihtilâlciler olmasa, eski haksızlıklar sürüp giderdi.

Bir bakıma, itham yersiz. Aydınların sırf aydın oldukları için cemiyete husumet duyduğunu ileri sürmek yanlıştır. Çinli okur-yazarlar kendilerine ön safta yer veren, hiyerarşiyi ayakta tutan ahlakî (dinî olmaktan çok ahlakî) doktrini müdafaa etmişler ve tanıtmışlardır. Krallar, prensler, taçlı kahramanlar, zengin tacirler ihtişamlarını övecek şairleri her zaman bulmuşlardır (üstelik hepsi de kötü değil bu şairlerin). Ne Atina'da, ne Paris'te, ne mîlâttan önce V. yüz yılda, ne de İsa'dan sonra XIX. asırda, yazar veya filozof, içinden gelerek, halktan, hürriyetten veya ilerlemeden yana değildi. Sen nehrinin sol yakasındaki salon veya kahvelerde rastlanan III. Reich veya Sovyet hayranları gibi, Atina sitesinin surları içinde de İsparta'ya hayran çok kişi vardı (*).

Bütün doktrinlerin, bütün partilerin-gelenekçilik, liberalizm, demokrasi, milliyetçilik, faşizm, komünizm-her zaman şairleri veya mütefekkirleri olmuştur. Hâlâ da var. Aydın, her kampta, kanaatleri veya menfaatleri bir nazariye haline getiren kimsedir; tarif olarak aydın yaşamakla yetinmez, yaşadığını düşünmek ister.

Sosyologların gayet ince bir şekilde, ihtilâlci aydınları meslekte geri kalmış kimseler olarak ele almalarında, onları böyle tasavvur etmelerinde hakikat payı var.

İntelicansiya hukuken kapalı olmadı hiç bir zaman. Fiiliyatta da nadiren kapalı oldu. Kendini bilgi ile veya zekanın faziletleriyle tarif eden her imtiyaz-

---

(*) Atina'da Isparta'yı, Pariste Hitler'i övmek, aydın için bir çeşit muhalefet olduğu açıktır.

lı sınıf, istesin istemesin, en kabiliyetli olanların yükselmesine imkân verir. Eflatun aristokratik partiye mensuptu ama kölenin de matematik hakikatleri öğrenebileceğini kabul ediyordu. Aristo, köleliğin içtimai bir zaruret olduğunu inkâr etmiyor, fakat köleliğin temelini sarsıyordu. Herkesin tabiatına uygun bir yer işgal etmesini kabul etmiyordu. Ölümüne yakın kölelerini azad etti. Belki de kölelik için doğmamıştı onlar. Bu mânada, zeka mesleğine mensup olanlar hukuki bir demokrasiyi kolayca kabul ederler ama fiilî bir aristokratlığın üzerinde de bilhassa dururlar: onların içinde bulunduğu âleme ancak bir azınlık yükselebilir.

İntelicansiya'nın unsurları cemiyetten cemiyete değişmektedir. İmtihan sistemi Çin'de köylü çocuklarına yükselme imkânı vermektedir. Ancak bu durumların nadir veya sık olup olmadığı hâlâ tartışma konusu. Mütefekkirlere birinci sırada yer verilmesi Hind de, Kastlar rejimi ve herkesin hangi şartlar içinde doğmuşsa o durumu muhafaza etmesi ile bağdaşmamıştı. Modern cemiyetlerde, üniversite cemiyet içinde yükselişi kolaylaştırmaktadır. Bazı Güney Amerika veya Yakın Doğu memleketlerinde, subay mektepleri, ordu buna benzer bir yükselme imkânı sağlamaktadır. Her ne kadar diplomalıların menşei batıda memleketten memlekete değişmekte ise de-1939 savaşına kadar Oxford, Cambridge öğrencileri dar bir muhitten seçilmişti. Büyük Fransız mekteplerinin talebeleri nadiren işçi ve köylü ailelerden gelmekteydi. Daha çok küçük burjuva, muhitlerden, yani iki nesil gerisi halk olan çevreden gelmekteydi. **İntelicansiya** içtimai bakımdan her zaman yönetici sınıftan daha geniş, daha açıktır. Sınaî cemiyetlerin yönetici ve teknisyen ihtiyacı gittikçe

arttığından bu herkese açıklık daha da yaygınlaşacak. **İntelicansiya**'nın bu genişlemesi Sovyetler Birliğinde iktidardaki kimselerin iktisadi gelişmenin neticesi olan bu durumu sosyalizmin eseri saymalarına yardım etmiştir. Küçük burjuvaların üniversite bitirmiş çocukları, eski yönetici sınıfın yarattığı değerler ve hükümet sistemine katılacak yerde bir alt üst oluş özlemini çektikleri takdirde, aynı olay demokratik rejimleri sarsma tehlikesini yaratmaktadır. Tehlike o kadar büyük ki tenkid meyli tabir caizse aydınların mesleki geriliğini ifade eder. Aydınlar kendi memleketleri ve onun müesseseleri hakkında hüküm verirken bu günün gerçeklerini başka gerçeklerle değil, fikirlerle mukayese ederler. Meselâ bu günün Fransa'sını, dünkü Fransa'dan çok, Fransa hakkında sahip oldukları fikirle karşılaştırırlar. Hiç bir insan eseri böyle bir tenkide karşı duramaz.

Aydın, yazar veya sanatkârsa fikir adamıdır; alim veya mühendis ise,ilim adamıdır. İnsana ve akla inanır aydın. Modern üniversitelerin yaydığı kültür akılcı olmak iddiasındadır. Gözlerimizin önündeki müşterek hayat şekilleri basiretli bir iradenin veya üzerinde düşünülmüş bir plânın ifadesi olarak değil, yüzyılların eseri olarak görülür. Onlardan dilediğimiz gibi istifade edebiliriz. Mesleki faaliyeti icabı tarih konusunda düşünmek zorunda olmıyan aydın yine de «kurulu düzensizliği» kesin olarak mahkûm eder. Ve bundan zevk alır.

Sadece gerçeği mahkûm ettiğimiz an güçlük başlar. Mantıki bakımdan, üç yol vardır: **Teknik tenkid** le, hükümet edenlerin veya idare edenlerin yerine koyarız kendimizi. Suçladığımız kötülükleri azaltan tedbirler ileri süreriz. Hareketin bir takım köle-

liklere sürüklediğini, toplulukların çok eski bir yapısı olduğunu, bazen de mevcut rejimin kanunlarını kabul ederiz. Teknik tenkid ideal bir teşkilata, parlak bir geleceğe götürmez. Biraz sağ duyu ile veya biraz iyi niyetle, ulaşılabilen neticelere ulaştırır bizi. **Ahlâki tenkid**, olanın karşısına olması gerekeni çıkarır. Müphem bir kavramdır bu «olması gereken», fakat zorunludur. Sömürgeciliğin zulümleri, kapitalist yabancılaşma red edilir. Efendilerle köleler arasındaki zıddiyet, sefaletin, yanı başında alabildiğine bir lüksün yer alması red edilir. Bu reddedişin neticelerini ve bu reddedişi hareket haline getirme vasıtalarını bilmesek bile, kendine layık olmıyan insanlık karşısında, bu reddişi bir suçlama veya bir çağrı gibi göstermemek elinde değildir insanın. **İdeolojik veya tarihi tenkid.** Bu sonuncu tenkid, gelecek bir cemiyet adına şimdiki cemiyeti tenkid eder. Vicdanları rahatsız eden haksızlıklara şimdiki düzenin sebep olduğunu ileri sürer. Kapitalizm ve özel mülkiyet, sömürüyü de, emperyalizmi de, savaşı da beraberinde getirmektedir. Bu tenkid, insanın görevini tamamlıyacağı temelden farklı bir düzenin ana hatlarını çizer.

Bu tenkidlerin her birinin görevi ayrı. Her birinin kendine göre asil bir yanı var. Yine her biri bir çeşit değişme tehlikesiyle karşı karşıya. Teknisyenleri muhafazakârlık beklemektedir. Ne insanlar değişir, ne de müşterek hayatın nankör zaruretleri. Moralistler her şeyden fiili bir el ayak çekişle sözde kalan bir taviz vermezlik arasında gidip gelirler: her şeye hayır demek, sonunda her şeyi kabul etmektir. Şimdiki cemiyette veya her cemiyette görülen haksızlıklarla ahlakî bir hükmün neticesi olan, fertlere atfedilebilen fazla ödemeler arasındaki sınır

nerede başlar nerede biter? Gelelim ideolojik tenkide. Bu tenkid iki tabloda da rol oynar. Dünyanın yarısına karşı moralisttir. Yani ihtilâlci harekete son derece gerçekçi bir müsamaha gösterir. Mahkeme, Amerika Birleşik Devletlerinde kurulu bir mahkeme ise, suçluluğun isbatı hiç bir zaman tatmin edici olmaz. Karşı ihtilâlciler aleyhinde ise, asla aşırı bir baskı söz konusu olmaz. İhtirasların mantığına uygun bir gidiş. Nice aydın ahlakî bir öfke ile ihtilâlci partiye yönelmiş, sonunda terörcülüğe razı olmuştur. Teröre ve hikmet-i hükümete.

Her memleket bu tenkidlerden birine veya ötekine yönelir. İngiltere'de ve Amerika'da teknik tenkidle ahlakî tenkid içiçedir. Fransızlar ise ahlakî tenkidle ideolojik tenkid arasında gidip gelirler. (isyancılarla ihtilâlcilerin diyaloğu bu tereddüdün tipik ifadesi). Çok defa her türlü tenkidin ilk kaynağı ahlakî tenkid belki de. Hiç değilse aydınlarda bu böyle. Bu onlara hem «haksızlıkları düzelten» biri olmak, her şeye hayır diyen bir zihniyete sahip olmak şan ve şerefini sağlar, hem de söz mesleğinde şöhrete ulaştırır onları. Ama hareketin köleleştiren sertliğinden habersizdirler.

Ama tenkid, çoktandır, bir cesaret belirtisi değil artık. Hiç değilse Batı cemiyetlerinde bu böyle. Okuyucular gazetelerde bu şartlar içinde hükümetin başka türlü davranmasının pek mümkün olmadığını gösteren sebepleri değil, kendi duygularını veya isteklerini haklı gösterecek deliller bulmayı tercih ediyor. Bütün içinde ele alındığı zaman isabetli bile olsa, baş vurulan bir tedbirin hoş olmıyan neticelerinin mesuliyetinden tenkid yoluyla kaçarız. Kendimizi tarihi sebeplerin pisliğinden kurtarırız. Bir muhalif, polemikleri ne kadar şiddetli olursa ol-

sun, kendi sözde sapmalarından pek rahatsız olmaz. Rosenberg'ler için imza vermek veya Batı Almanya'nın yeniden silahlanmasına karşı bildiri imzalamak, burjuvaziyi bir gangster çetesi saymak veya Fransa'nın müdafaya hazırlandığı bir kampın tarafını tutmak, mesleğine zarar vermez. Hatta Devlet memurlarının bile mesleğine zarar vermez. Bu imtiyazlılar kendilerini hırpalıyan yazarlara kaç defa alkış tutmuşlardır! Sinclair Lewis'in başarısında Amerikan Pabbit'lerinin payı büyük olmuştur. İsyancıların ve ihtilâlcilerin itibarını yükselten; edebiyatçıların dün «Filistinli», bu gün «kapitalist» dediği burjuvalar ve onların çocuklarıdır. Başarı, geçmişi ve geleceği değiştirenlerin olmaktadır. Zamanımızda bir kimse kalkıp şimdiki devir öteki devirlerden ne daha iyi ne de daha kötü diyebilir, bu ılımlı kanaati rahatça savunabilir mi? şüpheli.

İntelicansiya ve Politika

Aydınların siyasi konularda nasıl bir tavır takındığına dikkat edersek davranışlarının aydın olmıyanlarınkine benzediğini hemen farkederiz. Gerek öğretmenlerin veya yazarların, gerekse tüccar ve sanayicilerin zihninde, yarım yamalak bilgiler, geleneksel peşin hükümler, mantıklı olmaktan çok hissi tercihler içiçedir. Filan meşhur romancı geleneğe bağlı burjuvaziye kin besler, ama onun içinden çıkmıştır. Falan öteki, felsefesi diyalektik materyalizm ile bağdaşmadığı halde, on beş yıl gecikme ile Sovyetçiliğin cazibesine kapılmıştır. Hemen bütün solcular şu veya bu zamanda böyle bir cazibeye kendilerini kaptırmışlardır.

İşçi sendikaları işçilerin haklarını nasıl savunuyorlarsa, doktor, öğretmen veya yazar sendikaları da meslek menfaatleri söz konusu olunca aynı şekilde hareket ediyorlar. Kadrolar hiyerarşiden yana. Sanayideki yüksek yöneticiler sık sık sermayedarlara veya para babalarına karşı çıkmaktadırlar. Aydın-memurlar diğer içtimai zümrelerin kaynaklarını fazla bulmaktadırlar. Gelirleri sabit olan devlet memurları oynak kâr sistemini mahkûm etmek temayülündeler.

Aydınların tutumunu, her birinin içtimai menşei ile de izah edebiliriz. Fransa'da fakültelerin havasını mukayese etmek, bu kanaate varmak için yeterlidir. Bu, profesörler için de talebeler için de aynı. Ecole Normale Supérieur, sola, hatta aşırı sola dönüktür. İnstitut d'Etudes politiques genel olarak muhafazakâr veya mutedildir. (1954'ün mutedilleri muhtemelen sosyalist yahut ta Mendès-France taraftarı ihtilâlciler). Oralarda toplanan talebelerin bunda muhakkak bir payı var. Taşra üniversitelerinde her fakülte ayrı bir şöhrete sahip, çok kere tıp ve hukuk fakülteleri, edebiyat veya fen fakültelerine nispetle «daha sağda» yer almaktadır: Profesörlerin geldiği çevre ve hayat seviyeleri, burada da orada da, onların siyasi kanaatleriyle bağlantılı.

Belki de meslekî eşitlik içtimai eşitlikle aynı zaman ortaya çıkmaktadır. 1954 yılında, Ulm sokağındaki Ecole Normale'liler siyasi meseleleri marksist veya egzistansiyalist felsefenin terimleriyle düşünmektedirler. Kapitalizme düşmandırlar. Düşman oldukları için de proleterleri «kurtarmak» kaygısı içindedirler. Ne kapitalizmi iyi bilirler, ne de işçilerin içinde bulundukları şartları. Sciences Politiques talebesi «yabancılaşma»yı pek bilmez. Ama rejimle-

rin nasıl işlediğini daha iyi bilir. (Bu söylediklerimiz öğretmenler için de, talebeler için de aşağı yukarı aynı derecede doğrudur).

Zeka mesleğinden bir kimse kendi mesleğinde edindiği düşünüş tarzlarını siyasi alana da ister istemez götürmektedir. Fransa'da, Ecole eski polytechnique talebeleri hem liberalizme, hem de plancılığa en son şeklini verdiler. Sanki örneklerin büyüsüne kapılmışlar, gerçekler aklın çizdiği şemalara tıpatıp uysun istiyorlardı. Tıp mesleğinde tatbikat insan tabiatı hakkında iyimser bir görüşe yönelmiyor. Hekimler çok defa insanî düşüncelere sahip, ama serbest meslek statülerini muhafaza etmek istiyorlar. (*) Reformcuların yapmak istediklerini şüphe ile karşılıyorlar.

Çeşitli memleketlerde aynı meslekleri, yahutta aynı memleket içinde çeşitli uzmanları mukayese ederek bu gibi tahlilleri uzatabiliriz. Bu da bizi bir aydınlar sosyolojisine götürür. Bu gibi tetkikler bir netice vermediği zaman, aydınların tutumuna kesin olarak tesir eden şartları ve milli özellikleri belirtmek mümkün.

İntelicansiya nın durumunu tarif ederken, onun hem Kilise ile hem de yönetici sınıflarla olan münasebetini nazara almamız gerekir. Anglosakson ülkelerinin ideolojik havası ile Latin memleketlerinin ideolojik havası arasındaki zıddiyetin uzak sebebini, bir yandan Reform'un başarıya ulaşmasında ve hıristiyan inançlarının çoğalmasında, diğer yandan da

(*) Amerika Birleşik Devletlerinde, doktorların kurduğu mesleki teşekküller Devletin Sosyal Güvenliğine şiddetle karşıdır.

Reform'un başarısızlığa uğramasında ve katolikliğin güçlenmesinde aramak lâzımdır.

Orta çağ Avrupası **aydınlar**'dan çok **din adamlarını** tanıyordu. Okur yazarlar geniş ölçüde dinî müesseselere bağlıydılar. Üniversiteler bunların arasında yer almaktaydı. Laik üniversite profesörleri bile, kurulu ve herkesce kabul edilmiş manevi iktidarın hizmetinde olanlarla rekabete kalkmıyorlardı. Modern **intelicansiya**'nın çeşitli katagorileri yavaş yavaş ortaya çıktı. Kanun adamları ve memurlar monarşiye bağlıydı. Âlimler, dogma haline getirilmiş bilgiye karşı serbestçe araştırma yapmak haklarını müdafaa etmek zorunda kaldılar. Burjuvazinin bağrından çıkan şairler veya yazarlar büyüklerin himayesine mazhar oldular. Ve kalemleriyle, okuyucuların alkışları ile yaşamak imkânını buldular. Bir kaç asırda çeşitli aydın tipleri-katipler, uzmanlar, okur yazarlar, profesörler-gitgide laikleşti. Bu gün tamamen laikleşmişlerdir. Fizikçi veya filozofla rahipliğin tek bir adamda birleşmesi bu gün bir tecessüsten öteye geçmemektedir. Din adamlarıyla aydınlar arasındaki çatışma yahutta imanın manevi iktidarı ile aklın iktidarı arasındaki çatışma, en sonunda, Reformun başarıya ulaştığı ülkelerde bir çeşit uzlaşmaya varmaktadır. İnsaniyetçi doktrin, içtimaî reformlar, siyasî hürriyetler hıristiyanlığın mesajı ile tezat teşkil etmemektedir. İşçi partisinin yıllık kongresi bir dua ile başlar. Fransa'da, İtalya'da, İspanya'da, hıristiyan demokrat hareketlerine rağmen, Aydınlıklar asrına mensup olduklarını veya sosyalist fikirli olduklarını iddia eden partiler genel olarak Kilise ile mücadele etme duygusu içindeler.

Aydınlarla idareci sınıfların birbirleriyle olan münasebeti, iki tarafın tutumuna bağlıdır. Hükümet

edenlerin, idarecilerin, servet yaratınların bir takım tasaları var. Aydınlar bunlardan ne kadar uzak görünürlerse, para babaları veya nüfuz sahipleri söz erbabını o kadar hor görür, o kadar sevmez olur. İmtiyazlılar modern düşüncelerin icaplarına ne kadar karşı çıkar ve topluluğu güçlendirmek yahut iktisadî gelişmeyi sağlamak hususunda ne kadar acz içinde olurlarsa, aydınlar o ölçüde muhalefete kayarlar. Cemiyetin fikir adamlarına gösterdiği itibar, onların tatbikatçılar hakkında verdiği hükme de tesir eder.

XVI ve XVII. yüz yıllarda, Reform'la İhtilâlin çifte başarısı sayesinde, İngiliz **intelicansiyası** Kilise ve yönetici sınıfla devamlı mücadeleyi bırakmıştı. Konformist olmıyanlara adım adım bir yer temin etti intelicansiya. Böylelikte, ortodoks düşüncenin, her türlü değer ve müesseselerin tenkidini boğmasını önledi. İngiliz intelicansiyası, kıta Avrupa'sının aydın sınıfından, bilhassa Fransızlar'dan daha fazla tecrübeye yakın, metafiziğe uzaktırlar. Orada iş adamları ve politikacılar, yazarlar veya profesörler karşısında küçüklük duygusuna kapılmıyacak, onlara husumet duymıyacak kadar kendilerine güvenirler. Yazarlar veya profesörlerin zenginlerle veya kudretlilerle teması kesilmemiştir. Birinci sırada olmasa bile, seçkinler arasında yine de yerleri vardır. Topyekün bir değişikliği her zaman düşünmezler. Yazarlar veya profesörler, çok defa hükümetin başında bulunan sınıfa mensuptur. Hangi hakların tanınması istenmişse, çok gecikmeden reformlar yapılır. Bu yüzden de siyasi-iktisadî sistem pek tartışılmaz.

Fransa'da, XIX. yüz yılın sonuna kadar, hükümet şekli üzerinde fikir birliğine varılmamıştı. Gelenekle ihtilalin diyalogu uzayıp gidiyordu. Aydınlar,

âdeta, devamlı olarak muhalefet etmiye alıştılar. O kadar ki monarşi, parlamanter müesseseler bir tehlike teşkil ettiği zaman, sosyalistler Cumhuriyetçi oldu. Bir Bonapârt demokratik fikirler ileri sürdüğü zaman, Cumhuriyete düşman kesildiler.

Bu yüzden her hangi bir buhran, mesela 1934, mesela 1940 buhranı küllenmiş münakaşaları canlandırıverdi. 30 yıllarında Büyük Britanya bile sarsıntı geçirdi. İngiliz veya Amerikan aydınları olup bitenlerden müteessir oldular. Günlük olaylar karşısında öteki insanlar kadar aciz kaldılar. Gördükleri iktisadi buhran onları farklı düşünmeye, Sovyet cenneti hayaline sürükledi. Degolcülük ve faşizm eşikte bekliyor, Fransa'da münakaşalar bu iki ceryanın etrafında olup bitiyordu. Memleket ve onun minik meseleleri unutuldu ve herkes ideolojik sayıklamalara kaptırdı kendini.

Siyasi düşünce her milletin kendi geleneğine uygun terimlerle ifade edilir. Batının bütün ülkelerinde aynı doktrinleri, aynı ideolojik yığınları bulmaktayız: muhafazakârlık, liberalizm, sosyal katoliklik, sosyalizm. Fakat fikirlerin partiler (*) arasında dağılışı değişir. Siyasi davalar veya felsefi temeller ay-

---

(*) Esasen fikirler çok defa bir partiden ötekine geçmektedir. Sağcı partiler 1815'de, 1840 barışçıydılar. *Aşırılığa* düşmandı. İhtilâlci vatanseverlik, silahtan ve savaştan hoşlanıyordu. XIX. Yüzyılın sonunda barışçı olur solcu. Sağcı ise, milliyetçi. Sağ ve solun dış politikadaki tutumları sık sık birbirinin tersi olmaktadır. Hitlercilik karşısında barışçı olmak, iş birlikçi olmak, sağ olmak demekti. Stalincilik karşısında aynı hareket sol sayılıyordu.

nı değildir. İktisadi liberalizm-serbest mübadele, devletin ihtihsale ve mübadeleye karışmaması Fransa'da, İngiltere'den daha fazla sosyal muhafazakarlıkla bağlantılı olmuş ve tarıma veya endüstriye ayak uyduramıyan işletmeleri tasfiye etmekten çok, sosyal mevzuatı felce uğratmıya yaramıştır. Manş'ın öte kıyısında demokrasi ile liberalizm, parlamento ile cumhuriyet birbirinden ayrı bilinmez. Belki de neticeleri benziyen fikirleri hazırlıyan, burada, faydacı bir felsefenin kelimeleridir, ötede, soyut bir akılcılığın terimleri. Hem de insan haklarını Jakobenvâri yorumluyan bir akılcılık. Yine orada bu fikirler Hegelci veya Marxçı bir geleneğin diliyle ifade edilir.

Aydınlar kendi milli topluluklarını, başka bir çizgide, dile getirir; Vatanlarının alın yazısını kendilerine has bir keskinlikle yaşarlar. İmparator Wilhelm devrinde, Alman **intelicansiya**'sının büyük çoğunluğu rejime sadıkdı. Cemiyet içinde, parası olanlardan daha itibarlı bir yeri olan üniversite öğretim üyeleri, hiç de ihtilâlci değildiler. Hızlı sanayileşmenin içtimai meseleleri Fransa'dan daha keskin hale getirdiğinin şuuruna varan üniversite öğretim üyeleri, imparatorluk ve kapitalizm çerçevesi dışına çıkmadan, reformcu çözümler arıyorlardı. Üniversitede az sayıda marksist vardı. Daha ziyade üniversite dışındaki aydınlar arasında raslanıyordu. Fransa'daki durumun tersine, profesörlerden daha aşağı bir statüden istifade eden yazarlar ve sanatkârlar rejime daha az bağlıydılar. İki ülke arasındaki tipik tezat şöyleydi: Alman öğrencilerin çoğu milliyetçi bir temayül gösteriyordu, Fransız öğreticilerin çoğu sola yönelmişti.

Daha sonraları, Weimar Cumhuriyeti devrinde, **inteiicasiya**'nın büyük bir kısmı başka türlü düşün-

meye başladı. Bunun sebebi hiç bir parlaklığı olmıyan, halktan yahut küçük burjuvadan kimselerin idare ettiği bir rejime karşı duyulan yarı estetik bir husumet, bilhassa memleketin gerileyişinin doğurduğu eziklik hissi idi. İşçi ile köylü, memleket refahının büyük zararlar gördüğünü; aydın, milli itibarın sarsıldığını hissetmektedir. Aydın kendini servete, kuvvet ve kudrete kayıtsız sanabilir. (S.S.C.B.'nin tümenleri on defa daha az olsa, Fransa'da ne kadar Stalinci kalırdı?), ama milli şeref bahis konusu olduğu zaman asla öyle değil. Çünkü aydının eserinin tesir yaratması, bir parça da, milli şerefe bağlıdır. Vatanı en büyük taburlara kumanda ettikçe, aydın bu bağlantıyı bilmez görünür. Ama, Tarihin Ruhu kuvvetle birlikte, başka semalara doğru kanatlandığı gün güçlükle boyun eğer. Aydınlar Amerika Birleşik Devletleri'nin Hegemonyasından öteki fanilere nisbetle daha fazla azap duyarlar.

Milli kaderin aydınların davranışları üzerindeki tesiri bazen iktisadi durumun tesiri şeklinde kendini gösterir. Gözü yükseklerdedir intelicansiya'nın; elindeki vasıtalar daha tesirli ve daha geniştir. Bu sebeple işsizlik karşısında, cemiyet içinde hızlı yükselemeyiş karşısında, eski nesillerin veya yabancı efendilerin mukavemeti karşısında tepkisi öbür sosyal kategorilerden daha şiddetli olur. Haksızlıklar, fakirlik, başkalarının uğradığı baskı karşısında samimi bir öfke duyan intelicansiya kendi hedef olduğu zaman neden sesini yükseltmesin?

XX. yüzyılın ihtilâlci konjonktürlerine varmak için, diplomalıları ümitsizliğe düşüren durumları saymak yeter. Almanya'da, bozgundan on yıl sonra patlak veren büyük buhran sonunda, on binlerce diplo-

malı yarı fikri görevlere girmek zorundaydı: ihtilâl tek çıkış yolu olarak görünüyordu. Tunus'da ve Fas'da mevkileri Fransızların ele geçirmesi, Fransız üniversitelerinden çıkan diplomalıların kinini besler ve onları isyana doğru sürükler.

Eski yönetici sınıfların-arazi sahiplerinin, zengin tacirlerin, kabile şeyhlerinin-iktidarı ve serveti adeta inhisar altına aldıkları yerlerde, batının akılcı kültürünün vaad ettiği ile gerçeğin sunduğu şeyler arasındaki nispetsizlik, diplomalıların arzu ve heveslerivle sahip oldukları imkânlar arasındaki nispetsizlik ihtirasları derece derece öyle kamçılar ki şartlar sömürge hakimiyetine veya irticaa karşı çıkar, milli bir ihtilâle veya marksist bir ihtilâle yönelir.

Batının sanayi cemiyetleri bile, hayal kırıklığına uğrıyan uzman ile gayri memnun okur-yazarların birleşmesinden nasıl bir tehlike doğduğunu bilirler. Uzmanlar sözlerini dinletmek isterler. Okur-yazarlar bir fikrin peşindedir. Hepsi de suçlu bir rejim karşısında birleşirler. Onlara göre rejimin suçu kollektif bir kudret gururunu ilham etmemesi, büyük bir esere katılmanın verdiği tatmin duygusunu ilham etmemesidir. Belki de ne politeknisyenlerin, ne de ideologların beklediği olacak. İdeologlar, İktidara övgüler düzerek kendilerini nisbî bir güvenlik altına alacaklar, politeknisyenler, barajlar yaparak teselli bulacaklar.

Aydınların cenneti

Fransa, aydınların cenneti; Fransız aydınları da, ihtilâlci diye bilinirler.. yan yana getirildiğinde garip görünen iki olay.

Parlamento üyelerinin adını bilmediği ilerici bir

İngiliz yazarı Paris'e gelip Saint-Germain-des-Près'-ye yerleşince bir, heyecana kapılır. Kendi vatanında iken hakimane bulduğu için ilgilenmediği politika birden sarar onu. Tartışmalar öyle bir öncelikle hazırlanır ki fikir işleriyle uğraşanların hiç biri kayıtsız kalamaz. Jean-Paul Sartre'ın son makalesi siyasi bir hadise olur, veyahut dar fakat öneminden emin bir çevre tarafından öyle kabul edilir. Başarılı romancıların siyasi heveslerinin karşısına Devlet adamlarının edebiyat hesevleri çıkar. Sonuncular roman yazmayı, birinciler de bakan olmıya tahayyül ederler.

Fakat işin aslı öyle değil. Cennet, turistlere mahsustur. Az sayıda edebiyatçı kalemi ile yaşar. Eğitmenler, öğretmenler, profesörler az buçuk bir maaşla ömür sürerler. (gerçi üniversite, yöneticiliği, ek görev ve saire ile, çift maaş almıya elverişlidir). Araştırmacılar yetersiz laboratuvarlarda çalışırlar. Çok itibarlı, telif hakları yüksek olan fakat kalemini belirsiz bir İhtilalin hizmetine koymaktan çekinmiyen bir aydının durumu üzerinde uzun uzun düşünülür. Tacirlerin, cerrahların veya avukatların (beyan edilmemiş) kârları ile kendi mütevazi şartları arasındaki tezat unutulur.

Bu düşünce tarzına tesir eden acaba aydınların davranışları üzerinde tesiri olan iktisadî etmenler mi?. Bazı aydınlar yayın işini Devlet üzerine alırsa kitaplarının baskı sayısının artacağını ve bir Sovyet iktidarının kendilerine Cumhuriyet iktidarından çok daha cömert bri şekilde çalışma vasıtaları sağlıyacağını hayal ediyorlardı. Atlantiğin öbür kıyısında kendilerine aydın sıfatı vermekte tereddüt edilen filan uzmanlar muazzam gelirler elde etmektedirler. [1] Manevi bir değeri olmıyan kabiliyetli bir kalemi de-

ğerli bir mal haline getiren büyük işletmelerin cömertliği, ilimler ve sanatların biricik işvereni olan Devletin cömertliği, belki de sermayedarların veya Devlet hazinesinin parayı bu kadar bol sarfetmediği çok küçük bil ülkenin aydınlarında kıskançlık hisleri yaratmaktadır.

Bu izahların temelde doğru olduğuna pek inanmıyorum. Vasıflı bir işçinin ücretiyle bir fakülte profesörünün maaşı arasındaki fark hiç değilse Fransa'da bir hayli büyük. Bu fark Amerika Birleşik Devletlerinde bu kadar büyük değildir herhalde. Yüksek faaliyetlerin (ilmi veya felsefi kitaplar) daha aşağı faaliyetlerden (gazetecilik) daha az gelir getirmesi yalnız Fransa'da görülen bir olay değildir. Kendilerini yüksek faaliyetlere adıyanlar-alimler, filozoflar, kitapları az basılan romancılar-tam bir itibar görürler ve sınırsız bir hürriyetten faydalanırlar. Bu kadar aydın kendilerine şerefli bir hayat seviyesi sağlıyan, kollektif kaynakları seferber eden, faaliyetlerine engel olmıyan ve fikir eserlerinin en yüce değerleri temsil ettiğini ilan eden bir cemiyete neden husumet duyarlar-yahutda husumet duyarmış gibi konuşurlar?

İdeolojik gelenek, akılcı ve ihtilâlci sol gelenek, aydınlar arasındaki fikir ayrılığını izah etmektedir. Bu ayrılık onların içinde bulunduğu durumdan doğmaktadır. Politika ile ilgilenen aydınların çoğu hırçındır. Çünkü haklarının ellerinden alındığı hissi içindedirler. Gerek isyan edenler, gerekse isyan etmiyenler çölde vaaz verdiklerini hissediyorlar. Müşterek bir doktrini olmıyan şahsi bir parlamentonun gelgeç emirlerine, menfaat gruplarının birbiriyle ça-

(*) *Times*'ın bir yazarı 30.000 dolar aylık almaktadır.

tışan isteklerine tabî bulunan IV.cü Cumhuriyet, Hükümdar Müşavirlerinin cesaretini kırar. Menfi faziletleri çok, değişen bir dünya karşısında muhafazakârdır.

Zeka ile hareket arasındaki ayrılığın tek görünen sorumlusu rejim olamaz. Aydınlar içtimai düzenle başka yerlerden daha ziyade bütünleşmiş gibidirler. Paris çevresini bir düşünelim. Orada romancı bir devlet adamınınkine eşit, hatta üstün, bir yer işgal eder. Derinliği olmıyan bir yazar bir şey bilmekle övündüğünü yazdığı zaman bile, büyük bir hüsnü kabul görür. Böyle bir olaya Amerika Birleşik Devlet leri'nde Almanya'da yahut Büyük Britanya'da şahit olmak imkânsızdır. Kadınların ve gevezelerin hakim olduğu salonlar geleneği, bu teknik asrında yaşamaya devam eder. Umumi kültür hâlâ politika üzerine birşeyler karalamaya imkân verir. Ama budalalıklardan korumaz ve kesin reformlar ilham etmez. Bir mânâ da **intelicansiya**'nın aksiyonla bağlılığı, Fransa'da, başka yerden daha azdır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, Büyük Britanya'da, hatta Almanya'da iktisatçılarla banka ve sanayi yöneticileri çevresi arasında, bu yöneticilerle yüksek memurlar arasında, ciddi basınla üniversite veya idare teşkilatı arasında, düşüncelerle şahıslar durmadan dolaşırlar. Fransız işverenleri iktisatçıları pek tanımaz. Yakın bir tarihe kadar onlara yüksekten bakmak temayülündeydi. Güvenmezdi. Memurlar profesörlerin nasihatlarına pek kulak asmazlar. Gazetecilerin birbirleriyle veya başkalarıyla pek teması yoktur. Bir milleti refaha erdirmede üniversiteler, gazete yazarları, idare teşkilatları ve parlamento arasındaki bilgi ve tecrübe alışverişi kadar hiç bir şey önemli değildir. Siyaset

adamları, sendika başkanları, işletme yöneticileri, profesörler veya gazeteciler, iktidarı elinde tutan bir partinin emrine de girmemeli, peşin hükümler ve cehalet onları birbirinden ayırmamalı. Bu bakımdan hiç bir yönetici sınıf, Fransa'daki yönetici sınıf kadar görünüşte az insicamlı değildir.

Yazar, siyaset ilminden yahut iktisattan habersiz diye başımızdakileri kınamaz. O daha çok okur yazarı veya düşünürü hor görüyor, aydınları uzman olarak kullanıyor diye Amerikan medeniyetini tenkid eder. Buna mukabil iktisatçı veya demografın üzüldüğü nokta şu: milletvekilleri ve bakanlar menfaat gruplarının sözlerine daha çok kulak veriyorlar, tarafsız düşünmüyorlar. Ama sonunda hepsi birleşiyorlar. Hiç sorumluluk duymadan, yapılan tenkidlerin sarhoşluğu içinde hepsi de bir İhtilâle bel bağlıyorlar. Bir kısmı için bu ihtilâl, büyük bir verimlilik gayretidir. Bir kısmı içinse, Tarihin bir dönüşümü. Mendès France ekibi uzmanları, okur-yazarları sayıştay memurlarını ve François Mauriac'ı bir araya topluyor. İktidara katılmak, hepsinin hasretini dindirecek belki.

Kudret, servet ve itibar kaybı İhtiyar Kıta'nın bütün milletlerinde görülür. Fransa ile Büyük Britanya, iki dünya savaşından mağlup çıktılar. Her seferinde Almanya kadar ezilmiş olarak, Amerika Birleşik Devletleri'nde nüfus başına isabet eden servetin ve kullanılması mümkün gücün üstünlüğüne tabiî üstünlükleri katmak gerekir. Birliğin genişliğinden doğan tabiî üstünlüklerdi bunlar. Fakat XX. yüzyılın iki savaşı olmasaydı, Fransa ile Büyük Britanya hâlâ Dünya'da baş rolü oynamıya, dışardaki yatırımlarının gelirleri sayesinde ithalatını rahat-

ça karşılamıya devam edeceklerdi. Şimdiki durumda sınırlarında bir kıta imparatorluğunun tehdidi altında bulunan bu iki memleket dış yardım olmadan zor yaşıyabilir. Kendilerini savunacak güçleri yok. Amerika'nın üretimi ile Avrupa'nın üretimi arasındaki fark gittikçe büyüyor. Avrupalılar kendi çılgınlıklarının sonuçlarına nasıl katlanacak, bundan istifade etmiş olanları nasıl affedeceklerdi? Amerika'lıların hiç bir kusuru olmasaydı, Avrupa'lılar yine de kendi çöküşlerinin mukabili olan bir yükselişe kayıtsız kalamazlardı. Allah'a şükür ki Amerika'lılar kusursuz değiller.

Yöneten devletler, tenkidleri üzerine çekerler. Büyük Britanya dünyaya hükmettiği sıralarda hiç sevilmemiştir. Britanya diplomasisi İkinci Dünya Savaşından sonra, artık büyük kararlar almadığı ve ikinci derecede bir role çıktığı günden beri, itibarına biraz olsun kavuşmuştur. Darbelere işaret etmekte ve bir çeşit veto hakkı kullanmaktadır. Sovyet kampı ile yapılan müzakerelerde, Amerikan kuvvetlerinin Moskova'ya veya Pekin'e ilham ettiği saygıdan faydalar sağlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin yapmış olduğu hareketle, Avrupa'lıların Amerika hakkında sahip oldukları kanaat arasındaki fark ayrı bir izahı gerektirir. Ana hatlarıyla Amerikan diplomasisi, Avrupa'lıların arzularına ve tepkilerine uygun düşmüştür. Amerikan diplomasisi, büyük bağışlar yoluyla, İhtiyar Kıtanın kalkınmasına yardım etmiştir. Doğu Avrupa ülkelerini kurtarmak için hiç bir teşebbüsü olmamıştır. Kuzey Kore'nin saldırısına karşı harekete geçmiş, fakat askeri bir zaferin gerektirdiği tehlikelere ve fedakârlıklara yanaşmamıştır. Hindiçini'yi kurtarmaya teşebbüs etmemiştir. Ona yönetilen iki tenkid var: 38'nci paralelin aşılması (bu

gün de haklı görülebilen bir karar bu) ve Pekin hükümetinin tanınmaması. Bu ikincisi çok büyük bir hata sayılmaz.

Aslında, Amerika Birleşik Devletleri'nin stratejisi **hareket** olarak, aydınlar dahil çoğu Avrupalı'nın temenni ettiğinden pek farklı değildi. Öyle ise nelerden şikayetçiler. Yahutta şikayetlerinin derinde yatan sebepleri nelerdir? Üç sebep var bence, önemi gittikçe büyüyen üç sebep: kendini komünizme karçı çıkmaya kaptırmış olan Amerika Birleşik Devletleri, bazen «Feodal veya reaksiyoner» hükümetleri desteklemektedir. (Esasen derli toplu bir propaganda komünist aleyhtarı her militanı «kukla» veya «mürteci» diye tanıtır) Amerika Birleşik Devletleri elinde atom bombası stoku bulunduğu için çıkacak bir savaşın sorumlusu oluyor. Hem de insanlığa haklı olarak dehşet veren bir savaşın. Kuruşçev bir kaç ay evvel Prag da, hidrojen bombasını ilk geliştiren ülkenin Sovyetler Birliği olduğunu övünerek söylüyordu. A.P. ajansı bu haberi vermedi. Sovyetler Birliği nükleer silahların geliştirilmesi işinde Amerika Birleşik Devletleri'nden belki de daha çok gayret göstermektedir. Ama bundan daha az söz ediyor. Sonuncu sebep-bizce en ağır basan sebep-şu: Dünyanın iki blok'a ayrıldığını kabul etmesi ve bu blokları tanımak suretiyle bölünmeyi daha da derinleştirmesi, Waşington yöneticilerini tenkidlere hedef kılıyor. Oysa böyle bir yorum, Avrupa milletlerini çaresiz ikinci sıraya itmektedir.

Eskiden Paris'te veya Londra'da, orta Avrupa veya doğu Avrupa aydınlarının milliyetçiliğine küçümsiyerek bakarlardı. Milliyetçiliğin İhtiyar Kıta'yı Balkanlaştırdığı iddia edilirdi, gerçi sebepsiz değildi bu iddia: ama şimdi Fransa'nın sol çevrelerinde

vatandaşlık hakkını kazanmış olan milliyetçilik çok mu farklı? Büyük dediğimiz milletlerin kendi yıkılışları karşısında gösterdikleri tepki, dün küçük dediğimiz milletlerin büyük milletlerin dirilişi karşısında gösterdikleri tepkiden daha makûl değil. Hiç bir söz komünistlerin ortaya attığı «milli bağımsızlık» sözü kadar itibarda olmamıştır. Ama Polonya'nın veya Çekoslovakya'nın başına neler gelebileceğini görebilmek için fevkalâde basiretli olmaya, Fransa'nın askeri kaynaklarıyle Avrupa'nın müdafası zarureti arasında bir mukayese yapabilmek için yüksek bir zekaya sahip olmaya ihtiyaç yok. 1919 ile 1939 arasında, vatanı için diplomatik hareket hürriyetini titizlikle savunan Polonya aydını ne kadar zamanın gerisinde idiyse, Batı'da askeri kuvvetlerin veya diplomasinin kollektif bir şekilde organize edilmesini kabul etmiyen Fransız aydını da o kadar gerisindedir zamanın. Üstelik Polonya aydının 1933'e kadar Rusya ve Almanya'nın, iki büyüklerin zayıflaması gibi bir mazereti vardı.

Biz Avrupa Savunma Topluluğu'nun «savunmasını ve tanıtılmasını» yapmıyoruz. Niyetler müesseselerden daha değerli. Federal bir altılar devleti sert tenkidlere yol açıyor. Usulüne uygun bir ittifak andlaşması imzalanmadan da, Amerikan askerleri Ren veya Elbe kıyılarında yerleşmeden de, Amerikan kuvvetlerinin Sovyet istilasına karşı koruyacağı bir Avrupa savunması düşünülebilir. Fakat aydınlar bu karışık delillere inanmıyorlar. Eğer Amerika Birleşik Devletleri dengenin devamı için vazgeçilmez bir unsursa, Atlantik Paktı formüllerin en basitidir. Aydınlar, görünüşte muhtar hareket eden bir Avrupa'nın rüyası içinde.

Aydınların heyecanı, vatandaşlarının meçhulu değil. Sokaktaki adam çok kuvvetli müttefike karşı kin duymakta, milli zaaftan acı duymakta, şerefli mazinin hasretini çekmekte, değişik bir dünya beklemektedir. Ama aydınların bu heyecanları dindirilmeli, devamlı bir dayanışmanın sebeplerini göstermeliydiler. Kılavuzluk görevini yapacak yerde, bilhassa Fransa'da (*), görevlerine ihanet etmeyi kalabalıkları sözde haklı göstererek onların sıradan duygularını körüklemeyi tercih ediyorlar. Hakikatte, aydınların Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı yürüttükleri mücadele kendilerine ait bir mücadele.

Çoğu ülkelerde, Amerikan aleyhtarlığını herkesten daha öteye götürüyorlar. Jean Paul Sartre'nin Kore Savaşı sırasında, Rosenberg davası münasebetiyle yazmış olduğu bazı yazılar yahudi aleyhtarlarının yahudiler aleyhinde yazdıklarını hatırlatıyor. Amerika Birleşik Devletleri'ni kendi nefretlerine hedef alıyorlar ve bu sembolik gerçeğe bir felaketler devresinde herkesin kendi içinde biriktirdiği sınırsız kini yüklüyorlar. Rosenbergler münasebetiyle hemen bütün Fransız aydınlarının tutumu bize karakteristik gelmektedir. Hatta bugün garip bile buluyoruz. İşgal sırasındaki Devlet mahkemeleri ve kurtuluş sırasındaki adalet işlerinden sonra Fransızların keskin bir adalet duygusu olduğunu söyliyemeyiz. **Temps modernes** yahutta **Esprit** dergisinin vicdanlı aydınları, aşırı temizlik hareketi karşısında heyecan duymadılar. Bastırma işinde gevşek davrandığı için geçici hükümete sitem edenler arasındaydılar. Sovyet

(*) Sözünü ettiklerim ne komünist ne de komünizandır. Komünistler Sovyetler Birliği'nin emrinde dürüst bir şekilde icra ediyorlar.

tipi davalara sempatik bir anlayış gösterdiler. Büyük babalarının Dreyfus davası sırasında samimi olarak duydukları öfkeyi neden Rosenberg davasında onlar da duyuyorlar? Büyük babaların tüylerini ürperten hikmet-i hükümet ve «askeri adalet»ti. Ama kampanyalara katılmakta tereddüt etmişlerdir. Hakimin, Sovyetler Birliği'nin düşman değil, müttefik bir ülke olduğu tarihte işlenen fiillerden dolayı ölüm cezasını vermiş olması üzücü olsa gerek. Hapishanedeki sürenin uzaması cezanın infazını daha zalim bir hale getiriyor ve hassasiyeti arttırıyordu. Hakimin verdiği ceza kanuna uygundu. Ama üzüntü yaratıyordu. Yahut tasvip edilmiyordu. (Tabi jürinin verdiği cevap doğru kabul edilirse) Ama bu cezayı ahlakçı tenkid etmiyordu. Halbuki Rosenberglerin suçluluğu en azından yüzde yüz işlenmiş bir suç. Komünist propagandası hadise ile davadan bir kaç ay sonra ilgilendi. Parti yöneticileri, her iyi Stalincinin doğru saydığı hareketleri yaptığını, ilk defa olarak atom casusluğu suçuyla itham edilen militanların sonuna kadar inkâr ettiğine kanaat getirdiği zaman bu propagandaya girişti. Propaganda verilen bir cezayı hukukî bir hata haline döndürmeye muvaffak oldu. Halbuki kamu oyu, suç işlendiği sırada cezanın şiddeti ile hiç ilgili değildi. Dava sırasında ortaya çıkan havanın tesiri ile ceza şiddetli görülmeye başlandı. Fransa'da kampanyanın başarılı olması adalet kaygısı ile yahutda psikotekniğin müessiriyeti ile değil, daha çok Amerika Birleşik Devletleri'nin suçlu bulmaktan duyulan zevkle izah edilir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin ileri sürdüğü değerleri, Amerika'yı tenkid edenlerin durmadan ifşa ettikleri değerlerden pek farklı düşünürsek, paradokst daha keskin bir şekilde ortaya çıkar. Sol inte-

licansiya'nın suçladığı içtimai düzenin kusurları şunlar: işçinin hayat seviyesinin düşük olması, şartlar arasında eşitliğin bulunmaması, iktisadi sömürü ve siyasî baskı. Bunun karşısına çıkarılan istekler şunlar: Hayat seviyesinin yükseltilmesi, sınıflar arasındaki farkların azaltılması, ferdi hürriyetlerin ve sendika hürriyetlerinin genişletilmesi. Halbuki Atlantik ötesi resmi ideoloji bu amaçları ilan etmektedir. **American way of life** müdafileri kendi memleketlerinin her hangi bir ülke kadar, hatta belki de daha fazla hedefe yaklaşmış olduğunu gururlanmadan iddia edebilir.

Avrupa'lı aydınlar Amerika Birleşik Devletleri'ne neden kızıyorlar? Bütünü başardığı için mi yoksa kısmen başarısızlığa uğradığı için mi? Açıkçası Amerika Birleşik Devletleri'ne yöneltilen tenkidler düşünülen ile gerçek arasındaki çelişmeden doğmaktadır. Orada siyah azınlığın kaderi bunun en güzel örneğidir. Örneği ve sembolü. Bununla beraber kökleri derinlere uzanmış bir ırk peşin hükmüne rağmen, ırk ayırımı şidetini kaybetmekte, Siyahların hayat şartları yükselmektedir. Amerikan ruhunda insanların eşitliği prensibi ile renk duvarı arasındaki mücadeleye anlayışla eyilmek lâzım. Hakikatte Avrupa solu, Amerika Birleşik Devletlerine, kendisinin tercih ettiği ideolojiye uygun metodları takib etmeden başarı kazandığı için kızmaktadır. Refah, kudret, şartların benzerleşmesi eğilimi... bütün bu sonuçlara özel teşebbüsler, rekabet yoluyla ulaşılmıştır. Başka bir deyişle devletin müdahalesiyle, değil, kapitalizm yoluyla. Ama iyi bir aydının vazifesi kabul etmek değil, hor görmektir.

Amerikan cemiyetinin adım adım kazandığı bu başarı, tarihi bir fikri canlandırmaz. Amerikan ce-

miyetinde boy atan basit ve mütevazi fikirler, İhtiyar Kıta'da moda değil artık. Amerika Birleşik Devletleri hâlâ on sekizinci yüzyıl Avrupa'sı tarzında iyimser: İnsanların kaderini daha iyi yapmanın mümkün olduğuna inanıyor, çürümüş iktidarı sevmez, otoriteye, bazılarının kurtuluş reçetesini **Common man**'dan daha iyi tanıdığını iddia edenlere gizliden gizliye husumet besler. Orada ihtilâle de yer yoktur, proletaryaya da. Orada tek kabul edilen şey: iktisadi büyüme, sendikalar ve Anayasa.

Sovyetler Birliği, aydınları köleleştirir, temizliğe tabi tutar: Hiç değilse ciddiye alır onları. Sovyet rejimine büyük, müphem bir doktrin kazandıran aydınlardır. Bürokratlar bu doktrinden bir Devlet dini çıkarmışlardır. Bu gün de sınıf çatışmaları veya istihsal münasebetleri üzerinde tartışan aydınlar hem teolojik münakaşaların zevkini tadarlar, hem de ilmi münakaşalardan iyice tatmin olurlar ve Dünya tarihi üzerinde düşünmek sarhoş eder onları. Amerikan realitesini inceleyen bu türlü bir zevk alamaz. Amerika Birleşik Devletleri aydınlarını ezmediği için onlarda terörün cazibesine kapılmazlar. Orada aydınlardan bir kaçına, sinema yıldızlarının veya beyzbol oyuncularının şan ve şöhreti geçici olarak sağlanır. Ama, çoğu gölgede kalır aydınların. **İntelicansiya** ezilmeye katlanır, ama ilgisizliğe asla.

Bu ilgisizliğe, bir şikayeti de ilave etmek gerekir, bu şikayet daha esaslı: İktisadi başarının fiatı genellikle çok yüksek görünmektedir. Sanayi medeniyetinin kölelikleri, beşeri münasebetlerin kabalığı, paranın kudreti, Amerikan cemiyetinin püriten unsurları, Avrupa geleneğinin aydınına ters gelmektedir. Kitlelerin belki kaçınılmaz belki de geçici olan kalkınma maliyeti gerçeklere yahutta sevilmiyen ke-

limelere atfedilirse de, bu ciddi olmaz. **Digest**'ları yahut Holywood mahsullerini imtiyazlıların istifade ettiği en yüksek eserlerle mukayese ederler. Ama eskiden sıradan bir insanın nasıl beslendiğini düşünmezler. İstihsal vasıtalarının hususi mülkiyet konusu olmaktan çıkarılması, filimlerin veya radyonun bayağılaşmasını önlemez.

Aydınlar, İngiltere'de Amerikan filimlerinden kolay kolay vaz geçemiyecek olan geniş kalabalıklardan daha çok Amerikan aleyhtarı. Aydınlar işçinin hayat seviyesinden çok, eserlerin veyahut yaşayışların kibarlaşması ile ilgilendiklerini itiraf etmiyorlar. Sıradan insanların ve seri malların istilasına karşı, gerçekten aristokratik değerleri müdafaa ettikleri halde neden demokratik jargon'a sarılıyorlar?

Aydınların cehennemi

Fransız aydınlarıyla Amerikan aydınları arasında bir diyalog kurmak çok güç. Çünkü Amerikan aydınlarının durumu, bir çok bakımdan Fransız aydınlarına taban tabana zıt.

Diplomalıların veya dil işini meslek edinenlerin sayısı hem mutlak olarak hem de nisbet olarak Fransa'dan daha yüksek. Bu sayı iktisadi ilerleyişle beraber artmaktadır. Fakat Amerika'da **intelicansiya**'nın tipik temsilcisi bir okumuş (*) değil, bir uzman. İktisatçı veya sosyolog bir uzman. Orada kültürlü adama değil, teknisyene itimat edilir. Edebi konularda bile, iş bölümü gitgide yaygınlaşıyor. Atlanti-

(*) Okumuşlar arasında profesörler, yapılan fikir münakaşalarında, romancılardan daha önemli bir rol oynarlar! Fransa'da ise bunun tersi.

ğin ötesinde fikri mesleklere gösterilen itibar Büyük Britanya'dan farklı mı? Bu konuda yapılmış anketler bulunmadığından soruya kesin bir cevap vermek güç. Gerçi fikri meslekler arasında bir mertebeler silsilesi kurmak kolay değil. Hatta aynı ülke içinde bile değişmektedir. Her meslek çevresinin kendine has bir denklemi var. Ama şu esas değişmiyor: Fransa'da, romancı veya filozofun yeri sahnenin önüdür. Fakat Amerika'da, romancı veya filozof'un **intelicansiya** üzerinde tesiri yoktur. Ne damgasını vurabilmiştir, ne de dilini kabul ettirebilmiştir.

Eğer Sen nehrinin sol yakasındaki Paris, yazarların cenneti ise: Amerika Birleşik Devletleri'ne yazar cehennemi diyebiliriz. Bununla beraber **Amerika'ya dönüş** formülü Amerikan **intelicansiya**'sını son on beş yıllık tarihine epigraf olarak konabilir. Fransa, kendisini yerin dibine batıran aydınları göklere çıkarır. Amerika Birleşik Devletleri ise, kendisini göklere çıkaran aydınlara karşı merhametsizdir.

Her iki halde de hareketin sebebi aynı: Fransızlar küçülüş karşısında tepki gösterirler. Amerika'lıların ise, tepkisi milletlerinin büyüklüğünedir. Birincilerde intikam arzusu, ikincilerde şan ve şerefe katılma özlemi göze çarpar. Ne gariptir ki Amerika Birleşik Devletleri'nde aynı 1953 yılı içinde hem **Egghead**'ler mücadelesi patlak vermiş hem de **Partisan Review** dergisinde **Amerika ve aydınlar** başlıklı bir araştırma çıkmıştır. Araştırma'da düşünceyi meslek edinen kişilerin «Büyük Amerika'lı vatanseverliğine» yöneldiği anlaşılıyordu. Buna mukabil **egghead**'ler kavgası kamu oyunun büyük bir bölümünün fikir adamlarına duyduğu gizli husumeti ifade ediyordu.

Egghead kelimesinin menşei karanlık. İddiaya göre kelimenin bir çok yaratıcısı var. Kelime müthiş bir rağbet kazandı. Bir kaç günde Amerika Birleşik Devletleri'ni bir baştan bir başa dolaştı: Günlük ve haftalık gazetelerde ve mecmualarda **Egghead'lerin** lehinde veya aleyhinde makaleler yayınlanıyordu. Münakaşalar seçim kampanyasının bir bölümünü de teşkil ediyordu: A. Stevenson'un çevresi bu kategorinin tipik temsilcileri sayılıyordu. Cumhuriyetçiler de demokrat adayı kendileriyle karıştırmak suretiyle yıpratmıya çalışıyorlardı. Tartışmayı yürüten gazeteci veya yazarlar suçladıkları kimselerden, sosyolojik mânâda, daha az aydın olmadıklarına göre açıklanması gereken bir husus var: Bir yazarı veya bir profesörü «yumurta kafalı» yapan özellikler nelerdir?

Belki de aydın düşmanlar arasında en aydınlardan biri olan Louis Bromfield'den bunun tarifini beklemek fena olmaz: «Sözde fikri iddiaları olan bir kimse. Çok defa profesör veya bir profesörün himayesinde olan biri. Aslında sathî bir kişi. Her hangi bir mesele karşısındaki davranışları aşırı derecede heyecanlı ve kadınsı. Taşkın ve sıkıcı. Daha hassas ve daha yetenekli insanların tecrübelerine yukarıdan bakan, gururlu. Esas itibariyle, düşünüş tarzında çekingen. Hassasiyete ve aşırı bir misyonerlik duygusuna kendini kaptırmış bir kimse. Orta Avrupa sosyalizminin ve liberalizminin doktriner taraftarı. Yunan-Fransız-Amerikan demokrasisi ve liberalizminin fikirlerine karşı. Nietzche'nin modası geçmiş ahlak felsefesine, kendisini çok defa hapishaneye götüren ve utandırıcı vaziyetlere düşüren bu felsefeye inanmış biri. Bir meseleyi beynini boşaltacak derecede her açıdan ele almıya yatkın, bir

kendini beğenmiş. Kanıyan bir kalp. Kanıyan fakat kanıya kanıya kansızlığa uğrayan.[3] ».

Aydınlara eskiden beri yöneltilen ithamları bir araya getiren bir tarif bu: aydınlar alelade insanlardan daha yetkili olmak iddiasındalar. Ama daha az yetkililer kesin bir karar vermek iradesi yok onlarda. Meseleleri her cephesiyle görmek istedikleri için, esası kavramıyor ve karar verecek gücü kendilerinde bulamıyorlar (homoseksüelliğe ima delil'in en aşırı şeklini gösteriyor). Şunu da beiirtelim ki «yumurta kafalı»nın ideolojisi, Orta Avrupa'nın doktrinci sosyalizmi. Köşeleri kaybolmuş bir marksizm de kendini bulan ve komünizme yol hazırlıyan bir ideoloji.

Bu türlü münakaşa yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmez. Nasıl Burjuva aile babası, edebiyatı veya sanatı meslek edinmek isteyen oğlunu «hayalperest», «laf ebeleri», «gerçekleri bilmeyen ve tatbikattan habersiz kişiler» gibi sözlerle azarlamışsa, siyaset adamı, işletme şefi de kendilerini sert hareket ettikleri için tenkid eden profesöre, ahlakçıya aynı sözleri sarfeder, hiç değilse zihninden geçirir.

Yalnız bu münakaşanın Amerika'ya has bazı tarafları da var. Bu gün Fransa'da, hareket adamları zihni değerler karşısında fazla hürmetkâr görünürler. Bu türlü kanaatleri açıkça söylemeyi göze alamazlar. Okumuşlar hakkında hiç de iyi düşünmezler, ama bunun söyliyemezler. Erkekçe olmıyan davranışlar yahut homoseksüellik, okyanusun öbür kıyısında da var, ama hüsnü kabul görmez. Bayağı sayılır. Amerikan ikliminin özelliği şu: aydınlara aydın oldukları için yöneltilen tenkidler ile, bizim solcu

aydın dediğimiz, L. Bromfield'in «liberaller» dediği kimseleri hedef tutan tenkidlerin bir arada olması.

«Liberaller», Amerika'nın tek gerçek geleneği olan, «Voltaire ve Ansiklopedistlerin, Jefferson, Franklin ve Monroe, Lincoln ve Grover, Celeveland ve Woodrow Wilson gibi adamların liberalizmine ihanet içindedirler. Sahne liberallerin hepsinin de menşei: Karl Marx adında bir psikopat. Bir ideal getirmiyorlar, emniyet sağlıyorlar. Bağış ve yardımlarda bulunarak oy satın alırlar. Hem de «Roma'nın, Kostantiniyye'nin ve Büyük Britanya'nın yıkılışını çabuklaştıran bir tarzda». Plâna taraftardır onlar, hikmetin sokaktaki adamda değil, kendilerinde olduğuna inanırlar. Gerçi komünist sayılmazlar ama düşüncelerinde çekingendirler. Yalta ve Potsdam'da stalinciler kandırır onları.

Mac Carthy'ci akımda, solcu aydını, Amerika'lı olmamakla, Karl Marx'ın mahçup çömezi olmakla, Jefferson ve Lincoln'un memleketine Orta-Avrupa sosyalizmini getirmekle suçlar. Mac Carthy'cilik de, plencilikle homoseksüelliği birlikte mahkûm eder. Ona göre **Welfare State**'in doktrincisi bazan yanlış nazariyelerini benimsediği, bazan tesirini kolaylaştırdığı, bazan de bilerek veya bilmiyerek beraber olduğu için milletler arası komünizmin alçaklıklarına ortak olmaktadır.

Kelimenin Amerikan dilindeki mânâsında liberal aleyhtarı bu konformizm bir aradan sonra onun tam zıddı bir konformizme cevap teşkil eder. Liberallerin çoğu, 30 yıllarında tröstlere karşı sosyal kanunlara taraftar olanlar ile Bolşevikler arasında bir devamlılık yahutta bir tesanüt var zannediyorlardı. Sol'un yahutta ilerici hareketin arz ettiği bu birlik İkinci Dünya Savaşı boyunca, Sovyetler Birliği ile it-

tifak zaruretinin sınırlarını aşan bir şekilde müdafaa edildi, övüldü, Alger Hiss'in suçlu olduğuna uzun zaman inanmak istemediler. Yirmi yıl önce, komünizmin cazibesine açık kişilere, işçiler yahutda ezilen azınlıklardan (*) çok, burjuvalar ve aydınlar arasında rastlanıyordu.

Bir başka paradoks. Amerika Birleşik Devletleri'nde seyahat eden Avrupa'lı aydını, her yerde Mac Carthy aleyhtarı konforminzmle karşılaşır. O derece ki Mac Carthy'ci hareketin ne kadar güçlü olduğu farkedilmez. Meşhur senatörün herkes aleyhindedir. (Bunun tek dikkate değer istisnası: James Burnham, senatörü tamamen suçlu bulmadığı için Partisan Rewiew topluluğundan çıkarılmıştır.) Ne yazık ki bu **herkes** dedikleri, kendini küçük bir azınlık olarak görmüyor; geçmişte komünizmle bir ittifaka girdiği için suçluluk duygusu içinde, aynı zamanda kırmızılara, pembelere, açık pembelere, komünistlere, sosyalistlere ve **new dealers**'lere aynı husumeti duyan halk efkarından korkuyor.

Bir Amerikan üniversitesinde, Mac Carthy'yi suçlamıyan bir kimse meslektaşlarının sert tenkidlerine maruz kalır. (ama mesleği için korkacak hiç bir şeyi yok). Bununla beraber, aynı profesörler bazı konularda, meselâ Çin komünizmi konusunda düşüncelerini açıkça söylemekte tereddüt ederler. Ne gariptir ki Mac Carthy aleyhtarı konformizm, anti komünist konformizm ile birleşir. Senatörün usullerini doğru bulmıyanlar komünizmden en az onun kadar nefret ettiğini sözlerine ilave edeceklerdir. Mac

(*) Zenciler arasında komünist propagandanın başarılı olmaması, dikkate değer bir olay. Zenci %100 Amerikalı olmak ister. Amerikan gerçeğinden Amerikan idealini ister. İhtilali seçmez.

Carthy'ye karşı hemen hepsi birleşmiş olan aydın topluluğu kendini hedef tutan bir tehdidi için için hisseder: uzmanlara, yabancılara, fikirlere güvenmiyen ve Hearst veya Mac-Cormick gibi yayınlarda kendini bulan bir kısım Amerikan halkı, eski yöneticilerinin ihanetine uğradığı kanaatindedir. Öfkesini Doğu Avrupa'nın Rus ordularına terkedilmesinden, Çan Kay Şek'in bozguna uğramasından ve hekimliğin sosyalleştirilmesinden sorumlu olan profesörlere, yazarlara yöneltmiye kalkar.

Aydın aleyhtarı dalgadan endişe duyan bu aydınlar, kendilerini Amerika Birleşik Devletleri ile onlardan daha az bağdaşmış hissetmezler. İhtiyar Kıta, itibarını yitirdi. Amerikan hayatının bazı taraflarının kabalığı ve bayağılığı Hitler Almanya'sının yahutda Sovyetler Birliği'nin temerküz kampları yanında hiç kalır. İktisadi refah, Avrupa sonunun tavsiye ettiği amaçlara ulaşmayı sağlamaktadır. Bütün dünyadan Detroit'e gelen uzmanlar, zenginliğin sırrını araştırıyor. Avrupa'nın hangi değerleri adına Amerikan gerçeğine karşı çıkmak, güzelliği ve kültürü makineler yıkıyor, buhar kirletiyor diye mi sanayi öncesi düzene hasret duyan bir kaç okumuş, gerçekten de, Fransızın yaşayışını **American way of life**'ine tercih etmek temayülündedir? Ama geniş kalabalık bu görülmemiş başarıların karşılığını vermektedir. Avrupalılar da, onları verimliliğe tercih etmeye, kitlerin hayat seviyesini yükseltmek için ne dozda olursa olsun Amerikanizmi benimsemeye hazır değillerdi. Amerika Birleşik Devletleri'nden bakınca, devletin tek hakimi olan, komünist partisinin tesiri ile hızlı sanayileşmeyi ifade eden sosyalist kuruluş, teknik medeniyetin kötülüklerinden kendini kurtarmış olmuyor, bu kötülüklerin bir parçası oluyor.

Antikonformist geleneğe hâlâ sadık kalan bir kaç aydın hem Digests'ları hem tröstleri, hem Mac Carthy'yi, hem de kapitalizmi aynı zamanda sorumlu bulur. Antikonformizm, dünün mücadeleci liberalizmin fikirlerini tekrar ele aldığına göre, bir parça konformist sayılır. Amerikan aydınları, şu anda, kendilerine bir düşman arıyor. Bir kısmı komünizmin mücadeleye girişmiş, her yerde onu arıyor. Bir kısmı, Mac Carthy ile, geri kalanlar da hem komünizmle hem de Mac Carthy ile mücadele halinde. Davadan ümidini kesmiş olupta komünizm aleyhtarlığına aleyhtar olanları suçlamakla yetinenleri saymıyoruz.

* * *

Aydınlarına en akıllıca davranan Batılı ülke Büyük Britanya belki de. D. W. Brogan'ın bir gün Alain münasebetiyle söylediği gibi **We British don't take our intellectuals so seriously,** biz ötekiler, Britanyalılar aydınlarımızı o kadar ciddiye almayız. Böylece İngiltere ne Amerikan progmatizmi gibi zihni değerlerle açıktan açığa mücadele halindedir, ne de Fransa gibi yazarların romanlarına da, siyasi fikirlerine de aynı büyük hürmeti gösterip onların kendilerini son derece önemli bulmalarına, aşırı hükümler ortaya atmalarına ve sert makaleler yazmalarına yol açar. Aydınlar XX. yüzyılın ruhban sınıfı olsun isterim. Devlet işleri gün geçtikçe daha çok uzmanların eline geçiyor. Onların işlediği hâtâlar, cehaletin methiyesini mazur göstermez.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, şu bir gerçek ki, **publica schools** ve üniversitelerdeki talebe sayısı yönetici sınıfın yeni gelenleri potasında eritebilece-

ği kadardı. Geleneğe karşı çıkanlara rağmen cemiyetin konformizmi sarsıntı geçirmiyordu. İmtiyazlılar arasındaki menfaat çatışmaları Devletin kuruluşunu bozmadığı gibi siyasi metot'u da suçlu kılmıyordu. Aydınların hazırladığı doktrinler reformlar ilham ediyor, ama kalabalıklar şairane felaketlerin hasretini duymuyordu. Son yirmi otuz yıl içinde yapılan reformlar, talebe sayısını arttırmış, talebe muhitlerini genişletmiştir. Sistemli bir şekilde maziye karşı istikbali tutan, dünyanın bütün ihtilâlcilerine tesanüd duygusu ile bağlanan solcu aydın, bir kısım haftalık basına sözünü geçirmektedir. Ama vatanı ile ilişiğini kesmemiştir henüz. Westminster'e ve Parlamento'ya en az muhafazakârlar kadar bağlıdır. Halk cephesinin getireceği faydaları dış âleme bırakır. İngiliz Komünist Partisi'nin zayıf olması onu halk cephesine yönelmekten alıkoyar. Şuna yürekten inanır ki, komünizmin kuvveti, her ülkede, rejimin mevcut değerleri ile ters orantılıdır.

Bu suretle Britanya rejimini mükemmel bulacak ama aynı zamanda Fransa'da İtalya'da veya Çin'de komünizmin meşruluğunu tanıyacak, kendinin hem iyi bir milliyetçi, hem de enternasyonelci olduğunu gösterecek. Fransızlar, bütün Fransız olmayanları Fransa'ya kabul ederek böyle bir uzlaşmaya kavuşmayı hâyal etmekte. İngiliz, bahtiyar odalarda oturanlar dışında, hiç kimsenin cricket oynamıya, Meclis tartışmalarına lâyık olmadığına samimiyetle inanır. Bu mağrur tevazu belki hak ettiği karşılığı alacak. Britanyalıların yetiştirdiği ve azâd ettiği halklar, Asya'daki Hind ahali, Afrika'da Altın Sahilindeki ahali cricket oynamıya, meclis müzakerelerinde bulunmaya devam edecek.

ONUNCU BAHİS

AYDINLAR VE AYDINLARIN İDEOLOJİSİ

Gerçek hükümleriyle kıymet hükümlerini az çok başarılı bir şekilde yan yana getiren siyasi ideolojiler, bir dünya görüşünün ifadesidir. Geleceğe yönelmiş iradedir. Onları doğru veya yanlış gibi iki ihtimalden birine tamamiyle bağlıyamayız. Ama ideolojiler, üzerinde tartışılamıyan zevkler veya renkler kategorisine de sokulamazlar. Son felsefe ve tercihler hiyerarşisi ne bir isbattır, ne de bir yürütme. Daha çok bir diyaloğa davettir.

Günümüzde geçen olayların tahlili veya ilerde olacakların tasavvuru, tarihin akışı ile beraber değişir. Tarihin akışı ile ve tarih hakkında edindiğimiz bilgilerle beraber. Doktrinin yanlışlığını, tecrübeler azar azar düzeltir.

İkinci Dünya Harbi'nin ertesinde, muhafazakâr bir hava esiyor Batı'da. Eğer Sovyetler Birliği tehditkâr görünmezse, eğer Çin batılıları kovduktan sonra, bir sarı emperyalizmin fantomlarını uyandırmazsa, eğer atom bombası bunalımı körüklemezse Avrupalılar ve Amerikalılar yeniden kavuştukları barışın tadını tadacaklar.

Fakat iki âlem arasındaki rekabet devam ediyor. Batı azınlığı dışındaki halkları ihtilâl ayaklandırıyor. Marx, Konfiçyus'un yerini alıyor! Gandhi'nin

arkadaşları muazzam fabrikalar kurmanın hayali içinde.

1954 sonbaharında, 1939'dan bu yana yahutda 1931'den bu yana ilk olarak topların sesi kesildi, ama makineli tabancaların türküsü hâlâ duyuluyor! Janus mâbedinin kapılarını kapamak için vakit erken.

Mühim olaylar

Batıda, kapitalizm-sosyalizm münakaşası eskisi kadar heyecan uyandırmıyor. Sovyetler Birliği sosyalizmle bir sayıldığı andan itibaren, sosyalizmin görevi kapitalizmin mirasına konmak değil istihsal kuvvetlerini geliştirmektir. Özel mülkiyet rejiminin yerine mutlaka sosyalizm geçecektir diyemeyiz. Bir cemiyette büyüme devreleri ile rejimlerin değişmesi aynı zamana mı rastlar? Hadiselere bakılırsa bu düşüncenin doğru olmadığı görülür.

Her modern cemiyette görülen zaruretler, değişik şekilde de olsa, sosyalist denilen cemiyetlerde de ortaya çıkıyor. Her yerde «her hangi bir mesele hakkında yöneticiler karar veriyor.» Sovyet yöneticileri bir nevi kâr usulüne baş vuruyor. Teşvik tedbirleri, verime göre ücret veya prim verilmesi... dünkü batı kapitalizminin tatbikatını andırıyor. Şimdiye kadar plancılar gerek kıtlık yüzünden gerekse ülkenin gücünü hızla çoğaltmak istediklerinden yatırımların nisbî verimliliği ile ilgilenmediler, tüketicilerin tercihlerini göz önüne almadılar. Ama çok geçmeden kötü satışın tehlikelerini görmeye ve iktisadî hesapların gereklerini kabul etmiye başlıyacaklar.

Asrımızın ikinci mühim olayı, temsili müesseselerin tartışılmıya başlanması. 1914'e kadar solun en

çok savunduğu ve üzerinde durduğu hürriyetler şunlardır: Basın, herkese oy, meclis müzakereleri. Parlamento Avrupa'nın şaheseri sayılıyordu. Rusya'nın «delikanlıları» yahutda Jön Türkler hep bu hayali yaşıyorlardı.

İki savaş arasında, Avrupa'nın büyük bir kısmında parlamanter rejimler iflas etti. Sovyetler Birliği şunu isbat etti: kuvvetli bir devlet olmanın sırrı çok partili bir rejime sahip olmak, hükümet icraatını tartışabilmek değildir. Asya cemiyetleri bu meziyetleri fâtihlerden koparıp kuvvetli olmak istiyorlardı. Güney Amerika'da, Yakın-Doğu'da, Doğu Avrupa'da demokrasileri felce uğratan buhranlar İngiliz ve Amerikan örf ve adetlerinin ihraç edilmesinin mümkün olmadığı yolunda şüpheler yarattı. En güzel örneklerini Westminster Capitole'de gördüğümüz temsili sistem menfaatlerini müdafaa etmek ve aksiyondan önce ve aksiyon sonrasında birbiriyle mücadele etmek hakkını meslek gruplarına, sendikalara, manevi ailelere bırakmaktadır. Çatışmaları yumuşatmaya muktedir bir personel, birliğinin şuuruna varmış, ihtiyaç halinde fedakârlıklarda bulunmaya kararlı bir yönetici sınıf ister. Kavgaların fazla kızışması (Balkan yarımadasındaki meclislerde silah sesi çok sık duyulurdu), imtiyazlıların körü körüne muhafazakârlığı, orta sınıfların zayıf olması.. işte temsili sistemi tehdit eden tehlikeler.

Siyasî hürriyet mi, yoksa iktisadî gelişme mi? Parlamento mu, baraj mı? Liberal sol mu, sosyalist sol mu? Batı da, sahte alternatifler bunlar. Bazı şartlarda kaçınılmaz gibi görünebilirler. Kapitalist olmıyan bir ülkenin büyük kuvvetler arasında birinci sırayı işgal etmesi, «hürriyetsiz batılılaşma» yahut-

da «batıya karşı batılılaşma »formülünün başarısıyla mümkün olmuştur.

Batılı bir aydının XIX. yüzyılda kapitalizmi suçlaması ile Asya ve Afrika aydınlarının tutkuları arasında önceden kurulmuş bir ahenk var. Bu da çağımızın üçüncü mühim olayını teşkil ediyor. Marksist doktrin kısmî hakikatı ile olduğu kadar hataları ile de Asya'daki diplomalının yaşadığı dünya görüşü ile birleşmektedir. Malezya'ya, Hong-kong'a, Hind'e yerleşen büyük ticarî veya sınaî şirketler Marx'ın incelediği kapitalizm'e benzemektedir. Hem de Detroit, Coventry yahut da Billancourt sanayiinden çok daha fazla. Batı'nın esası kâr peşinde koşmaktadır; Dinî misyonlar ve hıristiyan inançları en adi çıkarları gizlemeye yarar; sonunda kendi maddeciliğin kurbanı olan Batı'yı, giriştiği emperyalist savaşlar parçalıyacak.. böylesine tek yanlı, eksik, haksız bir yorum yabancı efendilere karşı ayaklanan ahaliyi yine de kendine çekebiliyor.

Asya'lı aydın bu ideolojiye bağlanmakla, meydana getirmek istediği eserin mânâsını değiştirmiş oluyor. Meiji devri Japon islahatçıları bir Anayasa kaleme aldılar. Çünkü Anayasa demiryolları gibi, telgraf ve ilk tahsil gibi, görünüşte Avrupa'yı üstün yapan içtimaî ve fikrî sisteme dahildi. Rus tarzı bir sanayi cemiyetini taklid eden, dün Fransa'nın yahut Büyük Britanya'nın hor gördüğü, bu gün onlara karşı ayaklanan milletler, batılılara hiç bir şey borçlu olmadıkları, hatta tarihin yolu üzerinde batılılardan ilerde oldukları hayaline kapılıyorlar.

İster istemez, Sovyet kampı ile Batı arasındaki büyük ayrılığa Londra'da ve Bombay'da, Waşhington'da ve Tokyo'da başka başka mânâlar veriliyor... konjonktür'ün dördüncü mühim olayı da bu. Parti-

ler, milletvekilleri, aydınlar, bazen bilginler arasında serbest münakaşayı ortadan kaldıran Sovyet rejimi, Avrupa'lı veya Amerika'lı için garip, dehşet verici bir rejimdir. Asya'lılara göre Sovyet rejimi batı rejiminden farklı şeyler getirmemiştir, aynı meziyetler, aynı kusurlar: şehirlerde toplanan milyonlarca insan, muazzam fabrikalar, bolluk ve refah tutkusu, aydınlık ümitler vaadî (Rusya'da batıda bulunmayan bir takım üstünlüklerin veya kusurların bulunması pek önemli değil).

Rusya'nın hür milletleri tehdit ettiğini, kendilerinin ise onları koruduğunu tahayyül etmek Amerika'lıların hoşuna gidiyor. Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği arasındaki mücadelenin kendilerini ilgilendirmediğine ve içinde bulunulan şartlar kadar ahlâkın da kendilerini tarafsızlığa ittiğine inanmak istiyor Asya'lılar. Avrupa'lılar da, Asya'lıların bu tefsir tarzını tercih ederlerdi. Ama Ren nehrinin ikiyüz kilometre ötesinde bulunan Rus orduları onlara gerçeği hatırlatıyor. Japonlar, Çin'liler yahut Hint'liler, Rus veya Çin komünizminin muhtemel emperyalizmi kadar, Asya'dan kovulan fakat Afrika'da hâlâ devam eden emperyalizmini de sevemezler. Avrupa'lılar Sovyetler Birliği'nin hâlâ fakir olduğu, Amerika Birleşik Devletleri'nin ise şimdiden zengin bir ülke haline geldiği, Sovyetler Birliği hakimiyetinin sanayileşme yönünden oldukça iptidaî bir teknik getirdiği, Amerika Birleşik Devletleri'nin hakimiyetinin ise bilhassa doların dağılışı şeklinde kendini gösterdiği gerçeğine gözlerini kapıyamazlar.

İdeolojik tartışmalar ülkeden ülkeye değişmektedir, görüş açısına göre, düşünce geleneğine göre. Bazı ülkelerde de içinde bulunulan durumun şu

veya bu yönü üzerinde daha çok durulur veya hiç durulmaz. Bazen milletlerin gerçekten çözmek zorunda oldukları meseleler tartışmalarda dile gelir; bazen de bütün dünya için geçerli olduğu iddia edilen şemalara uydurabilmek için meseleler değiştirilir.

Siyasî tartışmalarda millî hususiyetler

Büyük Britanya'da değerlerin birbirine zıd olmadığı, birbiriyle bağdaşabileceği idrak edildiği için tartışmalar ideolojik değil, teknik mahiyette olmaktadır. Profesyonel iktisatçı olmıyanlar parasız sağlık hizmeti, vergi hacmi veya çelik fabrikalarının statüsü konularında münakaşa ederler fakat boğazlamazlar birbirlerini.

Avrupa'nın geri kalan kısmında görülen düşünceler yelpazesi, aydınlar kalabalığı, Britanya'da da göze çarpar. Aradaki büyük fark şurada: başka yerlerde neyi seçelim diye uzun uzun düşünürler, burada ise başkalarının yapmış olduğu seçim üzerinde durulur. **New Statesman and Nation** muharrirleri Sosyalistlerle komünistler arasında bir iş birliğine gidilmesi fikrini heyecanla karşılarlar. Tabi Fransa'da da.

Dış alem İngiltere gibi hakîmane davransaydı, büyük tartışma can sıkıntısına uzun zaman dayanamazdı. Bereket ki Amerika'lı senatörler, Fransız aydınları ve Sovyet komiserleri bitip tükenmiyen bir tartışma kaynağı sunuyorlar.

Amerika'da yapılan tartışma esasda aynı olmasına rağmen üslup bakımında İngiltere'deki tartışmadan çok farklıdır. Amerika Birleşik Devletleri, kelimenin fransızcadaki mânâsında ideolojik çatış-

ma nedir bilmez; aydınlar birbirinin zıddı olan sınıfların ne doktrincisi olmak isterler, ne de sözcüsü. Eski Fransa veya yeni Fransa, katoliklik veya hür düşünce, kapitalizm veya sosyalizm gibi antitezlerden habersizdir. Bu günkü rejimin yerine hangi rejimin geçeceğini idrak etmemişlerdir. Ama ideolojik bir mücadelenin nasıl zuhur ettiğini kolayca düşünebilir İngiliz aydınları. Yönetici sınıfa duyulan husumet, içtimai hırs, hiyerarşinin tepesinden bakmak gibi hislerden uzak kalınmış yahutta bu hisler bastırılmıştır, iki dünya savaşına rağmen. Ama Britanya cemiyetinin kıtadaki toplumları bölen durumlardan her zaman yakasını kurtaracağını hiç bir şey garanti edemez.

Avrupaî fikirlere bir mânâ kazandıran geleneklere ve sınıflara Atlantiğin ötesinde rastlıyamayız. Federasyondan çekilme harpleri, âristokrasiyi ve âristokratik hayat tarzını acımadan kazımıştır. İyimser bir Aydınlıklar felsefesi, herkese şans eşitliği, tabiata hakim oluş... bütün bunlar Amerika'lıların kendi tarihleri ve kaderleri hakkında edindikleri fikirlerden ayrılamaz. Ahlakî bir dinî tutum, inanç ve tarikat bolluğu, ruhban-aydın çatışmasını önlemiştir. Oysa böyle bir çatışma Avrupa'da büyük rol oynamıştır. Milliyetçiliği körükleyen, asırlık bir düşmana karşı girişilen mücadeleler yahutda yabancı hakimiyetine karşı isyan değildi.

Eşitlik doktrini saldırgan olmak istemiyordu, çünkü ne bir ariktokrasi ile çatışma halindeydi ne de Kilise ile. İngiliz tarzı muhafazakârlığın, kitlelerin baskısına, serbest araştırma zihniyetine yahutda tekniğe karşı, muhafaza edilecek beşeri münasebetleri veya müesseseleri yoktu. Geleneksel, muha-

fazakârlık, liberalizm içiçeydi. Çünkü Hürriyet geleneğini ayakta tutmak gerekiyordu. Amerika'nın asıl meselesi fikirleri gerçek ile bağdaştırmak olmuştur. Fikirlere ihanet etmeden ama gerçeği de çiğnemeden bağdaştırmak. İngiliz muhafazakârlar nasıl hareket ediyorlarsa onlar da o tarzda hareket ediyorlardı. Ama zaman zaman Fransız filozoflarının dilini kullanarak.

Amerika Birleşik Devletleri büyük sosyalist hareketlere şahit olmadı, tarih saynesine çıkışları İngiliz Non-konformistlerinin ve Aydınlıklar asrının doktrinleriyle beraber olmuştur: hızlı iktisadi büyüme, en enerjik olanlara şans kapısının açık olması, güçler sayesinde, alt proletaryadan zenciler sayesin de durmadan yenilenme, milliyetlerin çokluğu yüzünden kitlelerin dağılması... bütün bunlar Alman sosyal demokrasisine veya İngiliz **Labour**'una benziyen bir partinin teşekkülüne engel olmuştur. Menfaat çatışmaları ile fikir mücadeleleri arasındaki münasebet Avrupa modelinden farklı olmuştur.

Yeni gelenleri topluma katmak cemiyetin işidir, devletin değil. Rejime karşı çıkmak, havasını koklադığımız vatandaşlıktan kendimizi sıyırmaktır. Sosyalistlere daima şüpheli nazarlarla bakılmış, çünkü onların teorileri dışardan alınmışa benzemekteydi. Dışardan, bilhassa despotizmi, çılgınlığı, kusurları mahkûm edilen Avrupa'dan. Orada milliyetçilik devletlerin kendi kudret ve iradelerine bütün toplum tarafından kavuşmasından çok, **American way of life**'ın biricik değer olduğuna mağrur bir şekilde inanıştır.

İçtimai olduğu kadar bölgesel telakkilere göre, partilerin teşekkülü, birine sol, diğerine sağ demeye imkân vermiyordu. Köleleri kurtarma partisi solday-

dı. Ama federal iktidara karşı devletleri müdafaa eden sağda mıydı? Doğu'nun endüstri çevreleriyle veya tankerleriyle ittifak halinde olan Lincoh'un partisi bunun için taraf değiştirmedi. Büyük Britanya'da, iş adamları ve aydınlar olmuş bitmiş şeyleri yeniden bir mesele haline getirmezler. Amerika Birleşik Devletlerin de, sosyalleştirilmiş hekimliğin sosyalizmin ilk merhalesini teşkil ettiği, bu sosyalizmin komünizmden ayrılmasının güç olduğu ifade edilir. Amerikanizmin özü faiz hadlerinin değiştirilmesi veya memur sayısının artması ile tehdit altındaymış gibi.

Avrupa'dan gelme ideolojiler arasındaki çatışmalarla kimsenin itiraz etmediği bir rejimin çeşitli tarzları üzerinde yapılan tartışmalar da yalnızca Amerika Birleşik Devletleri'ne mahsus değildir. Buna mukabil, Amerikan ekonomisinin Avrupa ekonomilerine nisbetle, Amerikan medeniyetinin Sovyetlerin meydan okuması karşısında orjinal taraflarını ortaya çıkarmak gayreti yavaş yavaş geleneksel kavgaları gölgede bırakmaktadır.

Amerikan kapitalizmini, İngiliz, Alman veya Fransız kapitalizminden ayıran nedir? Rekabet mekanizmesi fiiliyatta nasıl işlemektedir? İktisadi temerküs ne dereceye kadar teknik ilerlemeye elverişli veya engeldir? Liberaller büyük **korporasyon** lardan yanadır (Devid Lilienthal). İktisatçılar (J.K. Galbraith) bir iktisadî rekabet nazariyesi hazırladılar. Siyasi bir nazariye olan kuvvetler muvazenesi teorisini değiştiriyordu bu. «Dünyayı istila eden sosyalizme» karşı sövüp saymaların yanı sıra, hür, eşit ve sorumlu kişilerden kurulu bir cemiyet rüyası gören cumhuriyetçilerin veya amme makamlarının bozmadığı bir fiat mekanizmasının hasretini çeken dokt-

rincilerin dışında, Amerikan **intelicansiya**'sının bir bölümü tarihde benzeri görülmemiş bir tecrübenin orjinal taraflarını yakalamıya çalışıyorlar.

Sovyetler Birliği ile Dünya çapında bir rekabete girişmek böyle bir şuurlanmayı gerektiriyor. Düşman, bir ideolojiden söz ediyor daima: peki Amerika Birleşik Devletlerinin fikirleri ne olacak? Propaganda buna cevap veremedi.

Antitez, şu son yıllarda, büyük buhran ve **New Deal** sebebiyle bir mânâ kazandı belki de. Güney'in dışındaki şehirlerde, demokrat parti milli azınlıkların işçi ve zenci çoğunluğunun partisi oldu. Yüksek sosyete, banka ve iş çevreleri Cumhuriyetçilere sempati duymaya devam ediyorlardı. Tröstlere, Wall Street'e duyulan husumet, sosyal kanunların getirilişi, rekabetin düzenlenmesi, sendikalara yapılan yardım, demokratların 30 yıllarındaki programlarında ve tatbikatında yer alıyordu. Rossevelt'in başkanlığı sırasında yapılan değişikliklerden dönülemez. En mühim olay 1941-1954 yıllarının olağanüstü refahı. Hükümetlerin aldığı tedbirlerin bunda kısmen payı var. Yahutda kısmen sorumlu.

Bu «liberalizm» Avrupa solunun liberalizmine başka her hangi bir devirden daha çok benziyordu. Çünkü sosyalizmin (doktrinci sosyalizmden çok İngiliz İşçi partisinin sosyalizmi) Amerikanlaştırılmış unsurlarını taşıyordu. Bu sebepten onlara dokunulamazdı. **New Deal**'ın reformları devletçilik yönünde ilerlediği için Amerikan geleneğine ihanetti.

Bu gün Amerika Birleşik Devletleri'nde iktisadi ihtilaflar gerçekte ideolojik olmaktan çok teknik mahiyettedir. Federal devletin yayılmasına, kamu harcamalarına prensip olarak aleyhtar cumhuriyetçiler önemli olarak sadece milli müdafaa bütçesini

azalttılar. Ama sosyal kanunlara dokunmadılar sadece onların bir kaçını daha iyi hale getirdiler. İstemiye istemiye mütevazi bir inşaat proğramı ortaya attılar. İngiltere'deki muhafazakârlar nasıl parasız sağlık hizmetinden ve mirastan alınan aşırı vergilerden şikayetçilerse, cumhuriyetçilerse yükünü devir aldıkları rejimi pek sevmezler. Ne cumhuriyetçiler ne de İngiltere'deki muhafazakârlar tekamülü tersine çevirmek istemezler. Bunu yapacak vasıtaları da yoktur. Amerika'nın başarısı sistematik bir şekle sıkıştırılamaz. Komünizmden proletarya, sürekli ihtilâl, sınırsız cemiyet gibi mukaddes kelimeleri alan **Amerika'nın sesi** dinleyicilerini inandırmıyor. Komünist ihtilali bir partinin ve şiddetin eseri olduğu için başka bir ülkeye sıçrayabilir, fakat Amerikan ihtilâli sıçrayamaz. Çünkü Amerikan ihtilali demek müteşebbislerin faaliyeti, özel toplulukların çoğalması, vatandaşların insiyatif sahibi olmaları demektir.

Dış politika münakaşaları bu şuurlanmanın başka bir veçhesini ortaya koyuyor. Aşağı bir seviyede, Avrupa'daki ile ayrı konularda bir takım deliller ileri sürülmekte yahutda karşılıklı küfürleşilmektedir: askeri hazırlıkların ve iktisadi yardımın payı ne olmalıdır? Mao Çe Tung hükümetini tanımak gerekirmi gerekmez mi? Her ne kadar bu meselelerin stalinciliğin yorumlanması yahutda komünizm aleyhtarlığının kesifliği ile bir münasebeti yoksa da «hislerin karışması» kanunu kendini göstermektedir: totalitarizmi hızlı sanayileşme ile izah edenler, IV. noktanın bütün dünya için uygulanmasını tavsiye edenler, Mao Çe Tung'un tanınması lehinde konuşanlar, Mac Carthy'i ve mac carthy'ci hareketi itham edenler hep aynı kişiler. Dış yardımları azalt-

mak isteyen, tecrit politikasıyla Çin komünizminden nefret arasında tereddütler geçiren, alınan emniyet tedbirlerinden hiç bir zaman tatmin olmayan öteki ekolün nazarında bunlar şüpheli şahıslar.

En meşhuru general Mac Arthur'un geri çağırılması münasebetiyle ortaya çıkan bu ateşli münakaşalar, belki de siyasî bir eğitimin merhalelerini göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri, ilk olarak, Avrupa memleketlerinin asırlardan beri devam eden alın yazısını paylaşıyor: her günkü yaşayışında tehdidini hissettiği bir düşmanla bir arada yaşıyor. Bir haçlı seferine hazır moralistlere, zaferin yerini hiç bir şeyin tutamıyacağını ileri süren askerlere rağmen, devlet başkanı ve dış işleri bakanı Kore'de bir uzlaşmayı kabul ettiler. Manevî önemi ve diplomatik sonuçları eşit değerde bir uzlaşmaydı bu.

Zaferden vaz geçmek, iki dünya savaşının stratejisi ile bağlarını koparmak demektir.. bir çeşit realizme yönelişti bu. Mütecavizi cezalandırmak yerine onunla müzakere masasına oturuluyordu. Geçen asırda dünya politikasının dalgalanışlarından istiyerek uzak kalan Amerika Birleşik Devletleri dünya milletleri arasında neyi temsil ettiğini aklına bile getirmeden sadece kendi topraklarını değerlendirme işine adadı kendini. Büyük Cumhuriyet hem kendi kudretini, hem de kudretinin sınırlarını gördü. Dünya çapında bir role çıkmak zorunda kalan Amerika Birleşik Devletleri, kendisinin ne kadar değişik olduğunu hemen keşfeder. Tekçi olmayan, amprik bir milletler arası politika felsefesi, vicdan muhasebesinin sonucu olabilirdi.

Fransa aydınlarının büyük tartışmasında konu, yine komünizm. Fakat üslup değişik. Fransa'da büyük bir komünist partisi mevcut ise de, stalinci ay-

dınlar komünist olmıyan meslektaşlariyle gerçek tartışmalara girmiyorlar. Komünist eğilimli veya fikirli fizikçiler, kimyagerler ve hekimlerin ne laboratuvarları var, ne de kendilerine has metodları; partinin dergileri dışında, diyalektik materyalizm hakkında hiç bir şey bilmiyorlar (*). Bir kaç istisna bir yana, beşeri ilimler uzmanları diyalektik materyalizmle pek fazla ilgilenmiyorlar. Partiye yazılmadığı halde Almanya'nın tekrar silahlanması veya mikrop savaşı aleyhinde imza veren Sorbonne profesörlerine gelince, onlar, Stalin hiç yaşamamış olsa büyük değişiklik arzetmiyecek olan bir takım kitaplar, fazilet, hiçlik veya existentialisme üzerine kitaplar yazıyorlar. Ne denirse densin, komünizm Fransa'da manevi değil, siyasi bir mesele ortaya koymaktadır.

Fransız toplumunun ızdırabı: iktisadi ilerleyişin yavaşlaması. Sağcı ve solcu iktisatçıların defalarca işaret ettikleri hastalığın tezahürleri şunlar: enflasyon ve durgunluk devrelerinin birbirini takip etmesi, çağ dışı işletmelerin kalıntısı, üretim cihazının dağılışı, ziraatin önemli bir bölümünde üretimin düşük oluşu. Doğum nisbetinin düşük oluşuyla geçen asrın sonundan itibaren ziraate himayeciliğin girmiş olması bu buhranı hazırlamış 1930-1938 devresinin hataları ve İkinci Dünya Savaşı bu buhranı daha şiddetli hâle getirmiştir. On yıldan beri, bir yenileşmenin belirtileri artmaya başlamıştır.

(*) Bu demek değildir ki: a) komünist aydınlar «sızmaya» çalışmıyorlar; b) inançlarıyla ilgili özel konularda objektif kalıyorlar: komünist coğrafyacıların Sovyetler Birliği hakkında yazdıkları kitaplarda gizli bir yöneliş vardır. Ama onları yönelten diyalektik materyalizm değil, tercihleri.

Fransa'da iktisadi rejimi ve yapıyı kimse istememiştir. Bunun kabahatini, burjuvaziye, burjuvazi olduğu için, yükliyebiliriz, tabiî burjuvazi ile yönetici sınıfı bir sayarsak. Tröst idarecileri, siyaset adamları, sıradan seçmenler bir takım tedbirlerin alınmasını istedikçe büyümeyi yavaş yavaş freniemişlerdir. Fransızların hepsi eğlenceyi hayat seviyesinin yükselmesine, sübvansiyonları ve devlet yardımları rekabetin sert şartlarına tercih etmişlerdir.

Emlâk ve arazi sahipleri 1914'den önce, gerçek kapitalisti temsil ediyordu: o tarihten bu yana, öteki içtimai zümrelerin her hangi birinden daha kötü muamele gördü. Sermaye gelirleri-menkul kıymetler veya arazi ve emlak gelirleri-bu gün Fransa'da milli gelirin öteki batı ülkelerinden daha az bir yüzdeyi temsil etmektedir (%5'den az). «para babaları», pancar üreticileri veya diğerleri, amme makamları üzerinde menfaatlerin müdafaası için gizli gizli baskılar yapmaktadırlar. Haftada 40 saatlik çalışma kanunu malthusçu bir düşüncenin mahsuludür. Hiç bir hükümet Halk Cephesi hükümeti kadar malthusçu olmamıştır.

İçindeki komünistlere nasıl bir tavır takınılacağı üzerinde yapılan münakaşaların, Sovyet kampına karşı nasıl bir diplomasi izleneceği konusunda yapılan münakaşalardan ayrılması mümkün değildir, ama farklıdır. İktisadi büyüme heveslisi uzmanlar iktisadî ilerlemeyi sağcı çoğunluğu mu yoksa merkez çoğunluğu mu teşvik edebileceğini kendi kendilerine sormaktalar. Okumuşlar, farklı sebeplerle, uzmanların dayandıkları delilleri ele almaktadırlar: onlara göre yalnızca solcu bir çoğunluk paranın hakimiyetine karşı ve barış politikasının lehinde bir takım garantiler sağlar. Bütün Avrupa ülkelerinde Be-

vancılar, nötralistler, Atlantik ittifakına yani Nato'ya aleyhtar olanlar vardır. Fransızlar fikir münakaşalarından İngiliz ve Amerikalılara daha çok zevk aldıkları için, çok daha büyük bir incelikle, çeşitli mümkün kavramları hazırlamışlardır.

Bu çeşit münakaşalar göründüğü kadar kısır değil. Komünistler kesin olarak şunu kabul etmişlerdir ki iki kamp bir savaşa giriştikleri takdirde bu savaşın sonunda sosyalist kamp ayakta kalacaktır. Komünist olmıyanlar bu dünya görüşünü değerlerin yer değiştirmesi halinde bile, kabul etmemektedirler.

Dogmatizmi red edenler batıyı özel mülkiyetle, kâr peşinde koşmakla veya temsili müesseselerle tarif etmeyi, Sovyetler Birliğini de, stalincilik ebediyen kök saldığı takdirde, yavaş yavaş barışçı olmayı müsamaha ile karşılayan bir yoruma gidemiyeceğini kabul etmezler. Komünist, Sovyet stratejisinin, doktrinin sıradan insanlara verdiği hayale uygun olmasını ister. Komünist aleyhtarı ise bu stratejinin gizli doktrine uygun olmasını ister. Tarih nadiren bu mantıki noktaya erişir. Gerçek, alelade mânâ ile gizli mânâ arasında bir yer bulur kendine. Bulur veya bulacaktır; Dünyayı ele geçirme stratejisi, yöneticilerin art düşüncesi veya rüyası olmaya devam edecektir, ama onlara gerçek bir hareket tarzı göstermiyecektir.

İktisadi ve diplomatik bu iki tartışmayı, aydınlar ideolojik kelimelerle yapmaya bayılırlar. İktisadi ilerlemeyi en iyi şekilde hızlandırmak, «Prag darbesi»nin tekrarlanmasına imkân vermeden iktisadi büyümeye elverişli bir parlamanter kombinezon Fransızları ilgilendirir, insanlığı değil. Sovyetler Birliği'nin peyklerininki gibi olmayan, Atlantik ittifakına

üye bulunan ülkelerinki gibi de olmayan bir dış politika meselesi üzerinde uzun uzadıya düşünmezler, Fransız diplomasisini felce uğratırsa da yine de neticesiz sayılmazlar. Ama bu düşüncelerin evrensel bir mânâsı da yoktur. Bütün insanlar için düşünmeye alışmış, Dünya çapında bir rol oynamaya heveslenen Fransız aydınları kendi bölgelerinin meselelerini geçen asrın tarih felsefelerinin kalıntıları altında gizlemeye çabalıyorlar. Marksist kehanetleri komünist partisi yararına kabul eden komünistler, aynı kehanetleri bir takım faraziyeler şeklinde işleyerek ele alan ihtilâlciler ikinci sınıf bir millet olmanın darlığından kurtarabiliyorlar kendilerini.

Meseleyi, işçiler coğrafî ve manevî bakımdan batı kampının içinde bulunan bir ülkede reylerini komünist partisi için kullandıkları zaman ne yapmalı? diye ortaya atacakları yer de, Marx'ın tahayyül ettiği bir proletaryanın ihtilâlci görevi üzerinde uzun uzun düşünmekte proletarya ile komünist partisini efsanevi şekilde bir saymaktadır.

Bir mânâda Fransa'daki bu münakaşanın örnek bir ehemmiyeti vardır. Fransa modern dünyanın özelliği olan, siyasi müesseseler (şahsi hürriyetler, müzakereli meclisler) yaratmadığı gibi iktisadi müesseseler de yaratmamıştır. Ama Avrupa solunun tipik ideolojilerini hazırlamış ve yaymıştır: kişilerin eşitliği, vatandaşların hürriyeti, ilim ve serbest araştırma, ihtilâl ve terakki, milletlerin bağımsızlığı, tarihi iyimserlik. İki «dev»in ikisi de bu ideolojilerin mirasçısı olduklarını iddia ediyorlar. Avrupa aydınları kendilerini ne berikilerden ne de ötekilerden saymaktadırlar. Marksist kehanetlere sarılarak Sovyetler Birliği'ne mi yönelsinler yoksa manevî plüralizme saygılı kala kala Amerika Birleşik Devletleri'ne mi

yönelsinler? Yahutda teknik medeniyetin bu günkü vardığı noktayı birinin veya ötekinin şekli altında red mi etsinler? Bu soruları formüle edecek olanlar yalnızca Fransız aydınları değildir. Milli gerilemenin alçaltığı ve aristokratik değerlerin hasretini çeken bütün ülkelerdeki diğer aydınlar Fransız aydınlarının birer yankısı.

İngiliz aydınlarının marifeti, çok defa, ideolojik olan ihtilafları teknik terimlere irca etmek. Amerikan aydınlarının marifeti, gayeden çok vasıtaları ilgilendiren tartışmaları ahlâkî mücadeleler haline sokmak. Fransız aydınlarının marifeti ise, bütün insanlık için düşündükleri yolunda gurura kapılarak memlekete has meselelerden habersiz olmak, çok defa, onları daha da vahim hale getirmek.

Japon aydınları ve Fransız örneği

Olayların akışını değiştirmemek, aydınlara ızdırap veriyor. Ama ne kadar tesirli olduklarını değerlendiremiyorlar. Siyaset adamları ne de olsa profesörlerin veya yazarların çömezidir. Liberal doktrinci, sosyalizmin ilerleyişini yanlış fikirlerin yayılmasıyla izah ederken hataya düşüyor. Yine de, üniversitelerde öğretilen nazariyeler, bir kaç sene sonra idarecilerin veya bakanların kabul ettiği gerçekler olup çıkıyor. Maliye müfettişleri 1955'de Keynescidir. 1935'de bunu kabul etmiyorlardı. Fransa gibi bir ülkede, okumuşların ideolojileri hükümet edenlerin de düşünüş tarzıdır.

Batılı olmayan ülkelerde, kelimenin en geniş mânâsında, aydınların rolü daha da büyük. İngiltere veya Almanya'da değil, Rusya'da ve Çin'de, başlangıçta az sayıdaki üyelerin bilhassa diplomalılar ara-

sından toplayan partiler, ulusların kaderine yön vermişler ve devlete hakim olunca da resmi bir hakikat aşılamıya kalkmışlardır. Asya'da veya Afrika'da, diplomalılar, bu gün, ihtilâlci hareketlerin veya bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerin idaresini ele almaktadırlar. Asya aydınlarının rolü, onların marksizme yönelişleri ile izah edilegelmiştir. Bir kaç kelime ile meselenin özünü hatırlatalım. Batı üniversitelerinde öğretmenlere ve öğrencilere kendini kabul ettiren ilerici fikirler, geleneksel cemiyetlerin genç aydınını «yabancılaştırmakta», onu Avrupa hakimiyetine karşı ayaklanmaya götürmektedir. Bu hakimiyet demokratik prensipleri gülünçleştirmektedir. Bu cemiyetlerde her zaman bir hiyerarşi görülür, eşitlik yoktur. Bu cemiyetleri meşrulaştıran inançlar, serbest araştırma zihniyetinin saygı duyduğu inançlar değildir. Akılcı felsefenin ilham ettiği iyimserlik, bu cemiyetler karşısında dehşet duyar. Rus ihtilali örneği ve Batılı yazarlar, sosyalist fikirleri halk arasında yaygın hale getirdi. Komünistlerin benimsediği Lenin'in marksizmi de Dünyanın Avrupalılar tarafından sömürüldüğü noktası üzerinde durmaktadır. Lenin'in tahlilleri, bizzat Marx'a neler borçlu, Hobson gibi emperyalizmi tenkid eden burjuva sosyologlarına neler borçlu? bunlar pek önemli değil.

Bu genellemelerin ötesinde, her hadisede, münakaşanın muhtevasını ve uslûbunu tayin eden şartlar nelerdir? Aydınlar (bilhassa yazarlar ve sanatkârlar gibi dar mânâda aydınlar)ın kendilerini Fransız örneğine uydurduğu Japonya'yı ele alalım. Orada aydınların çoğunluğu, sola yönelmiştir, komünizme yakındırlar, fakat eşiği aşmazlar. Fransa'da olduğu gibi, hükümet Amerika Birleşik Devletleri'yle

okumuşların çoğunun tasvip etmediği ama tevekkül gösterdiği sıkı bir ittifak içindedir.

Bir takım benzerlikler hemen göze çarpıyor. Japonya'da da, aydınlar memleketlerini Amerika Birleşik Devletleri'nin besleyip himaye etmesinin ezikliğini duyuyor. Japonya dün, bu koruyucunun düşmanıydı; Fransa ise, müttefikti. Ama bu geçmiş, şimdiki durumların birbirine benzemesine engel değil. Uzak bir ümid de olsa, yeryüzünde büyük devlet olmak ihtimali ne biri için var, ne de öteki için. Kuvvetli bir hükümetin idaresi altında birleşen Çin, sanayileşme yoluna girdiği andan itibaren, Japonya, Birleşik Devletlerin deniz sistemi içinde de, Çin-Rus kıta sistemi içinde de, ikinci sıraya düşmeye mahkûm olmuştur. Çin-Rus sisteminin çözüldüğünü farzetsek bile, Japonya'nın tekrar fetihler yapmak şansı yok artık. Hatta çok büyük bir muvazene diplomasisi ile manevra imkânı da olmıyacak. Fransa'nın durumu da aynı. Batı Avrupa ile ister bütünleşsin, ister bütünleşmesin, dünya sahnesinde saygıdeğer bir yeri gene olacak. Ama boyutlarıyle ve kaynaklarıyle, yeri birinci sırada olmıyacak.

Japonya, kendisini, Amerikan ittifakından ayıranlara bağlı, iki blok arasındaki zıdlaşmanın yaklaştırdıklarına yabancı hissetmektedir. Olay burada ve orada bambaşka bir şekilde tezahür ediyor. Derinlemesine bir benzeyiş yine de göze çarpıyor. Fransa, toprakları yarı yarıya azalmış olsa bile Almanya ile birleşmekte, Rusya'yı komünist bile olsa kendisine düşman bilmekte tereddüt gösteriyor. Japonya'yı Asya'nın hiç bir antikomünist ülkesi kabul etmemiştir. Ne Amerika Birleşik Devletleri'nin davasına tamamiyle inanmış olan güney Kore ve Filipinler, ne de bağımsız tarafsız ve «sola yaklaşan» En-

donezya veya Birmanya, Japonya eskiden Çin'in düşmanı olduğu halde, kuzey Asya'nın iki büyük medeniyeti arasına bambudan bir perde çekmenin saçmalığını hissediyor. Sovyetler Birliği'ne mukavemet, milli duygunun desteklediği ve doğruladığı şimdiki politikanın tek cephesini teşkil etmektedir.

İktisadi bakımdan, Japonya'nın durumu ile Fransa'nın durumu arasında müşterek bazı yanlar yok değildir. Farklar göze batarcasına ortada: dört adanın nüfusu hem azami gücü, hem de azami refahı aşmış bulunmaktadır. Altmış milyon ada sâkini gıdasını topraktan çıkaracak ve sadece sanayi ham maddeleri ithal edecekti. Doksan milyon insanın doldurduğu ülke ürünü daha da arttırmak için pahalı yatırımlar mı yapsın, yoksa tüketilen pirincin beşte birini ithal mi etsin? Bir seçim yapmak zorunda. Doğumların tekrar artmasına rağmen, Fransa, azami gücün ve refahın çok altındadır. Nüfus başına düşen gelir, hayat seviyesi, Japonya'da, Fransa'dakinin çok altındadır. (Tokyo üniversitesinde bir profesörün 1953 yılında ayda aldığı 25.000-30.000. yen, kambiyo kuruna göre Paris'teki meslekdaşından üç veya dört defa az).

Avrupa ile Amerika arasındaki farkı ele alırsak, Japonya'nın durumu ile Fransa'nın durumu birbiriyle mukayese edilebilir. Burada da, orada da, aydınlar arzuladıkları maaşı alamıyorlar. Burada da orada da, modern fabrikalar sınaî olmaktan çok zenaî mahiyette atölyeler halindedir. (Japonya'da, Fransa'dan daha çok, kendisini hissettiren) tröstlerin idarecileri suçlayan muhalifler şunu unutmaktadır: cüce işletmelerin kaldırdığı toz verimliliğe, bazan ekonomik gücün bir kaç elde temerküzünden daha zararlı olmaktadır.

Japonya, protestanca bir kapitalizmi, serbest rekabeti başarı derecesine göre en kabiliyetlilere iş verilmesini Fransa kadar bilmiyor henüz. Sanayileşmede, devletin önemli bir payı olmuştur. Büyük işletmeleri bir takım ailelere bırakmış veya nakletmiştir. Orada idare amme hizmeti yerine geçiyordu, «feodallerin» tekeli altındaydı. Modern çağın baronları olan kapitalistlerine yapılan marksist tenkidler itibardadır. Her ne kadar Japon cemiyeti değişiklik geçirmekte ve ekonomi görülmemiş bir dinamizm ile gelişmekte ise de, şartlar, aydınların milletten beklediği ile milletin kendilerine sunduğu arasında bir nisbetsizlik yaratmıştır, bu günkü Fransa'da müşahade edildiği gibi.

Japon kültürü, esas itibariyle sanat ve edebiyata dayanır. Demokratik jargon kullanan aydınlar, hem liberal hem de sosyalist fikirlere bağlı olduklarına samimiyetle inanırlar. İçlerinden, belki de, yaşama sanatını ve güzelliği her şeyin üstünde tutarlar. Sözlerine bakarsanız Amerikan kapitalizminden nefret etmektedirler, ama hisleri Amerikan tarzının serazatlığına, kitle kültürünün bayalığına tahammül edememektedir. Geleneksel değerler; asiller ahlakının değerleri. Onları orta çağ Avrupa'sının cihansons de geste'leriyle mukayese edebiliriz: borçluluk duygusu, üstüne karşı dürüstlük, ihtirasların ahlâkın emrine girmesi. Vazifenin vazifeyle, vazifenin aşkla çatışması ebedi eserlerde sık sık rastlanan temalardır. Günlük hayata sert kaideler şekil verir: kimse içinden geldiği gibi hareket edemez, içtimai düzene saygılı olmak zorundadır. İşgalci, basitleri cezbeder, onun bırakınız gitsinler formülü, yine onun insan münasebetlerindeki bâriz eşitlik anlayışı fazla hassas olanları rahatsız eder. Japon'un kaygısı: her an, her çiçeğe, her ye-

meğe bambaşka bir güzellik vermek. Amerika'lının kaygısı ise bunun tam zıddı: tesirli olmak **Reader's Digest**'li, herkesi eğlendiren, gürültülü ilânlı **American way of life**'ın, yüksek kültür şekillerine adeta bir tecavüz teşkil ettiği hissi, Japon aydınları arasında, Fransa'daki kadar itibarda (birinciler bunu ikinciler kadar aydınlık bir şekilde ifade etmiyorlar belki de). Her iki halde de, Amerikan müesseselerinden alınanlar örneklerin birer karikatürü Tokyo **comics**'leri kabalıkta Detroit'tekileri geçmektedir. Aynı zamanda irticai bir hava verecek olan kültür deliline baş vurmakta tereddüt ederler. Her kötülüğü «kapitalizme» yüklemeyi tercih ederler.

Japon ve Fransız aydınlarının aynı şekilde davranmasının derinlerde yatan sebebi belki de bu. İki ülkenin aydını da ilerici düşünce sistemini benimser, feodalleri kabahatli bulur, yatırımlar, hayat seviyesi, aklileştirme rüyası içindedir. Amerikanizme karşıdırlar, ama Mac Carthy veya kapitalistler yüzünden değil. Hakikatte, Amerika'nın kudreti kendilerini küçültüğü ve ideolojileri namına yükselmesini istemek zorunda oldukları kitleler kültür değerlerini tehdit ettiği için.

Yine bu noktadan hareket ederek, Japon **intelicansiya**'sının durumu ile Fransız **intelicansiya**'sının durumu arasındaki büyük farkları belirtebiliriz. Müsbet ilim, sinai teknik, aklileştirme, banka ve kredi, modern iktisat müesseseleri Fransa'ya dışardan gelmedi. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadar yerlidir bu müesseseler. Belki de Amerikan tarzı sanayi toplumu ile Fransız tarzı sanayi toplumunun farkı iki Avrupa tarzı sanayi toplumu arasındaki farktan daha büyüktür. Fransa ve Almanya yahutda Fransa ve İngiltere gibi. Gerek otomobil fabrikaları, gerek tem-

sili müesseseler, gerek işçi sendikaları gerekse çalışmanın organizasyonu milli geleneklerle bir kopuş halinde değildir. Dünün Japonya'sında hiç bir şeyin parlamentoyu, fotoğraf aletlerini yahutda 1789 prensiplerini müjdelemediğini kabul etmek için her kültürün ayrı bir vahdet teşkil ettiğini, kendine has bir kaderi olduğunu belirten metafizik'i kabul etmeye hiç ihtiyaç yoktur.

Montparnasse'a veya Saint-Germain-des-Près'ye hasret Tokyo aydınları, fransız İntelicansiya'nın siyasî-iktisadî ideolojilerini pekalâ geliştirebilir. Bu ideolojiler, orada, bambaşka bir muhitte yayılır. Tarihî Japonya'nın yücelttiği âbideyi, bir asırdan beri kemiren batı medeniyetinin malıdır bu ideolojiler.

Kültürlerin çoğu Leibniz'in bir monadı gibi kendi kanunlarına göre, hiç bir şey almadan ve hiç bir şey vermeden gelişmiş değildir. Tersine daha çok aldıkça, aldığı fikirleri, âdeta ve inançları değiştirdikçe, kültürler gelişmiştir. Japon kültürü, Hind'de doğan, İran ve Çin'i dolaşan bir dini benimsedi. Yazı sistemini, mimarisinin, heykel ve resim sanatının ilk şekillerini Çin'den aldı. Ama bütün bu aldıklarını kendi dehasıyla damgaladı. Bağımsızlığın asıl şartı olan askeri güç için gerekli saydıkları şeyi Batı'dan almıya kalktılar. Anladılar ki askerî güç sadece top ve disiplin değil, aynı zamanda içtimaî bir sistem demekti; batı tarzında bir mevzuatı, üniversiteleri, ilmî araştırmayı getirdiler Japonya'ya. Aynı zamanda, imparatoru kutsallaştırmak, yüz yılların örflerini canlandırmak için çalıştılar. Ama bu tertip tutmadı. Yüz yıllar geçse de, Batı'dan gelmiş bir sanayi cemiyeti ile asyaî inançlar bağdaşamıyacak. Ama bu, büyük bir kuvvetin ortaya çıkmasına engel olmadı. Fetih

mâcerasına girişmese, felaketle karşılaşmasa, bu kuvvet daha çok devam ederdi.

Amerikan işgali, batı tesirini daha da güçlendirdi: gelenekleri zayıflattı. Dinden pek ayrı olmıyan ahlâk, imparatorluğun devamlılığına vatanseverlik duygusunun yüksekliğine, feodaliteden çıkan asillerin ülkenin yenileşmesinde oynıyacağı role bağlıydı. Askerler itibarını kaybetti. Eski idareci sınıf, galibin yasasına boyun eydi. İmparator, general Muc Arthur'u selamlamak için ayağına kadar gitti. Ve artık meşrutî bir hükümdar oldu.

İşgalcilerin kabul ettirdiği reformlar, Barbarların örnek olduğu hareketler yüzyılların âdetlerini sarstı. Amerika'lıların her gün gösterdiği arkadaşlık örneği, üste ve otoriteye saygıyı azaltıyor.

Aydınlar, geçici olarak, kendi içlerinde, eskiden kalan kültürle alınma kültür arasında bölünmüş gibiler. Bütün ruhlarıyla ne birini kabul ediyorlar, ne de ötekini. Meiji ıslahatçılarının Anayasanın otoriter prensiplerine dokunmadan getirdikleri parlamanter müesseseler zorlukla işlemektedir, itibarları yoktur, tesiri olmamıştır. Muhafazakâr partiler köylerde ve kasabalarda hâlâ kuvvetlidir. Yarı köksüz şehirler ahalisi, gittikçe, daha çok sosyalist partilere rey vermektedir. Musiki, tiyatro, edebiyat, spor nasıl batı tarzında ise, siyasetde öyle. Geniş kalabalıklar beyzbol maçlarına gitmekte, konser salonlarını doldurmaktadır. Nô piyesleri erüdiler için bir merak konusu olmaktadır. Budizm ve şintoizm, aydınların çoğuna bir iman getirmiyor artık.

Sonunda komünizme mi varacak aydınlar? yakın bir gelecek için buna hayır diyeceğim. Muhtemeldir ki Japon İntelicansiyası kendiliğinden,komünizme bağlanmayacak, meğer ki Çin daha iyi bir komü-

nizm şekli ortaya atsın. İçteki çözülmeler, iktisadi düzenin artan güçlükler, sovyet Avya'ya ister istemez bağlanmak gibi olaylar komünist partisinin zaferine yardım ederse, **intelicansiye** buna fikren pek karşı koymaz. İktidara geçecek komünizmin karşısında ne ruhlardan kovacağı bir kurtarıcı din olacak, ne de Kilisenin kırılacak dünyevî birgücü bulunacak. Çöken eski düzenin bıraktığı boşluğun yerinde, yeni inançların desteklediği yeni bir hiyerarşi yükselecek.

Hind ve İngiliz tesiri

Japon aydınlarının düşünüş tarzı Fransız tesiri ile pek az yoğrulmuştur (*). Fransa'nın tesir icra etmesinin sebebi Japon ve Fransız **İntelicansiya**'larının gerek içinde bulundukları durumun gerekse arzettiği karmaşıklık ve tezatların kısmen aynı olması idi. Japonlar André Gide ve Jean Paul Sartre'ı aynı heyecanla okurlar. Sartre'ın fikirlerini ileri sürerek kendi ilericiliklerini mazur gösterirler, ama Gide'in **Rusya dönüşü** onların inançlarını hiç sarsmaz.

İngiliz idaresinde kalmış ve İkinci Dünya Savaşının ertesinde bağımsızlığa kavuşmuş Asya ülkelerinde (Hint veya Birmanya) ise durum aynı değil. Oralarda da aydınlar çoğunlukla ilericidir, ama komünist değildir. Komünizmden çok emperyalizmin

---

(*) Belki de bu hüküm biraz fazla sivri. Fransız edebiyatının geçen asrın sonundan itibaren Japon edebiyatı üzerinde tesiri olmuştur. Yazarlar, Fransızların siyasi tutumlarına özenmeden önce, sanat uslüplarını taklit ettiler.

aleyhinde konuşurlar. Ama Mao Çe Tung'un tasarılarını başkan Eisenhower'ın tasarılarından daha endişe verici bulurlardı.

Bana kalırsa bu hususta tayin edici üç faktör var: batı tesirine milli bir şekil veriş, din ve mazi karşısındaki davranış, liberal kanaatlerle sosyalist kanaatlerin nisbi gücü.

Tokyo'da, Hong-Kong'da, Saygon'da veya Kalküta'da karşılaştığı, Avrupa'dan veya Amerika'dan gelme, müesseselerin **milliliği** kadar hiç bir şey Japonya'ya seyahat eden bir kimsenin gözlerini kamaştırmaz. 1945'den önce yabancı hakimiyetine girmiş olan Japonya, hukukçularını, yazarlarını, devlet adamlarını çeşitli ülkelere yollamıştı. Japon profesörlerinin çoğu **bir** yabancı dil konuşurlar, ama her zaman aynı değildir bu dil. Lokantalarda her çeşit mutfağa, Fransız, Alman veya İtalyan mutfağına rastlıyabiliriz; siyasi müesseseler veya ilim müesseseleri kâh Fransa'nın, kâh Almanya'nın kâh büyük Britanya'nın veya Amerika Birleşik Devletleri'nin damgasını taşır. Hind'de böyle bir şey görünmez. Orada Batı'nın tek çeşidi bilinir: İngiliz kültürü İngiliz tesirinde kalmış aydınlar, Fransız veya Amerikan tesirinde bulunan aydınlardan başka türlü tepki gösterirler.

Fransız tesiri ihtilâlcilerin sayısını çoğaltır. İhtilâl inancı, ince bir soyutlama meyli, ideoloji zevki ve toplulukların kaderine hükmeden nankör realitelere duyulan kayıtsızlık, bulaşıcı fazilet veya hastalıktır. Bu iklime alışmış aydınlar Fransa'da mücadele verirmişçesine fransızca düşünürler. Bizim kültürümüz olanla olması gereken, ihtirasların ölçüsüzlüğü ile âdetlerin muhafazakârlığı arasındaki zıtlığın doğurduğu sabırsızlığı tahrik eder.

Amerikan tesirinin benzeri sonuçlara başka yollardan varmak tehlikesi de var. Bu tesir «solda düşman olmadığını» veya kapitalizmin hastalığı içinde taşıdığını öğretmez. Sınırsız bir iyimserlik yayar etrafa, maziyi küçültür ve kollektif birliği yakacak olan müesseseleri benimsemeğe teşvik eder.

Amerika Birleşik Devletleri bu gün, komünizme karşı irticai koruyan bir role çıkmıştır. Soğuk harbin şu veya bu şekilde yorumlanan zaruretleri, Amerika Birleşik Devletlerini, bizzat Amerikalıların anladığı şekilde, meşhur «halkın, halk tarafından, halk için idaresi» formülünde ifadesini bulan görevin tam zıddını müdafaa etmek zorunda bırakmaktadır. İktidara değil, insana güven duyuran, otoritenin paylaşılmasını, sendikaların, mahalli idarelerin kuvvetlenmesini öğreten bu mesaj, eşitliğin bulunmadığı ve hiyerarşinin hüküm sürdüğü bütün geleneksel cemiyetleri ölüme mahkûm etmiştir. (Japonya'da işgal makamları devlet polisini ortadan kaldırmaya kadar gittiler.)

Amerika'da devlet zayıf, meslek zümreleri kuvvetli, dini birlik yoktur. Ama bunlar topluluğun gücü, refahı, insicamı ile bağdaşabilmektedir. Ama Amerika'da hemen hemen herkes vatana katılmıştır. Herkesde vatandaşlık duygusu, şahsın hukukuna saygı, dogmatik olmayan dini duygular göze çarpar. Ama bunlar tesirli olma arzusunu dinleştiren bir pragmatizm ile içiçedir. Bu inançların veya bu davranışların olmadığı yerde, insanların eşit olduğunu ve mutlu olmak hakkı olduğunu ilan eden Aydınlıklar asrının iyimserliği, ferdin ruhunda da, cemiyetteki gibi bir boşluk yaratır. Bu iyimserlik **American way of life**'a karşı komünizme itmektedir. Ama Fransız ideolojisinin uzantısı değildir.

İngiliz eğitimi Fransız eğitimi kadar ideolojik değildir, Amerikan eğitimi kadar da iyimser değildir. Ama orada aydın Fransa ve Amerika'daki kadar yabancılaşmaz. İngiliz eğitimi bir takım doktrinler ortaya koymaktan çok, bazı alışkanlıklar yaratır, bir dil ortaya koymaz, daha ziyade pratikleri taklit etmek arzusunu uyandırır. Büyük Britanya'nın hayranı, Yeni Delhi parlamentosu Westminster'dekine benzesin ister. Bir tek Hindiçinî veya Fas aydınının Palais-Bourbon'dakine benzer bir meclis tahayyül edebileceğine inanmıyorum. İngilizlerin talebeleri gerçekleri örnek alırlar. Fransızların talebeleri ise batının ideolojisini örnek alır. Gerçek, her zaman, ideolojiden daha muhafazakârdır.

Seylan'da, Birmanya'da, Hind'de, bağımsız devletlerin sorumluluğunu yüklenenler kanunlara bağlı kalmak istiyorlar. Tercih ettikleri metodlar, adım adım ilerleten metodlar. Bir parti disiplinine bağlanmanın karşısındadırlar ve şiddetten hoşlanmazlar. Budizmin, aydınları komünizmden uzaklaştırdığı sık sık söylenir: bu şekli ile hüküm bana pek doğru gelmiyor. Yakınlığın yahutta manen tiksinişin dışında, diğer bazı şartlar XX. yüzyıl Asya'sında siyasi tarihin akışını tayin etmektedir. Şurası muhakkak ki Tanrının tahtı ne kadar boşsa komünizm o kadar câzib olmaktadır. Kendini, bağrında yaşadığı cemaate ve atalarının dinine bağlı hissetmediği zaman, aydın bütün ruhunu doldurmayı ilerici ideolojilerden bekliyor. H. Laski yahutta B. Russel'ın şakirdinin ilericiliği ile Lenin'in şakirdinin komünizmi arasındaki en önemli fark, **muhteva**'dan çok, katıldığı ideolojilerin **üslûbunda**. Zihni plânda, ilerici ideolojilerin açık veya liberal şekillerine göre geride; ama bir din peşinde olan için, üstün olan komünizmin orjinal tara-

fını doktrinin dogmatikliği ve militanlarının kayıtsız şartsız bağlılığı teşkil eder. Kendini artık hiç bir şeye bağlı hissetmeyen aydını kanaatler tatmin etmiyor. Bir kesinlik, bir sistem istiyor aydın. İhtilâl, ona beklediği afyonu sunuyor.

Budizme bağlı kalmış Birman'ya yöneticileri, ilerici bir anlayışı benimsedikleri halde komünizme karşı cesaretle mücadeleye giriştiler. Diğer budist bir ülkede, aydınlar geniş ölçüde komünizme bağlılar: komünizmin cazibesi eski inancın muhtevasından çok, köksüzlükten ileri gelmektedir. Batı tesirinin milli dini bertaraf etmesine veya yabancı unsurlardan temizlemesine göre, aydın ya kendini yobazlığa açık hissetmekte, yahutda tam tersine, ilerici fikirleri eskiden kalan veya batıdan taklit edilen dini bir çerçeve içine yerleştirmeye hazır hissetmektedir.

Yüzde itibariyle en çok komünist seçmen Hindistan'da. Ama hıristiyanların, misyonların, okuma yazma bilenlerin sayıca en yüksek olduğu devlet yine orası. Kötümser şöyle düşünür: köylü yüzyıllar süren uykusundan uyandırıldığı an, yaşadığı şartlar onu isyana götürecektir. İstemediği halde köylüyü uyandıran misyoner yeni dinin propagandaları karşısında onu silahsız bırakıyor. Hıristiyanlık gibi tarihî bir din ile, komünizm gibi bir tarih dini arasında bir yakınlık var. Bazı gözlemcilere göre bu yakınlık bulaşmayı izah etmektedir. Hinduizmle bağlarını koparmış, İsa'nın tanrı olduğuna inanmış, âhir zamanların geldiği ümidine kapılmış bir kimse, aristokratik bir Kiliseye veya kozmik bir dogmaya bağlanmıyor, daha çok hıristiyanlıktan sapanların kehanetlerine tesir bakımından açık olmaktadır.

Belki de asıl sebep, ferdin çevresinden kopuşu: Dışarıdan gelme bir dinin aşıladığı yabancılık hissi bu kopuşa yardım etmektedir. Hıristiyan mekteplerindeki çağa vaftiz edilmiş, hinduizimden kopmuş, batı dünyasına tam mânâsı ile intibak edememiş, talebelerinin dayanacağı hiç bir sabit nokta yok. Her zaman tedirginler. Fikirleri sağlam bir temele dayanmıyor, ama iktisatta veya politikada ilericidirler. Komünizm, onların dağınık ve doğru gibi görünen, düşüncelerini, zihni doyuran bir sistem haline getirmektedir. Fikir hürriyetinin faziletlerine inanmış aydının hoşuna gitmeyecek bir disiplin bu. Ama, köksüzlere, gizliden gizliye hasretini çektikleri bir çevre yaratıyor.

Liberalizmin kuvveti veya zaafı, komünizme bağlananların sayısını veya niteliğini de izah etmektedir. Batı kültürünün özü, kazandığı zaferlerin esası, ışığının yayıldığı kaynak, herkese rey hakkı yahutda parlamento mücadeleleri değil, hürriyettir. Herkese rey hakkı, siyasi düzenin geç kalmış ve hâlâ tartışma konusu olmaktan kurtulamamış bir müessesesi. Parlamento mücadeleleri ise, bir düşünceyi hâkim kılmanın yollarından sadece biri. Evet, hürriyettir. Yavaş yavaş kazanılmış bir araştırma ve tenkid hürriyeti. Dünyevî iktidar-manevî iktidar ikiliği, devlet otoritesini tahdidi, üniversite muhtariyeti... bu hürriyetin tarihi şartlarını yaratmıştır.

Komünizm, burjuva liberalizmini daha ileriye götürmek şöyle dursun, bir geriye dönüşü gösterir. Komünizmin bir hayal, bir aldanış olduğuna inandırmak, hiç değilse ilerici aydınları inandırmak kolay olmıyacak. Çünkü demokratik idealin kurduğu her

müessesese bir ihanettir bu ideale. Halkın halk tarafından idaresi yoktur. Seçimlerin ve çok partinin halk hakimiyetini tek partiye nispetle daha fazla temsil ettiği, bazılarına ne kadar şüphe edilmiyecek bir gerçek olarak görünürse görünsün, yine de hayli tartışma götürür.

Şahsiyete saygı ve araştırma hürriyeti gibi Batı'yı batı yapan değerler söz konusu olunca şüpheler ortadan kalkıyor. Batı üniversitelerinden mezun olanların hepsi bu hürriyetin zevkini tadmıştır. Şurası da bir gerçek ki Avrupa'lılar Avrupa Kıtası'nın dışında kendi prensiplerini sık sık çiğnemişlerdir. Demokrasi lehinde söyledikleri de, Sovyetizmin aleyhinde söyledikleri de şüphe ile karşılanıyor. Her şeye rağmen bu değerlerin itibarı o kadar fazla ki komünistler onları küçümsemiyor, sadece kendilerinin de bu değerlere bağlı olduklarını ileri sürüyorlar. Komünistler, yeni bir ortodoksluğu sözde akılcılık adına yaymaktadırlar. Akla uygun bir davranışla kendi iç dengesine kavuşan aydın dogmayı red eder.

Ama belki de siyasette veya iktisatta tecrübeler liberal metodların başarısızlığa uğradığını ispat ederse aydın istemeye istemeye komünizmi kabul edecektir. Avrupa'nın hiç bir ülkesi, hem temsilî hem demokratik bir rejim altında Hind'in ve Çin'in bu gün içinde yaşadığı iktisadi gelişme devresini geçirmemiştir. Hiç bir yerde, nüfusun kitle halinde arttığı, fabrikaların kasabalardan fışkırdığı, demiryollarının inşa edildiği uzun yıllar boyunca, ne şahsi hürriyetler görülmüştür, ne herkese o hakkı ne de parlamento. Tek bir kişinin mutlak iktidarı elinde tuttuğu, ama herkese oy hakkının tanındığı sezarizimlerde görülmüştür. Rey hakkının paralı olduğu ve meclisin aristokratik olduğu parlamanter rejimler, meş-

ruti monarşiler görülmüştür. Medeniyetlerin birbiri ile teması Hindistan'ın uyguladığı bir teşebbüsü ortaya çıkarmıştır: herkese rey hakkı vermek, kanunu hakim kılmak ve beş yıllık planları uygulamaya çalışan demokratik ve parlamanter cumhuriyet.

Güçlükler ortada. Devrimizde demokratik bir rejim, birleşmiş menfaatler, sendikalar veya partiler için, söz hürriyeti demektir. Bu rejim hükümet edenlerin keyfi kararlar vermesini yasaklar. Avrupa'da temsilî müesseseler kuvvetli bir iktidarın yerini alır, bu müesseselerin görevi monarşileri sınırlamak veya onların yerine geçmektir. Asya'da ise, bu müesseseler, mutlak bir iktidarın, sömürge veya imparatorluk iktidarının, yerini alır. Ama mutlak iktidarın yıkılışı Hindistan veya Endonezya Cumhuriyeti'nin doldurmak zorunda olduğu bir boşluk yaratmıştı. Liberal demokrasinin kurallarına uyarak bir devlet kurmak nadiren mümkün olmuştur.

Asya'da, diplomalılar hükümetlerine düşen görev, aynı derecede ağırdır. Bağımsız devletlerden güzidelerin, hemen hepsi beslenme kaynaklarının artmasından çok, sanayileşme demek olan iktisadî büyümenin icaplarını kabul ediyorlar. Avrupa solunun tesiri ile, sosyalist teknikleri tercih ediyorlar. Bu teknikler, bazan içinde bulundukları duruma uygun düşmektedir. **Müteşebbis**lerin bulunmadığı, zenginlerin gösteriş için para harcamaktan hoşlandığı bir ülkede, özel teşebbüse dayanmak hata olur. Fakat istatistikler ve işinin ehli memurlar olmadan bir planlamanın başarı kazanacağına inanmak da, hükümetlerin gelen sermayeyi yöneltecek şantiyeler açmadığı ülkelerde dolar bolluğunun yararlarını saymak da aynı derecede hatalı olacaktır.

Fransa'da olduğu gibi Asya'da, aydınlar millî çevreyi yakından tanıyarak memleket şartlarına hangi metodun ne derecede uygun olduğunu gösterecek yerde, cihanşümul iddialı ideolojileri çarpıştırmak, özel mülkiyeti kamu mülkiyetinin karşısına, piyasa mekanizmalarını planlara karşı çıkarmak temayülünde. Nasıl bu günkü İngiliz parlamento rejimini taklid etmek Endonezya'ya veya Hindistan'a tesirli bir demokrasinin gelmesini garanti edemiyorsa, Amerikan kapitalizminin veya İngiliz İşçi partisinin tatbikatı da az gelişmiş denilen ülkelerde iktisadî gelişmenin icaplarına cevap vermez. Dışarıdan neyi alırlarsa alsınlar, milletler kendi geleceklerini yine kendileri kuracak.

Umumi bir nazariye, iktisadî büyüme devreleri fikrinden hareket edecekti. Marx, rejim değişikliklerini bu devrelerin birbirini takip etmesine bağlamıya çalıştı. Ne yazık ki yaşadığı devrin olaylarından ilham olarak çizdiği şemayı sonraki tarih yalanladı. Komünistlerin anladığı mânâda sosyalist teknik, ne olgunlaşmanın gerekli sonucudur, ne de hızlı sanayileşme için vazgeçilmez bir yol.

Hiç bir devre için özel bir teknik getirmiyen nazariye her devirde çözülecek meselelerin hangileri olduğunu gösterecekti. Nazariye çatışmalara geniş bir yer bırakıyordu. Çünkü aydınların arzusu XX. yüzyılda bağımsızlığına yeni kavuşmuş fakat fakirlikten kurtulmamış memleketlerin şartlarıyla güç uzlaşabilmektedir.

Aydınlar ilerici kalmıya devam ediyorlar ve demokratik metodlardan ve sert metodlardan başka bir alternatif görmüyorlardı. Fakat nüfus başına isabet eden yıllık gelirin milletler arası 700 üniteyi aştığı İngiltere'deki İşçi partisinin tatbikatıyla aynı fel-

sefenin Hint kıtasındaki tatbikatını birbirine karıştırmıyorlardı. Parasız sağlık hizmeti Hindistan'da düşünülemezdi. Orada işsizlik sigortasını kabul etmek, kuvvetlileri zayıflara ve geleceği bu güne feda etmek olacaktı. Fakir cemiyetler, üretim kaygısını eşit dağıtma kaygısına tâbî kılamazlar. Bütün eşitsizlikler büyümeye faydalı olduğu için mi?.. Hayır! Tersine, zenginlerin lüksü hem iktisadi bakımdan hem de ahlakî yönden bir rezalettir. Fakat işsiz milyonlarca insan arasından tesadüfen seçilerek fabrikalarda çalıştırılan bir işçi azınlığının güvenliğini kanunlarla garanti altına almak iktisadî bir hatayı şimdiden işlemek olacaktı.

İster değerler bahis konusu olsun, isterse vasıtalar veya uzak bir gelecek, ilim, fikir savaşlarını yasak etmez, onları realitenin çağdaşı haline getirir. Aydınları mazi hasretinden ve şimdiye karşı beyhude ilhamdan korur: dünyayı değiştirmeyi iddia etmeden evvel onu düşünmek.

Hiç bir Asya ülkesi Çin kadar tarihi ve kültürü ile övünmekte haklı olamaz. Bir asırdan beri onun kadar hor görülmüş hiç bir ülke yoktur. Feth edildiği için değil: Çin fethedilmez. Olsa olsa Mançuların yaptığı gibi Çin tahtı ele geçirilir. Afyon savaşı, Yaz Sarayı'nın yağma edilmesi, yabancı imtiyazlar, şartları eşit olmıyan andlaşmalar veya yabancı misyonlar için topların tehdidi altında kabul ettirilen serbesti, izleri yavaş yavaş silinecek olan bir takım duygular yaratmıştır. Komünistler iktidara geçer geçmez, hıristiyan cemaatlerini dağıtmıştır: Belki de hangi kuvvetli hükümet gelse, farklı bir uslûpta da olsa, aynı şeyi yapardı.

Yüzyıllık düzeni ayakta tutan geleneksel doktrin, herşeyden önce ahlakî ve içtimai bir doktrindi.

Konfüçyüsçülük okumuşların idari görevlere ve hükümetin başına getirilmesini doğru buluyordu. İmparatorluğun yıkılması ile beraber ideoloji de çöktü. Budizmin veya Hinduizmin eski haline getirilmesi Barbarların gözü önünde Indian civil service'in himayesi altında cereyan ediyordu. Konfüçyüsçülüğün ihyası, Çin'in büyük kuvvet katına tekrar dönmesini hazırlamazdı. Ama geriden izliyebilirdi.

1949'dan önce, komünizme kendiliğinden bağlanmış aydınlar bir azınlıktı. 1920'den itibaren birkaç okumuşun harekete katılmasını teşvik eden Rus ihtilâlinin itibarı, Avrupa'dan gelen öteki ihtilâlci fikirlerin itibarından farklı değildi. Uzun savaş yılları, Kumintang'ın yavaş yavaş çözülmesi, polis rejiminin sıkılığı **intelicansiya**'yı yabancılaştırarak, onu Mao Çe Tung'un müttefiki yaptı.

Dünyevî, maddeci komünizm, Çin okumuşlarının doktrini olabilir mi? Ailenin itibarını kaybetmesi, partinin ve devletin daha çok sözünün geçmesi, dün olsa imkânsız sayılacak olan bir altüst oluştur. Ama komünist partisi yine de, zirvede bilenlerin oturduğu bir hiyerarşi kurdu. Aynı zamanda savaşçı da olan bu bilginler, bu gün kendilerine marksçı-leninci diyorlar. Başbuğluk ile okumuşluğun aynı şahısta birleşmesi, asırlardır görülmemişti. Bunu canlandırabilmek için belki de, batının tesiri gerekliydi. Kabul etmedikleri bir hakimiyete karşı, okumuşlar haçlı heyecanı duydular. En gizli zaferi buldular. Batıda: Barbarları bir doktrine dayanıp kovmuşlardı, Bu doktrin Batı'nın özündeydi, eylem ile **tarih**'i ön plana çıkarıyordu.

Batılılar, Asya milletlerine mazilerini yeniden düşünmeyi öğretti. Daha XIX. yüzyılda, Rus felsefesinin ana teması Rus kaderi ile Avrupa kaderinin

birbirinin tamamen zıddı olduğu idi. Leninci şekli içinde marksizm, bütün kıtaların aydınlarına kendi tarihlerini, kendi üstadlarının tarihlerini küçülmeden yorumlamak yolunu göstermektedir.

İlmi hakikatin dini hakikatin yerine geçmesi elbette, manevî bir buhran yaratacaktır. Ne kadar tartışılmaz olursa olsun, geçici fakat sınırlı bir hakikat insanı güç tatmin eder. Ve hiç bir zaman teselli etmez. Belki de tarih ilminin öğrettikleri en acı olanlardır. Çünkü müphemdirler ve süjenin kendisi, objenin ve bilginin devamlı yenilenmesi içindedir. Marksizm, bir mutlak'a erişmiştir. Çin'de resmî doktrin, bundan böyle kosmos düzenine veya orta imparatorluğun örnek kişiliğine bağlı değildir. Doktrin, zorunlu ve faydalı bir değişme düzenini aksettirdiği için, kendini hakikat olarak ileri sürmektedir. Marksizm ve Leninizm, tarih şuurunun beraberinde getirdiği rölativizmi aşar. Yüzyıldan beri batının teknik üstünlüğünün açtığı yaraları sarar.

Acaba Asya bir gün gelecek, evvelce batının felaketi olan ve kendisini budizmden korumuş olan dini müsamahasızlığı gösterecek mi? Yahutda yeni dinî hareketlerin, hor görülseler bile, dine döndürülmeleri bahanesiyle zorla ihtida ettirilmeden yaşama şanslarını muhafaza edecekleri şekilde yorumlıyacak mı?

ONBİRİNCİ BAHİS

AYDINLAR BİR DİN PEŞİNDE

Sosyalizmle din arasında bir yakınlık bulunduğu sık sık ileri sürülmüş, marksizmin devrimizdeki yayılışı hıristiyanlığın eski çağdaki yayılışına benzetilmiştir. Dünyevî din (*).

Bu gibi mukayeseler üzerinde yapılan tartışma da klasikleşti. Tanrısı olmayan bir doktrine din denebilir mi? Doktrine bağlı olanlar bu benzetmeyi red ediyorlar ama, inançlarının geleneksel dinle uzleşebileceğini kabul ediyorlar. İlerici hıristiyanlar, komünizmle katolikliğin bir arada yaşayabildiğinin isbatı değil mi?

Mücadele, bir mânâda, kelimeler üzerinde. Her şey onların tarifine bağlı. Doktrin, gerçek komünistlere, kâinat hakkında küllî bir yorum getirir, değerler arasında bir hiyerarşi kurar, iyi hareketin ne olduğunu gösterir. Sosyoloğun genellikle dinin görevleri arasında saydıklarını, gerek ferdin ruhunda gerekse toplumun ruhunda, doktrin yerine getirir. Yücelik veya mukaddesat olmadığı zaman, bu hüküm doğru. Yalnız unutmıyalım ki yüz yıllar boyu ilahî varlık kavramından habersiz yaşamış bir çok milletler-

(*) Dünyevî din tabiri bayatladı. Bu tabiri ilk olarak, haziran-temmuz 1944'de *La France Libre'de* çıkan iki makalede kullandım sanıyorum.

de, görenlerin dinî bir davranış saydığı düşünüş veya duyuş tarzları, bir takım icaplar veya fedakârlıklar göze çarpıyor.

Bu deliller ileri sürüldü ama asıl meseleye dokunulmadı. Dini şöyle tarif edebiliriz: din, ilkel denilen kavimlerin ibadetlerini, âyinlerini ve heyecanlarını, konfüçyüsçü amelleri, İsa'nın ve Budda'nın yüce hamlelerini kucaklar. Ama, Batı'da, hıristiyanlığın damgasını taşıyan bir çevrede, dünyevî dinden bahsetmenin ne mânâsı var?

İktisadî görüş veya dünyevî din

Komünizm, Kiliselerin manevî gücünün ve otoritesinin azaldığı bir devirde, iktisadî ve siyasî bir doktrinden hareket ederek gelişti. Başka bir devirde gelmiş olsalar düşüncelerini tamamen dinî inançlar halinde ifade edecek olan ateşli taraftarlar, siyasî faaliyeti konu aldılar. Sosyalizm, işletme idaresine veya iktisadî faaliyete uygulanan bir teknik olarak değil, daha ziyade insanların yüz yıllardır süren mutsuzluğuna bir son veriş olarak göründü.

Modern immanence (içkinlik) felsefesi, sağ ve sol ideolojilerinin, hem faşizmin hem de komünizmin ilham kaynağıdır. Tanrının varlığını inkâr etmedikleri zaman bile, beşer dünyasını yüceliğe başvurmaksızın tasavvur ettikleri ölçüde tanrısızdır bu ideolojiler. La Berthonniére'in hücumuna bakılırsa, bu tarz bir Tanrı-tanımazlık Descartes'la başlamış. Tam bir katolikti Descartes, ama maverâ üzerinde düşüncelere dalmıyor, daha çok tabiatın fethi ile ilgileniyordu. II. ve III. Enternasyonalin marksistleri dinin özel bir mesele olduğunu tekrar tekrar be-

lirtmişlerdir. Onların nazarında tek ciddi dava, devletin organize edilmesi. Alâka merkezinin yeri değişince, mantıkî olarak duyguların da yeri değişiyordu. Artık kavgalar, kutsal metinleri hangi Kilise yorumlıyacak, takdisleri hangi Kilise idare edecek diye yapılmıyor. Bu göz yaşı vâdisinde, maddi rahatlığı herkese dağıtabilmek şansı en çok hangi partide veya metotdadır diye yapılıyor.

Demokrasi veya milliyetçilik, sınıfsız cemiyet ideali kadar ateşli heyecanları körüklemiştir, bu bir gerçek. Üstün değerlerin siyasî realiteye bağlandığı bir devirde, insanlar milli bağımsızlık için sözde ideal bir düzen kadar taassupla çalışıyorlar. Bu müphem mânâda, modern Avrupa'yı dalgalandıran bütün siyasi hareketlerde dinî bir karakter görülür. Bununla beraber orada dinî bir düşüncenin yapılarına da, özüne de rastlamayız. Bu bakımdan, komünizm bir istisna teşkil ediyor.

Marksçı kehanetlerin şeması, görüldüğü gibi, yahudi-hıristiyan kehanetlere tıpatıp uymakta. Her istikbalı okuyuş, bu günü bir suçlayıştır. Olması gerekenin ve olacağın bir tasviri yapılır. Kara günleri parlak gelecekten ayıran mesafeyi aşmak görevi, bir ferde veya bir zümreye verilir. Siyasî ihtilâle gitmeden cemiyetin ilerlemesini sağlayan sınıfsız cemiyet ideali, milenaristlerin bin yıllık barış rüyasıyla mukayese edilebilir. Proletaryanın felaketi, ona bir görev düştüğünü ispat eder. Komünist partisi Kiliseleşir ve yeni haberi duymak istemeyen burjuva putperestlerle yaklaştığını yıllar yılı kendilerinin ilan ettiği İhtilâli tanımayan sosyalist-yahudiler karşısına bu Kilisenin dikilirler.

Küfürleri veya tahminleri rasyonal terimlerle ifade edebiliriz. Sanayi'in hizmetine giren ilim saye-

sinde gelişen istihsal kuvvetleri şimdilik, ancak bir azınlığa düzgün bir hayat sağlıyabilmektedir. Yarın, mülkiyet şekli ve idare tarzının değişmesiyle beraber tekniğin yayılması sonunda refahın sağladığı nimetlerden bütün insanlar faydalanacak. Marx'ın kenanetlerinden «XX. yüzyılın büyük ümidi» ne, ihtilâlci dinden iktisadi gelişme nazariyesine geçiş zor olmıyacak.

Nasıl oluyor da kehanetçi görüş kâh modern cemiyetlerin oluşu üzerinde mantıklı bir kanaate, kâh sözde dinî bir doğmaya yöneliyor?

Nazariyeyi yumuşatanlar kabul ediyor ki yenileşmeyi başarmak için kapitalizmin bütün kurbanlarının, rejimden şahsen şikayetçi olmadıkları halde onun bozukluklarını bilen ve gidermek isteyenlerin işbirliği gerekli. Bununla proletaryanın görevi bitmiş olmuyor, ona mahsus bir görev olmaktan çıkıyor sadece. Sayıları da, ızdırapları da çok olan sanayi işçilerine büyük bir iş düşüyor: teknik cemiyetleri insanîleştirmek. Ne var ki haksızlığa uğrayan da, istikbali kuracak olan da yalnız onlar değil.

Hiç bir yardımı esirgemeyen başkaları, herkesi kurtaracak olanın ve onu temsil eden partinin proletaryayı andıran karakterini **sözle** kuvvetlendirmektedir. Sanayi işçilerinin parti yönetiminde ve faaliyetinde etleri ve kemikleriyle payı ne olursa olsun, partinin proletaryanın öncüsü olduğunun ilan edilmesi gerekir, ve bu yeterlidir. Kurtarıcı mesajı elinde tutan bir Kiliseye yaklaşır parti. Mesaja vakıf olan, vaftiz edilmiş gibi olur. Proletaryanın gerçek iradesini Kilise dile getirir. Ona itaat edenlerin, proleter olmasalar da, bu sözde payı vardır. Kilisenin

izinden gitmeyi kabul etmiyen gerçek proleterler, seçkin sınıftan sayılamazlar.

İlk metod, sosyal demokrasinin, sağ duyunun, barışçı reformların, demokrasinin metodudur. Komünizmin metodu ise, şiddettir, ihtilâldir. İlkin, kehanetler milletten millete değişen, mantık yoluyla bir araya getirilmiş kanaatler haline dönüşür, unsurlarına ayrılır marksizm: tarihi faraziyeler, iktisadî tercihler. İkincisinde, parti-Kilise, doktrini dogmalar halinde katılaştırır, bir skolastik hazırlar. İhtiraslı bir hayatın harekete geçirdiği parti, büyük toplulukları bir araya getirir.

Komünist yorum sisteminin hatâsız olması için, proletaryanın partiye verdiği yetki kayıtsız şartsız olmalıdır. Ama böyle bir karar tartışılmıyacak kadar kesin olayları inkâra zorlar. Sayısız gerçek anlaşmazlıkların yerine, önceden çizilmiş bir kader çerçevesi içinde, görevleriyle belirlenmiş kollektif varlıkların daha ince mücadelesini geçirmek zorunda bırakır. İşte çeşitli vesilelerle, daha önceki sahifelerde karşımıza çıkan skolastik, alt yapı ve üst yapı üzerinde ileri sürülen bitmez tükenmez düşünceler, ince mânâ ile kaba mânâ arasında yapılan tefrikler, kehanetlerin tamamen zıd tarihî bir akışla sözlerde uygun hale getirilmesi, objektifliğin reddi, şiddet olaylarının (1917'de bolşevik partisi tarafından iktidarın ele geçirilmesi) yerine olayın tarihi mânâsını (proletarya ihtilâli) geçirmek buradan doğuyor.

Bu skolastikten vaz geçen sosyal demokratlar olup bitenleri dünün tahminleriyle uzlaştırmaya, insan cemiyetlerinin sonsuz zenginliğini bir kaç kavrama sığdırmaya çalışmıyorlar. Ama bunu yapınca, sistemin itibarı, kesinliği, parlak bir gelecek vaadi kalmıyor. Komünistler ise, aksine, hareketlerinin her

devresini, tarihin topyekûn akışına: tarihin kendisini de, bir tabiat felsefesine bağlamak iddiasındadır. Her şeyi biliyorlar ve hiç yanılmıyorlar. Diyalektik sanatı, Sovyet gerçeğinin her hangi bir cephesini her yönde açılabilen bir doktrinle bağdaştırmak imkânını veriyor.

Kehanetlerle skolastik birleşince dinî duyguların benzerini uyandırıyor: proletaryaya ve Tarihe iman ediş, bu gün ızdırap çeken fakat yarın muzaffer olacaklara merhamet duyuş, sınıfsız cemiyeti geleceğin yaracağını ümit ediş... bu faziletler (iman, ümit ve merhamet) büyük bir davanın militanında görülmezler mi? Fakat bu iman Tarihten çok bir Kiliseye bağlı, Mesihle olan bağları yavaş yavaş gevşiyen bir Kiliseye. Ümit, geleceğe yönelmiştir. Kendiliğinden ortaya çıkan kuvvetler onu gerçekleştiremiyeceği için, şiddet gerçekleştirir onu. Izdırap çeken insanlığa duyulan merhamet, diyalektiğin mahkûm ettiği sınıflar veya milletler veya fertler karşısında kayıtsız kalır, taş yürekli olup çıkar. Bu gün ve daha uzun zaman, komünist iman, bütün vasıtaları meşru kılmakta; komünist ümit, tanrının ülkesine giden bir çok yolun bulunduğunu kabul etmeyi men etmekte; komünist merhamet, düşmanlara şerefi ile ölmek hakkını vermemektedir. Cihanşümul bir Kilise'den çok bir tarikat psikolojisi. Militan, herkesi kurtarmaya namzet bir avuç güzideye mensup olmanın inancını taşıyor. Yolun bütün dönemeçlerini izlemeye, Alman-Sovyet paktı yahutda beyaz gömlekli katillerin komplosu hakkında arka arkaya yapılan birbirine zıd yorumları tekrar etmeye alışmış sadıklar, bir çeşit «yeni insan» olup çıkıyorlar. Maddeci anlayışa ve belli bir metoda göre eğitilmiş in-

sanlar iktidara geçince uysallaşır ve kendi kaderlerinden memnun bir hayat sürerler.

Sosyalizm, bir uçta, ekonomiyi devletin yönetmesi ve mülkiyetin topluluk mülkiyeti olması konusunda bazı müphem tercihlerden ibaret kalmakta; diğer aşırı uçta ise, sosyalizm hem kosmosu hem de Guatemala'daki iç savaşların beklenmedik durumlarını kucaklayan topyekûn bir yorum sistemi halinde genişlemekte.

Denecek ki komünist **imanı** siyasi-iktisadî **kanaatten** ayıran tek şey taviz vermez oluşudur. Ne var ki her yeni iman taviz vermez. Kiliseler, şüphecilik kemirdiği ölçüde müsamahakâr olurlar. Fakat basit taviz vermezlik de değildir. Milliyetçilikden veya demokrasiden, komünizm gibi dünyevî bir dine benziyen hiç bir şey çıkmaz. Taassuptan söz edebiliriz. Tabii taassup deyince, bir partiyi ve tek bir kişiyi dünya proletaryasının klavuzu, olayların insicamsızlığı üzerine kurulmuş bir yorum sistemi, bütün milletler için kaçınılmaz olduğu ilan edilen sosyalizme giden tek yol haline getiren kararnameleri anlamak kaydiyle. Komünist, bir yobaz olarak, insanları mukaddes dava karşısındaki tutumlarına bakarak iki kampa ayırır; militan olarak, putperest burjuvayı proleter devletin ilham ettiği hakikate uygun bir tercüme-i hali yazmaya mecbur eder.

Militanlar veya sempatizanlar

Komünizm bir ideolojidir... partiye bağlılığın, ihtilâlci devletin skolastik yorumlarının, ve militanlara verilen sıkı eğitimin söz ve hareket dogmatizmi haline soktuğu bir ideoloji. Bu yüzden ele alınan nok-

taya göre (hareket noktası veya varış noktası, 1890 marksizmi yahut 1950 stalincliiği)... dünyevî din kavramı ya ciddiye alınmış, yahut önemsenmemiştir.

Bu tereddüdü en iyi anlatan: sosyalistlerle komünistler arasındaki rekabetin heyecanlı ve fırtınalı tarihi. Komünistlerin hükmü kesin: onlara göre, düşman kardeşleri olan sosyalistler kehanetlerin ilk olarak Rus İhtilâlinde gerçekleştiğini kabul etmedikleri gün, kapitalist kampa geçmiş hainlerdir. Buna karşılık, Bolşevikleri gaddarlıkla suçlar sosyalistler. Onlara göre, demokrasisi olmıyan bir sosyalizm rezalettir. proletarya diktatörlüğü dedikleri de, proletarya üzerinde bir diktatörlük sadece. Ama sosyalistlerin vicdanı rahat: bu yol tüyler ürpertse de, başka yol yok.

Sosyalistlerle komünistler kapitalizme karşı anlaşmış değiller mi? Piyasa anarşisine ikisi de düşman. İkisi de planlamaya ve toplu mülkiyete taraftar. Bolşevikler, menşeviklerle sosyalist-ihtilâlcileri tasfiye ettikleri; büyük temizlik hareketine girişildiği; kollektifleştirmeye karşı çıkan milyonlarca köylü sürgüne gönderildiği zaman, parlamenter usullere alışmış, insancı, Batılı sosyalistler sert tepki gösterirler. Ve kendilerini faşistlerden ne kadar uzak görürlerse, bu merhametsiz kuruculardan da o kadar uzak hissedeler. Sosyal demokrat marksistlerin,, «iyice düşünelim, despotizm tekniği ve beş yıllık planlar Rusya'da ve az gelişmiş ülkelerde tek mümkün yol değil miydi?» diye sormıya yeniden başlamaları için Stalin'in ölmesi, yerine geçenlerin rejimin bazı aşırı ve patalojik şekillerini yumuşatması, ilericilere ve hıristiyanlara el uzatması yetiyor. Hızlı sanayileşme sırasında terörün aşırılıkları kaçınılmazdı, sosyalizm kuruldukça bunlar kalkacak. Bü-

yük bölünme sovyetizmin demokratikleşmesiyle beraber kendiliğinden çözülecek.

Bu ümitsizlikle güven arasında gidiş gelişler, her rejimde toplama kamplarına gönderilecek sosyalistlerin o fazla saflığından ileri gelmiyor sadece. Dünyevî dinin müphem mânâsından da ileri geliyor. Esasen, dünyevî din, komünizm söz konusu olduğu zaman sol çevrelerde; faşizm söz konusu olduğu zaman, sağ çevrelerdeki kanaatlerin nasslar halinde katılaşmasından başka nedir ki?

1933'de nasyonel sosyalizme her sempati duyan mutlaka ırkçılığa inanmıyordu. Yahudi aleyhtarlığının aşırılıklarına üzülüyor, millî birliği kurabilmek, partizanca çatışmaları aşmak, dinamik bir dış politika izleyebilmek için kuvvetli bir iktidarın zorunlu olduğunu kabul ediyordu. Bu tereddütlü katılma sadece eşiktekileri veya yol arkadaşlarını karakterize etmez. Partiye kayıtlı olanlar arasında da, hatta partinin iç çevresinde de rastlanır. Goering'in inancı muhtemelen eski geleneğe bağlı milliyetçilerin inançlarından daha ortodoks değildi, kara gömlekli demagoga oportüzmle bağlı idiler.

1954'de partiye üye olmıyan ilerici hıristiyan nasıl düşünmektedir? İşçi papaslarının yayınladığı kitaba bir göz atalım. İşçi papaslar-hiç değilse aralarından bir kaçı olayları partinin öğrettiği şekilde yorumlar: «proletarya kılavuzlarının hakkı var, son siyasi ve içtimaî olaylardan alınan dersler bunu isbat ediyor: Marshall planı, C.E.D. işsizlik, düşük ücretler, Vietnam, Afrika, sefalet, himayesizlik, kanun dışılık, baskı (!)». Fransa'nın iktisadî bakımdan yeniden kurulması için geçmesi gerekli süreyi birkaç yıl kısaltmış olan Marshall planına ücretlerin düşük olması ve sefaletin suçunu yüklemek olayların yeri-

ne nassları koymanın tipik bir örneğidir. Stalinci skolastiğin bir özelliği bu.

İşçi papasları, belki de tam olarak şuuruna varmadan, komünist tarih felsefesinin ana hatlarını benimsemişlerdir. İşçi sınıfına kimseye verilmemiş bir görev, kimsede görülmemiş faziletler bulup yakıştırırlar. «Bizim sınıfımız, bize göre, yaraları da olsa, gerçek insani değerler bakımından zengindir. Hiç bir zaman onu küçük görmek, hor görmek için sebep yoktur. İnsan beşer tarihine açtığı ufuklar kadar büyük ve gerçek ki, öteki sınıflar bunu görmezlikten geliyor. (S.268).» Bir sınıfa ait olmağa bağlıdır düşünme tarzı. «Bütün yaşayışları proletaryanın hayat şartlarına tabî olan ve işçi kitlelere her zaman sıkı sıkıya bağlı bulunan bir avuç işçi papası yeni bir zihniyet, başka bir sınıf şuuru iktisab etmek (veya bulmak) üzeredir. İşçilerin tepkilerini onlar da paylaşırlar. Proletaryanın sahip olduğu şuura, onlar da sahip çıkarlar. Meselâ sınıfları ortadan kaldırmak için sınıf mücadelesi hissi, birbiriyle dayanışma içinde olma duygusu, kapitalist sömürüden ancak hep beraber kurtulmanın mümkün olduğu inancı...» (S.207)[3]. Bu hıristiyanların eriştiği proletarya şuurunu komünist ideolojinin yoğurduğu anlaşılıyor: «şimdi biliyoruz ki kendi haline bırakılmış, sınıf şuuru olmayan, teşkilâttan mahrum bir proletarya, kendisine her yerden hücûm eden, kendisinden sayıca ve nitelikçe olmasa bile baskı araçları bakımından yüz defa üstün olan, açık ve haşin mücadeleden riyakâr iyiliğe ve dini uyuşturuculuğa kadar her çareye baş vuran bir düşmanı yenmeye asla muvaffak olamıyacak» (S.230)[3].

Papaz-işçiler sosyalist reformculuğu nasıl görüyor, nasıl mahkûm ediyorlar, kendilerine bir kulak

verelim: «nerede burjuva sosyal demokrasisi ayakta kalmışsa, orası çelişmeler içinde bocalar durur: baskılar, haksızlıklar, sefaletler, mütecaviz savaşlar... bütün bunlar, **Osservatore Romano**'nun ifadesiyle, «önüne geçilmez bir çöküşün neticesi.» (S.272)

Gerçi Papaz-işçiler hâlâ katoliktirler: «Tarih'in, ve dolayısiyle proletaryaya mensup bu sosyolojik ve siyasi tarihin hakimi olan, İsa'ya ve onun Babasına olan îmanımız hiç sarsılmadı. Kiliseye olan inancımızda öyle.» (S.269) Proletarya dramının, kurtuluş dramının yerini aldığını kabul etmezler. Ama çok defa kullandıkları ifadeler şunu gösteriyor: din dışı olay, ilerici hıristiyanın bölünmüş şuurunda, yavaş yavaş kutsal olayın mânâsını kazanmaktadır. «Proletaryanın yaşadığı dramları etimizde taşıyoruz. Tek bir duamız bile bu dramlara yabancı değildir. İmanımızdan hiç bir şey eksilmedi, imanımız yine eskisi kadar saf. Üstelik işçi sınıfını eti ile kanı ile içimizde duymamıza en güçlü sebep oluyor.» (S.268) Dünyevî kurtuluş sayesinde İsa'nın hakikatine açık işçi sınıfını kabul eden bir katolik Kilisesi tasavvur ediyorlar. Şu an için «kilise ile beraber düşünüyor ve hissediyoruz ki asgari maddi şartlar olmadan hiç bir manevî hayat mümkün değildir. Karnı aç adam Tanrının lütfuna inanabilir mi? Ezilen bir insan, onun yüce kudretine nasıl inanabilir?» (S.270) Öyle ise, kölelik sınıf mücadelesiyle ortadan kaldırılmadıkça, mutlu haberi kölelere götürmek zorunda değiliz.

Bu metinler şunu gösteriyor: komünizm, bu gönül insanları, bu fedakârlığa susamış hıristiyanlar için, bu günün ve yarının iktisadî rejimi üzerinde bir takım kanaatlerden her hangi bir ideolojiden ibaret değil, çok daha fazla bir şeydir. İdeolojiden dine

giden yolun ilk iki merhalesini kat ettiler: proletaryanın görevi ve onun komünist partisinde tecessüm etmesi, günün olaylarının ve topyekûn tarihin nass'a göre yorumu (kapitalizm hastalığı bünyesine taşıyor, partinin iktidarı ele alması kurtuluşun özünü teşkil eder vs.) Son merhaleyi, katolik aşamaz: Tarihin esrârını sınıfsız cemiyet çözecek, gezegenin kaynaklarını en iyi şekilde işleten insanlık kendi kaderinden memnun olacak, mâverâ ümidine kapılmıyacaksa, artık insan uğrunda İsa'nın çarmıha gerildiği bir insan değil, makinelerin kudreti ve proleterlerin isyânı ile tarih öncesinin sona erdiğini Marx'ın haber verdiği bir insandır.

Bir hıristiyan hiç bir zaman tam bir komünist olamaz. Keza bir komünist de hiç bir zaman Tanrıya ve İsa'ya imân edemez. Çünkü dünyevî dinin esası Tanrıyı tanımamaktır. Bu dine göre, insanın kaderini çizen bu yeryüzüdür, Sitedir. İlerici hıristiyan bu tezadı kendi kendinden saklar.

Bazan ilerici hıristiyan, komünizmi iktisadî bir organizasyon şeklinden ibaret görerek, îman ile kollektif hayatı, daha başından birbirinden ayırır ve hıristiyan Kilisesinin de, dünyevî Kilisenin de bu ayırmayı hoş görmemesini doğru bulmaz: dünyevî Kiliseye göre, komünizm, bir teknikten ibaret değildir, cemiyetlerin elinde bulunan makinelere benzemez. Hıristiyan Kilisesi ise, herkesin ve tek tek her insanın hayatına her gün ilham kaynağı olmak ister, faaliyetlerini âyin ve ibâdetlerin sınırları içine hapsetmek istemez.

Parti içinde tarihi dogmanın veya gündelik skolastiğin tek bir şeklini aramak boşuna olur. Parti üyelerinin tümü partiye değil de neye inanırlar bilemeyiz, buna evvelce işaret etmiştik (I). Resmi bir

tebliğ ölenler arasında bulunan bir kaç rejimin ileri geleninin Kremlindeki dokuz doktor tarafından öldürüldüğünü, henüz hayatta olan diğer ileri gelenleri öldürmeye kast ettiklerini bildirdiği zaman, mertebenin en üstünden en altına kadar bütün militanlar ne söyliyeceklerini bilirler. (ama üç ay sonra ne söliyeceklerini bilemezler), operasyonun sebeplerini ve hedeflerini de bilmezler. Hiç kimse kendi içinde herkesin dudaklarında dolaşan sözlerin ifade ettiği yorumu, o muazzam Sovyetler Birliği'nde sayısız toplantılarda kabul edilen sayısız teklifleri olduğu gibi kabul etmez,-ama yine de, kendisi için, kendine göre, gizli bir yorum yaparlar.

Bazen ilerici hıristiyan, zıd yönde bir hatanın eşiğine kadar uzanır. Proletaryanın çektiği ızdıraplar öyle duygulandırır ki onları, komünist partisinin mücadelesine heyecanla katılır. Din-dışı tarihin olaylarını ve mukaddes tarihin esrarını anlatırken partinin kelimelerini kullanır, hem de bu kelimelere hıristiyanî bir ürperiş katarak. İmparatorlukların birbirini takip etmesi hiç bir zaman tarihe hıristiyanî bir mânâ vermez. Hıristiyan tarih anlayışı marksist tarih anlayışı içinde kaybolmak üzeredir. Emeğe dayanan medeniyet, kitlelerin yükselişi, proletaryanın kurtuluşu... bütün bunlar hıristiyan tarih anlayışını ortadan siler. İlericiler insanları binlerce yıldır süre gelen kölelikten kurtarıp onları mâvera düşüncesine yükseltecek evrensel bir refah mı özlüyorlar? Yoksa sınıfsız cemiyet fikri henüz Tanrı beldesi kadar güçlü bir iman konusu olamadı mı? bilmiyoruz.

Parti üyeleri ile yoldaşları ayıran bir hat çizmek mümkün mü? Ne sosyalistler örneği, ne de ilericiler örneği buna imkân vermedi. Öyle parti üyeleri var ki ilerici hıristiyanlar gibi düşünüyor ve hissediyor-

lar. Üyeler, bir burjuva kalıntısı saydıkları parti içi mukavemeti yenmek için kâh fedekârlıktan, kâh feragatten dem vuruyorlar. Böylece dinin çerçevesi içine girmiş oluyorlar. Gerçi inanmıyorlar materyalizme, ama amaçları ona hizmet etmek. Buna mukabil dini özleyişlere uzak birçok yoldaş partinin sahip olduğu şansları objektif bir şekilde değerlendirmektedir. Bir yarı Hürriyetin yararlarını kendilerine saklıyan bu yoldaşlar birbiri üstüne yığılan refleksleri tiksinmeden tasvip ediyorlar.

Devletin yayınladığı kararname dogmanın ana hatlarını konu aldığı zaman, bu iki türlü anlama daha bir başkalaşır. Fakat yine o kadar önemlidir. Acaba partiye sadakatle bağlı olanlar-yakın çevredekiler, yüksek dereceli militanlar, mahalli sorumlular-büyük kavramları nasıl anlamaktadırlar? Partinin ancak bir varlık gösterebildiği İngiltere'de, parti ile proletaryanın mahiyet bakımından aynı olduğuna kim inanır? Hiç bir rejimde bu kadar kalabalık bir polis kuvveti bulunmadığına göre Sovyet Devleti'nin yok olmıya gittiğine kim inanır? Bir yanda yeni bir mertebeler sinsilesi billurlaşırken, sınıfsız bir cemiyeti hayal mümkün mü?

Kilise adamlarıyla iman sahiplerini, yani önce partiye üye olanlarla kehanetlere katılanları birbirinden ayırmıştık. Bu tefrik militanla sempatizan tefrikinden farklıdır. Militan, kesin bir adım atmış ve disiplini kabul etmiştir. Halbuki sempatizan, eşikten içeri adımını atmamıştır. Ama ne sempatizan, kelimenin yukarıda kullandığımız mânâsında bir imân sahibidir; ne de militan gerçek mânâda bir kilise adamıdır. Georges Lukacs marksist kehanetlere inanır. Ama partinin proletaryanın tecessüm etmiş şekli olduğuna biraz zor inanır. Bazı yoldaşlar işçi sı-

nıfına düşen görevden yahutda sınıfsız cemiyetten habersizdirler. Sekizyüz milyon insanın aynı kanunlar altında birleşmesine bakarak tarihi bir kadere bırakırlar kendilerini. Falan militanlar fedakârlık yapmıya koşan idealisttir. Filan yoldaşlar bir yükselme fırsatı gözleyen siniklerden başka bir şey değildir.

Peki gerçek komünist nerede? Nazariyede, üç merhaleden geçer komünist.

Partiye aşırı bağlılık, skolastik yorum, militan eğitim-fakat bir defada bunları aştımı gerek dogmayı, gerekse belli başlı prensipleri ve günlük uygulamaları kendine has bir şekilde «yeniden düşünmek» hakkını elde eder. Parti-Kilise ile Dünya ihtilâlinin aynı şey olduğunu sembolik bir şekilde kabul eden bir tarzı benimser o. Bir tarz her türlü bağlanmaya isyan eden kimselerin anladığı tarza uygundur. Militanların hepsi «gerçek müminler» değildir. Üstelik dekorun gerisinde olup bitenleri, gizli mânâları bilirler. Buna rağmen, harekete katılmaya devam ederler ve partinin ortaya attığı, ama kaçılmaz olan bir geleceği bekler.

Mensuplarına hem şüpheciliği öğreten hem de iman aşılıyan, fakat doktrini bir türlü tesbit edilemeyen, ancak bir seri kararnameler sayesinde mevcut olan (saçma sapan kararnameler) dünyevî bir dini ciddiye almalı mı? Proletarya ile partinin eşitliğinden ve skolastik yorumlardan vazgeçildiği zaman, bu din bir kanaatler bütünü halinde çözülür gider. Belki de kalıcı bir din olayların zıddını yahutda sağ duyaya aykırı olan şeyleri kabul ederek kurulabilir.

Ne yazık ki böyle bir soruya cevap almak şimdiki halde kolay değil.

Medeni dinden stalinciliğe

Aydınlar, bir değerler düzeni getiren ve korkulacak veya beklenecek bir altüst oluşu tamamlıyacak reformlar telkin eden sosyal bir dünya yorumu demek olan sistemler, ideolojiler icad ettiler. Kısmî ilim hayal kırıklığına uğrattığı yahutda yalnızca hakikatin sahibi olanlara nasib olan iktidarı arzu ettikleri için, akıl namına katolik kilisesini mahkûm edenler, dünyevî bir nass'ı kabul etmektedir.

XVIII. yüzyıl Fransız filozofları kelimenin modern mânâsında birer aydın idiler. Gelirlerini kalemleri ile elde ederler. Rahat rahat istifade ettikleri düşündüğünü söyleme hakkını savunurlar (söylemek istedikleri fikirler çok defa tarihi şahsiyetleri tenkid etmek, siyasî konuları işlemekdi). Ne düşüncelerinde ne de yaşama vasıtalarında, Kiliseye bağlı değildiler. İhtiyarlıyan bir asiller sınıfından çok, zenginlere bağlıydılar. Katolik ve monarşik Fransa ile göbek bağlarını koparan bir dünya görüşü yayarlar.

Metafizik bakımından değil fakat tarihi bakımdan rahiplerle filozoflar arasında çatışma kaçınılmazdı. Kilise, geniş kalabalıkların yeryüzündeki yaşayışını mümkün olan en rahat şekilde organize edebilmek için gösterilen gayreti mahkûm edemezdi. Vahyin sustuğu konularda serbest araştırma hakkını kabul eder kilise. Kilise bildirileri insan tabiatı üzerine beslenen iyimserliği mahkûm etmeye devam etse de, nasslar ve ahlâk konusunda otorite prensibini devam ettirse de, bilme ihtirası, teknik ilerleme amacı artık revaçtadır. Eski rejimin felsefesi katolik doktrinden kovulduktan sonra, nazari ola-

rak, okur yazarlar veya uzmanların Kilise ile çatışacak bir konuları kalmıyordu artık.

Ama kavga devam etti Fransa'da. Çünkü Kilisenin oynadığı içtimai ve siyasiî rol devam ediyor, bunun devamı da ondan bekleniyordu. Tanrının ilham ettiği bir hakikati ilan eden hiyerarşik bir cemiyet olan Kilise, iktidarlarla ve partilerle olan bağlarını çok güç koparır. O partiler ki iktidarın aşağıdan geldiğine veya insanların zayıf olduğu için hiçbir zaman kendi kendilerini yönetebileceğine inanmazlar.

Kilisenin antidemokratik düşüncelerin ilham ettiği hareketlerle için için bozulması ne tek bir olaydır, ne de rahiplerle aydınlar arasındaki devamlı rekabetin (*) temel sebebidir. Belki de rahipler laik olmak isteyen bir devletin varlığına çok güç razı oluyorlardı. Belki de aydınlar birinci sırada yer almamayı kabul etmiyorlardı. Kilise despotizminden kurtulan aydınlar yıktıklarını düşündükleri şeyin yerini almayı umuyorlardı.

Misyonerler nasıl inanç yayıyorlarsa, dini hayata düşman, gönüllü Tanrısızlar olan solcu aydınlar da Tanrıları öldürmek, mabetleri yıkmak suretiyle, insanları kurtardıklarına inanarak, inançsızlığı yaymak istediler. Rahipler hıristiyanlığın çaresi bulunmaz yıkılışından endişe duyuyorlar. Manevî birliği yeniden kurmaya elverişli makul nasslar tahayyül ediyorlardı. Bolşeviklik şu iki niyete iştirak eder:

(*) Bu husus Batının bütün ülkeleri için geçerli değildir. Hatta Fransada bütün 19. yüzyıla dahi teşmil edilemez.

Tanrısızların mücadele ateşi onları harekete geçirir; bir ortodoksluk hazırlamıştır, ilmin öğrettiklerine sözde uygun bir ortodoksluk. Rusya'da en yüksek rütbeyi kabul edenler, aydınlardır. Komünizm bana öyle geliyor ki muvaffak olmuş ilk aydınlar dinidir.

Ama başarıyı arayan ilk o değildir. Belki de semavî dinlerin yerine bir din aramayı ilham eden fikirleri Auguste Comte çok daha aydınlık bir şekilde formüle etmiştir.

Bir yanda ilahiyat ve metafizik, ötede müsbet bilgi: bunlar uzlaşmaz terimler. Geçmişin dinleri, hayatiyetlerini kaçınılmaz bir şekilde kaybetmektedirler. Çünkü ilim, Kilisenin öğrettiğine artık inanmak imkânını bırakmıyor. İman yavaş yavaş silinecek yahutda alelade insanın hurafeleri halinde bayağılaşacak.

Tanrının ölümü insan ruhunda bir boşluk meydana getirmektedir. İnsan kalbinin devam eden ihtiyaçlarını ancak yeni bir hıristiyanlık tatmin edebilir. Eski nass'ların yerine her şeye rağmen bilginlerin kabul edebileceği bir şey icad etmek, hatta bunu va'z etmek yalnızca aydınların yapabileceği bir şeydir.

Son bir husus daha var. Kilisenin yerine getirdiği içtimai fonksiyonlar da devam etmektedir. Müşterek ahlâkın temeli ne olacaktır? Topluluğun üyeleri arasında, o olmadan medeniyetin çözülme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı inanç birliği kurtarılmış yahutda hiç değilse onarılmış olacak. Ama nasıl?

Bu tarihi meydan okumaya Auguste Comte'nun kendi sistemi içinde nasıl bir cevap verdiğini biliyoruz. İlmin koyduğu sistemler kozmik bir düzenin

varlığını, beşer topluluklarının sürekli bir düzen içinde olduğunu hatta oluşun bile bir düzen içinde olduğunu göstermektedir. Nass, ilmidir. Ama insan zihnine kesin hakikatler ve insan kalbine bir aşk konusu sunmaktadır. Geleceğin cemiyeti total bir cemiyet olacak ama totaliter bir cemiyet olmayacaktır. İnsan tabiatın bütün kaynaklarını bünyesinde toplayacak kudreti fikirle dengede tutacak, kuvveti merhametle firenliyecek, geçmişi şimdiye sunacak, bir altüst oluşa sebep olmadan ilerlemenin yolunu aşacak, Beşeriyeti tamamlıyacak.

Yalnız Brezilya'da, pozitivizm bir tarikatın çerçevesini aşamamıştır. Saint-simon ve saint simoncuların **Yeni Hıristiyanlığı** gibi bir hareket ve bir parti doktrini olamamıştır. Bir matematikçinin eseri olan pozitivizm küçük bir zümrenin (bir avuç insanın) imanı olmaktan öteye geçememiştir.

Kente uygun bir din arayış, ihtilâl buhranı ile başladı. J.J. Rousseau'nun sivil dine ayırdığı, **İçtimai Mukaveledeki**, bir bahisde, kendinden öncekilerin kitaplarından derlediği ve nazariyecilerin zihnini işgal eden iki fikir dile gelmektedir. Dünyevî iktidarla manevî iktidarın ayrılması bir zaaf prensibidir: «...zavallı Hıristiyanların dili değişti, ve hemen, bu sözde öte dünya ülkesinin gözle görülür bir şefin idaresinde en şiddetli bir despotizm haline geldiği görüldü. Ama, nasıl her zaman bir hükümdar ve yasalar var olmuşsa, Hıristiyan devletlerde her iyi politikayı imkânsız kılan kaza yetkisi üzerinde çatışmalar bu iki kudretten doğmuştur. Asıl kimin sözü dinlenmeli? efendinin mi yoksa rahibin mi? bu hiç bir zaman bilinmemiştir.» J.J. Rousseau ilave eder... «Kartalın iki başını birleştirmeyi ve herşeyi Siyasî bir-

liğe, yani o olmadan devletin de hükümetin de iyice kurulmuş olamıyacağını, birliğe yöneltmeyi ilk teklif eden Hobbes'tir.» Hitler'in çok beğendiği meşhur bir cümlesi var Hobbes'in: «gerçek hıristiyanlardan meydana gelmiş bir cemiyet, bir insan cemiyeti olmaktan çıkar.»

Siyasi kaygılar-siyasi kaygılar diyorum, çünkü hangi din devletin refahını ve güçlenmesini ister?- J.J. Rousseau'yu da, Makyavelli gibi, millî dinlerin üstünlüğünü ilan etmeye teşvik eder. Rousseau'nun dini-onun hıristiyanlığı bir çeşit teizmdir-onu bu yokuşun başında durdurur. Milli dinlerin faydalarını inkâr etmez Rousseau. Ona göre milli dinler «Tanrı sevgisiyle kanunlara saygıyı birleştirir» ve vatanı vatandaşların ibadet konusu yaparak, «devlete hizmet etmenin rahman Tanrıya hizmet etmek» olduğunu öğretir. Fakat yanlış bir temele dayandırılan milli din insanları aldatır «bir halkı kan dökücü ve müsamahasız yapar», öteki milletler ahalisiyle tabii bir savaş haline sokar. Rousseau, her vatandaşa görevlerini sevdirecek olan tamamen sivil bir meslek ile yetinir. Vatandaşı kendi devletine bağlıyan, ama başka her hangi bir devleti bir düşman gibi göstermiyen bu dinin nassları şunlar: Tanrının varlığı, öte dünyadaki hayat ve suçluların cezalanması. Aydınlıklar çağı fizolofunun, eski ihtişamına kavuşmasını mümkün bulmadığı yahut temenni etmediği millî ya da putperest din ile maddi ihtişama kayıtsız olmayı telkin eden bütün dünyayı kurtarıcı din arasında yer alan dünyevî din, taassubu ortadan kaldırır ama ferdin hükümdarına olan bağlılığını zayıflatmaz. Hatta içtimaî bünyede bölücü bir unsur olmaz.

İhtilâlci dinler de dünyevî din gibi müphem. Onlar da vatanseverliği, «adalet üzerine kurulu ideal

Cemiyet sevgisini, temel alırlar, onu milli toprak sevgisinden daha üstün tutarlar.»[1] Ama aynı zamanda kanun koyucular, devlet ve Kilisenin birbirinden ayrılmasıyla yetinmezler. Devlet eski Kiliseden ayrılıyordu gerçi. Ama dinî bir özelliği kalıyordu. «Kalabalıklara, bayramlariyle ve mecburi ayinleriyle bir Kilise hüviyetiyle» kabul ettiriyordu kendini. Üstün Varlık, akıl, her türlü batıl inançtan arınmış olarak bir vatanın temelini teşkil edecek olan, ortaya koyduğu faziletiyle sınırsız bir kader vaad eden bir inancın konusu oluyordu.

Evet ihtilâlci dinlerin sembolik ve tarihi bir mânâsı var. Bu Auguste Comte'un da dikkatini çekmişti. Yine de yarını olmayan bir maceradan öteye geçemedi bu inançlar. Monarşi yeniden kurulur, Katolik Kilisesi eski durumunu kazanır. Ama restorasyon ne millî din hasretini yok eder, ne de İhtilâlin, beraberinde, hem bir vatandaşlık inancı hem de evrensel bir inanaç getirmekte olduğu hissini ortadan kaldırır.

Şinto dini, milli bir dine örnek teşkil eder. En uzak geçmişin derinliklerine uzanan unsurların dışında, ebedi Japonya ile aynı şey sayılan, Güneşin oğlu imparatora tapmayı emreder. Batı'dan askeri gücün sırlarını almaya karar veren aristokrasi, bu inançlara ve ecdattan kalma amellere hayat vermeyi kararlaştırdı. Amaç şu idi: tekniğin batılılaşması Japon kültürünün özüne zarar vermesin. Birinci Dünya Savaşı'nın ertesinde, Ludendorff manevî birlik arıyan Alman halkına Şintoizmi örnek gösteriyordu: Makyavel'den Rousseau'ya kadar ikili iktidarı kötüleyen ve Hem Site hem de Tanrı uğrunda dövüşüp ölmek inancının kalabalıklara nasıl bir heyecan

verdiğini belirten nazariyecilerin sözlerini zikrediyordu.

«Alman hıristiyanlığı», kurtarıcı bir dini «millileştirmek» için girişilen şuurlu bir teşebbüs olmuştur. Hitler, Hindenburg'un cenaze töreninde, bir cermen kelimesi olan **Walhalla**'yı kullanır. Genç hitlerciler bir çeşit ateşe tapmayı kutluyorlar. Bu adetler aydın gençlerin taşkınlıklarında, putperest ayinlerin tekrarında görülmek istendi.

Dünya savaşını kazanmış olması halinde, Hitler muhtemelen hıristiyanlığa karşı savaş açacaktı. «Alman hıristiyanlığını» yahutda «Cermen imanını» değil, daha çok maddeciliği ve ırkçılığı, akılcı ve demokratik doktrine zıd fikirlerin meydana getirdiği o bulanık bütünden faydalanmak isteyecekti. Irkların eşitsizliği, şef doktrini, millet birliği, III Reich, bütün bu temalar bir sistem halinde derlenip toplanmamış, sadece propaganda ile biraraya getirilmiş. Bu temalar devletin nasıl yönetileceğini ve seçkinlerin nasıl bir eğitimden geçeceğini anlatacaktı. Ateşli ihtirasların ilham ettiği, sâliklerin birlik ve beraberliğinin yarattığı değerler basamağını kuracak, birtakım törenlerde bu temaları kutsallaştıracak. Hıristiyanlığın damgasını taşıyan bir medeniyette, gerçekten dindar biri gibi yaşıyacaklar mıydı? Aynı soru komünizm konusunda da ortaya atılıyor. Komünizm de, ihtilâlci militanların, pozitivistlerin ve Saint-Simon'cuların rüyasını gördüğü dini, yani hıristiyanlığın yerini alacak dini kabul ettiriyor gibidir.

Michelet'nin formülünü komünizme tatbik edebiliriz: «ihtilâl hiç bir Kiliseyi benimsemedi. Neden biliyor musunuz? Kendisi Kilise idi çünkü» Komünizm, sivil bir din olarak parti, sosyalist devlet ve

insanlığın geleceği konusunda fertlere parti karşısında bir takım vazifeler veriyor ve yapmıyanı cezalandırıyor. Site dini, parti iktidara geçer geçmez muhalefete düşüyor, gizli gizli öğretiliyor. Evrensel bir din gibi. O da, pozitivizm gibi, mazinin bütün yarattıklarını toplayarak insanın görevini tam olarak yapacağı cemiyete nakletmek iddiasında. Aydınlıklar çağının ferdiyetçiliği ile göbek bağını koparır ama herkese saadet getireceğini ilân eder. Zayıflara merhamet etmeyi ve kalabalıklara güven beslemeyi kabul etmez. Ama bazı insancıl duygularla sosyalist devletin kurulmasını ve kitleleri eğitmek zaruretiyle elebaşıların (yöneticilerin) hiç bir kayıt ve şarta bağlı olmayan oteritesini haklı göstermiye çalışır. İlim namına, ilmi ayaklar altına alır. Batı akılcılığının mânâsını tersine çevirir. Fakat hâlâ ona bağlı kaldığını söylemiye devam eder.

Başarısı neye bağlıdır? Marksist kehanetler tekamül şemasına mukaddes bir tarih parlaklığı verir, sonunda sınıfsız cemiyete ulaşacak olan mukaddes bir tarih. Bazı müesseselere (mesela mülkiyet rejimine, işleyiş tarzına) öyle önem verir ki kudretli bir devletin yaptığı planları tarihin nihaî bir merhalesi haline getirir. Solcu konformizm, **intelicansiya**'nın zihnini öylesine hazırlar ki, o bu hatalara çok kolay düşer. Milli hasılayı arttırma kaygı o derecedir ki, kısa yoldan bolluk vaad eden Sovyet sistemine râzı olur.

Nass'da tarihin bir yorumu var: stalincilik felaketlerin altüst ettiği yüzyılda yayılır. İlmi hücum ilmî astronomiyi bertaraf edememiş, müsbet tarih mitolojileri tarihten kovamamıştır. Mekanist fizikten önce kosmosu inceliyenler, ondaki düzene şaşıyordu. Eskiden her cemiyet kendinin örnek bir cemiyet ol-

duğuna inanıyordu. Zamanın ne kadar sonsuz olduğunun farkında değildi, bu yüzden kendine esrarlı bir geleceğin içinde mütevazi bir yer ayırmıyordu. Tarihteki mitolojiler devrini tamamlamış inançlar olmaktan çok, tecrübeden edinilen derslere karşı bir isyanı dile getirirler.

Devrimizde teknik ilerleme gerçekten önemli bir olay teşkil eder. Medeniyetlerin eski yapılarını köklerinden söken odur. Çağdaşlarımız makinelerin kudret ve refahından daha yüksek bir amaç tanımıyorlar. Emeğe önem vermek ve öncelik tanımakla istihsal kuvvetlerine öncelik tanımak karıştırılıyor. Bu karanlık sentez de, bilginin zaferini görmeye hazırlar.

Marxçı ideoloji, menfaatlerin göz gözü görmeyen kargaşalığında, bir oluş düzeni keşfetmektedir. Herkes kendine itaat eder yalnız. Ve bütün insanlar, hep birden üstün zekanın istemesi gereken şeyi ortaya koyarlar. Kâr peşinde koşan kapitalistler, servetlerini borçlu oldukları rejimi ölüme sürüklüyorlar. Sınıfsız cemiyet, sınıf mücadelesinden doğacak İdeal piyasa, Aklın hegelci hilesi gibi, herkesin en çok hayrına olması için fertlerin bencilliğinden yararlanır. Fakat önemli bir fark var: İnsanlar hiç bir zaman mükemmel değildir, liberal'e göre. Hayır şuurlu bir seçimin değil, sayısız hareketlerin neticesi. Böyle bir rejime razıdır liberal, sonunda politikayı insanların kötü huylarını devlete yararlı hale getirecek şartları yaratma sanatı olarak gören bir kötümserliğe kapılır. Marxçı ise, geçmişte, niyetlerin ve olayların farklı mahiyette olduğunu kabul eder. Büyük güçlerin oyunu meydana çıkarıldığı zaman, çevrenin baskısından kurtulacak kadar kuvvetlenir. İnsan, tarihin kanunlarını bildiği için kendine çizdiği

hedeflere ulaşacaktır. Geleceği şimdiden kurmak, düşmanları ve partizanları kullanmak imkânını verir.

Bir nokta gayet açık: ideoloji bir nass halini almıştır. Kollektif kurtarıcı artık tarihin esiri değildir, tarihi yaratır, sosyalizmi kurar, geleceğin kalıbını döker. Mesihleşen bir parti, yolunu şaşırmış bir tarikattir. Hem de parti ne kadar bitkisel hayat yaşıyorsa, mücadele sırasında ne kadar güçsüz ve uzlaşmaz bir muhalefetse o kadar uzun zaman sürer bu. İktidara geçince iddialar otantikleşir. Proletarya ile devlet daha sıkı bir şekilde içiçe girer, parti demek proletarya demek olur.

Semavî dinlerin yerine bir başkasını koymak isteyen teşebbüslerin içinde neden leninizm ve stalinizm başarılı olmuştur. Cevap son tahlilde, gayet basit: dünyayı sarsan on günü hazırlayan dünyevî dinin cazibesi değil, komünizmin yayılmasına imkân veren İhtilâlin zaferi bu başarıya yol açtı. Silahsız peygamberler yok artık. Dünyevî dinin geleceği, kuvvetler arasındaki rekabetlere bağlı.

Dünyevî klerikalizm

Semavî dinin yerine ilk olarak dünyevî bir din arıyanlar, Fransız aydınlarıdır. Eskiden hukukçular nasıl hükümdarların mutlakiyetçi idaresine hukuki temeller bulurlar idiyse, onların bu gün, proleter Avrupa'daki benzerleri de Sovyetlerin mutlakiyetçi idaresine bir takım meşru temiller bulmak istiyorlar. Bunun için de mukaddes yazıları ve kongrelerde söylenen sözleri yahutda genel sekreterin beyanatını bir ilahiyatçı uslübuyla yorumlamaya çalışıyorlar. Sol **intelicansiya** hürriyet istemekle başlar, ama sonunda parti ve devlet disiplinine boyun eğer.

İdeoloji, gerçekten, dinin yerini tutmuş mudur? Bir defa daha belirtelim, buna evet veya hayır demek kolay değil. Bizans geleneğinde de, Sovyet rejiminde de, devletin başı ile Kilisenin başı birdir. Eskinin yüce inançları gibi, ideoloji de herşeyin üzerinde olanı her şeyden önemli olanı tayin etmektedir. Otoriteyi haklı gösterir. Ferde değil, kollektif varlıklara, tarihin ötesinde yani istikbalde, âdil bir karşılık vermeyi vaadeder. Fakat komünizm kendini bir din saymaz. Çünkü onun gözünde bütün dinler bir kalıntıdır. Tanrı tanımazlık adına Kilise ile mücadele eder. Nasıl diğer müesseseleri yerle bir ediyorsa, sosyalizm adına da Kiliseyi yerle bir eder. Totalitarizm, bütünü kucaklamayan bir doktrinin mânâsını, onu insanın bütün güçlerini kucaklamış gösterecek şekilde genişletir.

Nasıl resmî ideolojinin parçalarından bir hıristiyan inancı meydana getirmek için «Alman hıristiyanlığı» gibi teşebbüslere girişilmişse, hıristiyanlarla komünistler arasındaki münasebetlerin birbirine zıt iki görünüşü de halk demokrasilerindeki hükümetlerin bir takım sapmalarına yol açacaktır. Ama demir perdenin öte yanında bu temayülün ağır bastığı görülmüyor (*). Komünist otoriteler ilk iş olarak milli

(*) Bununla beraber Polonya'da hem Marxçı hem de katolik olan «vatansever rahibler»in faaliyetinden söz ediliyor. Varşova'daki yeni katolik semineri Marxçı olduğu kadar katolik bir formasyon vermiye gayret ediyordu. Bakınız. New York Times, 19 Aralık 1954. Bu konuda W. Banning'in 1953'te Berlin'de yayınlanan (Der Kommunnismus als polisiche-so ziale weltreligion) yeni kitabına da baş vurulabilinir.

Kilise ile papalık arasındaki bağları koparmıya çalışıyorlar: milletlerarasının hiç bir şeklini hoş görmüyorlar. Bundan sonra, komünist otoriterler Kilise mensuplarından Devletin ortodoks görüşüne sözleriyle katılmalarını isterler. Fakat müzisyenlerden, satrançcılardan ya da romancılardan başka türlü bir istekleri pek olmaz. Popların yahut papazların faaliyetine, hiç değilse sözlerine siyasî bir nitelik vermek isterler, ama tarihî ideolojileri yüzde yüz dini bir şekilde yorumlamayı kabul etmezler. Bazı müminler, Doğu Avrupa'dan çok, Batı'da, çarmıhın dramıyla proletarya'nın dramını, sınıfsız cemiyetle milener krallığı birbirinden pek ayıramazlar.

O halde komünizm, batılıların önünde örnek bir inanç gibi duran hıristiyanlığı andıran bir din olmaktan çok, siyasi bir denemedir. Hem de, devletin ortodoks görüşü olan bir ideolojide dinin yerini tutan bir siyasi deneme. Bu ortodoks görüş, katolik Kilisesinin bıraktığı iddiaları hâlâ beslemekte. İlahiyatçılar, Vahiy'de, astronomi ilminin yahutda fizik ilminin mevcut olmadığını, sadece İsa devrinde milletlerin anlıyabileceği terimlerle ifade edilmiş basit bir ilmin mevcut olduğunu saklamazlar. Fizikçinin, nükleer partiküller konusunda, İncilden öğreneceği bir şey yoktur. Keza diyalektik maddeciliğin kutsal metinlerinden de öğreneceği pek bir şey yoktur.

Hıristiyan inancı bütünle ilgilidir, yâni bütün insan hayatına ilham verir denebilir, ama dinî olmıyan faaliyetlerin muhtar olduğunu kabul etmediği zaman, total olmaktan çıkar, totaliter olur. Komünist inanç bütün (total) olmak istediği an totaliterleşir. Çünkü o resmî hakikatler ileri sürmek, özü muhtariyeti gerektiren faaliyetleri İktidarın emir ve yasakla-

malarına tâbi kılmak suretiyle bir totaliter hayali yaratır ancak.

Nasıl başkalarını hıristiyan inancı harekete getiriyorsa, şairleri de komünist inancın harekete geçirmesini, fizikçilerin veya mühendislerin var güçleriyle proletaryaya hizmet etmek istemelerini anlıyoruz. Gerçekten inanç da, fedakârlık da içten gelmeli. Onları, kültür işleriyle görevli bürokratlar dikte ettirmemeli. Gerçekten de bürokratlar, sanatkârı serbest bırakmalı ve sanatkâr kendi şeklini kendi, araştırıcı kendi hakikatini kendi bulmalı. Sosyalist gerçekçilik yahutda diyalektik maddecilik hep beraber yaşanmış bir inanç veya bilgi topluluğunu hatırlatmaz. Bu sözde birlik her manevî dünyanın özel mânâsını o manevî dünyaya atfedilen içtimaî fonksiyona tâbi kılarak, sözde hem ilmî hem de felsefi bir doktrinin temeli halinde müphem ya da yanlış cümleler haline getirerek elde edilmiştir.

Bir felsefe, prensiplerini, kavramlarını, vardığı neticelerin ana hatlarını tabî ilimlerden alabilir ve almalıdır diyerek tarihi maddeciliğin Batı'daki karşılığını arıyacak değiliz. Bilginler cumhuriyetinin veyahut edebiyat cumhuriyetinin bağımsızlığını büyük bir kıskınçlıkla korumamız gerek. Demir perdenin ötesinde cemiyetin hizmetinde olmak kaygısı yahutda ihtilâlin gayesine hizmet kaygısı bu bağımsızlığa zarar vermektedir.

Sovyet kültürünün birliği hayalini sadece tenkidle bertaraf etmek yeter ve bu sunî sentez kendiliğinden çözülecek dersek doğru söylemiş olmayız. Matematikçiler, fizikçiler; bioloji bilginleri daha şimdiden marksizm-leninizm'in bir araştırma vasıtası değil, elde ettikleri neticeleri resmi teorilerle ahenkli kılmak için kitabın başından sonuna kadar-

bir din ortaya koyduğunu biliyorlar. Tarihçiler, marksçı kategorilerin doğruluğunu, toptan, kabul etmeseler bile, kendilerini emreden ve değişen bir ortodoks görüşün esiri hissediyorlar. Büyük Rus'un emperyalizmine, başka ırktan gelen kavimlerin karşı koyuşunu ve büyük Rus emperyalizminin medenileştirici görevini fazla büyüten bir ortodoks görüştür bu. Şurası muhakkak ki katolik nass, insan aklının kavrıyamıyacağı konularla ligili isbatı mümkün olmıyan bazı kesinlemeler dışında, eksik bilginin bir özetini yahutda sistemli bir şeklini de ihtiva eder. Fakat yol arkadaşlığı ettiği lâdinî bilgilerden kurtulmak suretiyle, kendini inkâr etmeden arınır, özüne uygun bir şekilde derinleşirdi. Buna mukabil, komünist ortodoksluk, kendini meydana getiren unsurlar arasındaki bağlar çözülmeden, bu günün ve yarının cemiyeti üzerinde az çok müphem bir kanaatler bütünü halinde dağılmadan, arılaşamaz yahutda rasyonel bir ifade şekline razı olamazdı.

İdeoloji, saçmalığa rıza gösterince, nasslaşır. Her cemiyette yöneticilik görevlerini bir azınlığın yaptığını kabul edersek: o anda, parti diktatörlüğünün proletarya diktatörlüğüne benzerliği kalkar ve, o zaman, elde edilen tecrübelere göre, tek partinin ve barışçı bir gayretle kurulan meclisin yararlarını ve zararlarını tartmak kalır geriye. Mistifikasyondan kurtulmak için marksçı kehanetten değil, leninci tarzdan, üniversel olmak iddiasından vaz geçmek yeter. Sosyalist cemiyet tarihi, gelişmenin en yakın sınırı olarak kalacaktır. Fakat ona gidecek birçok yol bulunacaktır. Sosyal demokrat partililer hain değil, kardeş olacaklar. Ve bolşevikliğin sert tekniğine hiç ihtiyac duymıyan Batı'da, kurtarıcılık görevini bu partiler yerine getirecek. Kısacası, komü-

nistler, akıldan vazgeçmeyen, beş yıllık planlara hayranlık duyan ve toplama kamplarına itiraz eden (tahammül edemiyen) marksistlerin kaygı ile, ama iyi niyet ile kendilerine telkin ettiği tefsir tarzını samimiyetle kabul edeceklerdir. Komünistler, dudaklarının ucu ile söylediklerini, Sovyetlerin menfaati gerektirdiği zaman, verilen emirle düşünmeye başlarlar.

Böyle bir değişme görünüşte kolay, bununla beraber şu esas meseleyi ortaya koymak lâzım: eğer proletaryanın komünist partisine verdiği temsil yetkisi cihanşümul değil de, tartışılabilir bir yetki ise, o zaman 1917 ihtilâli, kutsal tarihin ona verdiği yeri kaybeder ve bahtiyar bir darbe olup çıkar. O zamandan itibaren hangi ülkelerin hızlı sanayileşmenin zahmetli yararlarına namzet olduğunu söyliyebiliriz. Eğer ikinci enternasyonelin taraftarları sürgün edilmemişlerse, bir rejimden ötekine geçişin şiddetli bir kopuş gerektirdiğini nasıl ileri sürebiliriz? Tarih öncesinin sona erdiğine işaret eden bir ihtilâl fikri olmazsa, Sovyet realitesi, kaderin değil, insanlar arasındaki mücadelelerin tahmini mümkün olmıyan olayların gösterdiği, tek bir partinin emri altında cereyan eden, sert bir yenileşme metodundan başka br şey olamazdı.

Rus komünist partisinin dünya proletaryasını temsil ettiği iddiası devam ediyorsa, uyutucu bir skolastiğin esrarengiz sularına gömülür. Bu iddiadan vaz geçerse, iktidarı terketmiş olur. İngiliz İşçi partisinin bilgece nasihatlerini benimsemediği an, onun kara talihini paylaşır. Onun gibi burjuvalaşır, onun gibi sıkısı olursa, hayallerden ve terörden ve yakasını kurtarıp XX. yüzyılda Louis Philippe'ciliğe doğru yol alır.

Bu dönüş, her şeye rağmen kaçınılmaz değil mi? Gözlerimizin önünde cereyan etmiyor mu? Daha şimdiden, parti, faaliyetlerinin ışığını kısmış gibi. İlmi tartışmalara biraz hürriyet getirdi, rejimden bazı cempelerini gülünç hale sokan bazı edebî eserleri-romanları veya tiyatro piyeslerini-hoşgörü ile karşıladı. Stalinin son yıllarında, yaratıcı zekayı köleleştiren aşırı ve acaip şekiller kaybolmaya yüz tutmuştur. Skolastik yorumun mecburîliği devam ediyor, ama bir çeşit mantıkî hezeyanla beslenmiyor. Rejim burjuvalaşmakta, ve teori değilse bile, tatbikat leninci marksizmin evrenselliğinden vaz geçme yolundadır.

Günlük hayata dönüş, ideolojik hevesin azalması, er geç tesirini gösterecekti. İhtilâl devamlı olabilir. Ama ihtilâlci zihniyet kaybolmak üzere. İkinci şefler nesli değilse bile üçüncüsü, Cinéas'ın öğütlerine kulak vermiştir; olmıyacak fetihlere kalkışmıyor. Bürokratik despotizm devam edip giderken fâtih mezhebin yeni sâlikler bulma hevesi uzun vadede onunla nasıl bağdaşır? Geleceğe yönelmiş ihtilâlci ideal hayallerle besleniyor: gerçekleşen Sovyet düzeninin ana hatlarını bilmemek güç.

Sovyet rejimi, şimdiki iktidarı haklı gösterilmekle mükemmel bir geleceği beklemek arasındaki tezadı aşmıştır. Ama bunu hem terör'e hem ideolojiye başvurarak, şimdiyi şimdi olarak değil, sınıfsız cemiyete giden yol üzerinde bir merhale diye alkışlıyarak başarmıştır. Bununla beraber, sanayileşmenin ortaya koyduğu sonuçlar, yeni yönetici sınıfın güçlenmesi, insanüstü teşebbüslerin kaynağı olan prometevari hareketin gerilerde kalması... bütün bunlar bir inancı kemirip onu bir takım kanaatler haline irca eder. Taassup bir inanca hayat veremediği

andan itibaren olur bu. Uzun vadede, doğruya en yakın görüş budur bence. Ama buna bakarak kâbusun biteceği, marksist-leninst formasyonun vurduğu damganın silineceği, burjuva medeniyeti ile Sovyet medeniyetinin mucizevi bir şekilde birleşeceği sonucunu çıkartmak hâtâ olur.

İnançla inançsızlık arasında, stalinci skolastiği benimseyişle partinin mantık dünyasını sadece red ediş arasında sayısız yollar yer alır. Parça parça yapılan yorumun öneminden şüphe etmek, bütünün sağlamlığına halel getirmez. Doktrinin ana mefhumları muhafaza edilir, istihsal münasebetleri, içtimaî sınıflar, feodalite, kapitalizm veya emperyalizm gibi kelimelerle muhakeme etmeye devam edilir.

İnançlar ölse de, düşünce ve hareket tarzı yaşamaya devam eder. Hem de kavramlar cihazından daha uzun bir zaman dünkü yoldaşlarına karşı takınılan taviz vermez tutum, mantığı yahutda sözde mücadele mantığını sonuna kadar götürmek temayülü, dünyayı siyah ve beyaz diye tasavvur etmek, meselelere parça parça bakmaktan hoşlanmayış, gezegenle doktrinler arasında bir birliğin mevcut olmayışı... militan bir mezhepden ayrılmış eski komünistin özellikleridir.

Belki de aydının, kendisinin esiri olan bu ideolojiden, bu ideolojiye bağlı bulunduğunu ileri süren devlet gibi, kurtulması her hangi bir insandan daha zordur. Sovyet iktidarı, hayatı kütüphanelerde geçen bir aydının hazırladığı, yüzyıldan beri sayısız profesörlerin yorumlar yazdığı bir doktrin adına hüküm sürmektedir. Komünist rejimde hükümran olanlar aydınlardır, filozoftan çok, sofistleri andıran aydınlar. Yarılmaları ortaya çıkaran sorgu hâkimleri, sosya-

list gerçekçiliğe hapsolmuş aydınlar, planları tatbik etmek ve iktidarın müphem emirlerine bir mânâ vermek ile görevli mühendisler ve yöneticiler.. hepsi, hepsi diyalektiği kullanır. Milyonlarca insanın hayatına ve ölümüne hükmeden, parti genel sekreteri de bir aydındır. Muzaffer bir hayatın sonunda, doktrine sadakatle bağlı bulunanlara bir kapitalizm ve sosyalizm nazariyesi sunar. Sanki bir kitap en mükemmeli, en yükseği göstermektedir. İmparatorların çoğu şairdi, filozofdu: ilk defa olarak imparator doktrini ve tarihi yorumlayan bir diyalektikçi olarak hüküm sürmektedir.

Parlamanter bir demokraside aydınların en yüksek mevkilere yükselmesini önliyen sermayedarlar, bankacılar, seçkinler yoktur artık. XVIII. yüzyılda aydınlar büyük servetlerin Kilisenin elindeki kurumlarda toplanmış olmasını tenkid ediyorlar, ama zengin tacirlerin yahutda büyük çiftlik sahiplerinin himayesini yüzleri kızarmadan kabul ediyorlardı. İnsanların eşit statüde olmamalarına karşı çıkıyorlar ve yükselen burjuvazinin dâvâsını savunuyorlardı. Büyük ihtilâlden önce, solcu aydının ne ticaretle bir alıp veremediği vardı, ne rekabetle, ne de iyi kazanılmış bir servetle. O sadece miras yoluyla geçen yahutda gasp suretiyle ele geçirilmiş servetlere, doğuştan farklılıklara düşmandı. O her devirde kuvvetin karşısında olmuştur. Kâh Kiliseyi karşısına almış kâh asilleri, kâh burjuvaları ama diyalektikçi bürokratlara birden müsamaha gösterir, sanki onlarda kendini görür.

Komünist devletin fabrikaları yönetmek için yöneticilere, hakikati yaymak için yazarlara, profesörlere ve psikologlara ihtiyacı vardır. Madde ile uğraşan mühendisler ve ruhları yoğurmakla görevli

mühendisler başkalarından daha iyi durumdadır. Hayat seviyeleri daha yüksektir. İtibar görürler. Büyük bir eserin ortaya çıkarılmasında payları vardır. Aydın, ne sıradan insanın sözlerine kendini bırakacak kadar saftır, ne de rejimi haklı göstermek için uysal olmayı kabul eder. O kadar titizdir imtiyazları için. Bu yüzden onda inançla şüphe içiçedir. Sözleri ile katılır ama içinden itiyatlı davranır. Akla uygun olmayan bir dogmatizmi kabul edemez. Ama anlaşılmaz bir ortodoksluğun hakimiyetinden de kurtaramaz kendini.

Son tahlil de semavî dinler örneğini hatılatmıyor mu? Hıristiyanlık kölelere de hükümdarlara da aynı haberi müjdeliyor, cemiyetteki mertebelere rağmen, ruhların eşitliğini öğretiyordu. Fiili iktidarların meşrutiyetini Kilise de haklı göstermiye çalışmış, kuvvetlilerin vicdanlarını rahatlatmak istemiştir. Ama bazen bu dünyaya da hükmetmek istedi Kilise. İyi bir doktrini yaymak isteyen bir devlete, ihtilâlci akılcılığın ümitlerine uygun, uzmanlara ve okur-yazarlara cömert bir cemiyetin kurulmasına neden kabiliyetleriyle yardım etmek istemiyecekti aydınlar. **-kabul etsinler yeter-**

* * *

Marx, din halkın afyonudur diyordu. Kilise, istese de istemese de, yerleşmiş bir haksızlığı sağlamlaştırıyor. İnsanların ızdıraplarına çare bulacak yerde, onlara katlanmasına ve onları unutmasına yardım ediyor. Öte dünya endişesiyle dolu olan mümin, devletin düzenine karşı ilgisizdir.

Bir devlet, marksist ideolojiyi, ortodoks bir düşünce haline getirdiği an, bu ideoloji aynı tenkidle-

re uğrar. O da kalabalıklara itaati öğretir, hükümet edenlerin otoritesini doğru bulur. Dahası var: hıristiyanlık hiç bir zaman hükümet edenlere açık imza vermemiştir. Doğu Kiliseleri bile, haksız bir hükümdarı suçlamak hakkını ellerinde tutarlardı. Çar Kilisesinin başı idi, ama bir nassı ortaya atmıyordu. Parti sekreteri stalinci dogmanın özü teşkil eden komünist partisinin tarihini, günün değişen şartlarına göre, yeniden kaleme almak hürriyetini elinde tutar. İhtilâlden çıkan rejim hiç bir orjinal yanı bulunmıyan bürokratik bir despotizm halinde dondukça, sınıfsız cemiyet kavramının mânâsı kaybolmaktadır. Tarihi mâverânın haklı gösterilmesi, davalarda, bir komedi haline düşmektedir: «öte dünya» bir gelecekten çok, kelimelerin ifade ettiği mânâlarla değişen bu günün gerçeğidir.

Denecek ki komünist din, devrimizde, hıristiyan dininin mânâsından bambaşka bir mânâ taşır. Hıristiyanlığın afyonu halkı pasifleştirir, halbuki komünist afyon onu isyana iter. Şunda şüphe yok ki, marksist-leninist ideoloji, ihtilâlcilerin bir araya gelmelerine değilse bile, yetişmelerine yardım etmiştir. Lenin ve arkadaşları bir doktrinden çok, siyasî iç güdülere, hareket zevkine ve kudret iradesine kaptırmıştır kendini. Marksist kehanetler hayatlarına bir yön çizmiş, onlara sonsuz bir ümit vermiştir. Sınıfsız bir cemiyet kurulurken milyonlarca cesedin ne önemi var?

Dogmatizmle katılaşmış ve kısırlaşmış olsa bile, marksist ideoloji, Asya ve Afrika ülkelerinde ihtilâlci bir görev yapmaya devam ediyor. Kitleleri biraraya getirmekte, mezheplerin dağıttığı aydınlar arasındaki birliği sağlamlaştırmaktadır. Marksist ideoloji bir aksiyon vasıtası olarak hâlâ tesirli. Başka

yerde, meselâ Fransa'da, durum bambaşka. İhtilâle tapış, tarihe heyecanlı bazı sorular sormak, Fransa'da bir kaçış olmaktadır. Mahşer özlemi reformların hemen yapılmasını ilham etmiyor ama, konformizme güya karşı çıkmanın şerefi olarak sözle reddettiği reeli kabul ettiriyor.

Şu inkâr edilemez: Fransa'da bile, milyonlarca insan, bir felaket kadar dehşet verici, bir bayram kadar çoşturucu ama, kaderlerini alt üst edecek olan bir olayın vuku bulacağına inanmaktadırlar. Bir çok ilerici hıristiyanı heyecana getiren delil-hayatlarına bir mânâ kazandıran ümitten bahtsızlar nasıl mahrum edilir?, imanın hakikati feda etmiye kadar götürebileceğini idrak edemiyen Simone Weil gibi bir zeka üzerinde tesirsiz kalıyordu. İnananlara saygı gösterilir, ama yanlışlarla mücadele edilir.

Stalinci din iktidarı ele geçirmek ve hızlı sanayileşmeyi sağlamak için kitleleri seferber eder. Mücahitlerin, kurucuların disiplinini takdis eder, önce İhtilâle, sonra ona doğru ilerledikçe, uzaklaşan bir geleceğe, yâni halkın uzun süren sabrının meyvesini toplıyacağı ana yollar.

Çin'de bir asır süren karışıklıklara son veren komünist rejim, kendisinden öncekilerden daha tesirli, belki de insanların kaderiyle daha yakından ilgilenmektedir. Aynı reformların daha az süreyle, bütün milleti seferler etmeden, kitle halinde tasfiyeler yapılmadan gerçekleşmemiş olmasına üzülmek boşuna olur. Bununla beraber, bu durumda bile, dünyevî dine husumet beslememek mümkün değildir.

Tanrıya inanmıyan, ezeli hakikatleri müjdeliyen kurtarıcı dinlere husumet duyamaz. İnsan kendi hedefini içtimaî kader içinde tüketmez. Kumanda ve servet hiyerarşisi değerler hiyerarşisini aksettirmez.

Site'de başarısızlığa uğramak bazen en büyük başarılara yol açar, esrarengiz bir kardeşlik herkesin herkesle mücadelesine rağmen insanları bir araya getirir.

Dünyevî din şurada burada istenen bazı değişikliklere yol açsa bile, marksizmin kehanetlerine inanmıyan, bu dünyevî dini tenkid etmek zorundadır. Dünyevî din, bir hurafe olarak, zaman zaman şiddeti ve pasifliği, fedakârlığı ve kahramanlığı, ama hepsi bir yana, taassupla karışık şüpheciliği, inanmıyanlara karşı savaşı teşvik eder. İman yavaş yavaş muhtevasını kaybetmiş olsa bile kadroların burjuvalaşması ve kitlelerin nisbeten memnun kalmaları sonunda, dünyevî din itibarını kaybederek alışkanlıklar halini almış bir ideoloji derecesine düştüğü güne kadar politikanın şurasında veya burasında insanların birbirleriyle dostluk kurmalarına engel olacak. Ne ümit verecek, ne de dehşet salacaktır.

Hakim felsefeye göre, insanlığın kaderi dünyanın rasyonel bir şekilde düzenlenmesine bağlı olduğu andan itibaren, devrimizde dinin mantıki olarak dünyevîleştiği yolunda bir itiraz ileri sürmek haksızlık olur. Tanrı-tanımazlık kendinden emin olsa bile ne ideolojik bir dogmatizmi gerektirir, ne de onu haklı gösterir. Batının o büyüklüğünü yaratan, Kilisenin devletten ayrılması olayı, insanın ikili tabiatında tek bir inanç gerektirmez. Vatandaş çoğunluğunun vahye inanmıya devam etmesini de gerektirmez. İnançsızlık asrında yaşamıya devam eder. Yeter ki bizzat devlet, kendini bir fikrin tecessümü, bir hakikatin şahitliği saymasın.

Belkide kehanet her aksiyonun ruhudur. Dünyayı suçlar. Reddediş ve bekleyiş içinde zekânın haysiyetini kabul eder. Mutlu bir ihtiâlden gurur duyan

hükümet edenler, iktidarlarını sağlama bağlamak ve düşmanlarını çözüntüye uğratmak için kehanetlere sarıldığı zaman, dünyevî din daha başlangıçta kısırlaşmıya yahutda bir kayıtsızlık halinde çözülmeye mahkûm olarak doğar. Batı'nın insanları, dünyevî siteyi kutsallaştırmıyacak kadar hıristiyan kalmışlardır. Sovyet kanununun allameleri nasıl bir heyecan duyabiliyorlar? Eğer gerçekler, yaşıyanları tatmin ediyorsa, öfkelerin ve rüyaların zamanı geçti demektir. Eğer gerçek onları hayal kırıklığına uğratıyorsa, yolun milener hükümdarlığa doğru gittiğini nasıl kabul edebiliriz.

Dünyevî din, kendisini için için kemiren tenakuza rağmen, az veya çok uzunca bir zaman devam edecektir. Dünyevî din, Batı'da, ümidin sonuna doğru meşum bir merhaleden başka bir şeyi ifade etmez.

ONİKİNCİ BAHİS

AYDINLARIN KADERİ

Sovyet rejimindeki aydın portresiyle Fransa'daki aydının portresi birbirine tamamen zıt. Bu iki portreyi yanyana getirmek ne kadar ilginç olur.

Fransa'da, okuz-yazarlar ve uzmanların çoğu yabancılaşmış gibidirler. Mühendisler, yöneticilerin (manager) yahutda maliyecilerin söz sahibi olmasını doğru bulmazlar, hatta faydalı görmezler. Okur-yazarlar politikacıların çevirdiği entrikalara ve polisin sert davranışlarına çok kızar. İnsanların felaketleri karşısında bir mesuliyet hissi duyarlar. Acıktıkları zaman yiyecek bir şey bulamıyan Hind köylüleri, insanca muamele görmiyen Güney Afrika'lı zenciler, her ırktan ve her sınıftan ezilenler, Mac Carthy'nin kovduğu eski komünistler, Vatikan'ın mahkûm ettiği papaz işçiler.

Öte yanda, halk demokrasilerinde, okur-yazarlarla uzmanlar batılı meslektaşlarını öfkelendiren aynı insanlar ve aynı olaylar aleyhinde bir takım bildiriler imza ederler: Batı Almanya'nın yeniden silahlanması Rosenberg'lerin hüküm giymesi, Vatikan ile Wasington'un barış aleyhinde çalışmaları v.s. İsyan etmek hakkını hiç bir zaman bırakmazlar. Ama kapitalist âlemin aleyhine olmak şartiyle. Objektif olarak tanımak ve ziyaret etmek müsadesi onlara verilmediği halde. Etraflarını çeviren gerçek-

lere evet derler. Ama, öteki, yani uzaktaki gerçeği inkâr ederler. Bununla beraber komünizme yakın olan **intelicansiya**, hür Avrupa'da, tamamen zıt yolda ilerler.

Batı'da üçüncü bir aydın tipini, yani eski komünist yahutda antikomünist tipini, çizmek kolaydır. Bunlar komünistlerle aynı değerleri paylaşırlar, fakat onlara göre, ideallerindeki demokrasiye burjuva demokrasileri halk demokrasilerinden daha yakındır. Bu tip aydınlar bir bakarsınız Rosenbergleri savunan, Sovyet kampları ve Almanya'nın yeniden silahlanması aleyhinde, Macar, Romen veya Bulgar Sosyalistlerinin serbest bırakılması lehinde, Fas polisinin yaptıkları aleyhinde ve Doğu Berlin'de 17 Haziran 1953 ayaklanmalarının bastırılması aleyhinde her bildiriyi imzalar. Bir bakarsınız yalnızca bir çeşit bildiriye de imza atarlar. Meselâ Sovyet kampları aleyhine. Çünkü bu tip aydınlar mücadelenin mantığına uyarlar ve Stalin baskısıyla burjuva baskısı arasında nicelik ve nitelik bakımından farklar görürler.

Bu üç aydın tipinden hiç birinin Moskova komünistleri, Avrupa'nın komünist veya ilericileri, Wasington'un Londra ve Paris'in antikomünistlerinin tarihlerinden memnun olduklarını sanmıyorum. Hatta Sovyet **intelicansiya**'sının uzaktan göründüğü gibi rejimle bütünleşmiş olduğunu, Fransız **intelicansiya**'sının da kendisine inanılmasını istediği yahutda kendisine inandığı kadar isyan halinde olduğunu da sanmıyorum.

İki imparatorluğun, Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin aydınları birbirlerine benzerler. Aralarında bir üslûp farkı var. Devletin için-

de erimiş bir rejime bağlıdırlar. Karşılarında ne bir karşı-ideoloji vardır, ne de bir karşı-devlet.

Bu birlik ve benzerlik aynı metodlardan doğmuyor ve ifadesini aynı şekillerde bulmuyor. **American way of life** Avrupa'lı Aydın'ın ideolojiden anladığının tersidir. Amerikanizm, ifadesini, bir kavramlar yahutda cümlecikler sisteminde bulamaz. Amerikanizmde ne kollektif bir kurtarıcı vardır, ne tarihin sonu vardır. Ne de geleceği tayin eden sebep. Hatta ne de dinin dogmatik bir şekilde inkârı. Amerikanizm, Anayasa'ya saygı ile ferdi teşebbüse saygıyı, hem inançlardan ilham alan, Kiliselerarası rekabetlere aldırmıyan (yalnızca katolik «totalitarizm» kaygı uyandırır, güçlü fakat müphem inançlardan esinlenen bir hümanitarizmi ilme ve tesirli olmaya hayranlıkla bağdaştırır. Amerikanizm'de ne ayrıntılı bir ortodoks görüş vardır, ne de onun resmi bir şekli. Mektep öğretir. Cemiyet, mektebin öğrettiği Amerikanizmi mecburi kılar. İstersek buna konformizm diyebiliriz. Ama bu konformizm nadiren tranik bir konformizm hissini uyandırır. Çünkü din konusunda, iktisat ve politika konusunda, serbest münakaşayı yasak etmez. Hiç şüphesiz komünizme sempatisi olan, konformist olmıyan biri toplumun ağırlığını üzerinde hisseder. Hatta böyle bir baskı olmasa bile yine de duyar. Fert millî düşüncenin ayrılmaz bir parçası olarak görülen düşünüş tarzlarını ve müessesenin değiştirmeyi düşünürse, vatana ihanetle suçlanır.

Sovyet ideolojisi, görünüşte bir ideoloji olmayan Amerikan görüşünün tıpatıp zıttıdır. Sovyet ideolojisi kendini materyalist bir metafiziğe bağlı gösterir, günün tedbirleriyle insanlığın en yüce kaderi

arasında bariz bir dayanışmayı ister. Tatbikatın bütün veçhelerini nazari bir şekle sokar. Halbuki Amerika'lılar, alınan kararları, hatta manevî konularda alınan kararları progmatik olarak haklı göstermek meylindedir. Doktrinal hakikati devlet söyler ve devlet aşılar cemiyete. Her an en doğru dogmanın formülünü o verir. Kanunların üzerindedir devlet ve polise serbestçe çalışma imkânını verir. Halbuki Amerika Birleşik Devletleri kazaî kuvvetin üstünlüğüne sevgi duyar, hatta geniş ölçüde saygı duyar.

Fakat insan şu soruyu sormaktan kendini alamıyor: batı Avrupa'dan gelen marksist ideoloji, Sovyetler Birliği'ndekine tıpatıp uyuyor mu? Yorumcu skolastiği bir yana bırakırsak, yüzde yüz millî bir ideolojinin unsurlarını onda bulamaz mıyız: beş yıllık planlar, «kadrolar her şeye karar verir» avangardın görevi, bir elitin seçilmesi, toprağın kollektif bir şekilde işletilmesi, müsbet kahraman, yeni düzen imajı. Bu ideolojinin kaynağı, genç Marx'ın spekülasyonlarından çok, İhtilâlden çıkan Rusya. Aynı şekilde, Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinin ve toplumunun özelliklerini ifade eden yüzde yüz Amerikan ideolojisi tasavvur edebiliriz; başarıya tapış, ferdî teşebbüs ve topluluğa intibak, ahlâkî ilham ve insaniyetci faaliyet, güçlü bir kollektif araştırma ve kaidelere uyma hissi, geleceğe iyi gözle bakış, varoluşçu bunalımı reddediş, bütün durumların teknik bakımdan çözülmesi mümkün problemlere ircaı, iktidara ve tröstlere geleneksel düşmanlık, askeri devletin ve geniş korporasyonların fiilen kabul edilmesi v.s.

Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Rusya'da, uzmanların cemiyetle bütünleşmesi, ister istemez araştırmaların şartlarına tabi olmaktadır. Fizikçiler

büyük kapitalist işletmelerin, Sovyetler Birliği'nde devlete ait tröstlerin, yahutda Atom enerjisinin laboratuvarlarında çalıştırılmaktadır. Rusya'da, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğundan çok daha fazla müşterek çalışıyorlar, askeri sırrın gereklerine uyuyorlar, ücret alıyorlar. Fakat imtiyazları daha fazla. Amatörlerin yahutda serbest mesleklerin bağımsızlığı yok onlarda. Kapitalist demokraside, bazı uzmanlar (hekimler, kanun adamları) hâlâ direniyor. Uzmanların kendilerini çalıştıran işletmelere tabi oluşları yarın bütün sanayileşmiş medeniyetin özelliğini teşkil edecek.

Toplum, faydalı bilgiler edinmeyi kültürlü olmaya tercih ediyor. Dün ilim irfan sahibi olacak kimseler, bu gün birer uzman olup çıkıyor. Sovyetler Birliği'nde de, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi, insanların idaresi için bir ilim ve bir teknik gerekli. **Rewriting**, ilân, seçim propagandası, haber alma ve pisikoteknik uzmanları, benzerlerimizi memnun edecek, öfkelendirecek, uyuşturacak, vurucu kırıcı hale getirecek tarzda, konuşmayı yazmayı ve işi organize etmeyi öğretiyorlar. Mesleklerine temel teşkil eden psikoloji, her zaman Pavlov'un refleks ilmi tarzında bir materyalizmden ilham almazlar. Bu psikoloji, insanlara reaksiyonları önceden hesap edilen bir yığın gözüyle bakmaktan çok, her biri yeri doldurulmaz birer şahıs gözüyle bakmayı öğretmiyor.

Tekniğin kültürü bir yana itmesi, okur-yazarların bir bölümünü isyana sevk ediyor ve onlara terkedilmiş hissini veriyor. Aşırı bir uzmanlaşma başka bir düzen hasretini uyandırıyor: Aydının bir ticari işletmeye ücretli olarak değil, fakat beşer topluluğuna bir düşünür olarak katıldığı bir düzen.

Mevcut rejimden başka bir rejimin idrak edilemediği Amerika Birleşik Devletleri'nde ne bu şikayetler ne de bu hasret gerçek bir bölünmeyi ifade etmez. Bu yüzden, bu nisbî yabancılaşma teknisyenin okur-yazardan daha itibar gördüğü Rusya'da, Amerika Birleşik Devletlerinde'kinden daha şiddetlidir. Yazarlar sânatkârlar ve propagandacılar ruh mühendisi ünvanını reddetmezler. Sanat için sanat yahut salt araştırma, prensip olarak aforoz edilir. Sovyet biyolojistleri Morgan ve Lisenko'nun nisbî meziyetleri üzerinde tartışmayı, Sovyet fizikçileri yabancı meslektaşlarıyla serbestçe mektuplaşmayı, filozoflar Lenin'in materyalizminden şüphe etmeyi, müzikçiler formalizm şuçunu tehlikesizce işlemeyi arzu etmezler diye düşünmek biraz güç.

Bundan Sovyet intelicansiya'sı Sovyet rejimine hasımdır, sonucu çıkmaz. Nasıl Amerikan intelicansiya'sı için özel teşebbüs normal ise, ekonominin devletleştirilmesi ve partinin otoritesi Sovyet Aydını'na göre tabiîdir. Eğer ressam sosyalist gerçekçiliğe zorlanmasa, romancı ısmarlama bir iyimserliğine itilmese, jenetikçinin mendel yasalarını müdafaa etmesi men edilmese, bu **intelicansiya** belki de memnuniyetini bildirecek. Stalin'in ölümünü takip eden yıl içinde **«jdanovculuğun»** tesirinin azalması üzerine yapılan kritiklerin gün ışığına çıkardığı romanlar ve tiyatro piyesleri, yazarlar komitesinin sayısız tekliflerinden çok, okur-yazarların neyi istediklerini ortaya koymaktadır.

Amerikan **intelicansiya'sı**, sovyet **intelicansiya'sının** durumunu gıpta etmez. Amerikan kapitalizminin hayal kırıklığına uğrattığı ve proletarya macerasının teshir ettiği ülkeler aydınları gözlerini kâh bu kâh öteki «canavara» çevirerek kendi kendileri-

ne şunu soruyorlar: bunlardan hangisi bizim geleceğimizi gösteriyor, hangisinden daha çok nefret ediyoruz?

Fransız âliminin laboratuvarındaki ekip iyi bir ekip değildir. Bu yüzden isteklerine Amerikanizm de diyebilir, Sovyetizm de. Fakat Fransa gibi, kapitalist diye nitelenen Amerikan rejimi de, görünüşte bu günle bağlarını koparmamıştır. Fransız, topluluğun refahı için vazgeçilmez olan görevleri devletten bekler. Bir ülke hayal eder; devletin ilmi araştırmalara hadsiz hesapsız para harcadığı bir ülke. Okur-yazar-tarihçi olsun, yazar olsun, sanatkâr olsun-kültür işiyle görevlendirilen memurların despotizminden dehşet duyar. Okur-yazar, yığınların zevkleri üzerinde tesir icra eden, ve basın, radyo veya yayıncı uzmanların yorumladığı şekilde bir tiranlığa karşıdır. Zihnî bir mal satmak zorunluluğu da devlet ideolojisine uymak kadar sıkıcı. Kültür adamı şehvet ile inziva arasında bir seçim yapmak zorunda hisseder kendini.

Tekniğin, bir felsefenin hizmetinde olduğu bir rejimde bu alternatif aşılamaz mı? Yazar büyük bir eserin ortaya çıkmasına yani tabiatın ve bizzat insanlığın değişmesine katılmaktadır. Yazar beş yıllık planların başarısına yardımcıdır, bir maden amelesi gibi üretimde bulunur, bir mühendis gibi yöneticilik yapar. Devletin üzerine aldığı için, satış kaygısı yoktur onda. Editörlere bağlı değildir. Editörler için ticari meseleler yoktur. Kendini köle hissetmez, çünkü halkı, partiyi ve amme makamlarını birleştiren ideolojiye katılmaktadır. İnzivadan, hayatını kalemiyle kazanmanın güçlüklerinden, ikinci bir mesleğin zorluklarından, **rewriting**'in verdiği sıkıntıdan kurtulmuştur. Buna mukabil ondan bir tek fedakâr-

lık beklenmektedir: rejime evet demek, nasslara ve nassların günlük yorumlarına evet demek. Bu kaçınılmaz taviz topyekün bir çürüyüşün tohumunu taşır.

Başarıya ulaşmak için kendini inkâr eden yahutda gölgede bitkisel bir hayat süren batılı yazar geleceği kuracak olan kalabalıklarla kaynaşmayı, devletin yapacağı yayınların sağlıyacağı huzuru uzaktan tahayyül eder. Temizlik hareketi ile önceden görülmesi mümkün olmayan kaynaşmaların getirdiği huzursuzluğu zahmetsizce kabul eder. Bu onun hasretini çektiği mesuliyetin ücretidir. Fakat bu çoşkun göreve nasıl katlanacak? Hürriyete kavuşan proletarya'nın kahramanları, kendi efendilerinin şanını terennüm ederler. Onların bu samimi katılışları, kamu hizmetinin icaplarına ne kadar zaman karşı duracak?

Otuz yıl önce Julien Benda bunu **rahiplerin ihaneti** formülü ile ifade ediyordu. Ren nehrinin her iki yanında en büyük edebiyat ve felsefe adlarının imzaladığı bildirilerin hatırası zihinlerden henüz silinmedi. Aydınlar, askerlere biz kültür uğrunda, siz ise medeniyet uğrunda dövüşüyorsunuz demişlerdir sık sık. Aydınlar düşmanın barbarlığını tenkit etmiş, fakat başvurulan şahadetleri tenkid süzgeçinden geçirmemişlerdir. Kuvvetler arasında bir rekabet, Avrupa'nın geçmişte yaşadığı mukaddes savaşlara benziyen bir rekabet düşünmüşlerdir. Devletin menfaatlerine, ahalinin kinlerine sözde rasyonel, kesin bir şekil vermişlerdir. Hakikat ve adalet gibi dünyevî değerlere hizmet etmekten ibaret olan görevlerini hor görmüşlerdir.

Bu tartışmanın sonuçları aydınlık değil. Julien Benda, düşüncenin dünyevîleşmesini anlatırken güç-

lük çekmedi: Aydınların çoğu öte dünya endişesinden habersizdir artık. Onlar için, nihaî gaye devlete düzen vermek. Aydınlar, dünya mallarının fiatını, millî bağımsızlığı, vatandaşların siyasi haklarını, hayat seviyelerinin yükselişini öğretmişlerdir. Hatta hıristiyanlar içkinliğin (imanans'ın) büyüsüne bırakırlar kendilerini. Eğer ihanet dünyevî olana değer vermek, ezeliye değer vermemekse, çağımızın bütün aydınları haindir. Kiliseden kopan aydınlar Kilise mensubu olmayı inkâr etmişlerdir. Çünkü tabiata sahip olmayı ve benzerleri üzerinde hakimiyet kurmayı ümit ediyorlardı.

Vaazlarıyle, meslekî faaliyetleriyle tarihî çatışmalara karışmış bulunan aydınlar tezadlardan ve siyasete körü körüne uymak zorunluluğundan nasıl kurtulacaklar? Görevlerini ne zaman yerine getirmektedirler? Ne zaman ihanet içindedirler? Julien Benda için, Dreyfus davası ideal bir örnek. Adlî bir hatâ sonucu hüküm giymiş bir mâsumu savunan rahipler, Genel ve silahlı kuvvetlerin itibarını sarsmış olsalar dahi, durumlarının gerektirdiğini yapmış oluyorlardı. Rahip, vatanın büyüklüğüne saygı duymanın da ötesinde, hakikate saygılı olmalıdır.

Meşhur dâvâların hepsi de Dreyfus dâvâsını örnek almaz. İki millet çatıştığı zaman, yükselen bir sınıf dünün imtiyazlılarının yerini almıya çalıştığı zaman, hakikatten ve adaletten nasıl söz edebiliriz? Farzedelim ki Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasında merkezî imparatorlukların sorumluluk payı İttifak Devletlerininkinden daha büyüktü-ki bu da şüphe etmiye değer-rahip, rahip olarak, fetvasını vermeli miydi? Savaş çıkmasının sebepleri kadar şu veya bu kampın kazanacağı zaferin sonuçları da önemlidir. Reich'ın kazanacağı zaferin sonunda, insanlı-

ğın yüksek menfaatlerine hizmet edeceğine Alman Aydınları neden samimiyetle inanmış olamasınlar?

Soyut terimlerle tarif edilen değerler; partiler, rejimler, milletler arasında seçim yapmak imkânını nadiren verir. Eğer şiddet için şiddet taraftarlarını, aklın inkârcılarını, av hayvanına dönüşün peygamberlerini bir yana bırakırsak, her kamp bazı değerlere hayat verir, hiç biri rahibin bütün isteklerini tatmin etmez. Yarına adalet getireceğini ilan eden, en zalim vasıtaları kullanır. Kan dökmeyi red eden, şartların eşitsizliğine kolayca razı olur. İhtilâlci, cellat olup çıkar. Muhafazakâr, sinizme kayar. Bir devletin emrinde, bir partinin veya bir sendikanın hizmetinde, Amerikan havacılığı veya atom enerjisi hesabına yapılan araştırmaların yöneticisi olan aydın aksiyonun disiplinine ayak uydurabilir mi? Yer yüzünde işlenen cinayetler aleyhindeki bildirilere atılan imza, zamanımızda, rahipler sınıfının gülünç bir taklidi.

Aydınların zaaf içinde olduğu ve aralarında birlik ve bareberliğin bulunmadığı ülkelerde, başlıca kaygıları, tesirli olmak ve söylediklerinde adil olmaktır. «Amerikan işgalinin» mandarinlerin gözünde en büyük tehlike olduğu bir anda. Sovyet toplama kamplarını açığa vurmalı mı vurmamalı mı? Barikatın öte tarafında durum başka türlü değil: bu sefer antikomünistler her şeyi mücadelenin icablarına feda ediyorlar. Aydınlar da öteki sıradan fâniler gibi ihtirasların mantığından kurtulmuş değiller. Tam tersine, kendilerinde şuur altının payını en aza indirmek için olanca gayretleriyle haklı görünmiye çalışırlar. Siyasî bakımdan kendini haklı göstermek daima maniheizm tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bir kere daha soralım, hainleri nerede aramalı ?

Bu soruya ancak kendim için burada cecap veriyorum. Devleti aklın kurallarına göre düzenlemeye önem veren Aydın hangi zayıf noktalara vurulması gerektiğini göstermek, bütün haksızlıklara karşı hazırlanan beyannamelerin altına imzasını atmakla yetinmiyecektir. Aydın her ne kadar **bütün** partilerin iyi niyetini bulandırmaya çalışsa da, insana en iyi şans sunacak gibi görünen kimse lehinde hareket edecektir-tarihi şarttan ayrılması imkânsız olan hatalar tehlikesi de olan tarihi bir seçim bu. Aydın bağlanmayı reddetmez. Harekete katıldığı gün, onun sertliğini kabul eder. Fakat ne hasmının delillerini unutmaya çalışır, ne geleceğin müphemliğini, ne dostlarının hatalarını, ne de mücadele edenlerin gizli kardeşliğini.

Komünist partisinden «sorumlu» olan aydın, yığınları kadrolaştırır, onları kavgaya sürükler, okula götürür, çalışmaya davet eder, hakikati öğretir. Mademki bir nassı yorumlamaktadır, artık o da, bir rahiptir. Savaşçı olmuştur, ama bir yandan düşünmeye veya yazmaya devam eder. Fâtih din, aydına, haçlı seferin başlarında, barış gelince birbirinden ayrılacak olan çeşitli tipleri şahsında toplamak imkânını verir.

Bu geçici başarı sonradan çok pahalıya ödenir. Militan, bir kaç kişiye paye verir. Dünün alkışlanan şefleri, yarınki bürokrasisinin efendileri. Rejimin kulu kölesi olmaya mahkûm biri, şimdi devletin yöneticilerini alkışlamak, bazı yollara başvurmak-başvurmadığı takdirde gelecekte tanrının ülkesinde cezasını bulacak-zorundadır. Daha da kötüsü: ortadaki sözleri tekrarlamak ve cellatları alkışlayıp mağluplardan şerefi geri almak zorundadır.

Hiç şüphesiz, Troçki'nin yahutda Buharin'in işlediği suçların sembolik mânâsını biliyor. Filozofun, muhalefet suçu ile gestapo hesabına casusluk suçunu birbirinden ayırmıya hakkı vardır. Fakat demir perdenin öte tarafında aydının bu ayırımı yaymak hakkı yoktur. Onun, bir polis-enkizitör olarak düşüncelerini söylemek, devlete sadakat göstermek için görevine ihanet etmek zorunluğu vardır. Muzaffer olmuş bir parti-Kilise'ye, nasslar halinde katılaşmış bir ideolojiye bağlanan sol **intelicansiya**'ya isyana ya da inkâra yönelir.

Acaba intelicansiya hâlâ hür olan Avrupa'da bu çeşit bir tenkide hasret duyacak kadar kendini yabancılaşmış hissetmiye devam edecek mi? Gerçek bir imandan yoksun bulunan intelicansiya, acaba büyük hareketlere ruh veren bir kehanetler zincirinde değil de, tiranlığı haklı gösteren dünyevî bir dinde mi tanıyacak kendini?

İDEOLOJİ ÇAĞININ SONU MU?

Senatör Mac Carthy'nin Waşington sahnesinde hâlâ baş role çıktığı **Mandarin'ler** romanının Goncourt mükâfatını kazandığı, gerçek mandarinlerin Moskova'yı, Pekin'i tavaf ettiği bir sırada ideoloji çağının sonuna dikkati çekmek garip görülebilir. Barışın yakında geleceğini ümid edecek kadar saf değiliz: fâtihler hayal kırıklığına uğradılar veya tasfiye edildiler, ama bürokratların saltanatı devam ediyor.

Üç yüz yıl gerçek Kiliseyi seçmek uğrunda aynı Tanrı adına boş yere kan dökülmesinden bıkan Batı'lılar, belki o yüzden şimdi tesamuh rüyası içindeler. Ama geleceğin parlak olacağı inancını başka milletlere yaydılar. Devlet-Tanrı, Asya'da olsun Afrika'da olsun, şuursuz ümitlerle girişilen hamleleri durduracak kadar nimetlerini tatdıramadı. Avrupa milletleri sınaî medeniyet yolunda başkalarını geride bıraktı. Şüpheciliğin ilk hücumlarından müteessir olan Avrupa milletleri, uzaktan da olsa, gelecek zamanları müjdeliyor belki.

* * *

Bakışlarımızı geriye çevirip panteist felsefenin ve modern ilmin şafağından bu yana geçen yüz yıl-

lara bir göz atalım. Yıllarca on yıllarca gerek kalabalıkların gerekse fikir adamlarının muhayyilesini çoşturan bütün ideolojilerin geriye doğru gittiğimizde bir kaç ana fikirden ibaret basit bir yapısı olduğu görülür.

Solda iyimserliğin kaynağı güçlü bir duygu: aklın kudretine duyulan hayranlık, ilmin sanayie tatbiki sonunda cemiyetlerin düzeni ve fertlerin yaşama şartlarının alt üst olacağı kanaati. Yüz yıllardır kardeş bir cemiyete duyulan hasret, müsbet bilgiye duyulan güvenle birleşip bazan milliyetçiliği bazan sosyalizmi bazan her ikisini birden körükler.

Kilisenin tek-doğu anlayışına karşı araştırma hürriyetinin kabul edilmesi, ateşli silahların savaş meydanında savaşanları eşit duruma getirmesi yüz yıllardır süregelen mertebeler silsilesini kemiriyordu. İstikbal, hür ve eşit vatandaşlarındı artık. Muhteşem Avrupa aristokrasisinin çöküşünü hızlandıran fırtına geçtikten, Fransız monarşisi yıkıldıktan sonra, gerek büyük başarıların gerekse kanlı bozgunların körüklediği ihtilâl hevesleri, milliyetçi ve sosyalist diye iki cereyana ayrılır.

Hayatlarını tehlikeye atarak vatanı müdafaaya çağrılan tab'anın yalnız kendilerinin olan bir Devlet, dilini anlıyabildikleri Devlet idarecileri istemek hakkı değil miydi? Yüz yılların yavaş yavaş ortaya çıkardığı neticeyi sezen veyahutda eski çağ Sitelerindeki birlik ve beraberliğe hayran olan Tarihçiler, fizolof veya romancılar, her topluluğun ayrı bir ruh taşıdığını yahut halkların kendi kendilerini yönetme hakkına sahip olduğunu ileri sürmekle millet nazariyelerini hazırlamış oldular. Milli duyguları haklı göstermek, bazan kabile hislerine yakın olan, bazan da

hürriyet rüyası ile renklenen milli duyguların kışkırtılmasına sebep oldu belki de. İlk mektep mecburiyeti, herkesin askere alınması, bir çok milliyetlerin kendilerine yabancı olduğu için kabul ettikleri makûl idare tarzını uzun vadede eskimiş hale getiriyordu.

Demir perdenin her iki tarafında milli duygular hâlâ kuvvetli. Halk demokrasilerinde Rus hakimiyeti nefret uyandırıyor. Amerikan «işgaline» karşı Fransızlar kolayca tahrik edilebilir. Avrupa Müdafaa Topluluğu devletlerin bazı yetkilerini milletler üstü bir kuruluşa devrettiği için o kuruluşa girmek hakimiyetten feragat diye suçlandı. Komünist militan Moskova'dan gelen emirlere uygun hareket eder. 1939-1940'da savaş gayretini baltalayan bu militan, 1941 haziranında Mukavemetle birleşti fakat parti Fransa'nın menfaati Sovyetler Birliği'nin menfaati ile bir olduğu devrelerde milyonlarca üye kaydetti.

Milli duygu insanları cemiyet halinde kaynaştıran bağ olmıya devam ediyor, etmelidir de. Ama milliyetçi ideoloji, batı Avrupa'da tutulmuyor. İdeoloji deyince, yorumların, arzuların ve tahminlerin görünüşte sistematik bir şekle sokulması gelir akla. Yüzde yüz milliyetçi olmak istiyen bir Aydın, ya tarihi Devlet-canavarının bir mücadelesi olarak yorumlıyacak, yahutda birbirine saygılı bağımsız milletler arasında bir gün barışın hüküm süreceğini söyliyecektir. İhtilâlci milliyetçilikle makyevelci diplomasiyi bağdaştıran Maurras doktrini, Avrupa devletleri zayıfladıktan sonra yaşıyamazdı. Hükümet edenler, güçlü ve sır saklamaz müttefiklerin müdahalelerine karşı ülkenin hak ve menfaatlerini pençe pençe korumalıdırlar. Kendi silahını yapacak durumda olmıyan bir topluluk **maddî** büyüklüğü ile övü-

nebilir mi? Amerikan savunma bütçesi, Atlantik ittifakı askeri masraflar toplamının dörtte üçü. Ayrılık, tarafsızlık, bloklararası oyun her zaman mümkün değil ama her zaman meşru. Bununla beraber ideoloji değişmeyi gerektirmiyor. Asrımızda insanın çerçevesi ikinci sınıf bir millet olamaz.

Amerika Birleşik Devletleri de, Sovyetler Birliği de hükmetmenin gururunu taşıyabilir, fetih iradesi gösterebilir. Onların milliyetçiliği, tek bir toprağa tek bir kültüre, tek bir dile bağlı Avrupa Devletleri'nin milliyetçiliğinden farklı. Gerek çarlık ve Sovyetler Rusyası'nda, gerekse Birleşik Devletler'de vatandaşlık hakkı verilen insanlar arasında ırk, renk, dil ayrılığı var. Siyah-beyaz ayırımı konusundaki peşin hükümler zencilerin Amerikan Anayasası'nın vaad ettiği eşitliğe kavuşmasını engellemektedir. Eğer zenciler komünist tahrike kapılmıyorlarsa, bunun başlıca sebeplerinden biri Anayasa'da yazılı vaaddir. Dış ilişkilerinde, Birleşik Devletler, geçen asrın sonu ile bu asrın başı arasındaki bir kaç yıl hariç, Avrupa tipi emperyalizm nedir, yayılma arzusu nedir ve Devletle bitmiyen mücadelesi nedir bilmemiştir. Orada vatandaş olmak tarihte kökleri olan bir kültüre dahil olmak değil, bir yaşama tarzına alışmaktır.

Sovyetler Birliği başka ırktan halkların yönetici sınıflarına, aristokrasiye giriş yolunu açık tutan çarlık geleneğini bozmadı. Çeşitli milletlerden gelen seçkinler arasında, komünist partisi sayesinde, birlik kurabilmiştir. Vatandaşlığın her milliyete açık olduğu Sovyetler Birliği'nde vatandaştan istenen: menşeinden, milliyetinden vaz geçmesi değil, bir devlete sadakat göstermesi ve bir ideolojiyi kabul etmesi.

İki büyükler gerek aralarındaki rekabet, gerekse ikinci savaşın ertesinde aralarında meydana gelen kuvvet boşluğu yüzünden Milletler-üstü sistemler kurma yoluna gittiler. N.A.T.O.'ya Birleşik Devletler hâkim, müttefik tümenlere silâhı o veriyor. Sovyet kitlesine karşı ancak o bir denge unsuru olabilir. Sovyet yöneticileri Polonya'nın sadakatinden şüphe ettiği için, Mareşal Rokosovski Almanya'nın kalesindeki Kızıl Ordu tümenlerine Varşova'dan kumanda ediyor. III'üncü Reich nazariyecilerinin ülküsü, büyük mekân nazariyesi, demir perdenin her iki tarafında gerçekleşti, ama yalnız Askeri alanda.

Bunlara imparatorluk demek biraz güç. Nato'da vatan sevgisinin zerresi yok. Peyk Devletlerde, komünist azınlık dışında, Sovyet-Rus vatanseverliğinin çok yaygın olduğuna pek inanmıyoruz. Ortak inanç, onları nazarî de birleştirmiş. Milletler üstü sistem, halk demokrasilerini birbirine kapalı hale getirmek suretiyle kendi kendini inkâr etmede. Romanya'dan Polonya'ya seyahat, Polonya'dan Fransa'ya gitmekten daha kolay değil. Moskova, Çin'le Doğu Almanya arasında mal mübadelesini bir düzene soktu, ama şahısların dolaşmalarına sayısız engeller koydu.

Halk Demokrasileri, şeklen bağımsız. Her biri kendi sınırları içine hapsolmuş durumda. Topyekûn plânlama için gerekli imiş gibi sınırları müttefiklerine bile kapalı.

Başka ırktan yahutda başka bir dil konuşan insanların hakimiyeti yeni zamanların zihniyetine ters düşüyordu. İlmin mucizeleri sefaleti daha da utanılacak hale getiriyordu. Binlerce yıllık sefalet kalıntılarını endüstrinin kısa zamanda gidereceğinden kimsenin şüphesi yoktu. Vasıtaların seçiminde ay-

rılıyorlardı sadece. İçtimaî topluluğun ideali, şuurlu bir irâdenin konusu olmadan, herkes tarafından gerçekleştirilmiş bir denge örneği ile bir bütün gerek topyekûn plan, gerekse sömürücülerin bertaraf edilmesi sayesinde sağlanan herkes için refah örneği arasında gidip geliyordu.

Liberalizm ve sosyalizm bazı kanaatlerin ilham kaynağı olmağa, bir takım çatışmaları körüklemeğe devam ediyor. Mantıkî bakımdan bu gibi tercihleri doktrin haline getirmek gittikçe zorlaşıyor. Batı dünyasının gerçekleri Sosyalist müesseselerin bir çoğunu gerekli kılmaktadır. İnsanların talihinin düzelmesi için toplu mülkiyete veya planlamaya güvenilemez artık.

Hayal kırıklığı yaratmadı teknik ilerleme, hatta asrımızda daha da hızlandı. Bir kaç sene sonra veya yirmi otuz yıl içinde belki gıda maddelerinin azlığı meselesi de hal edilecek. Ama bunun neye mal olacağını, sınırlarını biliyoruz. Teknik cemiyetler barışçı değiller. İnsanı fakirliğin ve zaafın esiri olmaktan kurtarıyorlar, ama milyonlarca işçiyi seri halde üretimin mantığına tâbi kılıyorlar. Bu cemiyetlerde insana madde gözü ile bakılıyor.

İyimser, bolluktan kardeşliğin doğacağını tahayyül ediyordu. Kötümser, haberleşme ve işkence vasıtaları ile vicdanlar üzerinde tam bir baskı ve tahakkümden şikayet ediyordu. XX. yüzyılın tecrübesi ne iyimseri yalanladı, ne de kötümseri. İkisinin arasında ilk fabrikaların kurulduğu sırada başlıyan diyalog zamanımızda da devam ediyor. Ama bir ideolojik münakaşa şeklinde değil. Çünkü birbirine zıt temlerin hiç biri artık bir sınıfa veya bir partiye bağlı değil.

Son büyük ideoloji şu üç unsurun birleşmesinden doğmuştu: isteklerimize uygun bir gelecek tasavvuru, bu gelecek ile içtimaî sınıf arasındaki bağ, planlama ve toplu mülkiyet sayesinde işçi sınıfının kazanacağı zaferin ötesinde, beşerî değerlere duyulan güven. Sosyo-ekonomik bir tekniğin faziletlerine duyulan güven kaybolmak üzere. Müesseseleri ve fikirleri kökten yenileyecek bir sınıf aramak boşuna olur.

Sınıf mücadelesi nazariyesi bugün de geçerli, ama yanlış bir benzetme onu sakatladı. Burjuvazi ile proletarya arasındaki rekabet, aristokrasi ile burjuvazi arasındaki rekabetten tamamen farklıdır.

Fransız monarşisinin çöküşünü ve şiddet politikasına ve teröre baş vuran Cumhuriyetin kanlı olaylarını prometevâri bir hamle katına yükselttiler. Hegel, evrensel zihnin at üstünde, savaş tanrısının taçlandırdığı talihli bir subayda tecessüm ettiğine inandı. Marx, sonra Lenin, halk hamurunu yoğuran faal bir azınlık olan jakobenler üzerinde hayaller kurdular, sosyalist ihtilâlin hizmetinde misyoner ordusu hayâl ettiler. Kimsenin şüphesi yoktu artık: proletarya, burjuvazinin eserini tamamlıyacaktı.

Proletarya'nın ideologları birer burjuva. Montesquieu, Voltaire veya Jean-Jacques Rousseau burjuvaziye mensup olduklarını söylüyorlardı. Burjuvazi, eski rejimin, katolik dünya görüşünün karşısına kendi görüşünü, insanın yeryüzündeki varlığını nasıl anladığını siyasî düzen hakkındaki fikrini çıkarıyordu. **Burjuvazinin dünya görüşüne zıt bir dünya görüşü hiç bir zaman olmadı, proletarya'nın: proletarya'nın ne olması veya nasıl olması gerektiği yolunda bir ideoloji çıktı ortaya, sanayî işçilerinin sayıca az olmalarına mukabil tarihi tesiri çok daha büyük olan**

bir ideoloji. Sözde proletarya partisi, iktidara geçtiği ülkelerde, ordu olarak, ilk fabrika işçilerinden çok köylüleri, şef olarak da geleneksel hiyerarşinin veya milli bir küçüklük duygusunun tedirgin ettiği aydınları seçti.

İşçi sınıfının yaşadığı değerler, burjuvazininkinden farklı. Bazı antitezler ortaya koyabiliriz: dayanışma duygusu veya bencilliğin derinleştirilmesi, paradan habersiz olanların cömertliği veya zenginlerin hasisliği vs. Şu gerçeği inkâr aklımızdan geçmez: işçi mahallelerindeki hayat tarzı, güzel semtlerdeki hayat tarzı ile bir değil. Proletarya rejimi denilen yani komünist partiler tarafından idare edilen rejimler, tam bir işçi kültürüne, yöneticileri işçi sınıfından olan parti veya sendikalara hiç bir şey borçlu değiller.

Asrımızda halk kültürü, **Pravda**'nın, **France-Soir**'ın yahutda **Digests**'in insafına kalmış. İhtilâlci sendikacılık, anarşik sendikalar, kendilerinden korkan işveren teşekkülleri ve sosyalist partilerle ve bilhassa sevimsiz göründükleri komünist partilerle farkına varmadan bir iş birliğine gidiyorlar. Komünist partileri damgalayan: aydınların düşünce ve aksiyonları.

Bazı ihtirasları vardı burjuvazinin: tabiatın fethi, insanların eşitliği yahut şans eşitliği.. bunların hepsinin gerçekleşmesi ümidi ile ideologlar meşaleyi proletarya'ya vermişlerdi. Teknik ilerleme ile işçi sefaleti arasındaki tezat tam bir rezaletti.

Asırların kalıntısı olan fakirlikten, elbette, özel mülkiyet ve piyasa anarşisi sorumlu tutulacaktı, gerçekte (sosyalist olsun kapitalist olsun) birikimin, üretim yetersizliğinin, nüfus artışının tabiî sonucuydu fakirlik. Haksızlığa isyan eden vicdan sahipleri-

nin sarıldıkları fikir şuydu: aslında kötü olan kapitalizmi kendi iç çelişkileri yıkacak, ezilenler imtiyazlılar üzerinde hakimiyet kuracak. Marx, hegelci tarih metafiziği ile jocobenci ihtilâl anlayışının, kötümser nazariyenin ve İngiliz müelliflerin geliştirdiği piyasa ekonomisinin dahiyâne bir sentezini yaptı. Fransız ihtilâli ile Rus ihtilâli arasında bir devamlılık sağlamak için, marksist ideolojiye proletaryanın ideolojisi demek yetiyordu. Ama bu vehimden kurtulmak için gözünü açmak yeter.

Piyasa ekonomisi ve topyekûn planlama, birbirini izleyen gelişme merhaleleri değil. Hiç bir gerçek ekonomide rastlanmıyan örnekler sadece. Sınaî gelişme merhaleleri, şu veya bu modeli izlemeye bağlı değil. Geri kalmış ekonomiler planlama modeline ileri ekonomilerden daha yakınlar. Karma rejimler, yaşama gücü olmıyan birer ucûbe, yahutda katıksız bir tipe geçiş şekli değil, normal bir durumdur. Piyasa ekonomisinin bir çok kategorilerini şu veya bu şekilde planlı sistemde de bulabiliriz. Hayat seviyesi yükselip Sovyet tüketicisi de gerçekten bir seçim yapma hürriyetine kavuşunca, batı refahının nimetleri de güçlükleri de demir perdenin öte yanında ortaya çıkacak.

XX. yüzyılın ihtilâlleri, proletarya ihtilâlleri değildir. Onları aydınlar düşünüp yönetiyor. Teknik çağının gereklerine ayak uyduramıyan iktidarlar devrimlerle birer birer yıkılıyor. Peygamberler şunu düşlüyorlardı: XVIII. yüzyılın sonunda, Fransa'yı alt üst eden hareketin bir benzeri bir ihtilâl, kapitalizmin bağrından kopacak. Hiç de öyle olmadı. Buna mukabil, yönetici sınıfların kendilerini zamanında yeniliyemedikleri veya yenilemek istemedikleri yerlerde, burjuvaların hoşnutsuzluğu, aydınların sabır-

sızlığı, köylülerin hiç bir yerde kaydına rastlanmamış ihtirasları sebep olmuştur patlamalara.

Aristokrasi ile burjuvazi arasındaki mücadeleyi ne Rusya yaşamıştır bütünü ile, ne de Amerika Birleşik Devletleri. Çarlar, teknik medeniyeti almak, fakat demokratik fikirleri sokmamak istemişlerdi. Çarlığın yerine geçen İktidar ise, toplumla devleti yeniden kaynaştıran bir rejim kurdular. Tek imtiyazlı sınıf, yine idareciler.

Amerika Birleşik Devletleri, XVIII. yüzyıl Avrupası'nın ilerici fikirleri ile kendinin şuuruna vardı. Bu fikirleri bâkir bir alanda fethedilmesi gereken topraklarda uygulamaya koymağa kalktı; kabile kültürü ile göçmenlerin kültürü arasındaki derin uçurumun ölüme mahkûm ettiği Kızıl Derili'ler üzerinde değil, ormanlar üzerinde, fırtınalar üzerinde tatbike kalktı. Evvelce yaptığı hizmetlerden mağrur, aklın ve sanayiin hamlelerini köstekleyen bir aristokrasi yoktu orada. Din, ortodoks bir inanç yaymıyor, sert bir ahlâk telkin ediyordu. Modern düşünce hareketini frenlemek için devletle bir olmuyor, vatandaşların rahat hareket etmelerini istiyordu.

XVIII. yüzyılın iyimser düşüncesini hiç bir olay yalanlamadı... Ne Büyük İhtilâl, ne de proletaryanın bölünmesi. İç savaşı, topyekûn savaşı ve ham madde savaşını,-galiplerin sözcülüğünü yapan-tarihçiler bir zafer diye yorumladılar: dünya yarı köle, yarı hür yaşıyamaz. Amerika işçileri Amerikan düşüncesinin vaad ettiklerini kabul ettiler ama bir Mahşer'in zorunlu olduğuna inanmadılar.

Giriştikleri işi önceden mahkûm eden bir doktrinle mücehhez Bolşevikler, o zamana kadar bilinmiyen bir sanayi toplumunun kurucuları oldular.

Kollektif kaynakların dağılımını sağlamak, fabrikaları yönetmek, tasarruf yaratmak, yatırımları arttırmak sorumluluğunu devlet yüklendi. XIX. yüzyılda, Batı'daki işçi sınıfı doğrudan doğruya devlete değil, patrona karşı çıkıyordu. Patronla devletin kaynaştığı bir yerde, birine isyan etmek ötekine karşı gelmek demekti. Marksist ideoloji, bir devlet ekonomisinin gereklerine çok güzel bir, mazeret getiriyor: proleterler, partide tecessüm eden genel iradeye, yani **kendi** iradelerine, uymak zorundalar.

Şüphesiz, diyaloğa izin verilseydi, aydınlar-meslekdaşlarının yüz yıl önce Machester veya Paris'in kenar mahallelerindeki sefaleti tenkid ettikleri gibi 1930 Rusya'sında, Leningrad ve Moskova'nın kenar mahallelerindeki sefaleti tenkid ederlerdi. Üretim araçlarının artışı ile halkın ızdıraplarının, gerçekten, artışı arasındaki tezad, gözyaşı dökmeden ilerlemeği yahutda hayra gebe felaketleri müjdeleyen ütopyaların dogmasına yol açmıştı.

Peki, ihtilâlciler sovyet gerçeğine karşı nasıl bir program çıkarabilecekler? Siyasi hürriyetleri, işçilerin denetim hakkını savunuyor, ama tarım dışında üretim araçlarının ferdi mülkiyete konu olmasına karşı çıkıyorlardı, halâ da çıkıyorlar. Kapitalist bir rejimde yığınlar, kamu mülkiyetinin sanayiden doğan felaketleri ortadan kaldıracağını veya hafifleteceğini düşünebilirler, ama kollektivist bir rejimde özel mülkiyet geri gelince buna benzer bir mucize bekliyemezler. Gayrimemnunlar, leninizme dönüş, gerçek bir proletarya devleti, başka bir deyişle hâkim ideolojiye daha sadık müesseseler ve bir yşşayış tarzı istiyorlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde, proletarya böyle düşünmüyor. İşçi teşekkülleri, Avrupa'da **Welfare**

State'den veya sosyalizmden beklenen reformlardan daha çoğunu istiyor ve elde ediyorlar. Yığınları yönetenler, bu günkü rejimin kendilerine sağladığı durumdan memnunlar. Yığınlar da ne başka bir toplum arzu ediyorlar, ne de başka değerlerin peşindeler. Herkes «hür teşebbüs», rekabet, elitlerin itibarı üzerinde birleşiyor. Ama bundan Amerikan gerçeğinin bu düşüncelere uyduğu mânâsı çıkmaz. Nasıl ki marksizm-leninizmin zorla öğretilmesi, Rus toplumunun resmi ideolojiye uyduğunu göstermediği gibi.

Görülüyor ki, farklı yollardan giderek, kendiliğinden veya polis yardımı ile, iki büyük toplum ideolojik çatışma şartlarını ortadan kaldırmış, işçileri bünyesi içinde eritmiş, beldenin ilkelerini herkese kabul ettirmiştir. Alt oldukları kampta kendilerini iyice tanımıyan ikinci sınıf ülkelerde, çatışma daha da heyecanlı. Fiilen bağımlı olduklarını kabul edemiyecek kadar gururlu, ülke içindeki proletaryanın, tarihin yazısından çok, milli başarısızlığa sebep olduğunu itiraf edemiyecek kadar kibirliler. Onları büyüleyen kuvvet korku salıyor içlerine. Coğrafyaya hapsolmuşlar, bağırıp çağırıyorlar ama kaçamıyorlar.

Terslik şurada: dünyanın her yerine aynı teknik medeniyet yayıldığı halde, çeşitli milletlerin devrimizde karşılaştığı problemler aynı özellikte değil, zamanımızın siyasi düşüncesinin eksikliği, bu özelliği bilmemek. Avrupa geçen asırda başka medeniyetlerin de var olduğunu biliyordu, yalnız kendi mesajını yer yüzünün her yerinde geçerli sanıyordu. Liberal, sosyalist, muhafazakâr marksist.. bütün ideolojilerimiz böyle bir asırdan kalma. Bu gün her yerde fabrikalar, parlamentolar, okullar

mantar gibi fışkırıyor, yığınlar harekete geçiyor, aydınlara iktidar geliyor. Kendi zaferleri dönemini tamamlayan, bu sefer kendi kölelerinin zafer ve isyanına boyun eğen Avrupa'nın itiraf edemediği şu: fikirleri bütün dünyayı fethetti ama bu fikirlerin okullarımızdaki ve forum tartışmalarında şekli değişti.

Marksist-leninist bir ortodoks düşünmeye saplanan Doğu Aydınları'nın bazı apaçık olayları kabul etmeğe yetkileri yok: sanayi medeniyetinin çeşitli şekilleri var ki tarih de, akıl da bunlar arasında köklü bir seçim yapmıya zorlıyamaz. Batı Aydınları'nın da, ters yönde, itiraf edemedikleri bir husus var: araştırma hürriyeti, ferdî teşebbüs, tüccar ve sanayicilerin insiyatifleri olmasa bu medeniyet doğmazdı belki. Bu medeniyeti yeniden üretmek veya ömrü uzatmak için aynı erdemler şart mı? Garip bir yüz yıl yaşıyoruz: 48 saatte dünya dolaşılıyor, ama demirperdenin birbirinden ayırdığı baş oyuncular Homer'in kahramanları gibi uzaktan küfürleşiyorlar.

Hind neyi örnek alabilir? Bu günün Avrupasını mı, 1810 Avrupasını mı? Hiç birini. Tutalım ki ferd başına millî gelir ve işçilerin dağılımı yüz elli yıl önceki Avrupa'nın aynı; yine de iktisadî gelişmenin safhaları bir çok yönden farklı. Hind teknik reçeteleri olduğu gibi alıyor, yeniden icad etmiyor. İngiliz işçi iktidarının yerleşmiş fikirlerini alıyor sadece, çağdaş tıbbın ve hıfzıssıhhanın derslerini uyguluyor. XX. yüzyıl Asyası'nda nüfus artışı ve iktisadî büyüme, XIX. yüz yıl Avrupası'ndaki gibi olumlu karşılanmıyor.

Ülkelerin iktisadî gelişmeleri ve nüfus durumları politikalarını etkilediği gibi, milletin kültür çevresi de, gelenekleri de etkiliyor. Hür dediğimiz dünya-

nın her yerinde meclislerde yüksek fırınlardan yana tartışmalar yapılıyor. İlk iş, Batı'da demokrasinin en güzel eserini ülkeye getirmek oluyor. Yüz yıl önce Paris'te herkese oy hakkı, meclis hakimiyeti meşru hak sayılıyordu; monarşi asırları, devleti sağlamlaştırmış, yüzyıllarca beraber yaşayış milleti oluşturmuştu. Hitabet oyunlarında ustalaşan aydın bir sınıf, iktidar olmak istiyordu. Batı'lılar parlamento düzenlerinin otomobil ve elektrik enerjisi gibi, yer yüzünün her tarafında kök salacağına inanıyorlar ki haksız değiller. Buna mukabil, bu müesseseleri göklere çıkaran ideolojilerde cihanşümul bir değer bulmaları yanlış.

Parlamanter sistemin başarı şansını her ülkede tayin eden şartlar başka başka,-millî birliğin zorlaması, dil, din, veya parti çatışmalarının yoğunluğu, mahalli toplumların eritilmesi veya dağıtılması, politikacı elitin yeteneği... gibi şartlar. Teori bunları sıralamalı, sıralayabilir de. Siyasî ve iktisadî doktrinlerin bir metodu tercih etmesi muhakemeyi allak bullak etmez. Bu metodun da sınırlı olduğunu, kesin olmıyan yanlarını unutmak şaşırtır. Hür dünya marksizm-leninizmle mukayese edilebilen tek bir ideolojiye sahip olduğuna inansaydı feci bir hâtâ işlerdi.

Stalinci teknik, hiç değilse ilk safhasında, partinin Rus ordusu sâyesinde yahutda millî ordu sayesinde devleti ele geçirdiği her yerde uygulanabilir. Yanlış bir doktrin tesirli bir harekete ilham verebilir, çünkü bu hareketi tayin eden taktik görüşlerdir. Bu görüşler de elli yılın tecrübesine dayanıyor.

Doktrinin yanılgısı, sözde-kurtuluştan fazla nefret etmesinden ileri geliyor. Rus olmıyan Avrupa'da komünist rejimler Kızıl Ordu'nun desteği olmadan kurulamazlardı, belki de ayakta kalamazlar. Zaman-

la, millî hususiyetler-iktisadî gelişmenin safhaları, gelenekler-Sovyet âleminin içinde de kendini kabul ettirecek. Komünist iktidarın yayılması, doktrinin doğruluğunu isbat etmez.

Sovyet âlemi yaptığı hatâların sonuçlarından daha kolay sıyrılır Batı'ya nisbetle. Tartışmaya, rıza ve uzlaşmaya dayanan bir hükûmet fikri bir ideal olabilir. Seçimler... meclisler... bunlar da birer uygulama şekli, diğerleri gibi. Şartlar göz önüne alınmadan bu uygulamalara geçilirse, başarısızlık daha çabuk olur. Oysa bir demokrasi uygulamasının başarıya ulaşmaması, korkuyu ve heyecanları organize ederek gizlenemez. Bir yerden patlak verir ve despotizme yol açar.

Hiç bir **intelicansiya**, Fransız **intelicansiya**'sı kadaf cihanşümul niteliği kaybetmenin acısını duymaz. Hayallerinden bu kadar inatla vaz geçmek istemiyen başka hiç bir intelicansiya yok. Fransız intelicansiyası, Fransa'nın gerçek meselelerini tanısa, neler kazanırdı.

Fransa komünist olmıyan bir âlemin içinde. Bütün gücü ile kaçmıya çalıştığı felaketin üzerine gitmeden kamp değiştiremez. Komünist kamptan değildir ama sol tedbirler alabilir, işletmeleri millîleştirebilir, Kuzey Afrika'nın statüsünü ıslah edebilir. Tunus veya Fas'ta, İngiliz tesiri, Sovyet tesiri ile Fransız himayesine karşı işbirliği yapabiliyor. Coğrafya, Sovyet hükümet tekniğini almıya ve Moskova temsilcilerinin iktidara ortak olmalarına engeldir. Fransız aydınları, böyle olmıyacak önerilerde bulunarak kendi etkisizliklerini telâfi ediyorlar. Komünist partisine işbirliği teklif ettikleri halde, parti bunu duruma göre kabul veya red ediyor, hem de onları hor görerek.

Bütün insanlık çapında bir hakikat özlemini duyan aydınlar olayları kolluyorlar. Saint-Germain-Des Prés, Moskova Titoyu toplum dışına ittiği zaman, bir süre titocu oldu. Batılı devletler yapınca ilericilerin tenkid ettiği askeri ittifakları, Mareşal Tito komünizmi inkâr etmeden yaptı. Ve birden kaybetti itibarını.

İçinde bulunduğumuz bu 1954 yılının sonunda, Mao Tsé Tung'un Çin'i de Tito Yugoslavya'sını izledi. Balkan yarımadasındaki Davud'un ülkesinden daha geniş, daha esrarengiz olan Çin, gerçek komünizmi kuracak. Çin yazısını kimse sökemediğinden, ziyaretler bir kaç şehirle sınırlandırıldığından, gerçekle temas eden yolcuların heyecanı hemen kaybolmuyor. Dekorun öbür yüzü, misyonerler[1], karşı ihtilâlciler hakkında bilgi verebilecek olan kişilere soru sormamaya çalışıyorlar. Herhalde komünizmin Çin'de zafer kazanması yüz yılın en dikkate değer olayı. Büyük ailelerin kalkması, ağır sanayiin, güçlü bir ordunun, kuvvetli bir devletin kurulması Asya tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı. Mao Tsé Tung'un rejimi Fransa'ya nasıl bir örnek teşkil edebilir, nasıl bir ders verebilir?

Bu yüzyılın ortasında, Fransa'ya düşen görevler, anlamca sınırlarımızı fazlası ile aşıyor: Fransızlarla Kuzey Afrika Müslümanları arasında gerçek bir cemaat ruhu yaratmak, Batı Avrupa milletleri arasında bir birlik kurarak Amerikan gücüne daha az bağlanmalarını sağlamak, teknik yönden biraz geride olan ekonomimizin bu açığını kapatmak... bu tarihi görevler bir heyecan yaratabilir. İnsanların yer yüzündeki durumunu kimse alt üst edemez, kimse Fransa'yı idealin hizmetinde bir asker yapamaz, kimse bizi Asya'nın küçük burnundan söküp atamaz,

kaderimiz söz konusu çünkü. Hiç bir şey (Hürriyet, eşitlik gibi) metafizik fikirler kadar parlak olamaz. Hiç bir şey sosyalist veya milliyetçi ideolojiler kadar görünüşte üniversel olamaz. Ülkemizi gezegenin konjonktüründe asıl yerine oturtarak, sosyal ilimlerin öğrettiklerine göre hareket ederek, siyasi evrenselliğe ulaşabiliriz, dünyada ulaşılabilecek tek evrensellik bu. Mekanik uygarlığa öyle bir şekil vereceğiz ki geçmişe ve millet çağına has bir şekil olacak. Yeryüzünde, gücümüzün ve düşüncelerimizin aksettiği bölgelere, refah ve barış götüreceğiz.

Geleceğe dönük bu bakışlara, okur-yazarlar kayıtsız. Öyle hissediyoruz ki onlar semavî olmıyan bir felsefede kaybettikleri ebediyetin benzerini bulmayı arzu ediyorlar. Ve «bunlar evrensel değil de ne?» diye mırıldanıyorlar.

Cihanşümul bir düşünce özlemi ve millî gurur... Fransız Aydınları'nın tutumunu bunlar tayin ediyor. Dışarda da yankısı oldu bu tutumun. Ama bu yalnızca yazarların kabiliyetinden ileri gelmiyordu. Eğer kültür adamları bütün insanlar için geçerli bir hakikate inanmaz olurlarsa, kayıtsızlığa yönelmiş olmazlar mı?

Aydınlar dini komünizm, taraftarlarını Asya veya Afrika aydınlarının arasından toplıyabiliyor. Oysa Batı'nın akla dayanan demokrasisi serbest seçimlerde kazandığı halde, davanın zaferi için her şeyi göze almıya hazır militanlar bulamıyor.

«Bizim batı medeniyetinin dünyevî bir yorumunu Çin'e ve Japonya'ya sunan bizler, onlara istedikleri ekmek yerine taş vermiş olduk. Halbuki Ruslar onlara hem komünizmi hem de tekniği sunmakla bir çeşit ekmek verdiler. Kara, taşlı bir ekmek belki, ama ekmek. Bir parça besleyici bir özü bulunan iyi

kötü bir gıda insanın manevî hayatı için gerekli bir gıda bu, olmadan insan yaşıyamaz[1]».

Batı'nın sunduğu mesajın kötü bir yorumu, komünizm. Onu yayıyor. Muhafaza ettiği unsurlar: tabiatı fethetme tutkusu, güçsüzlerin kötü yazısını değiştirmek. Ama özünü, sonsuz mâcera ruhunu atmış: araştırma hürriyeti, tartışma hürriyeti, vatandaşın tenkid ve oy verme hürriyeti. Ekonominin gelişmesini sert bir planlamaya bağlıyor komünizm, sosyalizmin kurulmasını devlet ortodoksisine bağlıyor.

Komünist yorumun rağbet görmesi sığlığından ileri geliyor diyebilir miyiz? Gerçek bir nazariye, günlük tereddütleri ortadan kaldırmaz, partilerarası çatışmaları alevlendirir, ağır bir gelişme vaad eder, Asya aydınlarını komplekslerinden kurtarmaz. Dünyevî dinde kehanette bulunmanın gücü ve ve büyüsü var. Bir avuç yobazı kışkırtır bu din, onlar da yığınları seferber eder ve örgütlerler. Ama yığınları cezbeden, gelecek hakkındaki kehanetler değil, günün felaketlerine karşı duyulan isyan hissidir.

Komünist îmanın muhtevası, yeryüzünde sol aydınların benimsediği ideolojilerin muhtevasından pek farklı değil. Sol aydınların büyük çoğunluğu eşikte bekliyor, parti disiplinine boyun eymek istemiyorlar. Eşikten atlıyan azınlık ise, şüphe ve vicdan rahatsızlığını yener yenmez, «dağları yerinden oynatan» bir îman gücüne sahip oluyorlar. Liberaller kendi kendilerinden şüphe içindeler, ve şer cephesinde (sağ, irtica, feodalite) bulunmasının vicdan rahatsızlığını için için duyuyorlar. Batı üniversitelerinin havası dünyanın dört bir yanından gelen öğrencileri marksist-leninist doktrine açık hale getirdi.

Oysa bu doktrin terakki felsefesini tamamlamıyor, nasslaştırıp katılaştırıyor.

Deniyor ki komünizm, milyonlarca Asyalının kabul ettiği ilk Avrupa dini. İlk din öğreticileri de, aydınlar. Onlara hıristiyanlığı kabul ettirmek mümkün olmadı, geleneksel değerler sistemi ile âdetlerle çatışıyordu; üstelik istilacıların davranışları ve emperyalistlerin askeri üstünlüğünün prensibi olan ilmî düşünce ile bağdaşmıyordu. Komünizm ise, hıristiyanlığın bir itizali olarak değil, akılcı ve iyimser felsefenin aşırı bir şekli, cesur bir yorumu olduğu için câzip geldi. Çünkü Batı'nın politik alanda verdiği ümidin tutarlı bir ifadesi.

Derinliği olmıyanlar, bu ümidle heyecana geliyorlar, ama skolastik yorum ilgilendirmiyor onları. Artık kiliseye bağlı olmadıklarından değil, kayıtsızlıktan meydanı partiye bırakıyorlar. Köylülerin özlediği toplu mülkiyet değil, ferdi mülkiyet. Sosyalizmin sendikaların hizaya getirilerek kurulmasını önceden havsalası almıyor işçilerin. Geleceği söylemesi, komünizme bir çeşit manevî öz kazandırıyor.

Geleceğin fâtihleri, ekonominin plancıları olunca geriye ne kalıyor? «tanrılaştırılan asker korkunç bir şey: İskender fetihlerini bir orduya dayanarak değil de iki yardımcısı ile başarsaydı ganster gözü ile bakılırdı ona. Nitekim, Saint Augustin'in anlattığına göre, Tirenyalı haydut bunu çekinmeden yüzüne söylemiş hükümdarın. Peki tanrılaştırılmış polise ne demeli? Meselâ ganster arkadaşlarını dağıttığı gün, haydut Auguste polis olsa ona minnet duyarız. Ama kalkıp da bu pişman olmuş ganstere bir tanrı gibi taparak minnet borcu ödememizi bizden isterlerse, hiç bir heyecan duymadan, inanmadan yaparız bunu[3]».

Zinoviev ve Buharin'i tasfiye eden Stalin hakkında dün neler hissediyorduk, bu gün Beria'yı tasfiye eden Malenkov hakkında neler hissediyoruz? Komünizm yerleştikten sonra hâlâ manevî özünü muhafaza ediyor mu?

Kurucuların heyecanı daha ne kadar zaman militanlara destek olacak? Milli büyüklük daha ne kadar zaman tarihi görevin veriliş nedeni olacak? Çin belki de bu mandarinler dininde sürekli bir barışa kavuşabilecek. Hıristiyan Avrupa'nın böyle bir şansı yok. Devletin ortodoks görüşü bir ayin dili haline gelecek yahutda tek gerçek inanç olacak, hiç bir dünya nimetinin tatmin edemiyeceği bu inanç dünyevî dine başkaldıracak. İnsanlar gerçek, manevî bir tanrıya tapmadan yaşıyabilir belki. Ama zafer kazanıldıktan sonra, yeryüzünde uzun zaman cennet bekliyerek yaşanmaz.

Bu proletarya dinine karşı, İsa dininden başka bir inanç çıkarılamaz mı? Sovyet materyalizmine karşı, Batı bir manevî hakikat çıkaramaz mı? Kuvvetlerin mücadelesinde dine leke sürmemeye dikkat edelim. Savunduğumuz rejimde, olmıyan erdemleri görmiyelim.

Liberal demokrasiler, bir «hıristiyan medeniyetini» temsil etmez. Liberal demokrasi, bir dini hıristiyan olan toplumlarda gelişmiş, bir ölçüde her insanın ruhuna verilen mutlak değerden ilham almıştır. Ne seçim ve parlamento uygulamaları, ne de piyasa mekanizmaları bu yüzden hıristiyan sayılabilir yahut bu yüzden hıristiyan zihniyetine aykırı görülebilir. Eğer düşüş insan tabiatında izler bırakmasoydı insiyatiflerin serbestçe kullanılması, alıcılarla satıcılar arasındaki rekabet kabul edilmezdi. Ferd, bir mükafat beklemeden, çıkarını düşünmeden elin-

den gelenin en iyisini başkaları için yapardı. İnsan insandır. Sınırsız rekabet veya ölçüsüz servet düşkünlüğünü kabul etmiyen Kilise'nin sanayi medeniyetinin hususiyeti olan iktisadi müesseseler karşısında nötr kalması hem hakkı, hem de vazifesi. Plancılar da para veya şeref düşkünlüğünden yararlanabilirler. Bencillik her rejimde görülüyor.

Komünizmin hıristiyanlıkla çatışma halinde olması ekonomiyi yönetmesinden değil, tanrısız olmasından, totaliter olmasından ileri geliyor. Gençliği eğitmeyi tek başına yükleniyor komünizm. İbadet ve ayinleri serbest bırakıyor. Nötr kalmak istemiyor. Ona göre dinî inançlar birer hurafedir, sosyalizmin kuruluşu ilerledikçe ortadan kalkacaktır. Giriştiği siyasî haçlı seferinde bir mertebeler silsilesi meydana getirir: papaslar, piskoposlar barış kampanyası için yardıma gelirler, Vatikan'ın komplolarını açığa vururlar.

Müminlere bir seçim yapın demek bize düşmez, bize yani hiç bir Kilise'ye mensup olmıyanlara. Ama bu gün totalitarizme karşı mücadele vermek, yarın dini yönetime karşı mücadele verecek olan bize, biz uslanmaz liberallere düşüyor. İlim veya sanat toplulukları gibi, Kiliseler de bu totalitarizmin kurbanı. Sadece paylaşmadığımız bir inanca karşı baş vurulan şiddeti değil, ucu hepimize dokunan şiddeti suçluyoruz. Günlük olayların ortodoks bir yorumunu yapan devlet, genel oluşun da, insan mâcerasının da yorumunu yapıyor. Fikir eserlerini de grupların faaliyetlerine kendi sözde-hakikatına tâbi kılmak istiyor. İnanmıyan biri, va'z verme hürriyetini savunurken, kendi hürriyetini savunmuş olur.

Esasta, Batı'yı Sovyet âleminden ayıran şu: birincisi bölündüğünü itiraf ediyor, ikincisi bütün ha-

yatı «politize» ettiğini. Önemi en az olan, ama en çok sözü edilen çokluk, partilerin çokluğu. Bu çokluğun mahzurları yok değil. Toplumda bir çatışma ortamı yaratıyor. Ortak ihtiyaçların mânâsını değiştiriyor, vatandaşlar arasında dostluğu bozuyor. Ama her şeye rağmen tercih ediliyor, çünkü o bir vasıta, yerine konulmaz değerlerin bir sembolü. Bir vasıta çünkü iktidarın keyfi hareketlerine bir sınır çiziyor, beğenmediğini söylemek hakkını yasal olarak tanıyor. Sembol çünkü laik devleti, düşünce muhtariyetini o temsil ediyor.

Batı'lılar, en çok da aydınlar, kendi dünyalarının dağılmasından rahatsızlık duymaktadır. Şiir dili çözüldü ve karanlıklaştı. Resim soyut resim oldu. Şairler, sanatkârlar yukardan bakar göründükleri büyük okuyucu kitlesinden, halkdan uzaklaşıyorlar. Halbuki o halk için eser vermeyi hayal ediyorlar. Fizikçiler veya matematikçiler küçük bir cemaat. Atomdan enerji elde edebiliyorlar ama şüpheli siyaset adamlarından, sansasyona meraklı basından, anti-entelektüalist demagoglardan veya polislerden, düşünce ve dostluk hürriyetini elde edemiyorlar. Nükleer partiküllere hükmeden bilginler casus derler korkusunun esiri. Generallere ve bakanlara sır tevdi ettikleri anda kendi keşifleri üzerindeki kontrolü kaybetmekten korkuyorlar. Uzman'ın bilgi alanı çok dar; bu günkü ilim, o ilme bütünü ile sahip olmuş bir kafayı, son sorulara verilen cevaplar konusunda, şuuru yeni uyanan bir çocuk kadar cahil bırakıyor. Astronom güneş tutulmasını en küçük bir hata yapmadan kesinlikle tahmin edebiliyordu; ama insanlık bir atom Mahşerine mi yoksa büyük barışa doğru mu gidiyor sorusuna iktisatçı da cevap bulamıyor, sosyolog da. İdeoloji halkla kaynaşma,

bir düşüncenin ve bir iradenin yönettiği bir teşebbüs vehmini sunabiliyor belki.

Küçük bir seçkinler zümresinden olmanın mutluluğu, bütün tarihin şahsımızla aynı anda yer aldığı ve mânâ kazandığı kapalı bir sistemin verdiği güven, günlük faaliyetlerde bulunurken geçmişi geleceğe bağlamanın gururu bunlar... gerçek mümine hayat veriyor, destek oluyor. Artık skolastik rahatsız etmez onu, çizgiden sapmalar hayal kırıklığına uğratmaz, günlük makyavelizmlere rağmen kalbinde hâlâ bir parça saflık kalmış olan mümîn her şeyi ile dâvâ için yaşar ve partideki arkadaşlarının dışında bir insanlık tanımaz.

Bu çeşit bir üyelik, mutlak hakikat diye ortaya konulan ideolojiden kuvvet alarak radikal bir kopuş ilân eden partilerde görülür. İster sosyalist olsun, ister liberal, ister muhafazakâr, ister ilerici, eğer bir aydın yobaz değilse, bilgisinin boşluklarının farkında demektir. Ne istediğini bilir. Ama istediğine, hangi vasıtalarla, hangi arkadaşlarla ulaşacağını her zaman bilemez.

Çözülüş devirlerinde, milyonlarca insan alıştığı çevreyi kaybedince yeni yobazlıklar boy atar, ve savaşanlara millî bağımsızlık, sosyalizmi kurmak, fedekârlık, disiplin ruhu gibi duygular aşılar. Bu heybetli müminler ordusuna bakanların ağzı açık kalıyor. Savaşın faziletleri Zafere ulaştırıyor. Galibiyete götüren faziletlerden yarına ne kalacak? Yobazlığın üstün yanları varsa, onu yobazlara bırakalım... hiç bir üzüntü duymadan, vicdanımızda hiç bir rahatsızlık duymadan.

Yobazlığın tenkidinden alacağımız ders ne? Akla dayanan bir îman mı yoksa şüphecilik mi?

Putperestleri veya Yahudileri silah zoruyla hıristiyanlaştırmağa kalkmıyoruz artık, «kilisenin dışında huzur olmaz»da demiyoruz. Ama hâlâ seviyoruz Tanrıyı. Zihninde bir sınıf, bir eylem tekniği, ideolojik bir sistem tahayyül etmiyenler bile, daha az haksız bir toplum, daha az zâlim bir kader istiyorlar.

Mukayese doğru, ama bazı noktaları unutmamalı. Ahlakî fazilet ile Kilise'ye bağlılık arasındaki fark daha iyi görüldükçe dinî tecrübeler, daha gerçek bir nitelik kazanıyor. Dünyevî dinler, dogma terkedilince, birer kanaatler yığını haline geliveriyor. Bununla beraber, mucizevî değişmeyi İhtilâlden veya plândan beklemiyenler, yine de haksızlıklara karşı çıkmıya devam ediyorlar. İnsanı sevdikleri, hayatiyeti olan cemaatlara katıldıkları, hakikate saygı duydukları için soyut insaniyete, despot bir partiye, saçma bir skolastiğe teslim etmiyorlar ruhlarını.

Belki başka bir şekil alacak. Belki de sınırlarını idrâk eden aydın politikayla ilgilenmeyi bırakacak. Bu belirsiz müjdeyi sevinçle karşılıyalım. Bizi tehdit eden, kayıtsızlık değil. İnsanlar birbirlerini boğazlamak için hiç bir fırsatı, hiç bir bahaneyi kaçırmıyorlar. Şüpheden hoşgörü doğacaksa, örneklerden ve ütopyalardan şüphe etmeyi kurtarıcı peygamberlere ve felâket habercilerine kulak asmamayı öğretelim.

Yobazlığı boğacaksa eğer, dileyelim şüpheciler gelsin.

DİPNOTLAR

Birinci Bahis

(1) New Fabian Essays, publié par R.H.S. Crossman, Londres, 1952.
(2) *Esprit* kasım 1952, s. 604
(3) Michel Crozier, s. 584 ve 585
(4) P. 701 — 702.

İkinci Bahis

(1) Les Temps Modernes, Ağustos 1952, no 82.
(2) Aynı dergi sahife 341
(3) Aynı dergi, sf 378

Üçüncü Bahis

(1) *Esprit*, Temmuz—Ağustos 1951 S. 13
(2) Komünistler ve barış, *Temps modernes*, Ekim—Kasım 1952, Sayı 84 — 85 S. 750
(3) *Hümanizma ve Terör*, Paris, 1947, s. 120
(4) *A.g.e.* s. 124
(5) J.P. Sartre, *Temps Modernes*, juillet 1952, no 81, p. 5
(6) Les Événements et la Foi, 1940 — 1952, Paris, Ld. du Seuil, 1951, p. 35.
(7) a.g.e. s. 36—37
(8) a.g.e. s. 18—19
(9) a.g.e. s. 59
(10) a.g.e. s. 57
(11) a.g.e. s. 56
(12) İbid. p. 78
(13) İbid. p. 79
(14) İbid, p. 61-62

Beşinci Bahis

(1) Bkz. *La Pensée captive*, Paris, 1953.
(2) Hümanizma ve Terör, p. 165.

Altıncı Bahis

(1) Merleau Ponty a.g.e. sayfa. 165-166
(2) Bk. *Hümanizma ve Terör*, S. 145 ve sonrası

Yedinci Bahis

(1) M. Merleau—Ponty, Hümanizma ve Terör s. 166.
(2) Merkezî Planlama sanayileşmenin başında zorunludur. Her zaman gereklidir demek doğru olmaz. Marx'ın düşündüğünün tersi.

Dokuzuncu Bahis

(1) Crane Brinton, *Visite aux Européenne*, Paris, 1955, p. 15
(2) J. Schumpeter.
(3) The Freeman, 1 Aralık 1952

Onbirinci Bahis

(1) A. Mathicz, İhtilâlin dini tarihine katkı, Paris, Alcon, 1907, s. 30

İdeoloji Çağının Sonu mu?

(1) Bkz. F. Dufay, *L'Etoile contre La Croix*, Hong-Kong, 1952.
(2) Arnold Toynbee, *Le Monde et L'Occident*, Paris, 1953. p. 144.
(3) Arnold Toynbee, *op. cit.*, p. 182.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 5

Birinci Kısım

SİYASİ MİTLER

Birinci Bahis - SOL EFSANESİ 13
Mâziye dönük bir mit 14
Değerlerin ayrılması 22
Rejimlerin diyalektiği 30
Düşünce ve gerçek 39

İkinci Bahis - İHTİLÂL MİTİ 52
İhtilâl ve ihtilâller 53
İhtilâle gösterilen çeşitli itibar 61
İsyan ve ihtilâl 72
Fransa İhtilâlci aşamasında mı? 81

Üçüncü Bahis - PROLETARYA MİTİ 91
Proletaryanın miti 92
Düşüncede kurtuluş, gerçekte kurtuluş 99
Düşüncede kurtuluşun câzibesi 106
Gerçek kurtuluşun ruhsuzluğu 114

Dördüncü Bahis - SİYASİ İYİMSERLİK 124

İkinci Kısım

TARİHPERESTLİK

Beşinci Bahis - KİLİSE ADAMLARI VE İMAN SAHİPLERİ 135
Parti yanılmaz 137
İhtilâlci idealizm 146
Davalar ve itiraflar 153
Sözde ihtilâlci adalet 162

Altıncı Bahis - TARİHİN MÂNASI 171
Mânâların çokluğu 172
Tarihi birlikler 180
Tarihin gayesi 189
Tarih ve yobazlık 196

Yedinci Bahis - ZARURET HAYÂLİ 204
Tesâdüfî determinizm 205
Nazarî tahminler 213
Tarihî tahminler 223
Diyalektik 230

Sekizinci Bahis - TARİHE SÖZ GEÇİRMEK 241

Üçüncü Kısım

AYDINLARIN YABANCILAŞMASI

Dokuzuncu Bahis - AYDINLAR VE AYDINLARIN VATANI ... 255
İntelicansiya ... 257
İntelicansiya ve politika ... 267
Aydınların cenneti ... 275
Aydınların cehennemi ... 287

Onuncu Bahis - AYDINLAR VE AYDINLARIN İDEOLOJİSİ ... 296
Mühim olaylar ... 297
Siyasî tartışmalarda millî hususiyetler ... 301
Japon aydınları ve Fransa örneği ... 312
Hind ve İngiliz tesiri ... 320

Onbirinci Bahis - AYDINLAR BİR DİN PEŞİNDE ... 332
İktisadî görüş veya dünyevî din ... 333
Militanlar veya sempatizanlar ... 338
Medenî dinden stalinciliğe ... 347
Dünyevî klerikalizm ... 356

Onikinci Bahis - AYDINLARIN KADERİ ... 370

İDEOLOJİ ÇAĞININ SONU MU? ... 382

DİPNOTLAR ... 407

İÇİNDEKİLER ...409

TUR YAYINLARI

TAŞKENT'E DOĞRU
Mehmet Turgut

3. baskı
Dikkatle ve tekrar tekrar okunacak bir kitap.

— oOo —

BERLİN'DE BİR KADIN

Berlin'in ırzına geçilişi, kültürlü genç bir Alman Kadınının hatıralarıyla. Ne hayal, ne de propaganda. Sadece gerçeklerin ifadesi.

— oOo —

KESİN İNANÇLILAR
Kitle Hareketlerinin Anatomisi
Eric Hoffer

Kimler, niçin öldürüyorlar? İçinde yaşadığımız günlerde kesin inanç adamının içgüdü ve tepkileri hakkında bilgi sahibi olmak, çoğumuz için gereklidir.

— oOo —

BEN
Ayn Rad
Kollektivist bir idarede insanlık halini hikâye eder.

SUSAM VE ZAMBAKLAR
John Ruskin

İster erkek, ister kadın, genç, ihtiyar, herkesin dikkatle, satırlarının altını çize çize okuyacağı bir kitap.

— oOo —

BUGÜNKÜ DÜNYAYA BAKIŞ
Denemeler
Paul Valery

Doğu-Batı. Diktatörlük, Sanat, Hürriyeti Duymak vb. denemeler

— oOo —

ÜÇÜNCÜ GÖZ
Lobsang Rampa

Bir yılda A.B.D.'de onyedi (17) baskı
Tibet'in sert ve korkunç ikliminde yaşıyan insanların hayat ve inançlarını anlatmaktadır. Yazar bir hekim - Lamadır.

— oOo —

MÜTHİŞ GECE
Paul Chachavdze

Rus İhtilâli'nin romanda en sürükleyici anlatımı. Çar, Rasputin, Kerenski, Lenin, Troçki vs. Büyüleyici bir eser. - The Observer. - İngiliz Basını. Tarihin dönüm noktalarından birinin eşsiz bir anlatımı.

ÜÇ BÜYÜK ADAM

Stefan Zweig

Romanda aşılamayan üç zirve;

DOSTOYEVSKİ - BALZAC - DİKENS

Düşünce dünyasının üç mimarı. Bütün doğu dillerine çevrilmiş bir şaheser, Zweig'i ölümsüzleştiren, edebiyat deyip söze başlıyanların mutlak okuması gereken, değişik biografiler. Ve mükemmel bir çeviri.

— oOo —

AK ALTININ AĞASI

Nimet Arzık

«Eşek insan gururlu, aptal insan sahtekâr olur.» Baba devletti, ana din. Biri yapıyı çizerdi, diğeri sevgi.. Oğuz geleneğinde halktan kopma yoktur. Yokluğun içinde pişe pişe bir zirveye varışın hikâyesi. Hacı Ömer Ağanın...

— oOo —

UÇ BEĞLERİ

Nimet Arzık

Vehbi Koç, Zeki Müren, Babuş, Ertuğrul Muhsin, Fahrettin Kerim, Münir Nurettin ve günümüzün diğer uç beyleri. Değişik ve alışılmamış bir anlatımla.

— oOo —

ÇALKANTI

Jules Romaine

Dünyamız büyük bir çalkantı içindedir. Toplum içerisinde ve çoğu zaman birbiriyle çatışan kuvvetlerin dile getirilmesi. XX. yüzyılın Harp ve Sulhü...

Tur Yayınları 1979 yılı yayın programından:

ADOLF A. BERLE'den

İKTİDAR

Tarihi Sürükleyen Kuvvet

Adolf A. Berle; ekonomist, gazeteci, yazar, diplomat Roosevelt ve John F. Kennedy'nin müşaviri, yıllarına mâlolan bu araştırmasıyla iktidar meselesinin özünü yakalayıp, onu analiz ederek gelecekte girebileceği biçimleri de bize gösteriyor.

İktidarın Doğuşu,
İktidarın Kanunları,
İktisadi İktidar,
Siyâsî İktidar,
İktidar ve Kanun,
Milletlerarası İktidar,
İktidarın Çöküşü,

bunlar kitaptan bazı konular...

«Adolf A. Berle, İktidar problemini, derinliğine ve çeşitli görünüşleriyle tüm çağdaşlarından daha iyi incelemiştir. Bu kitabın önemi de bu yüzden artmaktadır.»

J.K. Galbraith

"Demokrasinin kusurlarına en küçük müsamahası olmayan, ama bir doktrin adına işlenmişse en büyük cinâyetleri hoşgören aydınların bu davranışlarını izâha çalışırken sol, ihtilâl, proletarya gibi mukaddes kelimelerle karşılaştım. Bu mitlerin tenkidini yaparken tarihperestlik üzerinde de uzun uzun düşündüm. Sonra sosyologların gereken dikkati henüz göstermediği bir ictimâî sınıf olan intelijansiya nedir diye sordum kendi kendime."

"Bu kitap hem sol denilen ideolojilerin, hem de intelijansiyanın Fransa'daki ve dünyâdaki durumunu incelemektedir. Benim gibi başkalarının da kendi kendine sorduğu bazı suallere cevap vermeğe çalışır : İktisâdî gelişmenin marksist kehânetleri yalanladığı Fransa'da marksizm nasıl moda olabiliyor yeniden? İşçi sınıfı daha az kalabalık iken proletarya ve parti ideolojileri neden daha tesirlidir? Çeşitli ülkelerde aydınların konuşuş, düşünüş ve hareket tarzlarına hangi şartlar yön veriyor?"

Bu kitap İngilizceye 1957, Almancaya 1957, İtalyancaya 1958, İspanyolcaya 1957, Polonya Diline 1956, Brezilya Diline 1959, Japoncaya 1960, Rusçaya 1960 yılında çevrilmiş ve yayınlanmıştır.

Kapak Düzeni: Nur ve Olcay Okan

90 Lira